DRYCH
Y
PRIF OESOEDD
yn Dwfn Ras.

RHAN. I. Sy'n traethu am Gyff-genedl y CYMRY, a'r Rhyfel a fu rhyngddynt, a'r RHUFEINIAID, *Gwyddyl Ffichtiaid*, ac a'r SAXON. Eu Coel-grefydd a'i Moesau, cyn dyfodiad y Grefydd Gristnogol.

RHAN. II. Sy'n cynwys Hanes PEREGRINIAD [illegible] MAETHDAIR, a pha beth [illegible] dangwyddodd mywn perthynas i [illegible] Dysgyblaeth, ac Athrawiaeth y BRUTANIWYS, ynghyd a'i Moesau, a'i FAIR GRISTNOGION yn gyffredinol.

Wedi ei ffeilio allan o'r Awdwyr gorau a sgrifennasont a'r y Testunau hynny, gan

THEOPHILUS EVANS.

Ystyriais y Dyddiau gynt, Blynyddoedd yr hen Oesoedd. PSAL. LXXVII. 5.

Argraphwyd, yn Y MWYTHYN gan JOHN RHYDDERCH tros yr Awdur. 1716.

BRITISH MUSEUM

REVERENDO ADMODUM

In Christo Patri,

ADAMO

Divina permissione Episcopo Menevensi.

Reverende Admodum Præsul,

NOn sum nescius, quod majora mihi propono quam æquum est, dum Nomen tuum, Antistes Dignissime, huic opusculo inscribere ausus sum. Sed cum in hoc Ævo fugaci invaluit consuetudo, ut nihil prope a Calamo doctissimo scriptum, nedum a meo, sine ecenatis alicujus Asylo in medium proferatur, exile cæptum, Patrono aliquo destitutum, non um a More alienum foret, sed male etiam pro-

ceſſurum videretur. Sed ea eſt vitæ tuæ Spec
Integritas, is Animi Candor, & ut verbo dic
ea videtur eſſe tuorum apud omnes Orthodo
meritorum Æſtimatio, ut ſi cujuſquam alius
men præfixum, tuum, Reverendiſſime Præſul,
tenue Opuſculum a Malevolorum Injuria
lume ſalvumque ſatis præſtare poteſt. Hæ igi
Lucubratiunculæ, quales quales ſunt, tuum ſ
us Patrocinium ambiunt, pro certo ſperantes, l
rum facilemque Aditum in Mundo eſſe adeptu
ſub Clientela tuâ in lucem emiſſas.

Hic Libellus, Illuſtriſſime Præſul, res Britan
cas complectitur. Prima pars de Camb
Britannorum *Origine narrat, & Bellorum c*
Romanis, Pictis, & Saxonibus *geſtorum, Specim*
exhibet, nec non & Morum, & Idololatriæ M
jorum antequam lumen Evangelii eis illuxiſ
Secunda Pars de Prædicatione & Curſu Evan
lii in hâc Regione noſtra Britannicâ uſque ad
num a Chriſto Incarnato Sæculum diſſerit, c
Majores noſtri (heu flebile dictu) a priſcâ F
deceſſerunt, & Labe Romanæ Hæreſios conta
nati fuerint. Et ut cæptum Opus quam mult
proderet, quantum in me eſt, addidi de Epiſco
Presbyteris & Diaconis, de modo adminiſtra
Baptiſmum & Cœnam Domini, de modo adora
Deum Publice & Privatim, Nec non & Mo
Sanctiſſimos Chriſtianorum in purâ illâ Eccle
Primævâ. Et hoc ſpero Cambricis noſtris non in
Iniquum fore, dum videant Eccleſiam noſtram Ang
canam, ut non a SS. Scriptura, ita ne minimu
quidem a priſca illa Eccleſia Catholica receſſiſ
adeo, ut Anglicana (ut cum Cl. Bevrigio dica
merito Primitiva nuncupetur Eccleſia, ultim
biſce temporibus rediviva.

Bene scio nullum meorum Laborum, etiam si
nmâ vi enixe contendi, talem Mæcenatem dig-
imum, qualem te, Præsul Illustrissime, mere-
Sed ut scio, te non quicquam Spreturum esse,
d ad Ecclesiæ Dei ornamentum conducat, huic
exili cæpto te non omnino dedignari spero. Me-
S. Davidi succedis; quia sicut ille (Teste
storiâ Britannica) fuit Pastor Ecclesiæ fidissi-
s, Religionis Orthodoxæ Propugnator acerrimus,
s, Sanctus, & in Omni cæpto serenus admo-
n & placidus: Ita tu omnino, adeo ut si quis
am tuam Integerrimam, & Egregias Animi
s perpendat, in te Virtutes omnes de Palma
ertare, jure proclamaret. Modestiam tuam læ-
e metuo, si diutius in Laudum justarum præ-
io Immorarer, & quid de te ab Omnibus fer-
, longiore sermone prædicarem. Faxit Deus, ut
enevia nostra nunquam tali Episcopo careat,
tu tandem e Militanti, in qua tantâ laude
fides, ad Triumphantem, cui tantopere anhe-
Ecclesiam eveharis. Quod revera, & ex A-
o optat

Reverentiæ tuæ Cultor,

Servusque Humillimus

THEOPHILUS EVANS.

AT Y

DARLLENYDD.

PA fodd bynnag y bernir ynghyl
hyn o waith, ê fu'n orchwyl ll
furus i mi ei gyfanſoddi. Can
nid cyfieuthiad ydyw hwn, lle n
yw raid i fyſyrio dim, ond peri
Awdur ſiarad Jaith arall, ond
gion a gaſglwyd o'r Awdwyr gorau hên a
weddar a Sgriſennaſant a'r y Teſtun y mae
Llyfryn hwn yn traethu. Ac yr wyf yn tybi
nad yw y fath waith a hwn yn anfuddiol: Can
wrth ddarllain yn y *Rhan gyntaf*, chwi a gew
weled modd y bu hi, gyda'n Hynafiaid o amſ
bwygilydd, a'r Rhyſeloedd y fu rhyngddynt
amryw Genhedloedd: Yma y cewch wel
Bortreiad amlwg o Ffrwythau Pechod, a'r gwah
rhedol Affaith rhwng Buchedd dda, a dihirw
Buchedd, *Rhwng yr hwn a waſanaetho'r Arglwy*
a'r hwn ni's gwaſanaetho eſ. Yma y cewch weled,
fu ein Hynafiaid yn gwneuthur yn ôl ewyllys
Arglwydd, na thycciai ymgyrch un Gelyn yn
herbyn: Ond pan aethant i rodio yn ôl eyng
rion, a childynnrwydd eu calon ddrygionus;
Dieithr ag oedd yn eu myſc a ddringodd arnynt
uchel uchel, a bwythau a ddeſgynnaſant yn
iſſel. Deu xxviii, 43.

Yn yr ail *Ran* chwi a gewch nid yn unig h
am Bregethiad yr Efengyl ym *Mhrydain*, a
ddamwain bynnag a ddigwyddodd mywn per

as i Grefydd, ond *Diſgyblaeth* ac *Athrawiaeth* y Brif Eglwys hefyd, fal y gwyppid pa fodd yr oeddid yn trin pethau Sanctaidd yn yr Amſer gwynydedig hwnnw, pan oedd *Crefydd* yn ei *Phurdeb*, yn ddigymmyſg a dim *Traddodiadau ofer-goelus*. Ac y mae 'n ddiogel gennyf, fod y fath orchwyl a hwn yn waith buddiol i bwy bynnag a 'i hyſtyrio yn bwyllog, yn ôl Cynghor yr Yſpryd Glân, *Fal yn y dywed yr Arglwydd, ſefwch a 'r y ffyrdd, ac edrychwch, a gofynnwch am yr hên lwybrau, lle mae ffordd dda, a rhodiwch ynddi; a chwi a gewch Orphwyſdra i'ch Eneidiau.* Jer. vi, 16. Ond os dywed rhai (megis y fawl y mae 'r Arglwydd yn achwyn arnynt yno) *Ni rodiwn ni ynddi*, Bydded y Perygl arnynt eu hunain.

O bydd dim peth a fynegir yma yn anfodloni rhai, ac yn anghymmodola gogwyddiad eu Barn, goſodent y Bai arnynt eu hunain, nid arnaf i. Canys ni amcenais i y Traethawd hwn i fodloni Archwaeth pob math o ddynion, trwy wyrdroi gwaith y Tadau i faentumio opiniynau neilltuol, neu ber-arogli Hereſi trwy ddywedyd *Tangneddyf* lle nad oedd dim, ond fy ngwir amcan i, oedd dywedyd y gwirionedd yn ddi-ragrithiol, deued a ddelai o hynny. Ac yr wyf yn tyſtio (fal y mae i mi roddi Cyfrif o hynny) na wyrdroais i un Dyſtiolaeth a grybwyllir yma, trwy beri 'r Awdur i ſiarad yn amgen nag oedd ete yn feddwl. Myfi a wyddwn mae un o'r chwech peth ſydd gâs gan yr Arglwydd, oedd *Tyſt celwyddog yn dywedyd Celwydd*; Dihar. vi, 19. Ac na fyddai gwaith tywyllodrus, ond ſommedigaeth, afleſiol, a darfodedig; ond y byddai 'r Gwirionedd wneuthur dajoni, i adeiladu, ac i barhau byth; Canys *Gwefus gwirionedd a ſaif byth; ond Tafod celwyddog nu ſaif funyd awr.* Dihar. xii, 19.

Ond er hynny, ê fydd rhai a'r antur yn petruſaw roddi coel i'r cwbl a adroddir yma, rhac n welais i yr holl Awdwyr a grybwyllir yn y Llyfhwn, ond eu cymmeryd a'r Oneſtrwydd hwn a arall ſydd yn crybwyll dim o honynt. Yr wy yn atteb, Pan ymoſodais gyntaf ynghylch y Gwaithwn, dyna'r ffordd yn wir a gymmerais: Pan welw Enw un o Dadau'r Eglwys, tybiais fod hynny y ddigonol, ac had oedd ond gwaith afreidiol i m ymofyn am ychwaneg o Eglurder. Ond wedi mi gael golwg a'r Waith y Tadau eu hun, C brawſt greſynol o Anoneſtrwydd Athrawon angh all! O fal yr oeddid yn dirdynnu ac yn dad gymmalu meddwl ac yſtyr y Tadau! O Lofruddiaeth gwaeth nag eiddo'r Paganiaid eu hun. Canys ni ddarfu iddynt hwy ond lladd eu Cyrph ond yr ydys yr awr-hon yn darnio llafur eu Heneiriau, ſef y llyfrau godidog a adawſant a'r eu hôl! Ac yno mi a fwriedais a gwrolfryd di-yſcog n fyddai i mi fyned dim ym mhellach y ffordd honno. *Yr Arglwydd fydd noddfa i'r Gorthrymmedig; noddfa yn amſer trallod. Llawenychaf a gorfoleddaf ynot, canaf i'th enw di y Goruchaf. Oblegid ti a oleuaiſt fy nghanwyll. Yr Arglwydd fy Nuw a lewyrchodd fy nhywyllwch* Pſ. ix, 9, 2. xviii, 28.

Ac am hynny yr wyf yn tyſtio i mi weled gan mwyaf yr holl Awdwyr a grybwyllir yma, er nad wyf i berchennog arnynt. Cefais rydd-did i fyned pan y mynnwn i'r *Llyfr-gell* fawr odidog ſy'n perthyn i Yſgol rydd Tref y *Mwythig*, lle mae'r holl Gôf-lyfrau argraphedig ac ſy'n crybwyll am helynt y *Brutaniaid*, ynghyd a Gwaith y Tadau yn gyfan-gwbl. Ac od oes yma a'r antur ambell Awdur nid ellais ei weled, myfi a'i cymmerais megis ac y mae Gwyr oneſt dyſgedig yn

n dwyn ei dyſtiolaeth. Bellach o Ddarllenydd, ês rhagot yn ofn Duw, Gweithia allan dy Jechydriaeth drwy ofn a dychryn; ymdrecha hardd-deg mdrech y ffydd, etto gwybydd *Na choronir neb d y ſawl a ymdrech yn gyfreitblawn.* 2 Tim. 5. Dôs yn y blaen, gan hynny, fal Chriſtion uniwn-gred, *Na thwyller di ag eiriau ofer.* Eph. 6. Na fydd gyfrannog *A'r anyſcedig a'r anaſtad ſydd yn gwyrdroi yr Yſgrythurau.* 2 Pet. 16. *Ond megis Gwr deallus a rodia'n uniawn,* ih. xv, 21. Na wna *ddim yn erbyn y Gwirionedd, nd tros y Gwirionedd* 2. Cor. xiii, 8. Yr hyn a'r i ei wneuthur, yw gwir ddymuniad

Dy *Waſanaethwr Goſtyngeiddiaf*

edi'r 12
1716. THEOPHILUS EVANS.

BARN

BARN

Mr. *WILLIAM LEWES* o *Lwyndêw* yn ſywn Sir *Gâer-fyrddin* ynghylch y Llyfr hwn.

NId oes un genedl oddi ſywn i Grêd, na unoddi ſywn i barthau eraill y Byd, ſydd a moeſau dinaſol iddynt, ond oes ganddynt ryw gynenid ewyllys garwch i wybod o ba gŷff y daeth allan, a'r amrafael ddamweiniau ddigwyddodd i'w Hynafiaid o Amſer bwygilydd A'r neb a fyddai ag addyſg llythyrol ganddynt a ofodent y pethau hynny mywn cof-ſgrifen yn hiaith eu hun, er tragywyddol goffau Gweith redoedd eu *Hynafiaid*, ac er cyfarwyddid i'r T a ddeuai.

Nid allaf eſguſodi (yn anad neb rhyw Genedl ddiofalwch a ſyrthni'r *Cymru* yn hyn o beth, herwydd nad oedd un o honynt a yſgrifennod ddim o haneſion y *Brutaniaid*, er ys pump a chwech chant o flynyddoedd, (hyd y gwn i) y jaith Gymraeg; Ond Mr. *Charles Edwards* unig, yn y Llyfr a elwir *Hanes y Ffydd*, yr hwn ſy'n crybwyll ryw ychydig yn fyrr ac yn l dywyll yma ac accw, ynghylch helynt ein Hy fiaid, a phregethiad yr Efengyl gyntaf ym *Mb dain*.

I gyflawni y Diofalwch a'r Eſgeuluſdra hwn cymmerodd y Gŵr ieuange dyſgedlig o *Gered g* yn Neheu-barth *Cymru*, (Awdur y Traeth ſy'n canlyn) y Boen a'r Ilafur i chwilio lly

ên a diweddar mywn amryw Jeithoedd, er gosod allan hanes gyflawn o weithredoedd yr hên *Frutaniaid*. A hynny a wnaeth efe mo'r afreithiol, l y bu hi'n achlysur llawenydd i'n hweled raethawd mo'r ddysgedig yn dysod allan yn ein liaith ein hun, yr hwn sydd yn cynnwys ynddo a beth bynnag sydd angenrheidiol a chysceus i wybod an *Llŷs* a *Llan* a ddigwyddodd i'n Hynafiaid. mae ei *Drefn* yn llwybraidd ac yn dacclus; mae ei *Faith* yn gywrain ac yn ddiledryw: mae ei *Hanes* yn gywir, ac yn cyttuno'n berffaith 'r Awdwyr a grybwyllir ynddo. A'r fyrr iriau, efe a gyfansoddwyd gyd-a'r fath Gywreinwydd, ac Uniownder Barn, fel na wn i a oes un Llyfr a ysgrifennwyd mywn un iaith pa un bynnag ynghylch helynt y *Brutaniaid*, sydd yn ei ragori.

Mi allwn anghwanegu ynghylch yr *Anghenhaid*, a'r mawr lesâd sydd oddiwrth y fath Waith godidog, ac ydyw'r Llyfr hwn; Ond pwy bynnag a'i darlleno'n ystyriol, a gydnebydd trwy Brofiad bodlongar, tod y cyfryw orchwyl yn cyfrannu nid ychydig i ddyrchafu Gwybodaeth, ac i hyfforddi Dynion ynghylch y *Wir Ffydd*, a'r Grefydd Grift 'nogol: Ac yno chwi a welwch i'r Awdur dysgedig wneuthur Dajoni nid bychan i bawb o'i Gyd-wladwyr. Os caniattewch, fy Anwyl Gyd-wladwyr, i dderbyn hyn o flaen-ffrwyth ei Lafur ef yn Roesawgar, chwi a'i hannogwch ef (os cenhada Rhagluniaeth Jechyd ac Eniocs iddo) i dreulio ei Amser yn ewyllysgar, i'ch gwasanaethu a rhyw Draethawd arall, a'r a fyddo yn fuddiol i helaethu eich Gwybodaeth; yn y Cyfamser, byddaf

Eich Gwasanaethydd Caredig

WILLIAM LEWES.

IN LAUDEM

AUTHORIS.

HOc opus ornatum, quod ſcripſit Candidus Author
Accipiat Lector, Mente volente, pius.
Nil ago ſi Laudem coner cantare Laboris,
Ingenique tui; ſed Liber ipſe facit.
Quippe liquet nobis, nullus monſtrare volumen
Quod Linguâ noſtrâ, Nobile tale poteſt.
Hic Liber a primâ deducit origine Cambros,
Bellorumque rubens nunc ſpecimen ſpecitur.
Hic quoque tractantur Fidei veſtigia Chriſti,
Gentibus his poſtquam notificata ſemel.
Sæcula perque novem quodcunque Bonique, Maliqu
Accidit, Autor habet, pandit ubique Liber.
Denique tu ſtudiis altis (Digniſſime) perge,
Progreſſum Dominus, proſperet atque tuum.

JOHANNES BOWEN *Medicinæ Profeſſor.*

Y Pennillion uchod yn Gymraeg, o waith
J. R.

DErbyn ſal dyſyn difar wych hwylus
A chalon 'wyllyſgar;
Heddyw oes ged addyſg wâr
Bwngc ammod heb un Cymmar.

Ond goſod da glod (deg lydan rwydeb)
Yr Awdur nai thraian;

Loyw

Loyw a'i ſynwyr lwys anian:
Dull ry gaeth nid all yr Gân.

Y Llyfr ſydd ddeunydd enwawg ei hunan
Am hynny'n ardderchawg,
Lleſol yw a lliolawg;
Addyſg i'r hyddyſg y rhawg.

Amlwg i'n golwg ni a'i gwelwn fyth
Heb ei fath addefwn;
Gorcheſtol gwir a *Chweſtiwn*,
Rhagorol haeddol yw hwn.

Traethawd clau eur-wawd clir ſy i goffau
Holl gyffion Llin gywir,
I *Brutaniaid* brwd henwir,
Eu Haraith Talaith a'i Tir.

Dangoſir profir y pryd arbennig
Derbynniai'n Gwlad hefyd
Ffydd Grift ddi-drift dda edryd,
A'i ffynniant, clau lwyddiant clyd.

Holl Ddamwain Brydain waith brau, jawn accen,
Er naw cant o Flwyddau,
A Dangos gloyw achos glau,
Hwyl antur eu helyntiau.

Dos rhagod cei glod y' Gwledydd, a'i mawl
Am elwog waith beunydd;
Ffyddlon d' amcannion cynnydd,
Gan mwy na pharch grym ein ffydd.

Englynion o waith Bardd arall.

Lyma ddrych haelwych bylwydd, Cainfoddaw,
Cof eiriau cyfarwydd;
Drych i'r wlad yn ddi-wradwydd;
Drych enwog jawn rhywiog rhwydd.

Dengys

Dengys trwy'n Hynys ar hynt,
Hen Oesoedd a helynt
Y gwyr dewrion gwychion gynt,
Amyl oedd y Mawl iddynt.

Edrychwn gwelwn yn gu,
Goruchel y Cymru:
A'i mwyth oll, a'i maith allu;
Cyssurus lwyddiannus lu.

Edrych y dyn a drych dwys,
Hen arfer yr Eglwys
Ei gwyr Llên cymmen cymmwys,
A'i Plygion wyr glewion plwys.

Crefydd dda ufydd ddi-ofer
Hiliogaeth hen Gomer:
A'i Cerddoriaith berffaith bêr,
A'i Hymsawd yn eu Hamser.

Bryfia Ddrych hoyw-wych ei hawl,
I Gymru 'n egniawl
Dy bêr Areith odieithol
Haeddai fyth hoyw dda fawl.

JENKIN THOMAS a'i can

CYNHWYSIAD Y LLYFR.

Rhan. I. PEN. 1. tu. dal.

Yff-genedl y Cymru. 17

PEN. 2.

Rhyfel a'r Rhufeiniaid. 25

PEN. 3.

Rhyfel a'r Ffichtiaid. 49

PEN. 4.

Rhyfel a'r Saeſon. 65

PEN. 5.

Coel-grefydd y Brutaniaid cyn geni Chriſt. 103

Rhan. II PEN. 1.

Pregethiad yr Efengyl ym Mhrydain. 124

PEN. 2.

Y Damweiniau a ddigwyddodd mywn perthynas Grefydd, megis Erlidigaeth, Hæreſi, &c. 144

PEN. 3.

Y Gymanfa a gynhaliwyd yn Llan-ddewi-Breſi dyfodiad Awſtin Fynach i Frydain. 184

PEN. 4.

Pa fath Weinidogion oedd yn y Brif Eglwys. 218

PEN. 5.

Miniſtriad Bedydd a Swpper yr Arglwydd yn Brif Eglwys. 230

PEN. 6.

Addoliad Duw a'r gyhoedd, ac mywn Teuluoedd. 249

PEN. 7.

Y Llannoedd yn y Brif Eglwys. 262

PEN. 8.

Goſtyngeiddrwydd, Diweirdeb, Amynedd, &c. y Prif Griſt'nogion. 272

PEN. 9.

Oneſtrwydd y Prif Griſt'nogion yn eu maſnach; Haelioni, Undeb, Brawdgarwch, &c. 298

CYNNWYSIAD Y LLYFR.

Pen. I. P. E N. 1. tu. dal.

P. E N. 2. 17

P. E N. 3. 25

P. E N. 4. 49

P. E N. 5. 63

Pen. II P. E N. 1. 104

P. E N. 2.

P. E N. 3. 124

P. E N. 4. 138

P. E N. 5. 218

P. E N. 6. 230

P. E N. 7. 249

P. E N. 8. 262

P. E N. 9. 275

P. E N. 10. 292

DRYCH
YR EIF
OESOEDD.
RHAN I.
PEN. I.

Y genhedl yn Cymru a'i hymdaith i'r Tŷ yn bond rofir eu bod yn dyfod o hynny Gomer. Sic wydd o dduyfodiad Brutus yma. Llawer o eiriau roeg yn ein hiaith ni. Yr achos o hynny. Yr chos yr ym ni yn methu deall Gwyddelaeg, gan ae'r un genhedl o'r dechreuad ym nâ bwythau.

Estun gwylofain ydyw adrodd helbulon a gorthrymderau 'r *Cymry* yn mhob Oes a gwlâd er pan gymmyscwyd y *Jaith* yn *Nhŵr Babel*: Mi allaf ddywedyd yn hŷ eu bod yn fwy anffodlog o ran eu meddau dearol nag un genhedl tan Haul. Pobl h odidawg oeddynt, cithr gan mwyaf yn fwy wroldeb na'i cyfrwysdra. Ond ni allwn ymstio yn hyn etto, er ein gorchfygu gan y *Rhufeid* a'r *Saeson*, yr ym yn cadw ein hiaith ddeuol os nid yn berffaith-gwbl, etto 'n burach

nag

fiag un genhedl yn y byd. *Eu Hiaith a gadwa eu Tîr a gollant*, eb'r *Myrddin*. A phe ni'n d iaſem Dduw fal y gwnaethom trwy ein pecho ffaldd, ni chollaſem ein Tîr chwaith. Ac o h wydd i ni gyffroi yr Hollalluog i ddigoſaint, *ddarwyd yn ychydig bobl, lle yr oeddym fel Se Nefoedd o Luoſowgrwydd, o herwydd ni wrand ſom a'r lais Jr Arglwydd ein Duw.* Deut. 28.

Mae amryw opiniynau ym myſc Gwyr dyſc ig am gyff-genhedl neu ddechreuad y *Cymru*, o ba le y daethant gyntaf i'r Ynys hon: Gorm gwaith a ſyddai adrodd chwedl a thŷb pob felly mi a ganlynaf yr hyn ſydd debyccaf i yn wiſionedd. Ac fel yr ymddangoſo'r peth eglur i'r gwaelaf ei ddealltwriaeth, anghenrhe iol ydyw myned at Dŵr *Babel* i ymoſyn am gwreiddyn.

Wedi i *Adda* droſeddu Gorchymmyn Duw myned tua'r *Eppil* yn ddaroſtyngedig i becho amlhaodd drygioni dynol ryw gymmaint, ag bu edifar gan yr *Arglwydd wneuthûr o hon ddyn.* Ac yn y ſlwyddyn er pan Greawdd Du y Byd 2603, yn ddiſtonodd yr Hollalluog Ddilu cyffredinol i ſoddi dŷn ac Aniſail. Ond *Noah* g jawn (ac er ei fwyn ef ei deulu) a gadd ffa yn ei olwg, ac a achubwyd yn yr Arch. Wedi ac uh *Noah* fal hyn, a dyfod ag ef i genhedlaet Tô megis mywn byd arall, cyd-fwriadodd ei D pil yn mhen talm o amſer gwedi (ſet 112 o fl nyddiodd a'n ol y Diluw) i adeiladu *Twr ai N hyd y Nefoedd. Gen.* 11. 4. Mae rhai'n tybi mae'r achoſau cymhellodd hwy i ymoſod at farh waith aruthrol a hwn, yuoedd rhai i Ddilu en goddiwes eilwaith, a'i llwyr ddiniſtrio hwy, felly i adeiladu 'r Twr ar Ddinas i'w cadw

liogel rhag lliteiriant y Dyfroedd, *Gwnawn inni rhac ein gwascaru rhyd wyneb yr holl ddaear.* en. 11. 4. Ond ni adawodd yr Arglwydd iddynt lwyn eu gwaith i ben, Oblegid efe a gymmysdd eu hiaith fel na ddeallai 'r naill beth a ddydai y llall. A'r holl ddaear ag ydoedd o'r blaen *un iaith ac o un ymadrodd*, a glywai ei Thrigoliou awr yn fiarad dauddeg iaith a thri-ugain (*a*) c yn y terfysc mawr hwnnw llawen iawn a fyai gan un gyfarfod a'r fawl a ddeallai beth a ywedai; A hwy a dramwyent yma ac accw cael un arall; felly bob yn un ac un i ddyfod ghyd oll. A phwy oedd yn fiarad *Cymraeg* y biwch chwi y pryd hwnnw ond *Gomer*, mab naf *Japhet*, ap *Noah*, ap *Lamech*, ap *Methusa*ap *Enoch*, ap *Jared*, ap *Maleleel*, ap *Cainan*, *Enos*, ap *Seth*, ap *Adda*, ap *Duw*.

Mae 'n ddiogel gennyf i fod hyn yn wirioneddamheuol, fel mae uchaf ac union gyff-genedl y *nru* ydyw *Gomer*, Oblegid y mae ein henw yn can y peth yn eglur. *Cymero*, O ba le y daw oddiwrth *Gomero*? *Cymru*, ond oddiwrth *meri*? (*b*) Gwaith afreidiol ydyw profi peth r eglur. Hefyd yr ym yn darllen *Gen.* 10. 5. edi dangos cenhedlaethau meibion *Noah*) *Or i hyn y rhannwyd ynysoedd y Cenhedloedd yn eu edydd, pawb wrth ei iaith ei hun trwy eu uoedd yn eu Cenhedloedd.* Wrth ba Deftun y wn ddeall. 1. Fod cynnifer o Jeithoedd yn r *Babel* a chenhedlaeth rhyd wyneb yr holl-

(*a*) *Fiunt ergo omnes fim ul lingua* 72. Arnob. in 104. Epiph. Heref. 1. (*b*) *Steph. Szeged. Loc. mun. pag.* 222. *ex* Carione et Melanth. bd. Britania. *Pag.* 10

Ddaear (oddigerth i ryw genhedlaeth Sem
newyddiawg fenthyccio geiriau yma ac accw,
clyttio hwy ynghyd i gyfanfoddi Iaith newy
megis y *Saeſon* &c.] 2. Iddynt yn ebrwydd w
caru a'r lêd a'r ol eu gwaith Seithug yn amo
adailadu'r Twr. 3. Mae tri mab *Noah*, ydyn
unig wraidd (ar ol y Chawd) o bob Cenh
laeth tan Haul. Eppil *Japhet* a draiuwyaſan
Sythia ac *Europa*. Eppil *Cam* a Fordwyaſant
Syria, *Aaphr* ac *Affrica*. Ac Eppil *Sem* a dde
llaſant *India* ac *Aſſyria* [c].

Wedi *Gomer* a i gyd-dafodogion ymgynnull
eu gilydd, hwy a fordwyaſant i *Aſia leiaf*, A
Aſia y daethant i *Greſia*, o Greſia i'r *Ital*, o'r
i *Ffrainc*, o Frainc i *Frydain*, ac o Fryd
i'r *Iwerddon* (d). Ac ynghyrrau y tair gw
ddiweddaf hyn, ydd ym hyd heddyw. Am
achos yr oedd ein Hynafiaid cyn fynyched yn
wid gwlad ni wyddys, eithr yr ydys yn teby
mae y rhai hyn, neu r cyffelyb oeddynt yr ac
ion. 1. Tw gorch fygu a i hymlid gan ryw geni
arall luoſoccach neu gyfrwyſach na hwy. 2.
pod yn anwadal-farn ac yn cluwennych gw
bethau newyddion. 3. Iddynt fyned yn lluoſocc
nag a allai y wlad eu cynnal yn ddigonol
o'r achos hwnnw iddynt fordwyo tua gw
arall i gyfaneddu. Und boed yr Achoſion
a fynnont, mae n ddiddadl eu bod yn dyfanc
ryw amſer yn y gwledydd hynny. Oblegid,
oedd yn rhaid iddynt ddyfod trwy y gwled
hynny cyn y deuent o Dwr *Babel* yma. 2.
amryw eiriau *Cymraeg* a'r Lecedd. Anifeiliai
Adar a fenthycciodd y Trigolion preſennol

(c) *Turſel. Epit. Hiſt. pag.* 8. [d] *Camd.*

Cymru pan orch'tygwyd hwy ganddynt, yn eglur
ſtio hyn o beth.

Wedi ein Hynafiaid fyw yn yr Ynys hon (ni
yddys pa fawl cant o flynyddoedd) y daeth at-
t Roegwr Bonheddig, *Brutus* oedd ei Enw,
a alwodd y wlâd a'r ei enw ei hun, *Brutania*,
nny o'i gyfenwithiad ydyw, Gwlâd *Brutus*. Pa
ai dyfod yn ddamweiniol a wnaeth *Ese*, megis
yrru gan dymheſtl *&c.* neu ddyfod mywn bwriad
reſgyn rhyw wlâd trwy nerth Arfau, ni wyddys.
ddywedir iddo dirio yn yr Ynys hon ynghylch
cant a'r ddeg o flynyddoedd cyn geni *Chriſt*.

Yn awr rhac i neb dybied ei tod ê'n chwedl
gr a ddywedais, mae o *Ffrainge* y daeth ein
ynafiaid ni, gyntaf, ymegniaf ei brofi. Nid oes
yd y gwn i) na *Sais* na *Chymro* yn naccau gwe-
gordd y *Cymru* o lwynau *Gomer*. Ac ni ddylid
waith naccau ein dyfodiad ni o *Ffrainge*, pe'd
yrid, mae nid y *Ffrangcod* preſennol oedd yn
w yn *Ffrainge* yn y prif amſer, Ond *Cymru*
ddynt yn ſiarad yr un Jaith oddieithr ychydigyn
wahaniaeth a ninnau (*e*) Ac ni fuaſai dim gwa-
niaeth yn eu hiaith pe ni ddaethai *Brutus* attom
Canys llygrwyd ein hiaith ni trwy gymmyſcu
ryw eiriau *Groeg* a hi, fal y dangoſaf iſod. Heb-
cyſſondeb y Jaith, yr un-rhyw goel-grefydd hef-
yr unrhyw ddefodau yr unrhyw arferion moeſau
haſtiau oedd ganddynt. Nid *Ffrainge* oedd enw
lâd yn amſer y *Cymru* yno, ond *Gaelia*, a'r trig-
on a elwid *Gael*, weithiau *Cymru* (*f*) ynghylch yr
amſer y gorchfygwyd hwy gan y *Ffrangcod*, ag
gorchfygwyd ninnau gan y *Saeſon*. Er nad oes gen-
un awdwr i brofi hynny, etto 'r wyf yn meddwl

(*e*) *Tacit. in Vit. Agricol. pag.* 637. (*f*) *Vid. Camd. Britannia ſub* Primi Incolæ.

mae *Gaelia* oedd enw y wlâd hon hefyd eyn dyfodia
Brutus attom. Yr achlyſur mwyaf ſy genny
dybied hynny, ydyw, oblegid i ſod y *Gwyddelod*
galw eu hunain *Gael*, a'i gwlad *Gaelia* hyd heddy
Ar achos yw, o herwydd iddynt hwy fyned troſe
i'r *Jwerddon* cyn i *Frutus* ddyfod yma, ac am hy
ny y maent yn cadw y Prif-enw fyth; ynteu m
yn canlyn mae *Gaelia* hefyd oedd prif-enw y wl
hon, a *Gael* oedd enw ei thrigolion, canys p
fyddo cenhedl yn newid gwlâd, hi a geidw ei phr
enw er hynny. Ni wn i beth ydyw yſtyr yr e
Gaelia, oddieithr ei ſod yn air Cymraeg, *Cael dd*
Canys a'r antur wedi eſn Hynafiaid ni ymad
a'r *Ital*, a chael prawf o ddanteithion a moeth
Ffrainge, hwy a ddywedaſant, dyma *Gael dd*
A hwy a enwaſant y wlad er anrhydedd i'r gwy
fydedigrwydd hynny, *Cael-dda*, er ei galw hi
genhedloedd eraill na ddeallaſant y Jaith *Ga*
Mae 'n debygol mae Gwr o *Gaer-droea* o
Brutus y groegwr. Canys heblaw y traddod
ſydd ym myſc y Gwerinos, a thyſtiolaeth Chr
ſclau diweddar, mae *Talieſſin* (hen fardd godid
ag oedd yn byw tua diwedd y chweched Oes)
galw y *Brutaniaid* (dyna enw 'r Cymru wedi
ſet *Brutus*) *Llin Troea*. Ei eiriau ynt,

Mi gefais inneu yn fy mbryd Lyfrau,
Holl gelfyddydau gwlâd Europa.
Och Duw yno'r druan drwy ddirfawr gwynfan
Y Daw y darogan i lin Droea.

Sarphes gadwynog falch anrhugarog,
A'i heſgyll yn arfog o Sermania,
Honno a oreſyn holl Loegr a Phrydyn
O Lan mêr Llychlyn hyd Sabrina: ‡ ‡ Hafa

bydd Brithon *fel carcharorion*
nbraint Alltudion o Saxonia. * *Gwlâd y*
ir a folant, eu biaith a gadwant, Saeſon gynt.
tir a gollant ond gwyllt Walia. ‡ ‡ Cymru.

Taliefin ben-beirdd a'i cant.

nd pa un ai gŵr o *Droea* neu wlad arall oedd
tus, mae 'n ſicr ſod rhyw Roegwr o'r enw
ywodraeth ganddo ym Mhrydain. *(g),* Ca-
1. O ba le y daethai cymmaint o eiriau Groeg
iaith ni, oni fuaſai 'r Groegiaid breſwylio yn
nyſc? Nid ambell air y Sydd, ond lliaws ha-
Mi a gyfrifais ynghylch tri chant, ond yr
yn meddwl i ſod llawer jawn yn chwaneg.
'n debygol ſod ein Hynafiaid ni yn ddynion
cedig, ac ychydig o gellyddyd ganddynt cyn
diad y *Brutus* hwn attynt. Ond wedi i *Frutus*
ſeu i ddynt ddarllen a 'Scrifennu, adailadu ac
ig y ddaear, *&c.* Ffe a gâdd fawr barch gan-
t am ei gywrainrwydd a 'i gellyddyd. Ac ar
ny (mae 'n debygol) y cyfrinachwyd rhyng-
t, ſef yw hynny, i *Frutus* gael bod yn frenin i
naſu arnynt.

c yno mae 'n ddiau ſod pawb yn ymegnio i
ll jaith eu Brenin godidog, yr hwn a 'l haddy-
d yn y cyfryw bethau rhyfeddol. Ac o herwydd
iriau groeg hyn a gafwyd oddiwrth *Frutus*,
eiriau lladin a gafwyd oddi wrth y Rhufeini-
y mae 'n jaith ni wedi dirywio ennyd oddiwrth
yſſefin burdeb. A hynny ydyw 'r achos na
llwn ni jaith y Gwyddelod. canys nyni a gol-
m lawer o'r prif-eiriau dechreuol, eithr y maent
gan mwyaf yn eu cadw. Yr wyf yn meddwl

(g) *Omitto præclara illa facinora quæ a Galfr.*
um. & MS. *recitantur.*

mae yn amſer *Brutus* (neu ychydig gwedi) yc
y Cymru yn yr Iwerddon yr enw *Gwyddael* g
taf; canys pan addyſcodd ein Hynafiaid ni
Mhrydain gywrainrwydd a chelfyddyd gan *F*
tus, hwy a ddechreuaſant ymfalchio yn eu Gwy
daeth, ac a alwaſant eu brodyr yn yr Iwer
mywn dirmyg, *Gwyd-gael*. i. e. *Baſtardiaid*.

Rheſwm arall i bron ddyfod Groegwr ym
elwid *Brutus* ydyw hyn; Mae *Julius Cæſar*,
hwn a ryſelodd a'r wlad hon o bobtu'r flwyd
52 cyn geni Chriſt, yn Scrifennu, *Eu bod*
(ſef y Brutaniaid) *Yn cyfrif y gwerth neu'r*
ymillion ag oedd eu Hoffeiriaid; *Yn fwyno wrth*
no'r ſanctaidd, fal nad oedd rydd i neb eu Scrif
nu. *Ond pob path arall* (eb r ef) *a ſcrifeunai*
llythyren Roeg, (g) Oddi wrth bwy rai, atto
y ceynt hwy lythyrennau groeg, onid o
wrth y Groegiaid? A pha fodd y cawſent,
fuaſai fod cyngrair rhyngddynt a'r Groegiaid?
A phwy a gyfenwai y wlad hon *Brutania* o
Groegwr? A pa Roegwr onid *Brutus*? F
mae'n beth a ddylaſai fod yn ddi-ddadl fod rhyw
gwr o'r enw hwnnw yn teyrnaſu ryw amſer arno
Ac hyd er anrhydedd neu fawl, fal y mae rhe
taeru, y mae ein Gwyr dyſcedig ni yn amdd
hynny, ond yn unig i ddywedyd y gwirione
gan i'r fath ddamwain fod. Canys pa anrhyd
a fyddai i lu fod ehtron yn teyrnaſu arnom? C
gan i'r fath beth ddamweinio, yr ym, er am
golfod allan y gwirioneddi, yn amddiffyn hynny
ei fod yn hyttrach yn ddi-anrhydedd i ni.

P F

(g) *Derwydden.* (b) *Cæſ. de Bell. Gallic.* L

6.

PEN. II.

Ilythr Julius Cæſar *at* Gaſwallon Brenin y *Brutaniaid. Ei atteb ynteu. Rhyfel rhyngddynt, Y Brutaniaid yn ennill y maes. Anghytundeb ym myſc y Brutaniaid wedi hynny. Atarwy yn anfon at* Julius Cæſar, *ynteſ yn dyfod trachefn i Frydain. Ei lwyddiant.* Claudius Cæſar, *yn dyfod i Frydain. Ei lwyddiant, ymgyfaneddu yn* Hanes Carodoc; *y Brutaniaid yn ſiarad deng mil o weithiau ugain o'r Rhufeiniaid. Amgylchiadau'r Brutaniaid a'r oi hynny. Y maent yn golli awr durdod brenhinawl trwy erchymmyn* Seterus *Ymherawdr. Gwrthryfel* Macſen. &c. *Y Rhufeiniaid yn gollwng y Brutaniaid yn llwyr rhyddion.*

NID o herwydd fy mod yn anhyddyſc yng Nghronicl Brenhinoedd Cymru o amſer Brutus, nes dyfodiad y *Rhufeiniaid* yma yr wyf yn peidio angwanegu hanes neullduol i teyrnaſiad, Ond i. O herwydd tod llawer wŷr dyſcedig yn amheu gwirioned yn a adroddir am danynt. 2. Perygl irioned, nid ynt gan mwyaf ond perſiftadl, megis pa un a llwrf neu falonneg, trog neu anrhugarog, &c. oedd pob Brenin id hynny, ydyw amcan a diben y llyfrau hyn elly mi a âf rhagof i ddangos tal y darfhom o ſur ychydig ac ychydig tan jau ymherodron Rhuin. Canys ein gwlâd ni (cyn amſer y *Saeſon*) a 'n talu teyrnged i Rhufain ynghylch pedwar ant o flynyddoedd. Y Cyntaf o'r Rhufeiniaid a dnabu ynys Brydain oedd *Julius Cæſar*, yr hwn oedd

oedd wr glew a chadarn-wrol. *Blaen-rhed wrth fyned oedd ſo, Ac olaf pan fai gilio.* Yr annogaethau a 'i cyffroeſant ef ddyfod i *Frydain* oeddynt, 1. O herwydd i 'r Brutaniaid ddanfon cynorthwy i 'w cyfeillion yn *Galia.* (*i*), Deng mhlynedd hu efe yn goreſgyn *Galia* neu *Ffrainc*; ac yn yr y paid hwnnw, y danfonodd preſwylwyr *Ffrainc* yn fynych i *Frydain* am borth. A hynny a gyffroawd ddigter *Cæſar* yn eu herbyn. 2. Efe a glywodd ſo *Perlau* a meini gwerthfawr ym Mhrydain, ac efe a ewyllyſiodd yn fawr eu teimlo. (*k*), 3. Gwr oedd o yſpryd ehang, yn chwennych fal *Alexander fawr* oreſgyn yr holl fyd, a myn 'd yn glodiawr. Ond cyn iddo ddyfod a 'r antur i *Frydain*, efe a anfonodd lythyr at y Brenin a Elwid *Caſwallon* yn yr yſtyr hyn nid amgen, (*l*),

Yn gymmaint a bod cwbl o 'r gorllewin wedi ymroi i mi fal i frenin goruchaf arnynt, ac i Senedd Rhufain, naill a 'i drwy gariad, a 'i drwy ryfel O herwydd hynny yr wyf yn yſpyſu i ti Caſwallon *a 'th* Frutaniaid *fy 'n teyrnaſu, a 'r mir yn ei hamgylchynu, ac etto heb fod tan reolaeth* Rhufain, *y bydd raid i chwi ufuddhau i mi ac i* Senedd Rhufain, *canys dyledus a ebyfiawn yw hynny. Er eich rhybuddio yr ydym ni* Senedd Rhufain *yn danfon attoch y llythyr hwn, er traethu ac yſpyſu i chwi, yr ymddialwn i a chwi drwy ryfel a Nerth arfau, os chwychwi nid ymrowch i ni am dri pheth y ſef, 1. Talu o honoch chwi i* Rhufain *deyrnged bob blwyddyn, 2. Bod bob amſer yn barod a chwbl o 'ch nerth i ymladd wrth fy ngorchymmyn, am*

gelynion

(*i*) *Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt, acceſſunt* Cæſ. *de* Bell. Gall. Lib. 3. (*k*) Sueton *vit.* Cæſ. *pag.* 78. (*l*) *Fides eſto penes* M.S. *Cambro-britanice ſcriptum.*

ynion o amſer i gilydd, 3. *Danfon gwyſtlon i nufain a'r gyflawni bynny. Yr byn os chychwi gwna, eich perygl a fydd lai, a'ch rhyfel a'r ben; ac onid ê, edrychwch am ryfel a'r frys.*

CÆSAR.

Pan ddarllenodd *Caſwallon* y llythyr hwn, dannodd i geiſio ei Dywyſogion a'i Arglwyddi atto, a ddangoſodd y Llythyr iddynt, ſal y gwelynt gyfryw dymmheſtl oedd yn crogi uwch eu penau. Ac er gwaetha'bwgythion *Cæſar*, hwy a gydrnaſant o un-fryd anſon llythyr atteb iddo yn y edd hon, nid amgen.

Yn y modd yr yſgrifennaiſt ti, Cæſar, attaſ i, ae ti biau frenhiniaethau'r Gorllewin, yr un odd boed yſpys i ti, Mae myfi a'r Brutaniaid biau ynys Brydain. Ac er i'r Duwiau roddi iti bl o'r gwleidydd wrth dy ewyllys dy hun, ni chei ddim o'n heiddo ni, canys cenhedlaeth rydd yn ni, ac nid oes arnom deyrnged, nerth na-pwyſtl ti, nac i Seneddd Rhufain. Ac or achos hw nw dewdi a'i cilio yn dy eiriau, a'i rhyfela; Ac yr ydym yn barottach i ymladd a thydi, nag i ddymino nghnefedd, Ac yn fodlon gennym ni ſentro ein hedlau er cadw ein gwlad rhag eſtron-genhedl, heb ni mo'th fawr eiriau, Gwna y fynnych dan dy erygl. (m).

CASWALLON.

Wedi i *Julius Cæſar* ddarllen y llythyr hwn, a weled bwriad di-yſcog y Brutaniaid i ymladd g ef, dirfawr lid a gymerth ynddo ei hun ac a ddyedodd wrth ei Uchel-Swyddogion, *Chwi weloch mo'r anfoeſol a ſarrug i'm hattebaſant, ond ſgatfydd ni a wnawn iddynt laeſu peth a'r dewder.*

(m) *In aliis M. S. alia forma legitur. Argumentum neſcio.*

der hwn. A hwy a attebasant, *A gymeri ffi, o C*
far, dy lwyfhau gan wŷg ymffrost. Barbariaid
Nid a wyddom amgen. Wele nôll yn barod i
ladd erbyn d' ewyllys, tra fo defnyn gwaed yn
eyrph. Felly *Cæsar* a gymmylodd ei filw
fef oedd eu rhif, pum mil a'r hugain o wŷr tra
a phedair mil a phum cann o wŷr meirch, ac
ddiattreg hwy a fordwyasant, a'r antur tu-ag
ynys *Brydain.* Yn oedd y *Brutaniaid* hwyth
yn gwybod eu bod a'r tedi dyfod, ac am hyn
yr oedd Difgwylfa yn y prif-aberoedd, rhac
gelynion i dirio a ddi-arwybod. A phan ddaeth
y llongau i olwg y tir, y Gwarcheidwaid a
fonasant yn ddianoed at *Gasswallon* y Brenin,
roddi yfpyfrwydd i 'w fawrhydi fody *Rhufeini*
wedi dyfod. A cyno'r Brenin a archodd i'w Swyddo
on i ganu'r Cyrn-cychwyn i alw'r milwyr yngh
A bryffio a wnaethant yn ddiattreg at y Porthla
ac erbyn hynny yr oedd y Gelynion o fywn Ero
Saeth. Nid oedd gan y *Brutaniaid* y pryd hw
nw, na lluryg nac aftalch, na tharian nac amddiff
fa yn y bŷd, ond y Croen noeth. (*n*). Etto pobl le
ion galonnog oeddynt: Rhai a fafasant a'r be
nau 'r creigydd, rhai a ddefcynnasant i'r trae
Traill a acthant hyd eu tin-beifiau i'r môr,
phawb a ergydiasant cyn wrefocced at y Gely
on, nes oedd yfflyfau 'r llongau cyn amled o fa
thau ag ydyw cetn y Draenog o bigau. Pan w
lodd *Cæsar* y gleuder hwnnw, (prin na threnga
gân ofn) efeu a ddywedodd, *Ellyllon ynt mid dy*
en: Tha heth yr arhofwn yma mwyach i n dir
firio i. Ond yno adgofiodd ei hun, ac a ddyw
dodd drachefn, *Cywilydd di-gyftadl ydyw i*
ddychwel

(*n*) *Apud quos* [Britannos] *nulla loricarum g*
learumve tegmina. Facit Annal. Lib. 12 Pag. 1

lychwelyd adref wedi dyfod yn bell ed a hyn: age, ni a fynnwn dirio pe lledid nirbob adaw gwn. c yno gwyr *Rhufain* a chwerwafant yn eu hyf- ydoedd, aca ergydiafant eu haethau cyn amheil a enllyfc at y Brytaniaid. A lladdwyd y fath fer o bob tu, nes peidi y mor yni wradiog gan aed y lladdedigion. A phe buafai elw i *Cæſar* ol ei draed a'r dir Brydain, hynny a gafid efe, o oni fuafai efe tua chwr tedeg yn gyflym w llongau, hwy a lupiafid yn dameidiau gan y utaniaid dewrion (o). *O bobtu dandaga deugain flynyddoedd cyngen Chriſt vlhu hyn.*

Mawr a fu llawenydd fu gorchfeidd y Brutaniaid edi gyrru ffo fal hyn a'r y Rhufeiniaid. A *Chaſ-allon* y Brenin a barodd gynheddi Diaſpad i chymmyn pawb i aberthu i'r Tylolion duwiau herwydd y fuddygoliaeth. Ac yno efe a anfo- odd lythyrau at Bendefigion, Uchel-fwyddogion a wyr-da y wlad i'w gwahawdd hwy i *Lundain* i ledda: Ac fe ddywedir i laddu y wledd fawr onno ugain mil o wartheg, deng mil a deugain ddefaid, dau can mil o wyddau a Chapryned, o adar eraill gwyllion ya dofion y dau cym- aint a'r a allai neb eu cyfrif neu i traethu (p), r wledd hon a fu un o'r rhai gwledd enwyde- lus ynys Brydain.

Ond wele gymmyſtau duon o ddrygfina thymeſti

(o) *Non ignoro quod iſſe Cæſar, ſuis ipſius lau- is ebuccinator, præclara, huc facinora ſe geſſiſſe ribit.* De bell. Gall. lib. 6. *Sed Tacitus de eâ xpeditione ſic verba facit, quæ quamvis proſpera ugnâ terruerit incolas, ac littore potitus ſit, poteſt deri oſtendiſſe poſteris, non tradidiſſe.* Vit. Agr. .638. (p), *Hanes Brutus.*

:etto'n cyfodi! A thuan y machludodd pelyd
gorfoledd uchod. Digwyddodd i fod dau lange
-uaingcyn chwareu palet, y naill a elwid *Hirgl*
a hwnnw oedd nai i *Gaſwallon* y Brenin, a
llall a elwid *Cybelyn*, a nai oedd ynteu i *Afar*
Tywyſawg Llundain, ewythr y brenin frawd
dad. A'r ddau wr ieuaingc dluedog hynny a y
geccraſant a'i gilydd, a *Chybelyn* nai *Afar*
a laddodd *Hirglas* nai y brenin: Bu flin ja
gan *Gaſwallon* y brenin i glywed y chwedl ga
rus hwnnw, ond bwriadodd na chei gwaed ei
fod yn ddi-ddial. Felly ef a archodd i *Afar*
ddwyn y Llofrudd i ddioddef brawt llys arna
Ond *Afarwy* a naccaodd wneuthur hynny.
rhac ofn y brenin efe a anfonodd at *Julius Cæſa*
dlythyr hwn, (*q*).

AFARWY *fâb* LLUDD *Tywyſſawg* Llu
" dain Yn anfon anerch i *Julius Cæſar* amheraw
" Rhufain; a gwedi dymuno gynt ei angau, we
" thiau yn dymuno iechyd iddaw. Editar y
" gennyf i ddal i'th erbyn di, pan-fu'r ymladd
" rhyngot a *Chaſwallon* ein brenin ninnau. Ca
" pe peidiaſwn heb dy amheu, ti fuaſit fuddyg
" A chymmaint o ſyberwyd a gymerth ynteu w
" di caffael y fuddygoliaeth honno trwy fy ner
" i, ac y mae ynteu weithian yn fy nigyfoet
" inneu, ac felly y mae ef yn talu drwg dros dd
" mi. Mi a'i gwnaethum ef yn dreſtadawg, ac
" mae ynteu yn ditreſtadu innau. A-minnau a
" waſ tyſtoliaeth nêſ a daear hyd na heiddais i
" fâr ef gan iawn, ond o herwydd na roddwn
" nai iddaw i'w ddihenyddu yn wirion. Ac
" dryched dy ddoethineb di ddefnydd ei lid
" Chwar

(*q*). M.S. S. *Vetuſtiſſim.*

Chwareu palet a orug dau neſaint i ni, a gor-
od o'm nai i a'r ei nai ef. Ac yno llidio a o-
ug nai y Brenin, a chyrchodd fy nai i a chleddyf,
ond efe a Syrthiodd a'r ei gleddyf ei hun oni
eth trwyddaw. Ac o'r achos hwnnw ydd er-
chis y Brenin fy nai i i'w ddihenyddu dros y
lall. Ac wrth na's rhoddais, y mae ynteu yn
mrhaithiaw fy ngyfoeth inneu. Ac wrth hyn-
y ydd wyf i yn gweddiaw dy drugaredd di, ac
yn erchi nerth gennyt ti gynnal fy ngyfoeth, hyd
pan fo, trwy fy nerth inneu, y ceffych di ynys
Brydain. Ac nac amheued dy bryder di am yr
ymadrodd hwn, canys llawer wedi ſoi unwaith
ymchoelant yn ſuddygol.

Fal y byddai ei fwriad yn ddibetrus, anſonodd
arwy ei fab ynghyd a dauddeg a'r hugain o Far-
gion i ddwyn y llythyr hwn at *Julius Cæſar*.
Ond yn wir ddiau nid oeddganddo nemawr o
yllys i ddyfod rhac y trinid ef a'r un groeſaw
r ag y gâdd o'r blaen; etto gan yſtyried yr
gylchiadau hynny, ef a gymerth galon, ac a ford-
odd, ac a diriodd yn yr un porthladd y buaſai
o'r blaen. A'r pryd hwnnw yn ddiau trwy
orthwy y bradwr *Afarwy*, ef a yrrodd y Bru-
aid a'r ffô, ac y gadd ryw ſuddygoliaeth fe-
n, etto ni chyfrifwyd ei waith gan y *Rhufeini-*
eu hunain yn ſuddygoliaeth berffaith. ond Dan-
iad i'r Tô a ddaeth a'r ei ol i fod y cyfryw wlad
el. (s). Ac y mae hi'n ddi-ddadl na chadd efe

ddini

r) *Al.* MSS. *incerti authoris, & Anonymi*
Tacit ubi ſupra.

ddim Teyrnged o Frydain. (*t*).

Ond y dewr-galonnaid a'r gwroldeb hwn a o
des rynnaint o fraw a'r y *Rhufeiniaid*, fal na fei
hedd un o'i rô hwnnw gyrchu attom. (*u*), Ond
ghylch y flwyddyn *wedi ganu Christ* 44 *Claud*
Cæsar (y chweched ymherawdr wedi *Julius Cæsa*
alw oddi gynghoriaid atto, a thrafodynnodd a h
Rodan a mwar ofe a rhyfela a'r Brutaniaid, a'i
rhio diffyddai orwn. Y Swyddogion a attebas
Tra wyddoft, o *Cæsar*, fal y cadd *Julius* ei fae
ganddynt. Etto mae hi'n gywilydd di-gymmar
gadaw'n rhyddion, a ninnau wedi dechreu arn
Felly yn yr un ni yn barnu y dylid yn anad dim
fela yno, ped amgen, fe a'n cyfrifir ganddynt
cyff-clêr yn oes oesoedd. Gwir iawn F'argh
ddi, eb'r *Claudius*, ni a tyddwn felly. Ac os
yw'r Brutaniaid yn bobl lewion, etto os nyn
allwn eu gorchfygu, y Fuddygoliaeth a f
ogonedduſach. Hefyd y mae gennym ni un
tais a'r *Julius*, canys *Drupanth ffordd yw gw*
Ac yr ym ni yn gwybod yn awr holl gyfrwy
a dichellion y Brutaniaid. Felly *Claudius* yr
brawdr a ymwroloddyn ei yſpryd, ac a gymme
galon; ac yn ddianoed ese a anfonodd ei fwy
gion i gynnull ychwaneg o Sawdwyr, a'i h
yſcu yn ddiattreg yn Nirgeludgaethau'r ge
ddyd wacdlyd, defywhonno, ivhyſel. A g
di gofod pob peth yn barod, hwy a ddaeth
ma

(*t*), *Hoc liquet ex oratione* Caractaci *ad*
milites: *Vocabatque nomina majorum qui Dic*
rem Cæſarem pepuliſſent, quorum virtute va
ſeuribus & tributis, intemerata conjugum
liberorum Corpora retinerent. Annal. Lib. 12
242. (*u*) Eutrop. Hiſt. Rom. Lib. 7. Pag.

ig Florent fawr rhyd y mor bia'r ynys hon yn iaidd creulon a fu rhwng y ddwy genhedl n mawr o amser. Nid ynt yn cael hanes neilltuol lob ymladdfa a fu rhyngddynt, ond fe ddy- ir i'r Ymherawdr ddychwelyd adref yn mhen e mis a'r ol el ddyfodiad yma, ac ymfrostio *Rhufain* iddo ddarostwng yr holl wlad i'w odraeth (*w*) etto mae'r Chroniclau Cymraeg dywedyd iddo fod fal llwyr digalon gan Ofn hyn fydd Wrthoneddi di-amheuol, oni fuasai anghyttundeb ac Anghydfod ym mysc y *Brit- aid* eu hunain (*x*) ni fuasai Gwyr *Rhufain* o nerthi w gorchfygu. Cad-penyd *Brutaniadyn* hyfel hynnw a elwid *Caradoc*; yr hwn oedd wyfog di-gyffadl o ran Synwyr naturiol a chyf- fdra. Ac efe a Rybelodd a'r *Rhufeiniaid* nawr ynedd, eithr o'r diwedd el a ddaliwyd trwy yn garcharor, ac a ddygwyd yn rhwym i *ain*. Yr mae'r *Rhufeiniaid* eu hunain yn add- d cymmaint o anrhydedd i ddal *Caradoc* yn haror, ag pe buasant yn gorchfygu y Tywod enwoccaf yn y byd. Pan olodwyd ef o flaen dd *Rhufain*, nid oedd fal llwyr digalon yn u gan ofn, ond gyda di-ysgog wyneb pryd, efe rodd y geirfau hyn yn eu gwydd, hwyntw oll Pe buasw'n I o *Cesar*, yn jawn-ddeallyddiaw ddiau fy hawddfyd, ac amlder fy nghyfoeth, fa ddaethwn yn gyfalll yn hytrach na chaeth- s i'r ddinas hon. Ac ni fuasai chwaith e

C titheu'r

(*w*) Mae Beda y Sais yn dywedyd i Glaudius yr rawdr Oreſgyn y Wlad hon, heb daro ergyd, efe a ddywed gelwydd, Hiſt. Eccleſ. Lib. 1 C. 3 *rarus duabus tribuſve civitatibus ad propul- m communne periculum convenitur.* Paulo

" titheu, o *Cæsar*, achos cywilydd, i dderby
" cyfryw un mywn ammodau heddwch ag
" o waed Brenhinol, ac yn teyrnasu a'r la
" Cenhedlaeth. Fal y mae fy nghyfiwr prese
" yn wradwyddus i mi, telly i titheu y mae
" orfoledd. Bum yn perchennogi amlder o gy
" gwyr, a meirch, telly na ryfedda i'm dy w
" w'fcfyll di rhac eu hanrheithio hwy. Eithr
" Duwiau a ganiartant i chwi reoli a'r bawb,
" teu rhaid y bawb fod yn ddeiliaid i chwi.
" tydi am lleddi allan o law, ni fydd cymh
" fy anffawd i, na'th ogoniant ditheu mo'r odid
" Anghof a ddelea fy nghofp. Eithr os tydi
" cedwi i yn fyw, byddaf yn fiampl dragywy
" addfwynder. (y) Synnodd yr Ymhera
i glywed y geiriau hynny, ac yn ddiattreg
gmiattaodd rydd-did iddo et ai eiddo.

Yr oedd y *Rhufeiniaid* yn arfer dyhysbyd
wlad a orchfygid ganddynt cyn llwyred ag
ent o'i milwyr, tal y gallent trwy eu porth
oresgyn gwledydd eraill. Felly yr ym yn
hanes fod ugain mil o *Fruſamaid* yn cynnorth
Titus ap *Fespaſian* i oresgyn y Deml yn
ſalem. (z) Ac yn eu lle hwy, y danfonwyd
nafyddion o *Rufain* i breſwylio yma, a ch
hwy y dycpwyd Delw *z wneuthpwyd a'z lun y*
herawdr, a phawb o'i ddeiliad a orchymmynwy
haddoli hi. Yr oedd gan y *Rhufeiniaid* y fath o
edd i oresgyn y wlad hon (er nad oedd y gw
pryd hwnnw ond rhan fechan) fal yr ymoſod
yn Atal thyddion i gyfanſoddi Llyfrau er maw
anrhydedd i'r Ymerawdr. Ac yn myſc era
mae un yn dywedyd fal hyn, "*Brydain*, Yr

(y) *Tacit. Annal. Lib.* 12. *p.* 243. (z) *Antiq. Abridg'd by James Howel. pag.* 255.

ys ſydd o'r tu arall i'r byd) ſydd dyſt o
oldeb y *Rhufeiniaid*, canys trwy nerth eu
ſau hwy, y mae hi yn-awr o fywn i'r byd:
ryw rai ni adnabuwyd gan yr oeſoedd gynt,
dycpwyd yn-awr tan reolaeth *Rhufain*. Ac
aent hwy yn-awr yn gaeth-weiſion, y rhai
wyddent o'r blaen beth ydoedd caethiwed.
Ond hi a fuaſai 'n well i'r Dinaſyddion uch-
nis adnabuwyd Ynys *Brydain* erioed. Ca-
Brutaniaid a ſorraſant i weled yr eſtron-
honno yn ymborthi a'r eu danteithion hwy:
n ni yfod dim (eb 'r hwy) *o'u pydew eiu*
nt? Nid bwyrach a'r antur onid ynt yn bwr-
in lladd ni oll! A pbe bai yn eu gallu, bwy
nt bynny 'n ddilys. Da gwaith Duw roi cym
on i'r fuweh a bwylio. *Deuwn ymddialwn ar*
bryſſiwn pa dam yr oddwn? Ac yno hwy a
wyliaſant amſer cyfaddas i ruthro arnynt. A
a ddigwyddodd allan o law, Cans brwydr
feiniaid a aethai i *Sir Fin*; ac ar hynny
odd y *Brutaniaid* a'r ddinaſyddion *Rhufain*,
ill o'r Milwyr oeddynt yn eu gwarchadw,
ddaſant o honynt ddeng mil a thriugain mil,
cyfaddefiad yr Hiſtoriawr *Rhufeiniaidd* (*b*)
nos a'i cyffroawdd hwy mo't Iliddog wrth y
niaid y waith hon ydoedd y di-yfiyr a'r
g gwaſtadol a gawſant gan y Dinaſyddion
, canys yr oeddynt yn eu ſiommi, a'i
dio, ac yn gwneuthur caſtieu hagr a hwy,
oedd gan y *Brutaniaid* ddioddef hynny.
iſtant hefyd Balas rhyw Arglwydd mawr a
Praſutagus, a chuſaſant ei wraig a elwid

(*a*) *Ageſip. cit. a Camd. pag.* 29. (*b*) *Tac.*
. Lib. 14. *p.* 310. *ibid pag.* 309.

Boadisea, a threisiasant ei merch. A'r Dywys
hon *Boadisea* a'i cymhellodd hwy yn anad
laid y *Rhufeiniaid*.

Yr oedd hi'n amser gwaedlyd y pryd hwn
Mrydain. Reddai y *Rhufeiniaid* pa le byn
cyfartyddid a hwy. Lloscwyd llawer a De
Ynhetawdr, a lladdwyd eu holl Offeiriaid.
ni bu eiu benywaid ni chwaith yn ol llaw i
gos eu hewythrysgarwch i ddial y farhad u
Dywedir eu bod wedi cynhiffer ellyll danba
mynedd yma ac acw erwy'r frwydr, ac yn o
feiau, *Lleddaeth lleddach y Rhufeiniaid* a
erbyn hynny, dyma frwydr y *Rhufeiniaid* a
gorefgyn yn yn dychwelyd attynt. Ac u
dan fod y Gad pen yn wr glew, ni charawse
gyd. Canys y fath arfwyd a perchennogodd
rweled y dont yw hwnnw a'r ed eyd-vila
onid oedd Galon pob un yn ei din. A
y benywaid yn gweiddi *Dial, dial*, a blodeu
fach gwlwm gwyn en eu hysprydoedd,
oeddynt a'r fyrchio mywn fleimeir, a phe
gafaelent ddaeu beirf yn eu dwylaw Pan
nafa'r Gad pen hynny (yr hwn yn ddia
oedd wr glew) efe a ddywedodd wrth e
Ha wyr (ebef) a *gymmerwch* [illegible]
gan *wy gwyllfos* Barbariaid. [illegible]
ond *meiwn* [illegible]
gwyrydiaid ond *ymnifer* [illegible]
Pred yw meiwn fi yr [illegible]
well [illegible]
barfiaid *hyn yn yr* [illegible]
(ebef) A dywedodd hyn galonnau
cymmeraffant galon o newydd, a byriadafa
i yn

[illegible] *Annal. lib. 14. p. 311.* [illegible] *Suetonius Pau*

nladd yn lew a di-yfcog. Ac yn ddiattreg et-
wyd y faethau o bob parth cyn amled a cha-
o genllyfg, canys y ddwy blaid oedd cyn
nicced y waith hon, a phe buafai Ellyllon
ltion yn eu gyrru. Dywedir i fod y *Brittan-*
mo'r hyderus i cannill eu rhydd did, fal y
fant eu gwragedd gyd a hwy i'r Maes i we-
fuddugoliaeth. Ond ylywaeth fe ddaeth y
yn llwyr wrthwyneb, canys fyrthiodd o'r
aniaid y dwthwn hwnnw bedair ugain mil
yr arfog (*d*) *Blwyddyn yr Arglwydd* 62, y
hynny.

edi hynny yr changodd llywodraeth y *Rhuf-*
id, a'r *Brutaniaid* a ymoftyngafant i fod yn
haid ac i dalu teyrnged iddynt. Ond yn ddi-
l chadd y *Rhufeiniaid* un tippyn heb ym-
am dano, a lleddent y niferoedd a fynnent,
fawr y cyddai tangneddyf ym mhob man.
dai rhyw rai yn oeftad yn cyfodi terfyfc a
hryfel. Gormod gwaith ydyw angwanegu
neilltuol o bob ymladdfa, a'r amgylchiadau
ynawl o honynt; Ar fyrr eiriau yr oedd y
y genhedl megis pwyfau yn cyd-fantoli yn y
anhau, Can's os y *Rhufeiniaid* a enillai y
un amfer, y *Brutaniaid* a fyddent ficer
lli'r pwyth hyd adref iddynt amfer arall. A
ni buafai anghydfod yn eu plith eu hun, hi a
l'n waith go anhawdd i'r *Rhufeiniaid* eu
r-orchfygu; Canys nid un Brenin oedd yn
nafu arnynt, ond amryw fain dywyfogion yma
cw (*e*) A hi a ddigwyddodd yn fynych

C 3 yr

(*d*) *Ibid. pag.* 312. (*e*) *olim regibus parebant, nunc per principes factionibus & ſtudiis trahuntur. Agricol. pag.* 637.

yr unai llawer o honynt a'i gelynion, fal y di
eu llid a'r eu cymmydogion. Ond nid oedd yr
pryd anhydyn hwnnw yn perchennogi p
tyddai gŵyr ambell gantref yn caru tangne
ac am hynny os ffyddlondeb a theyrnged a
wid ganddynt i wyr *Rhufain*, hwy a fyddent
yſcog yn y naill, ac a dalent y llall. Ac i'r
ryw rai y byddai y *Rhufeiniaid* yn Feiſ
addfwyn haelionus, ac a'i hamddiffynnent
brâd eu Cymmydogion cenfigennus, ac a'i
yſcent ym mhob celfyddyd gywrain, os ar
ni wyddai y *Brutaniaid* hi eufys. Ond yn
dim y *Rhufeiniaid* a lafuriaſant yn egn
eu holl ddeuiaid i ddyſcu eu hiaith hwy, ſ
hono *Lladin*, a dywedir fod gan ein cyd-
wyr ni well Ymmennydd i amgyffred ei
rainrwydd na phreſwylwyr *Ffraingc*. (f)

Fal hyn y buont yn lled-dangneddyfus hy
amſer *Sefer* Ymherawdr Rhufain yr hwn a
reuodd ei deyrnaſiad *Bl. yr Argl.* 196. Can
ei amſer ef y gwnaethant y gwrthryfel creu
a'r a wnaethpwyd oll; Cymmerodd pawb arf
law; a gwnaethant gyfammod na's taſient h
heirſ ymmaith nes llwyr ddiſetha y Rhufei
Ac yn ddiattreg hwy a ruthraſant arnynt, a
lladdaſant yn chwannog. A oedd rhyw annog
heblaw gobaith i ynnill eu rhydd-did, yn eu cy
i godi y gwrthryfel hwnnw nis gwn i, ond
ddiau iddynt wneuthur diniſtr hollawl a'r
ſyddion a Milwyr y Rhufeiniaid y pryd hw
Eu bwau addrylliodd eu gwyr iefaingc, wrth ffu
bru ni thoſturiaſant, Eu llygaid nid eiriach
y rhai bach. Pan ddaeth y newydd hwnnw
ſtiau *Sefer* yr Ymherawdr, et a lidiodd yn

(f) *Ibid* Pag. 643.

th y Brutaniaid, ac yn ddianoed ef a ddaeth ei
n a Chad luoſog ganddo i *Frydain.* Ac yno y
brwydr wiedlyd rhwng y ddwy genhedl, ond
rutaniaid a enillaſant y Mâes, a lladdwyd o'r
ufeiniaid ddeng mil a deugain, (*g*).
Megis y bu llwyddiant y frwydr hon yn orfoledd
Brutaniaid gorchyfygwyr; felly o'r tu arall y
hi'n achlyſur triſtwch i'r *Rhufeiniaid* gorchy-
edig. A pheth i wneuthur yn yr amgylchiad
ng hwnnw, ni wyddent; ond o'r diwedd hwy
wſant yn eu cyngor i fyned adref parth a Rhu-
, ac i gynnull holl gadernid yr ymherodraeth
y gallent ddial eu llid a'r y *Brutaniaid.* Ac
mhen yſpaid, dyma hwy yn dyfod drachefn i
dain, a chyn luoſoced oedd y llû hwnnw, fal
y gellid tyth ei gyfrif. Cyn gynted ag y tiria-
, yr Ymherawdr, (yr hwn oedd y pryd hwn-
cyn lawned o lidiawgrwydd ag ydyw'r llyffant
enwyn) a roddes orchymmyn mywn pennill
yſtyr hwn i'w filwyr.

Na edwch Frittwn'yn y wlâd ond lleddwch oll i gyd
Ŵr-ryw a ben-yw mawr a bach difrodwch oll
[*yngbyd.*

Ond er haeered y Gân, ac er gwaethed y Bwgwth,
wrf hawyd yſpryd y Brutaniaid, ond hwy a ym-
daſant frwydrau lawer yn galonnog ac yn ddwys-
arn. Ond o'r diwedd hwy a yſtyriaſant yn-
nt eu hun, ei fod ef yn orchwyl go anhawdd i
r-orchyfygu y fath Gâd luoſog a honno; a
ei gorchyfygid, hwy a wybuaſant, y cyn-
id Milwyr eil-waith o ryw wlâd i ddial hyn-

(*g*) *Dio Caſſ. Cap.* 38. *Ex Homer Iliad.* 3.

ny. Gan yſtyried hyn, meddai, y llarieiddiod *Brutanaid*, ac a ymoſtyngafent i gerſio am dau heddwch. Pan welodd yr Ymherawdr hy llarieiddiodd ynteu, ac a ddanymmodd y Gorch myn creulon hwnnw a roddes o'r blaen i'w wyn, etto mynnodd ammodau celyd ddigon. nys dywedodd yn ddi-ragrithiol wrthynt, y tr raid iddynt ufuddhau 'r Rhaglaw a oſodai eſ hynt, ac na fyddai gyfreithlon iddynt ddewi brenin o honynt ei hun, (*b*), a: Y gorfydda nynt i dalu 'r deyrnged a welai eſe yn dda ei a 'r bob cantref. a: Y byddai rhaid iddynt do a 'i harfau atto eſ, ac i bob un gymeryd ei na ddygai ganddo, na gwnai ei hun, ac na phu rall i wneuthur un arf fyth drachefn, ond trw orchymmyn eſa 'i Swyddogion. (*i*), Mae 'r od yr ammodau hyn yn ddiſas jawn i 'r rhe y cyfryw rai a gymeralant arfau i chaill ei ab did, etto gorfu arnynt gytuno. Ac yn ddi yr Ymherawdr a barodd gyhoeddi Diſpod (*Broclamaſiwn*) trwy bob cantref i roddi yſpyſrw i bawb o'r hyn a wnaethpwyd. A hynny a ffroawdd laweroedd o'r rhai cyndyn gwrthn wrthod y cynnygion hynny, ac i ddal yn erb *Rhufeiniaid*. Ac nid oedd yr Ymherawdr a'i lû yn ddigon gallaog i'w darbwyllo. Ob hwy a ffoent i'r anialwch a'r coeſydd, lle na lai gwyr Rhufain ſalim eu canlyn. A phr gellid eu newynu chwaith, oblegid yr oedd

(*b*), *Poſt obitum Lucii Britannis ademptum iſſe publico & perpetuo Romanorum decreto ſtatem Regiam, Aſſerit*, Bal. Script. Britan. C 1. C. 30. (*i*), *Nonnulli ſcribunt hoc etiam fac eſſe*.

ynt ryw dammaid cymmaint a ffaien, yr hwn a
went yn eu geneuau, a rwriai ymmaith chwant
yd, (*k*), A phan elai gŵyr Rhufain i'w pe-
, hwy a ddeuent yn ddirgel am eu pennau, ac a
lyfaethent y cwl , ac ymmaith y ffoent hwy
chefn i'r corfydd. Ac yno 'r Rhufeiniaid a
aethant glawdd o dywarch a pholion mawr o'n
r bwygilydd. (*l*), gan hyderu y byddai y
wdd hwnnw yn bethrhwyftr ar eu ffyrdd, Gel
r y Clawdd hwn, GWAL SEFER hyd
ddyw. Am ba un y can ryw hen Fardd fal hyn,
Gorug Seferus *gwaith cain yn draws dros ynyr*
Rhag gwerin gythrawl, gwawl fain. [*Brydain*,
Ni ellir dywedyd i lwyr orchfygu y Brutaniaid
n yr amfer hwn: ac etto ni orefgynwyd y wlad
aethat bwygilydd yn yr amfer hwnnw chwaith,
anys pan oedd *Seferus* yn Ymherawdr y dywad
ertulian (hen athraw dwys) *I fod rhai lleodd*
n Mbrydain nid allai y Rhufeiniaid fyth eu
refgyn, etto wedi ymddarofiwng i Grift. (*m*),
eallwn wrth hyn, 1. fod yr ymherawdr heb
refgyn y cwbl. 2. Fod Efengyl Chrift wedi
ewyrchu ym mhob man, neu ei bod wedi tramyo i'r parthau nad allodd y Rhufeiniaid fyned.
ac er na allodd yr Ymherawdr ddyfod a phob can-
ef *I* ufuddhau iddo, etto cymmaint a orefgyn-
odd, hynny a gadwodd mywn tangneddyf a llony-
dwch. Canys y geiriau diweddaf a ddywedodd
'r ei wely angau oeddynt, *Mi a gefais yr ymbo-*
draeth yn llawn terfyfc, ond wele bob peth yn-
wr yn dangneddyfus, ie gyda 'r Brutaniaid eu
hun

(*k*) *Dio Caff. apud Camd. pag.* 45. (*l*) *Hic*
n Britannia vallum per triginta duo paffuum mil-
ia a mari ad mare deduxit. Sex. Aur. Victor E-
pitom. pag. 449. (*m*) *Adverf. Jud. Cap.* 31.

hun. (n), Bl. yr Argl. 213 y bu efe farw y Ngbaer Efroc, a elwir heddyw York.

Ychydig neu ddim o lywodraeth a gadd y Ba taniaid ar ol hyn, tra fu y Rhufeiniaid yn ar wyddiaethu arnynt. (o), Canys Rhaglaw dan Y herodron Rhutain a reolai yma, yr un ffunyd a mae'r Iwerddon yn awr dan Arglwydd I ftain Coron Loegr. Ac felly y buont yn lled-da neddyfus hyd y flwyddyn 286, ym mha a fer y digwyddodd i'r Ymherawdr anfon o'i uchel-Swyddogion a elwid Caron a llyn fawr ganddo i ymladd a'r Ffrancod ac a'r Sae y rhai oeddynt y pryd hwnnw yn anrheithio G lia. Canys a'r ledrad ac anrhaith yr oedd y dd genhedl honno yn byw o'r dechreuad. Ac y deallodd Caron fod yr Ymherawdr yn bwriadu ladd, felly efe a ofododd ei Synwyr a'r waith ddychymmyg p' odd y gallai ddiangc ac achub hoedl. A'i fwriad oedd i ddyfod i Frydain, ca efe a wybu fod y Brutaniaid yn anioddefgar tan fau drom honno a ofododd Seferus yr ymheraw arnynt; ac ef a wybu hefyd na tyddai boffibl i Ymherawdr ei ganlyn, oblegid i fod yr h Longau ganddo ef: Felly wedi llenwi ei Long a'r yfpail, efe a ddaeth i Frydain, ac a gadwo y wlad faith mhlynedd. (p), Ac yn yr yfp hwnnw ni chadd yr Ymherawdr gymmaint a ch niog o Deyrnged oddi yma, canys Caron a'i c wodd hi yn ei law ei hun. Ac y mae'n debyg iddo roddi ammodau efmwythach i'r Br tania

(n) Spartian. in Septim. Sever. Cap. 23. (Bal. ubi supra. Ford. Scotichron. Lib 2 Cap. 3 * Diocleſianus oedd ei enw (p) Eutrop Hiſt. Ro Lib. 9. Pag. 607.

niaid nag a gawſant gan *Seferus*; canys ped amgen, wy a fuaſant wedi ei erlid ef ymmaith. Ond n mhen faith mhlynedd efe a laddwyd gan ei ad-pen ei hun a elwid *Alectus*, yr hwn oedd yn hwennych cael ei le ef. (q) A'r *Alectus* hwnnw wiſgodd borphor yma dair mhlynedd, ac yno addwyd ynteu.

Ku hyn yn golled mawr i Ymherodron Rhufain, anys nid y Deyrnged yn unig a gollaſant, eithr y ongau hefyd a ledrattodd *Caron*. Ond wedi lladd r *Alectus* hwnnw, y danfonwyd troſodd Dywyog ardderchog a elwid *Cuſteint* yr hwna fu'n Ymerawdr ei hun wedi hynny. Efe a ddaeth troſodd hywn amſer da, canys efe a achubodd Dref *Lundain* rhac ei lloſci a'i hanrheithio gan y *Ffrangcod*, anys yr oeddynt hwythau hefyd yn chwareu rhan Carn-ladron y pryd hwnnw ym Mhrydain. (r). Ac yno'r Brutaniaid a heddychaſant a *Chuſteint*, a u ynteu yn ŵr tirion wr thynt, ac efe a gymmerth n wraig Bendefiges raſlawn (s), a elwid *Elen Lueddawg*, yr hon oedd ferch i *Goel Godebog* arll *Caer-loyw*, ac o honi hi y ganwyd *Cuſtenyn Fawr* y Brittwn ardderchoccaf hwnnw, a'r Ymherawdr clodforyſſat yn y bŷd. Dywed rhai i'r ymherawdres *Elen* fyned i *Jeruſalem* i weled lle y llioddefodd ein Harglwydd ac yno hi a ofododd ŵyr

(q) *Ibid pag.* 608. (r) *Vid Stilling Origin. Britannic Cb.* 2. *pag.* 72. (s) *Quanquam* Beda, *invidiæ ergo, vocat eam* Concubinam *ejus.* Hiſt. Ecl. Lib. 1. C. *Liquet tamen ex* Eutropio *ſe nuptam eſſe Conſtantio, ſed præ poſteriori Matrimonio cum* Theodora Herculii Maximiani *privignâ, vocat id prius,* Obſcurius Matrimonium. Eutrop. lib. 10. p. 612 & Sex Aur. Vict. *Abjecta* Uxore *priori.* Epit. pag. 459.

Mwyr i chwilio nos, a'r antur y ceid gafael a'r
i Groes y nioddefodd Christ. Ond ei thwriad a gyf
nwyll yn orchfygol i'r Sanhaiddiaid wneuthuyn i'r
ohonyddu y Pagan iaid (o gasnachu'r Christ nog
orchafsant yno gyfrwng mawr amrhisiol o gerrig, ac
mhen ychydig wedi, dodiasant yno Ddelw, ac a
dadsadol Demlo'r ddiwies Delwlle (canys felly
cyfrifwyd yr eilun hwnnw gan y Paganiaid) o
ber cymmaint oedd yr anhawdra, hi laesodd byn
-yr Anterawdr Ts, canys gosodwyd gwyn
-ymmith y cerrig; ac yn y dyfodeth y calwyd
croes, achadalawyd Croes Christ wrth y Scri
HWN YW JESU BRENIN YR IDD
EWON. &c.

Fe gymmerth Cystenint (ie wedi myned yn
herawdr) hoffder mawr yn Mhrydain. Bathw
arian yn Llundain er anrhydedd iddo, a gos
wyd a'r y naill du ei ddelw ef, ac a'r y tu ar
gloddwyd Temi rhwng dwy eryr, ac oddiamyn
Scriften hon) Memoria Felix i.e. coffadwriae
oddedwydd (w). Mae rhai'n dywedyd ei fod ef
Grisbon, ac iddo adailadu Llan yng Ngbaer-Efr
(x) a Al'a rhesymmau ynt, canys 1, Christ
yesi dduwiol oedd ei wraig Elen. 2, Christ
ioni oedd holl Swyddogion ei Lys gan mwyaf.
Yr ym yn cael hanes a'm weithred nodedig
wnaeth ete fal hyn. Meddyliodd ynddo ei hu
brofi pa un a Christ nogion cywir a'i Rhagrit
ylwl oedd Swyddogion ei Lys. Felly ese a'i galwo
dwy ell ynghyd, ac a ddywad wrthynt, mae
ewyllys oedd y cai y Sawl a aberthai i'r Duw
gad

(t) Saxon Hist. Eccles. L. 2. C. 1. p. 25. V
ward. ibim. (u) Origin. Britannic. Ch. 2. p.
(w) Camd. in Yorkshire.

dw ei fraint, ac aros yn y llŷs, ond y cai y Sawl
nacaf wneuthur hynny, ymadaw. Pan glybu y
wyddogion hyn am y bobl Christ nogion cyfvit a ze-
ant allan, and y Rhagrithwyr a ochelasant gyd-
r ymberawdr ac a duwcdasant, ei bod hwy yn
dlon i abeirio. Ac yno y ymberawdr a ba-
ddfalw y rhai oeddynt allan, ac a gymmeod
wy yn hen-cynghoriaid, ond llwyr ofid ymmarch
Rhagrithwyr ac ni charod eu cymdeithas mwy-
ell. (x). *Nid allom heppil i wrth hyn fod yr ymbe-*
rawdr yn Grist'nogawl eto. Ond y gwirionedd
lvw, Nid oedd efe ond rhagan, er ei fod efe yn
haws ac yn ufudd i'r Christ nogion.
Dywedir i gael ei fedyddio efe yn amser *Eduard*
ehweched Iarll a gymmeodd yn oedrgadol yno
yr amser y clafaiwyd ef. Ac os yw
ynny yn wir, mi a gymmeodd ynbo ychwaneg na
uddeg cant o'n hoedd. Canys yn yr *Arel-*
3, y bu efe farw yn *Nyddfer-efrog*. Dywyddodd
Gruffeithyn ap Llywelyn ei fedyddio i Frydain a'r
nser yr bedd ei Dad a'i taiw. A chyfodd Ifu
awr o Frydain yr ei fedyddio ef ymladd yn erbyn y
al a geisiasant y Goron. Ac mi dywcdwyd oud
clyd o'r rhai hyny yn farw. eithr at hyd rhai
Rhufain, ac a'r all a ochelasant yn *Llydaw*, a
on bedd y wasch cymmaint o Brutaniaid, fyned
dwyno yn *Llydaw* ier oedd *Ocar*. Y
ryd hyn aw

Gwelsom

(x) *Sozom.* [illegible] *Cap.* 8. *pag.*
Edit. Lodan. 1606. *Haud dubium Christianos*
illorum fædera, ne his quidem nuncupari posse.
Christianus. Purfol. Pont. Histor. Lib. 4. Pag.
(y) *Camd. in Yorkshire.*

Gwelsom Brydain yn dangneddyfus dalm amser, ond buan y machludodd pelydr y tang ſedd hwnnw wedi marw *Cuſlenyn fawr*. *Edw ben gath lefrith*. Yr oedd Brittwn ardderch a elwid *Macſen wledig* wedi myned i Rhufain ymweled a'r Ymherodron, * a hoff ſu gan yr y herodron ei weled, ond o'r diwedd tyfodd angh ſod rhwng *Macſen* a hwy, ac i ddial y Sarhad, ci ddaeth i Frydain, aca briodedd ferch *Eyddaf* hwn oedd Dywyſog cyfoethog. (z) Ac yno w ymgryfhau, ete a roddes anrhegion i'r milw a'r iddynt ei wneuthur et yn ymherawdr. A hudwyd hwy yn y fath fodd gan Swyn-gyfare y creaduriaid aſgellog hynny, ſet Aur ac ari fal y gollyngaſant mywn anghof Orc ymmyn Apoſtol, *Rhuf.* 13. A gwnaethant *Macſen wle* yn Ymherawdr, a gwiſcaſant Borphor a'm da A chododd holl Jeuengctid y Brutaniaid gyd et, oblegid hwy a dygaſent pe gellid coroni eu cy wladwr yn ymherawdr Rhufain, y byddent dra godidog fyth gwedi. Ac yno hwy a actha yn Llu mawr i *Ffraingc*, ac nid oedd dim allai eu gwrthſefyll a byw; mio'r ddewnon chalonnog oeddynt! Dododd hyn y fath arſw yng nghalon y ddau Ymherawdr cyfreithlawn, na wyddent beth i wneuthur, ond a'r diwedd hw a gawſant yn eu cyngor i wneuthur cyngrair a *Ffichtiaid* yn *Sythia*. * Felly hwy a roddaſant iddynt Eiſt a llonga

---

* *Grahan a Valentinian oeddynt.* (z) *Fid eſto penes Galfrid. & MSS.* (a) *Ita MSi tan bro-britann. ſed Hiſtoria Romana fide digniot invitum ab exercitu imperatorem creatum aſſerit.* Paul. Diac. addit. ad Eutr. l. 13. P. 6
* *Gwel. y Ben. neſſaf.*

gau, ac a'i danfonafant i Frydain i edryeh a'r
ir a ddychwelai *Macſen* yn ei ôl i Frydain i
b ei wlâd ei hun rhag ei phetchennogi gan y
btiaid. (*b*), Ond gwell oedd gan *Macſen* gol-
rydain na cholli ei obaith o'r ymherodraeth.
am hynny hwy a gychwynafant o *Efrainge* i'r
, a daſiwyd y ddau Ymherawdr, a deolwyd
a lladdwyd y ſall. (*c*) Fe debygai dyn y
id yn coroni *Macſen* yn ddianoed yn-awr, gan
ried i fod y ſordd yn rhydd; ond yn lle go-
y Goron am ei ben, lladdwyd ef gan ei ſilwyr
un, ac ni chaſid onid yr hyn a haeddodd. *Bl.*
Argl. 388 y bu hynny.

Dyma y gwr a'i dwym gad,
Twrn frawys! a wnaeth deyrn-frad.
Na bo lwydd i neb o'i lin
Brain uffern ladd eu brenin.

i ddychwelodd ond nifer lechan iawn o'r mil-
hynny fyth i Frydain, canys aethant a'n ddiſ-
d yma ac accw. Dywed y Chroniclau mae
yr amſer hwnnw y gwladychodd *Cynan Meri-*
y rhan honno o *Efrainge* a elwir *Brydain fe-*
, neu *Lydaw.* Dywed y Chroniclau hefyd i
an anfon i Frydain am wragedd, a danfon-
iddo un ſil a'r ddeg o ferched Dluedogion, a
gain mil o ferched is eu braint na hwy, ac ſal
yr

b) Vid. Uſſ. Prim. pag. 590. *(c)* Oroſ. Hiſt.
C. 34. *vid. Hiſt. Maximi apud Gild. pag.*
uem ille vocat Gerimen ſuæ [i.e. Britannicæ]
rationis amariſſimæ; Sozom. Hiſt. Eccleſ. Lib.
ap. 13. pag. 175, 176. *Bed. Hiſt. Eccleſ. Lib.*
p. 14. Edit. Anglice Stapiton.

Yr oeddynt yn hwyliaw parth a *Llydaw*, y cyfo
Tymheſtl, a ſoddodd llawer o'r llongau
rhai eraill a ddaliwyd gan y *Ffichtiaid*. A
(eb i'r Chronicl) *Gwedi canfod yn yſtu*
bybyl bonno y morwynion a gwelet eu tuccet
ſſaon a wnaethant llenwi eu godineb wrthyn
gwedi na mynnodd y morwynion cyd-ſyuna
dynt, ſef a oruc y bratwyr hynny eu lladd.
Yr ydys yn cadw dydd gwyl er coffadwriaeth
Gwyryfon llyn *Hydref* 21. ac a elwir *Gwyl ſ*
ſaint. Mae Llan helyd yn ſwydd, *Ceredig*
elwir *Llan-gwyryfon*. Dywedir i Frutaniaid *Ll*
a'r oll hynny gymmeryd merched y wlâd h
yn wragedd iddynt, a phan enid plentyn, t
pob un [os gwir yw'r chwedl] dafod ei w
rhac y buaſai hi yn difwyno'r iaith, ac yn d
i'r plant ſiarad lled-iaith.

Ni châdd Ymherodron Rhufain nemmawr o
ddfyd nac o Frydain nac o wlâd arall
Gwrthryfel *Macſen wledig*, canys è fyddai
ſtradwr a'r antur yn gwneuthur tentyſc ym
mân. (e), Yr oedd y Milwyr helyd wedi my
ydiſtyr mawrion, ac a laddent yr Ymherawdr
digonyddai dim rhyngddynt, ac a oſodent y Sa
weiſaf hwy yn dda yn ei le. Ym mhen dau
mlynedd wedi lladd *Macſen* [ſef *Bl. Ar.* 407] y
chafwyd ym Mhrydain ryw un a e
Macſen yn Ymherawdr, ond ym mhen ych
wythnoſau gwedi, lladdwyd ef, a gofod
y Goron am ben rhyw wr a elwid *Graſ*
ond ym mhen pedwar mis lladdwyd
ttau. (f). Ac yno y gwnaethpwyd Brittwn

(d) *Hiſt. cambro britann.* Sir *Abertenp.*
Saxon Hiſt. Eccleſ. Lib. 2 *Cap.* 13. (f) *Ibid*
a 19. 4.

d *Cuſtennyn* yn ymherawdr, [yn mhen ei amser
enw'ſ ie yn ddiatreg efe a hwyliodd i Ffrainc,
y bu yn llwyddiannus dalm o amser, pod ynod
naeth ei Gad-pen ei hun wrthryfela yn erbyn
nyhoeddwyd un arall a elwid *Maximus* yn
nherawdr, ond ſladdwyd hwy ill dau. (g) Ar-
ſodd y Brutaniaid a aethant gyd-a *Chuſtennyn* y
rmesdeyrn hwnnw, yn *Llydaw*, a hon oedd y
ddedd waith i'r Brutaniaid brelwyllo *Llydaw*,
oedd *Bl. yr Arg.* y pryd hwnnw 409.
Ni chaſſodd ymherodron Rhufain na thywyſogion
gwaſanaeth oddiwrth y Brutaniaid mwyach,
ys *Bl. yr Arg.* 410. Y Scrifennod ymherawdr
ufain a elwid *Honorius* lythyr-rhydd iddynt,
a'i gollyngodd yn wyr rhyddion i fyw fil y
elynt, yn dda.

PEN. III.

y oedd y Ffichtiaid, *profir mae Eſtroniaid o-*
dynt. Y ſladdfa a wnaethant a'r y Brutani-
aid. Hwythau yn anfon i Rhufain am borth, ac
yn tyccio. Y Ffichtiaid a'r Scotiaid, yn dycbwe-
yd eilwaith. Porth eilwaith o Rhufain yn gyr-
ru y Ffichtiaid &c. a'r ffo. Dyfodiad y Ffich-
iaid a'r Scotiaid y trydedd waith. Buddug-
liaeth trwy Weddi Garmon. Drwg fuchedd y
Brutaniaid *wedi hynny, a'i cyfyngdetau. Y maent*
yn Anfon i Rhufain am borth, ond heb gael
dim. Yr amgylchiadau a'r ol hynny.

D Mal

(g) Sozom. Hiſt. Eccleſ. Lib. 9. Cap. 11, 12,
13, 14, 15.

MAl y gwyppo y darllenydd yn yttyr yr ymadroddion a gaul yn ynghylch y *Ffichtiaid*, Mi a yl fal yma ddechreuad y genhedl o ſoi honno. Mae rhai'n tybied math o *Frutaniaid gwyllion* a ſo o ddyn, ſe. y cyfryw a wrthodolant u ddi i'r Rhufeiniad. Ac o herwydd cu bod yn o yr hen arfer o liwio eu crwyn, y galwyd gan y Rhufeiniaid *Picti*, ſet yw hynny yn raeg *Brith-wyr*. (*b*). Ond nis oes ond arfer yn cynnal y dŷb hon, canys dicrawyr ydyw ni chaſ i ddim wag-dreulio'r amſer ſi gwrth ſi; ond deuaf at y Gwirioncdd. Math o ddyn yſgeler oedd y *Ffichtiaid* a ddaethant o Sy (*i*), ac oblegid eu bod yn Baganiaid, hwy a hw ſant eu crwyn, * yr hon arfer a hoffwyd gan l cenhedlaeth cyn ei dyfod yn Grift-nogaidd, a achos hwnnw y galwyd hwy gan y Rhufein *Picti*, a chennym ninnau *Britbwyr*. Y ſtori dy'odiad i Fry lain gyntaf ſydd fal hyn. *Bl. Arol.* 75 y bu chwant yn Nhirgohon *Sythia* rhyw niter o honynt, i newid gwlad, ac i do i ryw le ffrwythlonach i gytanneddu. Ac ſiwyddyn uchod *Rodric* eu Cadpen a diriodd yr yr *Alban* [neu *Scotland*] gau ſladd a llo ffordd y cerddai. Ac yno y daeth un o trenh edd y Brutaniaid a elwid *Meuric* i'w ymlid ef maith. A *Rodric* Cad-pen y *Ffichtiaid* yng a hanner ei lu a lâs yn y maes hwnnw. Ac coffadwriaeth i'r ſuddugoliaeth hynno, y pa

Mi

(*b*) *Cam. Britannia ſub.* Picti. (*i*) Scand ...*medd rhai.* * Nec falſo nomine Picti. *Cl*

ric Brenin y Brutaniaid argraphu a'r vlaen y
u air hyn, BUDDUGOLIAETH MEURIG
ynd y deifyfodd hanner arall y llu ammodau
lwch gan y Brutaniaid, a chaniattaodd y Bren-
ddwch iddynt, ac a ddawodd iddynt tyw mywn
o *Scotland*, oblegid gwlad lom lymrig oedd
no. Ac yn gymmaint nad oedd deilwng gan
rutaniaid i roddi eu merched hwy yn wragedd
ath ddynion diftadl a'r rhai hynny, yr aeth y
tiaid hyd yr *Iwerddon*, ac a gymmerafant y
ddeleſau yn wragedd iddynt, Ac o'r cyfri-
hwnnw y tyfodd y fath gyfaillgarwch
g y *Ffichtiaid* a'r *Gwyddelod*, fal
ont yn waſtadol yn cyd-yſpeilio fyth gwedi.
Mae 'r *Ffichtiaid* wedi eu deleu er ys talm,
dir eu lladd hwy heb adaw gwr ynghytch *Bl.*
, 819. (*l*), Ond mae y *Scotiaid* eu hen gyfe-
yn byw yn yr *Iwerddon* a gogledd-dir *Alban*
heddyw.
on oedd y waith gyntaf i'r *Ffichtiaid* ddyfod i
ain, ond nid yw Hiſtori yn crybwyll am ddim
au a wnaethant nes y flwyddyn 343, ond yno
ans Mab *Cuſtenyn* fawr a'i hymlidiodd hwy
aith. (*m*) Yn mhen pum mhlynedd a'r hugain
i, y daethant yn llidiog ac yn lluoſog eilwaith;
d a hwy y daeth y *Saeſon*, y *Francod*, a'r
aid, a holl yſgerbydiaid a charn-ladron pob
l ag a allent eu perſwadio. Ond er lluoſoc-
oeddynt, hwyliwyd hwy ymmaith gan y
yr dewrion beddyn ym Mhrydain. (*n*), Mae

D 2 *n*

Galf Hiſt. Brit. L. 4. Cap. 17. Pont virum Lib.
. 30. (*l*) *Ubbo Emmius Rer. Chronol. Lib.*
. 198. (*m*) *Origin. Brit. an. C. 5. p. 187.*
Ammon Marcell. Lib. 17. Cap. 8.

a dodygol na ddaethent tyth i *Frydain*, wedi
yy, oni fuasai'n ymhenawdr eu danfon yma
ettid y milwyr gyd-a *Macsen wledig* yn
fal y derllenasoch eusys t. dal. 46. Ac o hyny
y bu mynych frwydrau rhyngddynt a'r
hin, tra yr wyf yn awr i ddangos.

Er fod y wlad yma yn wrthryfelgar gan m
hyd er y flwyddyn 386. ieuo ni chaf
Ffichtiaid ddim cwbl hawddgar nes i'r *Rhuf*
yn ddiamred wedi ymadawiad y *Rhufeiniaid*
ganid oedd eu gallu ond llednawan yn
fyc yno y danfonodd y *Ffichtiaid* at oeddyn
Mhrydain gennadwri at eu cyd-wladwyr yn
i erchi iddynt ddyfod a'r trys a gwyr ac
oreſgyn Ynys *Brydain*. Hoff fu ganddynt
y cawsedl hwnnw, ond rhac eu bodd yn rhy
gwahoddafant y *Saeſon* attynt a hwy a ddec
yn ewyllyſgar, a chyn eu dyfod i Frydain, cy
cymdeithas y *Ffrancod* hefyd a'i Cymdeithas
fyd o Gaul-iadon. Ac yn ddiamred rhuth
bel ellydon cymdeithiawg a'n Brutaniaid
iadd a lleſtr, diniſtrio a difnodi. Cwbl o am
ſtrin y gall tafod fynegi mor echryſlawn
weldiad a fu'r lladdfa feithrin gan dduon y C
y lladdedig oedd yn drycio o angylion net
ambelbafod yn gochach eſtlyn fal'r lliw
o'r odfwedd, yngyntuallodd hyw meſſer o'r
niaid i ymgynghori a'i gilydd, pa gyfarfod
ddai orau i jachau gwaedlit y deyrnas. A
a gawſant yn eu cyngor iaanſon cennadwri
hen Feiſtraid y *Rhufeiniaid* i ddeiſyf porth

† *Cawſant ymdeithas y Scotiaid neu'r*
ddaloed yn Mhrydain hefyd.

at i yrru eſtroniaid o'i cyffyniau. Felly dan-
yyd Cennawdwri at Ymherawdr Rhufain, a
aethpwyd araith hoyw, a dywetpwyd wrtho,
ei fawrbydi ef meled yn dda i ollwng y Brute-
d yn wyr rhyddion, etto bwy a dalent y dyrn-
megis ac o'r blaen. Er tod Rhufain y pryd
nw mywn trwm gyfludd, etto trugarhaodd
Ymherawdr wrth gyflwr truenus y Brutaniaid,
nfonodd attynt leng [6666] o wyr, y rhai yn
noed a roddaſant brawſ helaeth o i grymyldra
s ennillaſant y maes a'r y *Fficbtiaid* a'i cyd-
eithwyr, ac a'i hymlidiaſant i'w Coryglau.
Felly dialwyd arnynt y gwaed gwirion a dy-
taſant. *Oedr Chriſt* 424 *y bu hynny.*
c yno y *Rhufeiniaid* (mal cyngorwyr da yn
ſu pethau buddiol er diogelwch y wlad) a
horaſant ein Hynaſiaid adgyweirio *Gwal Sefer*,
hyderu y byddai hynny yn beth rhwyſtr a'r
d eu gelynion ciaidd rhac eu merthyru yn
w. Ond er fod y Sail yn dda, etto os bydd
ruwch-ddeunydd yn Sal, ſe ſyrth y cwtl yn
h. Felly hefyd y digwyddodd yma, can's yn
maint a bod deunydd yr adailad hwnnw yn
ſef Clottais a mawn; (p), Ni bu ef nem-
o leſhhad i ni: Canys yn ebrwydd wedi
Rhufain ddychwelyd adref, Pwy ond y *Fficb-*
mwynion, a ddeuai attom drachefn! Ond
wn yn dda na fuaſai dippyn o hiraeth yn y
niaid pe buaſant yn aros gartref. Ond hwy

(p) *Gild. Epiſt. pag.* 13. *Paul. Diac. additam.*
utrop. Lib. 10. *pag.* 643. (q). *Qui [murus]*
irrationabili abſque rectore factus non tam
ibus quam ceſpitibus non profuit, Gild. ibid.
eo Bed Hiſt. Eccleſ. Lib. 1. *Cap.* 12.

a ddaethant yn gynddeirioccach (pe buaſai hoſſ
y waith hon, nag o'r blaen. Torralant fyſ
yn y clawdd, lladdaſant y ceidwaid, lloſcaſan
tai, bwytauſant yr Anifeiliaid (yſgatſydd yn
rwd, can's ni adawai'r wangc ag oedd yn eu
digfreinig hamdden iddynt i'w rhoſtio) a diſro
ſant yr holl wlad. Ac yno y danſonwyd drach
lythyr cwynfannus at yr Ymherawdr yn t
ymbil am gymmorth. A thoſturiodd yr Ym
rawdr drachefn wrthynt, a danſonodd attynt G
ſilwyr pubyrion, y rhai pan ddaethant i Fryd
a ddryllhaſant y *Gwyddyl Ffichtiaid* yn hoyw,
oni fuaſai ſod y ddwy-troed yn gyflym hwy a
piaſid heb adaw gwr, ond diangodd llawer.
Oed. Chriſt 425 y bu hynny.

Nid hwyrach oni fydd rhyw un a'r antur
chwennych gwybod y rheſwm am leſgedd
Hynafiaid, pan oedd raid iddynt ddanſon am b
i ymladd a'r fath grwydredigion ladronach
rhai hynny. Yr wyf yn atteb mae Gwrth yſel
ſen wledig oedd y prif achos o hynny. C
pan wnaeth ef y terfyſc mawr hwnnw, cyfod
holl ſeuengctid y Brutaniaid gyd-ag ef, ond
ddychwelodd un o honynt fyth i Frydain:
Aeth ffu mawr hefyd gyd-a *Chriſtienyn* y Gor
deyrn i *Ffrainc* gan fwriadu ei wneuthur y
yn Ymherawdr fal y darllenaſoch *tu dal.* 49.
ddychwelodd neb o'r rhai hynny chwaith a
eithr arhoſaſant yn *Llydaw*: Ynteu gan yſty
yr amgylchiadau hyn, nid yw ryfedd i'r Brut

(q) *Gild & Paul Diac ubi ſupra.* (r) [*ſc. juventus*] *comitata veſtigiis ſupradicti Ty*
ni (*Maximi*) *domum nuſquam ultra rediit.*
pag 13.

nfon i *Rhufain* am borth. Ond i ddychwe-
Nid oedd boſſibl i'r *Rhufeiniaid* gymme-
y tath ymdeit rhai pergylus yn tynych, telly
a gynghoraſant eu Hynaſiaid i ſod yn ewion
alonnog i amddiffyn eu gwlad rhag y tath
dredigion la lronach a'r rhai hynny. A rhac
ium yn dd ffygiol a'r eu rhan hwy, yn lle'r
val brudd, hwy a wnaethant * ſur certig, (s)
ldeg troedfedd o uwchder ac wyth o led. (t).
a daladaſant * amryw geſtyll, yma ac acew
myl y Mur. Yr oedd cymmaint o dir rhwng
ſtell a'r llall ag y clywid Cloch o'r un bwy-
d. (u). Eu hamcan yn hynny oedd, os y
ion a diriai, i ganu Cloch y Caſtell a ſyddai
at y Porthladd, fal y clywai'r un neſſaf arto
; ac a hwnnw ddeffroi un arall, felly o'r
i'r llall tyned y newydd a'r un-waith trwy'r
vlâd i'w rhybuddio i barottoi yn erbyn y
non. Ac yno [os gwir a ddywed y Chronicl]
nſonwyd gwys trwy bob cantref i erchi y
eidigion i Lundain, a gwedi eu dyfod, *Cy-*
yr Archeſgob a bregethodd yn y wedd hon,
glwyddi [eb'r ef] Archwyd im i prezethu
chwi, ys mwy i'm cymhellir i wylaw noc i
ezethu rhac truanet y ymddifeidi a ddamwal-
dd i chwi gwedi yſpeiliaw o Faxen wledig
ys Brydain o'i marchogion a'i hymladdwyr.
a ddihenzis o honoch chwi, pobyl anghy-
wy ydych ar ymladd, namyn ych bod yn ar-

Hwy a ſuont yn gynoribwy i'r Brutaniaid
wneuthur. (s) *Gild. pag.* 15. (t) *Bed.*
Eccl. Lib. 1. *C.* 12. (u) *Ford. Scotichron.*
3. *Cap.* 4.

" fere lig i ddiwyllaw daear yn fwy noc yn d
" ymladd. A phan ddoethant ych gelymon am
" pennau, ych cymhellassant a'r ffô, megis D
" heb figail arnaddynt, can ni mynnassoch d
" ymladd. Ac wrth hynny pa hyd y ceis
" bod gwyr Rhufain yn un a chwi, ac ydd
" ddirfedwch ynddynt rhac yr eſtrawn-genh
" bo dewrach na chwi, pei ni attech i leſgedd
" gorfod? Etnabyddwch bod Gwyr Rhufain
" hyno rhagoch, a boe yn Editar ganthynt y g
" ter hynt a gymeradſſant a'r fôr ac a'r dir
" ſſoch yn waſtad yn ymladd. Ac y maent
" dewis maddau eu teyrnged i wch weithian
" dioddef ilafur cyfryw a hwnnw drofſoch bel
" Pei byddech chwi yr amſer y bu y March
" yn Ynys Brydain, beth a tebygech chwi,
" ffô dynawl anian o wrthych, a geni dynion
" wrthwyneb anian, megis pe genid o'r b
" marchawg, ac o'r marchog hilam, a defg
" dyn y gan eu gilydd? Ni thebygaf i coll
" honynt eu dynawl anian er hynny. Ac
" hyn ny gonawch megis y dylyai dynion w
" thdr, Oelwch a'r Grift, hyd pan roddo ef g
" ider ywch i rhydd-did. (*), Ac yno bry
wnaeth *Gwyr Rhufain* ffyned tu ag adref, a dy
dafarn wrth y Brutaniaid I ymwroli os mynn
ac onid e, y byddai'r perygl arnynt eu hun
Canys ni wrandewid eu cwynfan yn *Rhuf*
mwyach. Ac yno llwyfaſſant tu ag adref.

Gwyr dewrion yn goradel!
Gemmau mad eneidiau mel.

(*) *Vetuſtiſſ. MSS. urferais yr un gyrrian*
oddigerth yn lle gyr un Spelnad eg bedd yn y Chr

Mawr ddioloh am eu rhoddion,
A'i rhad gymmorth llawn barth Hen.

r tod y *Ffichtiaid* a'i cyd-ymdeithwyr wedi dyrnod drom y waith hon trwy barth y *Rhuf-iaid*, etto pan fynegwyd iddynt na ddeuai *Gwyr-fain* tyth a'r ol hynny i gynorthwyo y *Brut-aniaid*, hwy a gymmerasant galon o newydd. Felly a diriasant yn y Porthladd cynnefnod, ac er amddiffynfeydd a Gheftyll wedi adailadu trwy arch y Rhufeiniaid, etto nid oedd galon *Brutaniaid* eu gwrthfefyll. Ac yn yr amhwnnw y tramwyodd math o Elynion eraill i dain, y rhai er nad oeddynt am ladd y Corph, ceisiasant nyrddo'r Enaid. Math o Heretiaid oeddynt a ymegniasant a'r i ddynion goelio, oedd mywn undyn bechod gwreiddiol, ond i yn mhob un ewyllys rydd, ac y gallai pawb yn gadwedig heb râs oddi uchod. (*x*), Er cymdeithas y Ffichtiaid yn ddygn-ormesol, cymdeithas y rhai hyn oedd waeth. Ac o'r os hwnnw y danfonwyd yn ddiattreg at Egl-i *Ffraingc* i erchi porth yn erbyn yr *Here-aid* hynny, ac anfonwyd attom ddau Esgob di-nmar, Enw'r naill oedd *Garmon*, ac enw'r llall d *Lupus*, y rhai (gan nad Duw) a wrthbrofa-t gau-egwyddorion yr *Heretiaid* uchod mywn nanfa gyhoedd, fal nad oedd gan ddynt ar ô dd-dyd yn eu hachawsi [*Gwel Rhan.* II. *Pen.* II.] wedi diftewi eu gelynion yfpryd ol fef. yr Hel-ciaid; hwy a feddyliafant yn neffaf, p'odd y id orchyfygu eu gelynion cnawdol hefyd, fef

(*x*). *Herefi Morgan y Brittaniaid dyfgeidig bwnnw, d yr egwyddorion gau-gred hyn, Gwel. Rhan. I. Pen.* 2.

y *Ffichtiaid a'r Scotiaid*, canys yr oedd y
ladron hynny tyth heb eu hwylio ymmaith.
Yr oedd cad y *Ffichtiaid* y tryd hynny
Nghymru, Ac er fod gan y Bruanaid hwy
gad duosog a'r dulen ymlaen a hwy, etto
thrawsent er hyd oni ddeuai *Garmon* a
gyda hwy i'r Maes. Can's yr oedd gandd
fwy o gyffur ym mhreſen oldeb y ddau wr
wiol hyn, na phe buasai ddeng cymmaint o
wyr yn chwaneg gandynt nag oedd. A'r
gobion a fuont fodlon i ddyfod, a chwedl
hanes am ymdaith y gelynion, hwy a orchym
naſant i'r milwyr orwedd mywn dyffryn co
awg, rac na's ſyflent oddi yno hyd oni ddeu
Gelynion heibio, a pheth hynnag a welent hwy
ei wneuthur, gwnelent hwythau yr un peth.
ym mhen ennyd techan, Lyma'r *Ffichtiaid*
dyfod, a chododd *Garmon* ac a ſafodd a'r ei dra
ac a waeddodd *Aleluja*, *Aleluja*, *Aleluja*.
Ac yn ddianoed cychwyn a ctug y milwyr
a waeddaſant *Aleluja*, &c. gyda'r fath ſo
nes oedd y Dyffryn yn dadſeinio oll. A dodo
hynny y cyfryw fraw yn y *Ffichtiaid* onid aeth
oll a'r ffo, a boddodd llawer o honynt myw
A ſon gyfagos yno wrth eu gwaith yn bryſſio m
ned trwyddi (y). Digwyddodd y frwydr hon
tobtu Gwyl y Paſc *Bl. yr Arg.* 427 yn a
i *Wydd-grug* tref yn Sir y *Flint*. A'r lle hw
nw a elwir *Maes Garmon* hyd hed cyw.

(y) *Bed Hiſt. Eccleſ. Lit.* 1. C. 20. *Conſtan in Vit. Germ. Lib.* 1. C. 28. *Paul Diac. add ad Eutr. L.* 5. *p.* 657, 658. *Sed hanc narrati nem* Gildas *omiſit.*

'r ol hyn, y peidiodd hyfder y *Gwyddyl-Ffich-*
tros ennyd. Canys cyhyd ac y bu y Bru-
id yn ofni Duw ac yn cilio oddiwrth ddrygioni,
d ac hynny yr arhosodd y gelynion gartref.
pan ddechreuodd y Brutaniaid i anghofio
, a'i addoliad, yno'r gelynion hwythau a
hreuasant barottoi i ymweled a hwy. Er tod
utaniaid gan mwyaf, yn Grist 'nogion, etto,
mwyaf Christ 'nogion drwg-fucheddol oeddynt.
fu *Garmon* a *Lupus* gyd-a hwy, yr oeddynt
thau yn ddynion crefyddol, neu o'r lleiaf yn
dangos telly, ond wedi *Garmon* a'i gyd-ym-
wr ddychwelyd adref, llaesodd y drefn Grifti-
ol ychydig yn eu plith, a dechreuasant gell-
ac ymddigryfu, dawnsio a chwareu castieu
llwyr anghofio eu gorthrymderau gynt. Ac
nhen talm o amser, Syrthiasant Frodor a Phe-
r, cyfoethawg a thlawd i bob math a'r ys-
rdr a drygioni, cyseddach a meddwdod,
yllwch ac aniweirdeb, cybydd-dod ac oc-
n, cenfigen ac ymryssonau, gyd-a phob di-
r ac amharch a'r orchymmynion Duw, ag a
w Natur dyn yn dueddol. *Peth aruthr ac*
ll a wnaed yn y tir. Jer. 5, 30. Felly nid yw
dd i farnedigaethau'r Goruchaf sef Rhyfel
t a Newyn ymweled a hwy. *Oni ymwelaf*
peth hyn medd yr Arglwydd, oni ddial fy E-
a'r gyfryw genhedl a hon? Jer. 5, 29.
e'r *Ffichtiaid* yn heidio etto, ac yn difrodi
buasai tossibl) yn waeth y tro hwn nag o'r
n. Trwy ystyried cyhyd o amser y buont,
y gall Synwyr amgyffred na thasod tynegi,
lanastr a wnaethant. Canys hwy a fuont yspaid
Mhlynedd yn gwneuthur pa beth bynnag a
welynt

welynt yn ddu. Yn y cyfamser hwn yr yn
wodd y Brutaniaid a'i dinasoedd a'i tŷ an
(z), Ac a wyrasant i'r diffaithwch, yn gyf
geisio diogelwch ag i gael ymborth; can's yr
ganddynt ormod o'r *Saws* goreu yn y byd, ch
dwyd yw hwnnw, ond ychydig iawn o'r ymb
sasat. A chymmaint ag ydoedd a ddal
wrth hela. (*a*), Lyma gyfyrau gresynol ac
hawdd eu dioddef. Gwelwn yma yr Assaith
ryslawn o ymddigriwch mywn *pechod*, can
el fod yn ymddangos yn wrthedrych hudol
Synhwyrau anianol; etto fel Gwenwyn we
dymheru a mêl, ef a edy assaith chwerw yn
Ond o'r diwedd wedi dioddef hir gystudd, go
rymder, oertel a newyn, hwy a gawsant yn eu
gor i ansoh un gennadwri etto at eu hen ffei
y *Rhufeiniaid* i edrych a'r antur a drugar
wrthynt. Felly hwy a ansonasant at *Agisius* (
a'i geilw ef *Ffius*) mhaglaw tan yr
rawdr yn *Ffraingc* lythyr yn yr yfyr hwn
amgen (*Bl. yr Argl* 446) *Griddfan y Brut
aid at* Agisius *y tair-gwaith uchêl-faer*; *Y m
barbariaid yn ein gyrru at y mor, a'r Mor y
at y Barbariaid; a rhwng y ddau ryw bŷn
wolaeth, lleddir neu foddir ni*, (*b*).

Mae'n hawdd i ddeall wrth ddull y llythyr h
yni mha amgylchiadau y bu ein Hynafiaid Y

(z) *Quid plura? relictis civitatibus, muro
cello, iterum illis fuga: iterum diſperſiones ſ
deſperabiliores, item ab hoſte inſectationes*
Gild. Epiſt. § 15. *pag.* 15. *b.* (*a*) *excepto
neceſſaria artis ſolatio. ibid. pag.* 16. (*b*) *Re
lunt Barbari ad mare, repellit mare ad Barb
Gild § 17. p. 16.*

nnw; ond er hynny ni allodd yr Rhufeiniaid
n cynorthwy iddynt; a phan ydoedd ei bydd-
chwaith iddynt eu cynorthwyo y waith honno,
egid i fod yr ymerodraeth yn llawn terfysc a
rthryfel ym mhob man. Ac yn y cyfamser yr
oedd newyn mawr ym Mhrydain, (e) can's y
chtiaid a'r Scotiaid fal ewyllysiogod Sampson a
afant yr yd, ac a yrasant y Brytaniaid a'r
il i'r Mynyddoedd, lle nid oedd gael dim ym-
rth, ond ambell fwyftfil gwan a ddelid wrth he-
ar mfalu furlon. Ond er hyn i gyd, dyrion
hddeus gwar-galeddion oeddynt y rhai sethau
gaeth weision i'r *Ffichtiaid* er cael cymmaint
ara ganddynt i dorri eu newyn; crail a dde-
afant farw yn yr ogofau a chrom-fechydd y
eigiau cyn yr ymoftyngent i'w gelynion; ond
ydig fawn a alwodd a'r yr Arglwydd eu
ared. A phe buafant yn gwneuthur hynny o
rfil, ni buafai raid iddynt erfyddo rhuthr un
yn, a byth ni welfent ellyn-gaeheû yn trawe-
dfanau eu gwlad, oblegid *Tair caddarn yw mwy*
Arglwydd, atto y rhoddy, eyfiawn, nag y maen
ogel.

Ac yno y gwelodd yr Arglwydd yn dda i gy-
odd a'i eulonnau, a dacchafaf fal y mae afrad-
attynt eu hunain, ac a daychwelafant yn e-
ifiol at yr Arglwydd. Ac er nad oeddynt yr
ler hwnnw ond ychydig nifer o druenlaid
heidig, eto cawfant eu nerthu gan Dduw, fal
allodd Cad y *Ffichtiaid*, er lluofocced oedd,
gwrthfefyll. Sathrwyd eu byddinoedd pa le
bynnag

(e) Tolm pag. 17. & Bed. Hift. Eccles. Lib. Cap. 14.

hynnag y cyfarfyddid a hwynt. (d), Ac er [illegible] gael mynych borth o'r *Iwerddon*, etto ni [illegible] ciafant i ynnill un maes a'r y Brutaniaid, [illegible] lleddid hwy'n wastadol, ac a'r hynny hwy a [illegible] fant oll dros y Môr. *Os gan wrando, y gwra[illegible] pi a'r lluis yr Arglwydd, yfe a rydd dy elyn[illegible] ymgadant i'th erbyn yn lladdedig o'th flaen. Drwy un ffordd y deuant i'th erbyn, a th[illegible] faith o ffyrdd y ffoant o'th flaen di.* D[illegible] 28. 7.

Hwyr y fygafai dyn y buafai y fath ddynio[illegible] gollwng Duw cyn ebrwydded nawn anghof. [illegible] debygai dyn y buafent yn ofni Duw *gyda gw[illegible] a pharchedig ofn* gan yftyriech eu bod yn gw[illegible] y fath arwyddion. Yr oeddynt yn gweled y [illegible] oeddau trymion a oddefafant pan oeddynt weifi[illegible] bechod, pe gofodafent hynny at eu calonnau: H[illegible] a welfant hefyd y bendithion haelionus a'r t[illegible] nefedd hyfryd a fwynhaufant, tra'r oeddynt [illegible] Grift nogion Da, ac yn cadw gyda Duw. [illegible] er hyn, i gyd, dynion drwg anufudd oedd[illegible] Wedi iddynt yrru ymmaith y Gelynion, hw[illegible] ymofodafant i lafurio'r ddaear, a chawfant y [illegible] gawd o yd, a'r fath amldr ffrwythau y ffwyd[illegible] honno, fal na welwyd erioed y cyffelyb. [illegible] (And ym mhen yfpaid gwedi, a'r ol iddynt [illegible] preftwylfa ddiogel yn eu Caerydd a'i ceftyll, [illegible] hefyd eu digoni o bob danteithion ac amheuth[illegible] bethau, hwy a aethant yn hyfach (pe buafai [illegible]

(d) *Et tum primum inimicis per multos a[illegible] prædas in terra agentibus, ſtrages dabant* [illegible] Gild. ibim. (e) *Tantis abundantium copiis [illegible] ſuis affluebat ut nulla habere talem retro [illegible] meminiſſet* Gid § 19 pag. 17. b. lin. 18.

i bechu yn erbyn Duw, nag y huont erioed.
mwyd brenhinoedd, nid trwy Dduw, ebid
wr eddynt greulonach nag eraill, a chyn pen
nawr o amser, hwy a leddid gan y rhai a'i
niodd (nid o achos y Gwirioneddd) a dewisid
creulonach yn eu lle (*f*). O lyddai rhyw un
ntur yn chwennych deho'n oneit, ac i ddy-
yd y gwirioneddd heb druth a gwenjaith, hwn-
gasaid gan bawb, a phrin y gellid lamhaeth
arno. Ond pe twyaf ysgeler a dryglotus a
i rhyw un, mwyat a tyddai parch ac ofn-
l hwnnw. Ac nid y *Gwyr-llyg* yn unig oe-
t tal hyn yn ddrwg-fucheddol, eithr y *gwyr-*
hetyd, neu'r Offeiriaid, y rhai a ddylyasant
n fiampl dda i'w praidd, a roddasant eu hu-
i ormodedd ac anhymoreiddrwydd. Yn lle
u am eu praidd, byddent yn meddwi mywn
nau (*g*) a'i holl lafur oedd ymryfonau a
ftivnau diudd. A'r tyr eiriau ni fyfiodd un
o ddynion a dim ysgelerdr ac anwiredeb
yw natur lygredig yn dueddol iddo: *I'r bl*
r oedd calon wrthnyfig anufuddgar, hwynt
giliasant a aethant ymmaith. Jer. 5. 23.
anol y gloddest a'r anlweirdeb hyn, dyma ne-
ion yn dyfod i rod y *Fichtiaid* a'r *Scotiaid*
rotto, ac er i hynny ofod ychydig o fraw yn-
, etto nid ymadawsant a'i ffyrdd drygionus.
an na wellhausant a'r hynny, yr Arglwydd a
onodd Bla angheuol yn eu mysc, yr hwn a
yfgubodd

(*f*) *Ungebantur reges non per Deum ſed qui crudeliores extarent*, &c. Ibid pag. 18.
(*g*) *Et non ſolum hæc Sæculares viri ſed Grex Domini*, &c. *Gild.* pag. 18. b Joſſel. 1568.

digubodd ymmaith y fath lawes o bob gr
uedran, fal ptin y gallai y rhai hyw eu cla
Oni chadwi a'r wneuthur holl viriau y p
hon - yna gwna'r Arglwydd dy blaau di
fadd, a phlaau dy hâd, sef plaau mawrion
haus, a chlefydau drwg a pharhaus, Deu
28. 19. Ac erbyn hynny yr oedd y Ffi
wedi dyfod yn ddiau. A rhwng y Bar
hyn a'r plâ, chwi ellwch fwrw amcan pa
relynol ydoedd cyflyrau y *Brutaniaid*. A
wnaeth iddynt alw am y *Saesons* y rhai fu
waeth etto na'r *Ffichtiaid* na'r *Plâ*.

PEN. IV.

*Tr achos y galwyd y Saeson i Frydain. L
y Brutaniaid attynt. Hwythau'n dyfod yn
flwyn, ac ym mhen yspaid yn troi'n f
y Brutaniaid a'r hynny yn eu hymlid
dref. Rhonwen y Saesones yn gwneuth
chefyr Fendigaid y Brenin. A'r Saeson
ny yn dyfod drachefn i Frydain. Twyll
ll o birion. Marwolaeth erbryflawn
Gurtheyrn. Y Saeson yn mynnu adref
fodd. Ac yn cael gro eſaw hael a
liad eilwaith. Lladd Hengift eu Tywy
ſed erbyſir am oddef pob Sais. Gwrthry
ion. Sais yn gwenwyno Emrys wledig
Drwg a wnaethpwyd yanddynt a'r by
ynraal eu hymlid yan Uthr Bendragon.
tuedeb yn myſg y Brutaniaid eu hun.*

(b) Ibid. pag. 19. b. lin. 3.

g yn eu chwerwder yn gollwng Swyddogion
eſon yn rhyddion o'r Carchar, a hwythau
myned i Germani *i godi gwyr. Yr ym-*
ldan a fu rhyngddynt a'i. cydwladwyr yno.
dyfod a châd luoſog i Frydain *ac yn gwen-*
o Uthr ben-dragon. *Y modd y câs* Arthur
oron. Ychydig hanes a'm ei weithredoedd. Y
ſon yn goreſgyn Lloegr *wedi marwolaeth*
thur. *Tywyſogion* Cymru. *Ychydigyn o gy-*
ith Howel-dda. *Yr amſer y daethant i u-*
ldbau Cyfraith Loegr.

YFdi dangos euſys i ſa gyflyrau gre-ſynol y dycpwyd ein Hynafiaid gan y llofrudd-enaid hwnnw PECHOD, bellach mi a âf rhagof i ddangos eu hynfydrwydd di-gymmar wrth *(i)*, ddeiſyf porth gan y *Saeſon*. Etto edd hyn onid y peth y mae Duw yn fwgwth byn anufudd-dod. *Oni wrandewi a'r lais yr wydd dy Dduw, Yr Arglwydd a'th dery di fydrwydd, ac a dallineb, ac a ſyndod calon.* 28, 15. 28. Ofnaſant y *Saeſon* o'r blaen y nag angau ei hun. *(k)*, Etto dallwyd hwy yn y w fodd, fel y danfonaſant gennadon attynt, i'w awdd hwy troſodd. Mae etto beth anghytundeb yſc Hiſtoriawyr am ba achos y galwyd y *Saeſon* gyntaf. 1, Rhai a ddywedant ddarfod eu galw orth yn erbyn y *Ffichtiaid*, a hyn ſydd debyc-fod yn wirioned, gan nad yw *Gildas* ei hun

*altiſſimam ſanſis caligine*m ! *o deſperabilem*
mque mentis hebetudinem ! *Gild. Epiſt.* &,
pag. 20. *(k) Quos propenſius morte cum*
nt tremebant Ibid lin. 14.

yn crybwyll am un achos arall (*l*). 2. E
ddywedant tod Amgylchiadau y Brutaniaid
y pryd hwnnw. Fe ddeſcymmodd Coron y
nas i wr graſlawn a elwid *Conſtans*, yr
ddycpwyd i tynu mywn Monachlog, ac o'r
hwnnw, yr oedd ef yn anghydnabyddus
ſexion y Llŷs, a'r gyntaith wladol. Pell
oſododd Ddiſtain, neu oruchel *Stiwart*
hywodnaethu'r Deyrnas. Y Diſtain hwnn
wid *Gwrtheyrn*, a dyn balch, rhodreſgar
oedd efe. A gweds cael awdurdod bren
yn ei law, efe a feddyliodd ladd ei feiſtir.
efe a roddes aur ac arian i ryw yſgerbydiaid
a'r iddynt ruthro am ben yſtafell y Brenh
ladd ef. Ac yn ddiattreg hwy a aethant, ac
ddafant hyd yn heolydd, GWRTHEYRN
FRENIN TEILWNG O deyrn-wialen
Brydain, a CHONSTANS SYDD
HEILWNG. Ac yn ddianoed cychwyn a
thant a'm ben yſtafell y Brenin, a'i ladd
gant, a dwyn eu ben ger bron *Gwrtheyrn*
phan welodd ef hynny, triſtau megis w
wnaeth, ac eiſys ni bu erioed lawenach yn ei
(*m*), A gwedi ei eneinio ef yn Frenin, th
wodd y *Saeſon* atto, rhac i gyfnetyniaid C
ymddial arno: Ond nid yw hyn wirione
na bu *Conſtans* erioed yn Frenin ym M

(*l*) *Initur namque conſilium quid opt
Quidve ſaluberrimum ad refellandas tam
& tam crebras ſupra dictarum gentium
rum & Pictorum] irruptiones predaſque
deberet.* Gild. pag. 19. b. (*m*) *Galfrid Camb*

ese a laddwyd yn yr Ital. (n), 3. Eraill a
edant fod Amgylchiadau *Gwrtheyrn* fal hyn.
dim trefn neu lywodraeth weddaidd ym
y Brutaniaid wedi 'r Rhufeiniaid ddilyfu 'r
ged iddynt. Eneinid Brenin heddyw, ac a 'i di-
yfgatfydd yr ail ddiwrnod, a dewifid un arall
: Ac y mae 'n ddiddadl eu bod yn anwadal-
wn yn eu llywodraeth, canys y mae *Gildas*
ttwn dyfgedig hwnnw) yn ficcrhau hynny.
o *Gwrtheyrn* (rhac y gwneid yr un caftiau
ten) a fwriadodd i ficcrhau ei orfeddfainge
arn fal y tygafai ef. Felly efe a alwodd
Saefon i amddiffyn ei goron, os cynnygid ei
nio ef. (o) Hyn a allai fod yn ddiau yn
hlyfur, ond i ymladd a 'r *Ffichtiaid* oedd
lliben i alw 'r *Saefon* i Frydain, can 's nid
ildas (fal y dywedais cufys) yn crybwyll
achos arall.

y *Gwrtheyrn* a alwodd ei ben-cynghoriaid
hel-Swyddogion atto, a gwedi eu dyfod, efe
edodd wrthynt fal hyn, "Chwi wyddoch
rglwyddi fod y Rhufeiniaid wedi ein gom-
d er ystalm, a ninnau yn llwyr anigonol i
i câd a 'r faes i 'n gelynion, ynteu anghen-
liol ydyw i ni ddanfon at ryw genedl a 'm
h. Ac yr ydwyf fi yn barnu fod y *Saefon*
obl wychr, lewion, galonnog. Ac os bydd
w ganddynt i wneuthur ammod a ni, yr wyf
gobeithio y bydd raid i 'r *Ffichtiaid*
Scotiaid gymmeryd eu Coryglau tua 'r I-

(n) *Sozom Hift. Eccleſ. Lib.* 9 *Cap.* 13. *pag. Edit. latine Lovan.* 1569. (o) *Stilling. Origines Britannicæ. Ch.* 4.

" *Iwerddon* etto. (‡), *A hwy a attebaſa*
" *ddywedyd*, O Arglwydd frenin pwy al
" ddias di rhac gwneuthur y peth ſydd dda
" olwg? Wele ni oll (tal y gweddai i d
" ufuddhau gorchymmyn eu brenin) yn
" gyttuno a thydi am y peth a ddywedaiſt,
" ſon cennadwri at y *Gwyr da y Saeſon*, o
" gwiw ganddynt ammodi a ni. Ac yno y
ſennwyd Llythyr i ddanſon at y *Saeſon* yn y
hyn nid amgen.

T SAESON *Ardderchoccaf*.

" Nyni y *Brutaniaid* trutain wedi 'n h
" a 'n dugn-friwio gan hygyrch ruthr ein
" on, ydym yn danſon y llythyr hwn attoch
" y *Saeſon* anrhydeddus (ſwn eich gweith
" enwog ſydd wedi ehangu cymmaint) i
" porth gennych y cyfamſer hwn. Ein
" ſydd ehang ddigon, ffiwch mywn pob p
" thynaſol i 'n cynhaliaeth, digon yw hi
" chwithau. Hyd yn hyn y bu 'r *Rhufein*
" ymgeleddwyr tirion i ni, neſſaf at ba r
" waenom neb a ddangoſodd brawſ mo 'r
" o 'i grymyſdra a chwychwi. Boed 'ich
" ddatcan allan eich hanghyfartal galond
" ynys hon, ac ni ſydd ſiin gennym dd
" gwaſanaeth a eſyd eich hardderchaw
" chwi arnom. (*p*); Hoff a dymunol ja
wahawdd hon i 'r *Saeſon*: *Felly attebaſa*
" wch hyderu *Frutaniaid anrhydeddus*,
" y *Saeſon* yn gyfeillon cywir i chwi, a
" rodol i 'ch cynnorthwyo yn yr ing a 'r
" mwyaf.

Hengiſt *a 'i frawd* Hors *Arglwydi Ge*

‡ *MSS. cambro-britannice ſcript.* (
Uſſ. Primord. Cap. 12. *pag.* 388.

ddychwelodd y Gennadwri adref i Fryin, bu gorfoledd a llawenydd mawr ym y *Brutaniaid*, ac yn ddiattreg hwy a reuasant arlwyo a pharottoi danteithion a bethau 'r ynys i 'w groesawi hwy i mywn. y flyddyn o *oedran Christ* 449, y tiriasant Ihrydain tan y ddau Gad-pen uchod *Hen*i frawd *Hors*. ‡ Derbynniwyd hwy yn deddus gan y *Brutaniaid*, a gwedi iddynt a bod yn llawen dros yspaid, tynnwyd odau 'r Gyngrair rhyngddynt, fel yw hynny, *on* a addunedasant trwy lw i fod yn ffyddlon aethgar ac ufudd i 'r *Brutaniaid*: A 'r Brutawythau a gymmerasant lw o 'r tu arall i wo'r *Saeson* yn ol y cyttundeb. Ac ni bu 'r yn swrth neu legenraid a 'r y cyntaf. (*q*), ymladdasant yn hoyw-brysur, ac ynillwyd eu porth hwy, Fuddugoliaeth enwog a 'r *bt aid* a 'r *Scotiaid*.

l ffyddlondeb y *Saeson* oneft a wiwodd pan nt mo 'r flodeuog oedd ein gwlad. Felly ddansonasant adref at eu cyd-wladwyr i wdd hwythau trosodd i fod yn gyfrannogion n moethau da. (*r*), *Y wlad*, (eb 'r hwy)

Hil Hors *mae 'r hen feirdd yn eu galw. Eu d oedd gogledd-dir Germani.* (*q*) *Vid Hold'a. Chronicl. pag.* 111, 112, &c. (*r*) *Cui dicta genetrix item mittit ſatellitum nque prolixiorem cataſtam* Gild. § 23. *pag.*

" Sydd yn ffrwythlawn a llawn o bob dante
" a'r a all calon dyn ewyllyſio, ond y tri
" ydynt lwrſion lieſc a diotal. Os ydych
" na arhoſwch gartref i newynu, ond deu
" Frydain i tod yn gyfrannogion o 'n moeth
" ni. Canys ni a wyddom pa luniaeth ſal
" dwyllog ſydd gartref ond chwi a gewch
" eich digoni a'r Fara gwyn a chig a chwr
" ----- Ond i draethu 'n meddyliau wr
" chwi 'n ddirgel, yr ŷm yn bwriadu i n
" trwy frad a'r y trigolion diotal hyn, ſal
" ddo y wlad yn eiddo ein hunain. Ac am
" ny deued y gwrolaf o honoch chwi troſodd
" gwybyddwch tod eich harfau yn gywrain
" dacclus. Byddwch wych, (s).

Pan ddarllenaſant y llythyr hwn, prin na
gaſant gan lawenydd wrth glywed y ſath h
rwydd a gadd eu cyd-wladwyr. Ond yn
dim pan yſtyrieſant eu diragrithiol ewyll
wch i gwahawdd hwythau troſodd i gael rha
moethau da. Ac yn ddiattreg bryſio a w
thant ac a hwyliaſant *tua gwlad yr Add*
Gyd-a'r fyddin hon y daeth Merch *Hengiſt*
ſodd a elwid *Rhonwen*, ac herlodes wedd
dlos lân ydoedd hi. Ac yno y ceiſiodd *He*
y Sais gan *Wrtheyrn* y Brenin ryw Gaſtell
ddinas *Fal y byddwyf* [eb 'r ef] *yn anrhydeddu*
mblith y Tywyſogion. Ond attebawdd *Gwrthe*
Ha ŵr da nid yw hynny weddus, canys eſu
Phagan ydwyt ti, a phe i 'th anrhydeddwn di
gis Dluedog o 'm gwlad fy hun, y Tywyſo
a gyſodent i 'm herbyn. *Ond Arglwydd* [
He

(s) M. SS. *cambro-britan.*

ſt] *caniattâ i'th wâs gymmaint o dir i adei-*
aſtell ag yr amgylchyna Carrai. Di a gei
aint a hynny yn rhwydd, *eb'r Gwrtheyrn.* (t)
o y cymmerth *Hengiſt* groen tarw, ac a'i
dd yn un garrai, ac yn y llecadarnaf, efe a
chynodd gymmaint a chae gweddol o dir,
ailadodd yno Gaer hoyw, yr hon a elwid
mraeg gynt *Caer y garrai*, eithr yn awr
Saeſon, Danoaſtre, i, e Thong-cheſter.
no *Hengiſt* a wahoddodd *Gwrtheyrn* y Bre-
eled y Caſtell a wnaethpwyd, a'r Marcho-
ddaethai o *Germani*. A gwnaethpwyd
fawr yno, a gwybu *Hengiſt* fod *Gwrtheyrn*
n yn wr murſennaidd, telly efe a archoddi
ei ferch, i wiſgo 'n wych odidog am dani,
dyſod i'r Bwrdd i lenwi gwin i'r Brenin.
h yſtryw *Hengiſt* fal yr ewyllyſiodd, canys
yrn aniwair a hoffodd yr Enaith, ac a ddy-
l gael cyſcu gyd-a hi y noſon honno, a phan
wyd ef am hynny gan Eſgob *Llundain* a
ſodin, efe a'i trywanodd a'r cleddyf, (u).
ymmerth *Rhonwen* yn gariad-ferch iddo,
r tecced oedd, oedd lawn o boh yſtryw
Geiriau 'r Chronicl ſydd fal hyn, *A Gwedi*
Gwrtheyrn, *neidiaw a orug Diawl yntho,*
iddaw gytſymmiaw a'r Baganes yſgymmun
ydd arni, (w).
l hyn y *Saeſon* a geiſiaſant amſer cyfaddas
a'r y *Brutaniaid*, ac yn gyntaf hwy a
ſant i fod eu gwobr yn rhy brin, a chaw-
waneg gan y *Brutaniaid*, yr hyn a'i

alf. M. S. S. cambro-britan. (u) *Nenni-*
37. (w) *Galf. ibid.*

diſtawodd dros ennyd. (*x*), Ond canaſant Dôn yn ebrwydd eilwaith (er nad oedd ddim ond lliw ac eſcus) ac a twgythaſant rheithio 'r cwbl o amgylch. *A ddarn m* hwy] *ymddwyn y fath lafur a lludded am a ffylbri? A raid inifentro'n boedlau i chwi'n ddiogel a difraw a'm fawach a choeg di-fudd? Nid ym ni y cyfryw ffyliaid.* heddychaſant a 'r *Ffiobtiaid*, cyd-ymgynn eu byddinoedd, a rhuthraſant dros yr Y Dwyrain i'r gorllewin. Prin y gall Taſo Dywalder y Lladdfâ echryſlawn honno; pach oedd Gwedd yr ynys hon i Fynydd dig megis *Etna* nag i wlâd ffrwythlawn buaſai hi o'r blaen; canys y *Saeſon* a gyn dan ym mhob Llannerch, yn y Dinaſoedd ŷd, nes oedd y wlâd oll megis Goddaith trigolion a leddid pa le bynnag y cyfarf hwy, ac a'i gadewid yn dorfeydd rhyd ſydd yn borthiant i adar yſglyfaeth! B ceſtyll a'r tai annedd yn bentwr o gerrig, lodau drylliedig, y Merthyron yn gymyſg Byddei 'r Afonydd megis cymyſc gwyth gan waed y lladdedigion oedd yn ffrydio Byddei 'r Ogofau yn llawn o gelaneddau won, ſef, y rhai a ffoeſant yno, ac a dre gan Newyn. (*y*) A 'r tyr eiriau Ni a na thŷ na thwlc heb ei loſci, na dyn nac heb ei ladd y ffordd y cerddaſant, *Eu ddrylliaſant y gwyr ieuaingc, ac wrth*

(*x*) *Impetrant ſibi anonas dari, quæ mu poro impertitæ clauſerunt* [*ut dicitur*] *ca cem*, &c Gild. Epiſt. . 23. *pag.* 21 *bid pag.* 21, 22, *Vid. plura ibid.*

u ni thoſturiaſant, Eu llygaid nid eiriachaſant hai bach.

Wedi 'r Ffeilſon digred o 'r diwedd ſlino lladd a lci, y rhan ſwyaſ o honynt [anſicr am ba achos] ddychwelaſant adref i *Germani*. (*z*), Dywed ai mae 'r achos o 'i mynediad a ref oedd, o herydd iddynt lwytho eu cylla yn rhy lawn, ac dynt ddewis, er mwyn cael eu cynneſinol jechyd, ned tuag adref er cael lheſhad y Fôr-wybr. Ac ddylai y rheſwm hwn gael ei wawdio gan neb, nys ficcr ydyw fod * Gartrefol ſuchedd y *Sae-* yn arw-fŵyd Sâl dyligon, ond wedi cael prawf ddanteithion *Brydain*, pwy all dybied amgen i fwyttauſant nes cael bolwit neu *Surffet* ? arbedai y fath farbariaid newynog ddanteithion, thau amheuthun, a melus fwydydd ? Ac i ba liben y dychwelent hwy i *Germani* y pryd hwnw, pe ni fuaſent yn ſwrth a bol-gleiſion ? Ond ed yr achos o 'i mynediad adref beth a fynno, ae 'n ficr na chawſant onid groeſaw hagr a 'r eu fodiad eilwaith i *Frydain*. Can 's y Brutaniaid ddiſreiniaſant *Wrtheyrn* felltigedig, ac a etholant ei fâb a elwid *Gwrthefyr* yn frenin yn ei le; gŵr duwiol arafaidd, etto dwys a glew oedd wnnw, ac a gytenwir o ran ei ſancteiddrwydd, *wrthefyr Fendigaid*. Felly 'r Brutaniaid a dychwelaſant yn edifeiriol at yr Arglwydd eu uw, gan alw arno yn egniol, yn wreſog ac yn difrifol. (*a*), Ac yno hwy a ymgyn u laſant at gilydd o bob parth, fal y Gwenyn i 'r cwch a 'r

(*z*) *Cum receſſiſſent domum Crudeliſſimi prædones.* Gild. pag. 22. *b.* Bed. Hiſt. Eccleſ. *Lib.* . *Cap.* 16. * *Hynny ydyw* Germani. (*a*) *Gild.* id.

a 'r dymmeſtl, a gwedi parhau yſpaid myvn gw
ddi ac ymbl, hwy a werſyllaſant eu gŵyr,
a gyrchaſant eu gelynion, ac ni i allodd y Sa
er lluoſocced oeddynt eu gwrthſefyll, canys bu
y ffoelant, a 'r *Brutaniaid* a 'i herlidiaſant ac a
ddaſant nifer fawr o honynt. Cad-pen y Brutani
yn y frwydr honno a elwid *Emrys*, yr hwn oe
wr pwyllog arafaidd. *Bl. yr Argl.* 464, *y bu hyn*

Y *Saeſon* a ollyngaſant eu pennau 'n lli
a 'r hyn o aſlwydd, Ond *cymmerwn gyſſur etto* (
'r hwy) *nid yw hyn ond danwain.* Felly anto
ſant adref i *Germani* i ddeiſyf a 'r eu cyd-wladw
i 'w cynnorthwyo a gŵyr ac arfau i oreſgyn
ys *Brydain*; a danfonwyd iddynt yn ddiano
lŭ mawr o wyr arfog cedyrn, ac a ymladdaſ
bedeir brwydr a 'r *Brutaniaid*, ond y Brutan
aid trwy borth Duw a ynnillaſant y maes
mhob un o honynt; canys *Gwell yw Duw yn Gâr*
llu Daear. A gorfu a 'r y *Saeſon* fyned i Dir
gwlâd, heb fwriad i ddychwelyd fyth drachefn
Frydain. (b), Bl. yr Argl, 467 *y bu hynny.*

Fr gyrru y gŵyr arfog fal hyn a 'r ſo,
chwith fu gan y Brutaniaid i ruthro a 'r y gwra
gedd a 'r plant a adawodd y *Saeſon* a 'r eu
Eithr yr addfwyndet hynny a fu achlyſur o 'i
niſtr hwy, ſef y Brutaniaid. Canys pan wy
Rhonwen y Saeſones felltigedig (Llyſ-fam *Wrth*
fyr y Brenin) i 'r *Saeſon* golli 'r maes, a 'i hym
lid adref, hi a lidiodd yn ddirfawr, ac a ddychy
mygodd ynddi ei hun p'odd y gallai hi lidd
Wrth fyr y brenin. Aco herwydd nad oedd bo
ſibl iddi hi ei hun gyflawni ei hyſtryw drwg, hi
fynegodd ei bwriad, i un o 'i gwaſ 'naethwyr ffyd
lonaſ

(b) *Vid. Uſſ. Primord. pag.* 413. *ex Nennio*

af. Ac am *Swm* o arian efe a gyttunodd a hi, *Melltigedig du* a wenwynodd *Wrthefyr* clod-ryflat o holl frenhinoedd y Brutaniaid namyn flet *Arthur ab Uthyr Bendragon.* (c), kan ou *Wrthefyr* duarfod ei wenwyno, efe a barodd ei holl dywyfogion atto a chyngori a orug yb o naddynt i amddiffyn eu gwlad, a'i gwir d rhag eftron-genhedl. A rhannu ei Swllt . cyfoeth] a wnaeth i bawb o'r tywyfogion, orchymmyn lloíci ei gorph ef, a rhoi y lluaw nw mywn Delw o etydd a'r lûn gwr yn y hladd lle bai eftron-genedl yn ceifio dyfod i gan ddywedyd, *Mae diau oedd na ddeuent tra gwelynt ei lun ef yno.* Ond wedi marw rtbefyr, rli wnaeth y Tywyfogion megis yr afai efe iddynt, ond ei gladdu efyng *Nghaer-d* yr hon ddinas a elwir heddyw *Llundain.*

Llyma Rhonwen *loyw-won lon*
Lawn yftryw o lin Eftron.
Hwyr y tybir gwir gofiad
Mywn petb teg bod brieg a brad!
Gorug [*gwae ni*] *y Garan*
Gwymp i ddynion glowion glân
Sorrodd y llances farrug:
Torrodd hi wen llen a llug.

aill yr ydoedd y *Brutaniaid* yn ffyllaid di-mar y pryd hwnnw, neu *Ynys Brydain* oedd ei rhag-ordeinio i'r *Saefon.* Canys wedi efyr *fendigaid* tarw, hwy a etholafant *Wrthefyrn*

(c) Galf. cambro-britan. M.SS. (d) Hiftoria nic. MSS.

Wrtheyrn felltigedig yn frenin eil-waith, yr h
a ddifreiniaſant ychydig o'r blaen am ei yſge
dr a'i ddrygioni. Ac nid oedd *Rhonwen* yn e
llyſio ond hynny, canys wedi ei eneinio ef yn fr
in dracheſn, hi a antonodd Gennadon hyd yn G
mani i yſpyſu i'w thâd fod *Gwrtheſyr* ei e
marwol wedi marw. *Ha, ha* eb'r *Hengiſt* w
ei ŵyr, *Y mae i ni obaith etto.* Ond attebe
yn lled athriſt, Gobaith anſiccr jawn ydyw, c
ni a ddirmygaſom ormod a'r y *Brutaniaid* eu
a phobl lewion ydynt hwythau wedi llidio. I
Ffi, ebe Hengiſt, *na ſoniwch chwedl cyfry
hwnnw, yr ydym ni yn gyfrwyſach na hwy
ballo nerth, ni a fedrwn wneud caſtieu.* Ac
Hengiſt a gynullodd atto dri chan mil o ŵyr ar
ac a hwyliodd i *Frydain*; Ond pan welodd y B
taniaid y fath Lynges fawr yn hwylio parth a
tynt, hwy a ſiccrhauſant y Porthladd fal nad a
dirio. Ac yno y goſododd *Hengiſt* arwydd t
neddyf i ſiommi'r *Brutaniaid*, ac a ddanfon
gennadon i fynegi i'r Brenin, mae nid er m
yn y byd y daeth efe i *Frydain* y waith ho
a'r fath lu ganddo, ond i gynnorthwyo'r Bre
ynnill ei Goron yr hon a gippiwyd yn anghyf
oddiwrtho: Canys ni wyddem ni ddim am
[*eb'r hwy,*] onid oedd *Gwrtheſyr* dy tad yn
etto. (*e*), Cymmerodd *Gwrtheyrn* y brenin h
der yn yr ymadrodd hwnnw, ac a ddiolch
iddynt am eu cariad. Ac yno hwy a ofynna
i'r Brenin, o byddai gwiw gan ei Fawrhyd
i appwyntio rhyw ddiwrnod fal y cai *Heng*
hargiwydd ſiarad ag ef. Efe a gaiff yn rhw
hynny o ffafor, *ebe Gwrtheyrn.* Eithr o Arglw
fr

(*e*) *Galf. cambro-brit.* M. SS.

enin [*eb'r hwy etto*] fal yr ymddangoſo etto 'n
lurach ein bod ni yn wir ewyllyſio tangnedlyf
d cynnen, deued pawb yn ddiarfog i'r lle goſo-
dig a wêl eich mawrhydi chwi yn dda i'w
pwyntio. *Da y dywedwch* (ebê Gwrtheyrn)
ni a gyfarfyddwn ddydd calan-mai *neſſaf yng*
ſtadedd Caer-Caradoc.

Wedi hyn gymmeryd affaith *Hengiſt* a alwodd
farchogion atto ac a archodd iddynt i wneuthur
y cynghórai eſe. A gwedi iddynt addaw
wneuthur hynny, *Hengiſt* a aeth rha o
n ddywedyd, *Dydd calan-mai* neſſaf yr ŷm yn
tarfod y Brutaniaid tan rith i heddychu a hwy,
d mywn gwirionedd i'w lladd. Canys wedi i ni
d y Pennaethiaid, ê ddyd hynny gymmaint o
w yn y Gwerinos, fal na bo gan un o naddunt
lon i 'n gwrthſefyll. Ond i affeithio hyn o
chwyl yn gyflwys, Dygwch bob un o honoch
llell awch-lem flaen-fain (megis cyllill y cigy-
ion) yn ei lawes; A phan ddywedaf i wrthych
met eour Saxes lladded pawb y neſſaf atto,
ynny a fydd yr Arwydd. Ac a'r y dydd
ynciedig cyfarfod a wnaethant yn heddychlon ac
gariadus, ac a eiſteddaſant *Frittwn* a *Sais* blith
aphlith o amgylch y byrddau: Ond wedi eu
ned yn llawen, cododd *Hengiſt* a'r ei draed,
a waeddodd *Nemet eour Saxes*. Ac yn ddiat-
eg hwy a dynnaſant eu cyllill hirion allan, ac a
daſant ynghylch tri chant o bendefigion y
yrnas yn doſturus jawn. (*f*) Ac ni ddiangodd
o o Dywyſogion ynys Brydain ond *Eidiol* Jarll
er-loyw yr hwn a ddiangodd o nerth troſol a
gafas

(*f*) *Galf. Hiſt. Britannic L. 8. C. 15.*

gafas ef dan ei draed, ac a 'r troſol hwnnw, e laddodd ddeng wr a thriugain o 'r *Saeſon*, c gwr glew oedd hwnnw (g) Yſtyr y ge *Nemet sour Saxes*, yw Cymmerwch eich cy *Bl. yr Argl.* 473 y bu hynny.

Fe ddamweiniodd i mi weled un o 'r cyſtl rion hynny, ac un hagr hell ydoedd hi; Y oedd ynghylch 7 modfedd o hyd, ac yn 'chw na hanner modfedd o led, ac yn ddau-fi 5 modfedd o 'r faith. Ei charn Elephant, a manyl-waith cywrain arno, a gwraig noeth, a bwl crwn yn y llaw aſſwy, llaw ddeheu a 'r ben ei chlun. Ac yr oedd gwas ieuangc wrth y tu deheu o honi, a 'r o amgylch ei ben. Ei gwain oedd Elephant yd. wedi ei gweithio yn gywrain jawn: Ac ddant hwy, yr oedd y Gyllell hon yn un o 'r fu gan y *Saeſon* yn lladd Peunaethiaid y Cy Ac wrth yſtyried y driwg a wnaeth hi, nid lai na doydyd.

Gwae ni ddydd anedwydd Haf!
Gwell oedd blin guch-hin gauaf:
Gwae rhag Gwrtheyr gwr gwrthun!
A gwae ſawr rhag gwe ei ſun!
A gwae fwy etto tro triſt!
Angau trwch rhag llafn Hengiſt!
Pa ddifriaeth gaeth geithiw
Haeddai 'r gyllell hell ei liw?
Min Judas yn lliaſu;
Dant ci crèg cyndeiriog du;
Cilwg anfad y fad fawr;
Colyn ſarphes geluin-ſawr;

(g) *Hiſt. Brit. M. S.S.*

Swch ellyll ddigellwair;
Saeth hagr hell fel cyllell wair;
Dagr garnwen, gethren gythrawl;
Neddai ddu a naddai Ddiawl.

r mwyn rhoddi i'ch yſtyriaeth ſampl hynod rnedigaeth y Goruchaf a'r Bechod a Rhyſyg, ais yn addas i oſod yma hanes o farwolaeth rys-lawn *Gwrtheyrn* y brenin, can 's ni la'da- mo'no ef yn y wledd waedlyd honno, eithr ynaſant ef dros ychydig ddyddiau, ac o her- d ei ſod yn fab ynghyfraith i *Hengiſt*, gollyn- nt ef yn rhydd i tyned pa le y mynnei ei hun yn ddiattreg efe a aeth a'r encil tua *Gwynedd*, ddeleu coffadwriaeth ei wynſydedigrwydd a dugn-frad y *Saeſon*, efe a fwriadodd i adu o fywn *Eryri* yng *Gwynedd* Gaſtell i n ddiogel tua ei Butteiniaid yno. * Ond naint a adailadid y Dydd a Syrthiai 'r nos, ac llid mywn modd yn y byd i beri'r gwaith . Synnu a wnaeth pawb yn ddirfawr i d y fath ddamwain ryfeddol a honno, ac o'r id y Brenin a vmgynghorodd a'i *ddauddeg fardd* am yr achos na ſafai 'r gwaith. Ond ent mywn modd yn y byd chwilio allan yr . Ac yno y dywad y Synwyrolaf o honynt, i 'n celfyddyd fod yn watworgerdd, dy- yn beth amhoſſibl i ſod (*i*) Felly hwy a ddy- wedaſant

Dywedir ei fod yn arfer ei fereb ei hun. Et hæc omnia mala, adiiciens *Guorthigernus* it filiam ſuam proximam in uxorem ſibi qua it ei filium. *Nenn. Cap.* 37. *apud Spel. Con- ritan. ſub. An. D.* 449 *pag.* 49. (*i*) *Galf Cambro-britan*

wedaſant wrth y Brenin, *Pe ceid gwaed mab dad iddo, a phe cymmyſcid hwnnw a'r dwfr a'r calch, fe ſaif y gwaith.* Ac yn ddianoed Brenin a anfono d ei Swyd logion i bob man *Gymru i* ymofyn *pa le y ganeſid un mab heb D iddo.* A gwedi tramwyo gan mwyaf yr wlâd, y daeth dau o 'r cennadon i Dref a ch wedi hynny, *Caer-fyrddin*, ac ym mhorth y ddinas hwy a welynt ddau langc ieuangc chwarau pêl; enw 'r naill oedd *Myrddin*, ac e llall oedd *Dunawt.* A'r llangciau hyn (fal y hi 'n damweinio etto yn y fath achos) a ym ſonaſant a'i gilydd, a *Dunawt* a ddwad *Myrddin, Pa achos ydd ymtryſſoni di a myfi?* *ys dyn tyngheſ fenawl wyt ti, heb Dad, a mi ſydd o lin brenhinawl o ran Mam a thâd.* Pan bu y Cennadon yr ymadrodd hwnnw, hw edrychaſant yn graff a'r *Myrddin*, ac a ofy ſaint i'r dynion oedd yn ſefyll o amgylch; pwy *y gwas i uangc hwnnw?* Hwy a attebaſan wyddent hwy pwy oedd ei Dâd, ond ei am ferch i frenin *Dyfet* ac yn Fynaches yn y honno. Ac yn ddianoed hwy a aethant at G *ſtab* y ddinas, ac a archaſant iddo trwy awdurd Brenin anfon *Myrddin* a'i tam at ei Fawr yng Wynedd.

A gwedi eu dyfod ger bron y Brenin, y g wyd i *Myrddin* pwy oedd ei Dâd ef? A i a attebodd *Na 's gwyddai hi Pwy?* Pa fo gall hynny fod, eb 'r *Brenin?* *Un ferch o* [eb 'r hi] *i frenin Dyfet, a 'n nhad a 'm rho yn Fynaches yng Nghaer fyrddin; Ac fal yr o yn cyſcu i yw noſwaith rhwng fy nghyfeilleſau dybiwn yn fy hun fod rhyw was iefanc teccaf y

ngydio a mi, eithr pan dduhunais i nid oedd yno namyn fi a'm cyfeilleſau; A'r amſer hwnnw y ogais i ac y gamwyd y mab rhaccw, ac i'm cyffes i w ni bu i mi achos gwyr ond hynny; A rhyfeddu wr a wnaeth y brenin i glywed hynny, ac a ar- d ddwyn *Meugan ddewin atto*, ac a ofynnodd *a allai hynny fod*? A *Meugan*, a attebodd, o *Arglwydd fremin*, ac a draethodd ei reſym- i broſi hynny. (*k*). Ac yno y dywad y n wrth *Myrddin*, Mae'n rhaid i mi gael dy- . Pa les a wna fy ngwaed i mwy na gwaed rall *ebe Fyrddin*? *A'm ddywedyd o'm dau- prif-farddy pair dy waed di i'r gwaith ſe- n dragywydd*, eb'r Brenin, Ac yno y go- dd *Myrddin* i'r prif-feirdd, *Pa beth oedd yn r y gwaith*? Ac ni allaſant roddi atteb . Ac yno y galwodd *Myrddin* hwy yn, *llwyr*, a *Bradwyr celwyddog*. Felly eſe a ba- gloddio y ddaear yno, ac yn ebrwydd y d llyn o ddwfr, a gwedi dyhyſpyddu'r llyn ei arch eſ y caſwyd yn ei gwaelod ddeu geuon, a dwy ddraig, un wen, a'r llall yn

(*k*) *Num fabula mendax ſit hæc Hiſtoriola na neſcio. Fides eſto penes. Galf. & M. SS. s ego uſus ſum, ſed ego lubens aſſentior Poweli Judicio, qui ſcribit.* Unde ſatis mani- m eſt, neque Merlinus nec quenquam mortalem hominem ab [illegible] genitum eſſe. *ulo infra*, Merlinus ipſe [illegible] in Cambria, ex incubo dæmone, ſed [illegible] venere cu- n romani conſulis cum virgine veſtali. *Anno- in Girald. Itinerar. Cambriæ Cap.* 8. pag.

goch yn cylch ynddynt. A hynny oedd yr
na ſafai 'r gwaith. Felly y Brenin a rodde
rhyddedd mawr i *Fyrddin*, ond ese a ladde
Dauddeg Prif-fardd o herwydd iddynt eu
eſ, ac y mae eu beddau i'w gweled yno hy
ddyw yn adnabyddus wrth enw *Beddau 'r D*
aid. Pa un a wnaeth y Gwaith a ſetyll y
neu ſyrthio, ni 's gwn i, ond y mae 'n ſicr i'r
yn ſymmud oddi yno i Ddeheubarth, ac a
Teifi y gorphwyſodd mywn lle anial yno,
wnaeth Caſtell hoyw. Ond wedi iddo ese
hau ei rodres aniwair tua ei Butteiniaid yno
dalm o amſer, y daeth Gwr duwiol * heibi
galon-ofidus jawn i weled y ſath ddiyſtyr a
harch a 'r gyfraith Duw ac ydoedd yn L
Brenin *Gwrtheyrn*, ac ese a 'i ceryddodd
ei bechodau ffiaidd. Ond pan ddeallodd na
ciai ei argyoeddiad, ese a weddiodd Duw o
ffit na adawai ese y ſath ffieidd-dra 'Sceler i
rhac bod yn gwymp a thramgwydd i eraill.
yno, gwedi iddo barhau dri niwrnod a tha
mywn gweddi, y ſyrthiodd tân o'r wybr
bedwaredd nôs, ac a loſcodd y Caſtell a'r
in a 'i holl Gyfeillion yn ulw. (*l*), Digwyd
y farnedigaeth hon *Bl. yr Argl.* 480.
mae Relyw y Caſtell yn weledig hyd heddy
adnabyddus wrth enw *Craig Wrtheyrn*.
hwnnw ſydd bedair milltir is-law *Llan-petr*
Stephan yn Sir Gaerfyrddin a 'r Lan *Teifi*.

* *Garmon*, teſte *Nennio*, ſed (ſua pace di
Chronographi meliores ſcribunt eum Mortuum
A. D. 445. (*l*), *Vid. Uſſ. Primord.*
386 ex *Nennio*.

nd i ddychwelyd etto at amgylchiadau 'r *Bru-*
id wedi lladd y Dŵedogion. Bu hi gyfyng
nt dalm mawr o amſer wedi hynny, ac nid
nawdd ond y Diffaithwch a chromlechydd y
yddoedd, canys cyn ffyrnicced oedd y *Saeſon*,
a ddiangai neb a 'i fywyd ganddo ag a ddeuai
n eu crafangau. Ond y prif-achos o hyn oll,
pechodau ffiaidd a drwg-fuchedd y Brutani-
ac am hynny *Paŵb a 'r a'i cawſant a'i difa-*
a'i gelynion a ddywedaſant Ni wnaethom ni
fai, canys hwy a bechaſant yn erbyn yr Argl-
, trigle cyfiawnder ſef yr Arglwydd gobaith
dau. Jer. 5, 7. Ac o 'r diwedd ein Hyna-
ninnau a yſtyriaſant hynny o ddifrif, ac a
nwelaſant yn Editeiriol at yr Arglwydd. Ac
r Ethollaſant Wr duwiol a elwid *Emrys*
*g** yn Frenin arnynt, yr hwn a fuaſai yn Gad-
o 'r blaen yn amſer *Gwrtheſyr ſendigaid*, ac
yddodd fal y darllenaſoch eulys. Ond y
hon wedi ei goroni ef yn frenin, ete a ddyrch-
Fraint y Brutaniaid hyd y Nen, ac a oſtyn-
greulonder y *Saeſon* hyd y llŵch. Canys
n brwydr a ymladdaſai a hwy, y gwaſgar-
eu holl lu, a daliwyd *Hengiſt* eu tywyſog
archaſor; a 'r Milwyr a 'i llyſcaſant ger ydd
t i 'w ladd ef, eithr rhai o 'r pennaethiaid
y gwyr callaf) a ewyllyſiaſant ei arbed ef,
yno y dywad Eſgob a elwid *Dyfrig*; *Pettai*
n o bonoch chwi am ei ryddhau ef, myſi, ie myſi, a
yf yn Eſgob, a 'i drylliwn ef yn chwilfriw,

F 2 *canys*

ſon eſt hic Aurelius iſte, quem Gildas im-
cum Quid tu quoque (ut propheta ait) ca-
conine Aureli canine agis, &c. *Gild. pag.*

canys mi a ganlynwn Siampl y Propbwyd Sa
yr bwn pan oedd Agag Brenin Abimelec yn ei
a ddywededd, Fal y diblantodd dy gleddyf di
gedd, felly y diblentir dy fam ditheu ym
gwragedd. A Samuel a ddarniodd Agag
bron yr Arglwydd yn Gilgal. 1. Sam. 15.
Gwnewch chwitheu Amwylwyr yr un ffu
Hengiſt, *yr bwn ſydd wegis ail Agag*: A
Eidiol Iarll *Caer-loyw*, brawd *Dyfrig* yr
a ddrylliodd *Hengiſt*, yn dameidiau. (*m*) A
na ddiwedd am y Bradwr hwnnw. *Bl.* yr
489 y bu hynny.

Pan yſtyriwyf greulonder a ffalſtedd anhy
Saeſon, yr wyf yn rhyfeddu larieddd-dra 'r
niaid y pryd hwnnw. Ond etto pan yſtyrio
ditſuant ewyllyſgarwch i garu tangneddyf
ſynnu nid wyf ddim. A diammeu ydyw
ddangos ffafor arbennig i 'r *Saeſon* y pryd hy
Canys wedi 'r *Brutaniaid* gael buddugoliaeth
redinol, ac yn eu gallu i wneud a hwy
gwelynt yn dda, etto 'r holl goſpedigaeth a
wyd arnynt ydoedd, i bob *Sais*, oſod cebyſtr
wddf, cydnabod ei tai; deiſyf maddeuant am
aeth heibio, ac ymrwymo trwy lw i fod yn
was i 'r *Brutaniaid*. (*n*), Eithr i 'm tyb i, y
chos o larieidd-dra 'r *Brutaniaid* ydoedd gan
yn oruwch-naturiol, *Sef yw hynny*, i 'r
chaf Dduw lniaru eu hyſprydoedd tal na
ddiſethent y *Saeſon*; a bod yn ei arfaeth
wyddol ef i ddewis Sainct ac Etholedigion o
hedl honno. Ac amlwg ydyw eu bod
dyſc a duwioldeb yn cyſtadlu un genhedl tan

(*m*) *Hiſtor. Britannic. Lib.* 8. *Cap.* 3. (*n*)
Ibid.

iddynt dderbyn y Grefydd Grift nogol, (yn edig wedi adgyweiriad Crefydd.
ros ennyd fechan y bu llonyddwch, tangne- a diogelwch; ond wele gymmylau dryg hin n cyfodi! Yr oedd mâb i *Wrtheyrn* a th aflonyddwch mawr a elwid *Paſgen*, canys nw a wnaeth deyrn-frad yn erbyn y Llywo- h. Ond p'odd i ddwyn i ben ei amcan an- n ni wyddai, a chalon-ofidus ac anelmwyth efe dalm o amſer. Ond pan welodd *Sais* ef brûdd a myſyriol, yſpryd-blinderol ac ft, efe a ofynnodd iddo a'm ba achos yr oedd rûdded ac athrift? O herwydd fy mod *Paſgen*) yn myſyrio a'r beth ſydd agos yn ffibl i ddyfod i ben. Ha, *Ha* (eb'r Sais) *i Geiniog ond bwriadu yr ydwyt a'm fod yn n. Ac os hynny ſy'n dy ſlimo dod dy galon a'r ythdra, ni a wnawn o'r goreu. Ond gwrando pa beth a roddi di i mi, os yr anturiaf ſy i wenwyno* Emrys wledig *y Brenin*? Ti a eb'r *Paſgen*] ddim anrhydedd a'r a elli ddy- o. Mi a'th wnaf yn *Dduwc*, a thi fyddi'r ywn anrhydedd yn y Deyrnas, o's tyth y hir fi yn frenin. Ac yn yr amſer hwnnw (tal dd gwaethaf y dynghedfen) *Emrys wledig* y in oedd yn glâf. A bryffio a orug y *Sais* i Brenin ac a gymmerodd arno i fod yn *Feddyg*. fe a ddywedodd wrth Weiſion y Brenin ei fod n *Feddyg* celfyddgar ac yn jachau pob math int a chlefyd, *Ac o bydd gwiw* (eb'r ef) *gan rchoccaf fawrhydi y Brenin i gymmeryd o'r yginiaeth ſydd gennyf i, fy mywyd i treſio oni cyn pen nemmawr o amſer yn holl jach.* A gwyd hynny i'r Brenin, ac efe a barodd alw ddyg i'w ſtafell. Ond yn lle meddyginiaeth,

rhoddes y Bradwr meſldigedig iddo gwppan wenwyn marwol, yr hwn a'i gwenwynoda ebrwydd, Ond y *Sais* a ddiangodd yn ddiar bod iddynt. (*o*), Fe ddywedir i Seren gynffo ymddangos a'r yr awr honno, y bu y Brenin ac i *Myrddin* (wedi manwl-graffu a'r y ddywedyd tal hyn, *O genbedl y Brutaniaid awr yr ydych chwi'n weddw ac yn ymddifad* Emrys Wledig. *Chwi a gawſoch golled nad ell prin ei ynnill fyth drachefn*, (*p*).

Toſt a greſynol a fu Gorthrymderau'r *Br niaid* wedi marw y Brenin ardderchog hwn Canys er i'r *Saeſon* (fal y darllenaſoch euſys) cebyſtrau am eu gyddfau, a chymmeryd llw yn gaeth-weiſion trag 'wyddol i'r *Brutaniaid*, to wedi marw *Emrys Wledig* hwy a ddadle eu bod hwy yn-awr yn ŵyr rhyddion. *Canys* hwy) *tyngu ffyddlondeb i* Emrys Wledig *yn a wnaethom ni, nid i neb a'r ei ol.* Ac yn treg bryſſio a wnaethant, ac a ddanfonaſant i mani, a *Phaſgen* ynteu i'r Iwerddon a'm Ac yn ddianoed y daeth *Cilamwri* brenin *Iwerddon* i'r gorllewin, ac Arglwyddi *Germ* Dwyrain gyd-a llu mawr ganddynt. A'r Brut hwythau a etholaſant frawd i *Emrys* a elwid *U bendragon* yn frenin arnynt. Ond yſywaeth y lynion a diriaſant yn ddiarwybod iddynt, a adawſant na thŷ na thwlc heb ei loſci, na dy lliwdn heb ei ladd y ffordd y cerddaſant: Yr y *Saeſon* wedi ditrodi y dwyrain tan o'r ymy yng *Ngaer-Efroc*, a'r *Gwyddelod* hwythau dinyſtrio y cwbl y ffordd y cerddaſant o'r G win hyd yng *Ngbaer Baddon*. A phan oedd y ſon yn ſechreu ymladd a *Chaer Efroc* y

(*o*) *Galf. Hiſt.* (*p*) *Propbetia merlin* M

ur a'i lu yn borth i'r ddinas, ac yno y bu
ydr waedlyd, ond o'r diwedd y *Saeſon* a ffoe-
(q) aca ddaethant at y *Gwyddeſod*, y rhai oedd
yd hwnnw gar-llaw *Caer baddon* (neu'r *Bath*)
allwn fwrw amcan i tod yno Gâd luoſog rhwng
wy blaid. Ond er lluoſocced oeddynt, ni lae-
gwrol-fryd y Brutaniaid i ymladd a hwy; ac
r aethant yn lewion a dwyſ-gadarn, ac un-waith
diau y bwriadodd un aſgell Câd y Brutaniaid
i, ond yno *Arthur* Mab y Brenin a'i cyſſurgodd
ddywedyd wrthynt *O gyfeillion amwyl a ad-*
chwi i'r Barbariaid digred mell digedig hyn i
n-feddiannu ein gwlad? Yntau Gob-ithiwch
uw Holl-alluog, ac ymwrolwch (r) Ac a'r
y hwy a gymmeraſant galon o newydd, ac a
diaſant eu ſaethau cyn amled a chawod o Gen-
at y Gelynion, ac ni laeſodd y dewrder, yr
a'r egni hwnnw ynddynt, nes ynnill Ruddugo-
enwog, (s) *Bl. yr Argl.* 493 *y bu brwydr*
ur a ymddugodd yn wrol-wych ac yn ddwys-
n yn y frwydr honno; Felly y Beirdd a ym-
ſant i gyfanſoddi Pennillion ac odlau i'w
Ac ym myſc eraill *Taliesin* ſy'n canu fal

nae yntwyyr ynfydion " pan fuwaith Faddon "
rthur ben-haelion y llafneu bu gochion [Saeſon
naeth a'r y alon gwaith gwyr gafynnion

Taliesin ben-Beirdd a'i cant.

) *Hiſt. Britannic.* MSS. *membr. ſcript.*
d. MSS. (s) *Prælium badonici montis no-*
neque ferme de furciferis non minima ſtrages
Epiſt. 35. pag. 23.

Wedi hyn y bu hi gyſyng jawn a'r y *Saeſon* mawr o amſer Canys eu Capteniaid a garchar a'r milwyr cyffredin a tuont yn gaeth-we ſion Brutaniaid. Ond wedi Dô arall gytodi, bu'r *taniaid* yn gaeth-weiſion, a'r *Saeſon* yn Fe *Sic tranſit gloria mundi.* Canys a'r o talm ſer y tytodd anghyttundeb ac amrafael rhw Brenin a'i ddeiliaid ei hun. ac yn eu chwer a'i buſtledd tu-ag atto y gollyngaſant Ben iaid y *Saeſon* yn rhyddion o'r carchar [gwelwn affaith llidiawgrwydd a Malais yn cymmell dy i niweidio, ie eu hunain] Ac yn ddianoed br a wnaethant, ac a ſordwyaſant tua thir eu g Ac yno y danfonaſant eu deiſyfiadau at Arglw *Germani*, i gael cennad i godi Gwyr i or Ynys *Brydain*. Ond (eb 'r hwy) yn lled-ddig pa ſawl gwaith y buoch yma euſys a'r y hwn? Dyna 'ch chwedl yn waſtadol, *I or ynys Brydain*; *i oreſgyn ynys Brydain*. Ond 'n debygol i chwi oter-dreulio 'ch amſer yno gloddeſt a nieddwdod, ped amgen, os ydyw golion yn bobl mo'r lwrſion a lleſc ag y dy wch chwi, chwi ynnillaſech y wlad er ys t (*t*).

Milwyr) Na ddywedwch, Sirs, i ni oter-dr lio'r amſer. Canys i ddwyn a'r gol i'wch y dig o lawer o'n cyfrwyſdra. 1, Ni a dorr ammod a hwy, ac a laddaſom y pryd hwnnw fy iynau o honynt. 2, Ni a wenwynaſom *Wrth* 3, Onid cyfrwys oeddem pan y lladdaſom chant o Ddluedogion y Deyrnas tan rith hedd a hwy? 4, Ni a wenwynaſom hefyd *Emrys* ein gelyn marwol yn dichellgar ddigon. P

(*t*) MSS. *recens, forſan ſuppoſitius & fict*

hynny y gellwch ddywedyd i ni ofer-dreulio 'n
fer?

rglwyddi Germani) Cyfrwys ddigon: Etto 'r
m ni yn rhyfeddu beth ydyw 'r achos yr ych
nethu tyccio i oresgyn yr holl wlad.

ilwyr) I'n tyb ni, yr achosion ynt, o ber-
d eu bod ambell waith yn cyhoeddi ympryd
ngweddio eu Duw i ymladd trosynt: Ac er
od y prydiau hynny yn arafaidd, yn sobr,
wyllog o ran eu hymwareddiad, etto, fal yr
n ni'n dal sulw hwy a fyddant siccr i dyccio
n herbyn ni. Ac hefyd, math o ddynion rhy-
ol ydynt, can's weithiau y maent mo'r llesgc
hedig, fal y gall un *Sais* yrru ugain o naddynt
ffo, ond yn y man, hwy a ymwrolant felly
u chwerwder, fal nad yw 'n ddiberygl i han-
cant o honom ni y *Saeson* wynebu a'r un
twn.

rgl. Germani.) Od oes gennych chwi fwriad
cog i ymladd o amser bwygilydd a'r *Brutani-*
nes eu llwyr orchyfygu hwy, yr ym ni'n ty-
wrthych, ni chaiff fod arnoch ddim eisiau
r nac arfau, deuwch cyn fynyched ac y fynnoch,
c yno hwy a gynnullasant lû mawr jawn o'i
on gwammal ac yfgerbydiaid ofer eu gwlad,
ddaethant i Frydain. Ond yfywaeth yr oedd
ur Bendragon brenin y Brutaniaid yn glâf a'r
famser hwnnw: Eithr efe a orchymmynodd
âb ynghyfraith a elwid *Llew ap Cynfarch* i
n Ben-ciwdod a'r frwydr y Brutaniaid. Ac
ir ddiau ni fu efe ond trwch ac aflwyddiannus
yn ei waith yn ymladd a *chenawon Germani*
Can's ni bu nemmawr rhyngddynt a goref-

gyn

) *Grex catulorum Gild. pag.* 20.

gyn yr holl wlâd. Blin jawn ydoedd gan *Ut*
glywed y newyddion galarus hyn, a chan e
efe a orchymmynodd i alw holl Foneddigion
ger ei fron; a chwedi eu dyfod, efe a edl
iddynt eu lleſgedd gan ddywedyd. *Pe bu*
yn jacb, yr wyf yn meddwl, na fuaſai i'r barb
byn gymmaint achlyſur gorfoledd a'r y ſyd
ddynt yr awr-hon. Eithr attolwg, dygwch
alor o flaen y Llu, ean's yr wyf yn gob
bydd i'r milwyr bwythau ymwroli, gan wel
Brenin yn diyſtyru ei boedl er mwyn cadw
Eſtron genhedl. A hwy a wnaethant m
gorchymmynodd y Brenin iddynt, ond pa
lodd y *Saeſon* hynny, hwy a 'i gwatworaſant
weiddi a lleſ groch, *Wele acow y ffyliaid*
ymddiried mywn dyn banner marw! Ha'r
aid! Ac a'r hynny y *Brutaniaid* a chwer
yn eu hyſprydoedd, ac a ddywedaſant, *Pa g*
tan haul a all ddioddef y fath ddirmyg a'r y
tano gan y Barbariaid hyn, ynteu ymwro
ymddialwn arnynt. Ac ar hynny hwy a e
aſant yn chwyrnat y *Saeſon*, ac ni phallod
londid hwnnw, nes lladd gan mwyaf eu ho
nion, a gyrraſant y lleill a'r ffô. Ac yno y
odd *Uthur* yn ei eiſtedd a'r ei wely (a chyn
ni allodd efe droi ond o nerth dau wyr gy
gan ddywedyd, *Ha'r twyllwyr! am galwent i*
ner gwr marw, gwell yw banner gwr
a orfyddo, na gwr byw a orfydder
gwell yw marw yn glodfawr, na byw yn g
ddus. Ond ni fu *Uthur* odidog fyw nemm
amſer wedi hynny, canys y *Saeſon* (o ran
ddeiriogrwydd iddynt golli y ſuddugoliae
ſwriaſant wenwyn i'r ffynnon, lle'r arfer

(*u*) Plant y fall ag oeddynt, dyna eu caſtiau ſtadol. *Bl. Argl.* 510 *y bu hynny, ſef yr anno Domini.*

edi marw *Uthur* y bu ymrafael a dadl ym h y Brutaniaid ymghylch dewis brenin. Ac ywedir i *Fyrddin* alw Pendefigion y deyrnas *ddain*, a gorchymmyn yr offeiriaid weddio o byddai gwiw ganddo yſpyſu trwy arwydd ig, pwy oedd frenin teilwng i deyrnaſu ar- Ac erbyn y boreu dranoeth y cafwyd yno g fawr bedair ochrog, ac yn ei chanol gyffe- Einion ddur, ac yn yr Einion yr oedd cle- yn ſefyll erbyn ei flaen, a llythyrennau eu- n Scrifennedig arno; a'r geiriau oeddynt y hyn, Pwy Bynnag a Dynn Y ddyf Hwn, Allan Or Einion, nnw Sydd Frenin Cyfiawn I s Brydain. A phan wybu y Pendefi- 'r Offeiriaid hynny, hwy a roddaſant y Go- nt i Dduw, am fod gwiw ganddo atteb eu diau. A rhai o honynt a brofaſant i dynnu y f allan, ond ni 's gallent: Ac yno y dywe- yr Offeiriaid wrthynt, nad oedd yno neb yn ng i gael y Goron. Ac o fywn ychydig am wy a ddeuai heibio ond *Arthur*: [*Arthur* ab *Uthur Ben-dragon*, etto a ynnillaſ d cyn s, a hynny oedd gwreiddyn yr ymryſſon] elodd *Arthur* y cleddyf, a'r Scriten euraid efe a ymaflodd ynddo, ac a'i tynnodd allan i-rwyſtr. Ac yno Pendefigion y deyrnas a nant atto, ac a ddeiſyfiaſant arno i ddodi y fyn y lle y buaſai: Ac efe a wnaeth hynny; o y profaſant bob yn un ac yn un i dynnu y cleddyf

(*u*) MS. *vetuſtiſſ. ſed incert. Auth.*

cleddyf allan, ond ni 's gallent. Ond *Arthur* tynnodd efallan dracheſn yn eu gwydd hwy Ac yn ddianoed yr Arch-eſgob a'i heneiniod yn frenin ac a wiſgodd Goron y deyrnas a ben, (*w*).

A'i ſtori wirioneddol neu chwedl dychymy ydyw hon, ni 's gwn i. Ond ys yw gennyf Tywyſog gwychr, godidog, clodfawr, a d mar oedd *Arthur*. Ac yr wyt yn credu'n awl, nad yw'r Chronicl yn celwyddu pan wed o'i blegid, *Ac ny chlywyſſit a'r neb cy ef yr ryw devodau a oed arnaw o nerth a chad a glewder, a daeoni; a chymmeint o râd a r Duw idaw ac nat oedd neb ar aeclywai nys* (*), Er nad wyt yn credu y cwbl a edry Chronicl am dano, ſef iddo oreſgyn deng te a'r hugain a'i goroni yn Ymherawdr yn Rh etto ys yw gennyf, iddo gadw ei wlâd ei h wrol-wych rhac y *Saeſon*. Je, er iddynt fwri chyd-fwriadu trwy undeb a chyttundeb Arglw *Germani*, na 's diffygient tyth nes goreſgyn Brydain, etto hi a fu gyfyng arnynt yn A Arthur. *Ond ni bu Arthur ond tra fu.*

Y mae ein cymmydogion yn ddigolus wr ein bod yn ymffroſtio am *Arthur*. Ac a geccryn a gais ddywedyd na fu erioed y c wr ag ef yn y bŷd. Ond gwybydded y Darll hyn, a chreded ef megis gwirionedd diſiomm nad oes gan y cyfryw un fwy ſail i ddyw hynny, na phe taerai dŷn na chododd yr erioed, o herwydd ei bod hi'n fachludiad Hau yr ynfydai efe hynny. Y Gwirionedd ydyw

(*w*) *Galfr.* MSS. *cambro britann.* (*) *A rais yr un ſpeliad ag oedd yn y Chronicl;*

Artbur yn caſau y *Saeſon* yn ddi-ragrithiol; nny ydyw'r achos eu bod hwy yn ceiſio ladd w, pan fethu arnynt ladd ei Berſon. Ond ni i wag-dreulio 'r amſer i wrth-broſi yntyd- ld neu enllib y dynionach hynny trwy reſym- lawer. (oblegid ſod y peth cyn eglured fal es ond ambell geccryn enllibus a ryfyga ddy- d hynny) ond yſtyried y darllenydd cym- t a hyn, ſef. 1. P' odd y buaſai *Beirdd* yr onno yn crybwyll mo 'r Sathredig o 'i blegid, buaſai y fath Frenin yn teyrnaſu arnynt. lenaſoch euſys *tu dal.* 87. Bennill *Taliesin*; Ac d yw Awdurdod y Bardd melus-ber hwnnw digonol, angwanegaf yma un arall, ſef Pen- waith *Llywarch hên* yr hwn a ſcrifennodd ylch y flwyddyn 590 (*x*) Ei eiriau ynt.

I'n Llong-borth llas i ARTHUR,
Gwyr dewr cymmynynt a dur;
Amherawdr llywiawdr llafur,
Llywarch hên a 'i cant.

ae rhai yn tybied mae *Llundain* yw'r lle nw a elwir gan y Bardd *Llong-borth.* Ond l gan eraill dybied mae lle o fywn Sir Aber- a elwir heddyw *Llanborth* yw efe. Ac nid hynny anhebygol i fod yn wirionedd, Can's id oes dim ond ychydigyn gwahaniaeth rhwng au air. 2, Mae lle yn gytagos yno yr hwn wir yn gyffredin *Maes glas*, ond yr enw cyſſe- edd *Maes y llas*, neu yſgatfydd *Maes galanas*: n y lle hwnnw drwy bob tebygoliaeth y lla- yd Gwyr *Artbur*. 3, Y mae man arall yn yno ſef o fywn Plwyf *Penbryn* a elwir *Perth nt*, ac yno drwy bob tebygoliaeth y mae Beddrod

(*x*) *Ita dicit Chronologus ille peritiſſ.* Ed. Llwyd *A. in Archæolog, Britann. Tit. 7 pag.* 259.

Beddrod *Gereint* yr hwn a lâs yn *Llongborth* dywed yr un Bardd.

Yn Llongborth y llâs Gereint,
Gwr dewr o goddir Dyfneint,
Hwynt-hwy yn lladd; gyd as lleddeint.
Llywarch hen a'i dywawt.

Fe gafwyd, ei feddrôd ef tua diwedd teyr *Harri* r ail, a'r geiriau hyn oedd'yn argraphe groes blwm, yr hon oedd wedi ei hoelio wr Ynghrin, YMA Y GORWEDD ART BRENIN ENWOG Y BRUTANIAID YR YNYS AFALLON * Hyn ſydd yn gos. 1, Fod y Fath ŵr ag *Arthur* ryw 2, Fod ete yn Frenin. 3, Fod ete yn Frenh *wog.* Ac yn wîr ddiau ni fuaſai'r Argra ddim yn celwyddu, pe goſodaſai yno, YM GORWEDD ARTHUR Y BRENIN WOCCAF A FU ERIOED YM MR DAIN; canys da yr haeddodd ete ei alw f

Y mae'n ormod taſc i mi geiſio goſod ym neilltuol am Weithredoedd *Arthur*, y rha tyn odidocced, fal prin y mae, onid ŷnt wedi ſy llygaid i wrth graffu arnynt. Dywedir i *ddin* brophwydo o'i blegid fal hyn, *Ei ddi fydd petrus; yng ngeneuau y bobl ydd ymb ir, a'i weithredoedd a fydd bwyd i'r neb a'i caniant.* (*y*), Ei ddiwedd a fu *petrus*, c choeliai'r Brutaniaid iddo farw oll, a hwy

* HIC JACET SEPULTUS INCLI REX ARTURIUS IN INSULA A LONIA. *Camb. Britannia pag.* 166. (*y*) *Merlin. apud Galf.* MS.

geiſio ef lawer cant o flynyddoedd a'r ol ei olaeth. Ac yſ yw gennyſ, ein bod ni etto wenu ac yn ymhyſtrydu wrth glywed Sôn am eithredoedd. Pa ham ynteu y gelwid *Myr*-y gau Brophwyd? Ac. yma mi a derfynaf i chawaneg am y Rhyſel a ſu rhyngom a'r *Saeſon* dyſpyſaf a'r fyr eiriau i'r matter fyned aeth-waeth beunydd gyd a'r *Brutaniaid* wedi wolaeth *Arthur*. Canys lluoſowgrwydd o oeld yn *Germani* gwlâd *y Saeſon*, a phob y byddai raid wrthynt, hwy a ddeuent a'r i Frydain i gynnorthwyo eu Brodyr (z), no o herwydd y lliaws gwaſtadol hwnnw, erwydd amrafaelion gynhennau yn ein plith ein n, ond yn bennaf dim o herwydd Digoſaint arnom o ethryb ein pechodau, gyrrwyd ein fiaid i gyrrau ſalaf yr ynys ſef *Cymru* a *Cher*-P'le'r ydym yn cyfanneddu hyd heddyw. *Saeſon* hwythau ſy'n argiwyddiaethu arnom ier eu bod a'r y cyntaf yn ddugn-ormeſol a lon, etto er yr talm y maent) yn hygar ac yn. O *bobtu Bl. yr Argl.* 590 *oedd amſer hymdawiad o Loegr. Gwel. Rhan.* II. III.

R hwn ſy 'n chwennych hanes gyflawn am he-lynt Tywyſogion Cymru, darllened *Gbronicl loc o Lancarfan*, yr hwn er nad yw wedi ei argra-etto yn Gymraeg, etto yr wyf yn gobeithio dd wiw gan y Pendefig digymmar hwnnw *Wiliam Lewis* o *Lwynderw* ganiattau i ryw oſod ef mywn *Print*, canys ganddo ef y mae ppi perffeithiaf a'r a welais i. Ac o'r achos hwnnw

(z) *Hiſt. Britan. Lib.* 6 *Cap.* 10.

hwnnw, ni chaſ i ddywedyd, ond ychydig yn helynt y Tywyſogion. Un, Tywyſog oedd rheoli a'r y cyntaf Gymru oll. Ond *Rhodri* yr hwn a ddechreuodd ei Deyrnaſiad *Bl.* yr 843. a rannodd Gymru yn dair rhan rhwng ei maib. Goſodod un yng *Ngwynedd*, un ym *Mhowis*, a'r trydydd yn *Nebeubarth*. Tywyſog Gwynedd oedd y pennaf. Bren Tywyſog Gwynedd ydoedd *Aberffraw* ym Palas Tywyſog Powys oedd ym *Mathrafal*. Phencyfeiſteddd Tywyſog Deheu'arth ydoed ſtell *Dinefwr* a'r lán Dywy. Ynghylch yr red hon y cân y Bardd ſal hyn.

Tri meib i Rodri *mwyn tremyn eu*
Cadell, Narawd, Merfyn:
Rhannu wnaeth yr hyn oedd yn
Rhoddiad, holl Gymru rhy ddyn?
Wyth cant llawn a'i wrantu, pen ibi
Pan y rhannwyd holl Gymru, i
A ſaith deg llawn waneg llu
Eiſioes oedd oed Jeſu.
Rhannodd a gadodd er gwell, dawn uſ
Dinefwr, *i* Gadell,
Y mâb hunaf o'i ſtafell;
Pennaf o wyr pwy un well.
Anarawd *gwaſtawd dan gô' yn gyſ*
A gâfas Aberffro:
A daioni Duw yno;
Fe biau breiniau a bro.

* *Pengwern, neu'r Mwythig medd Gi*
Cambr. Lib. 1. Cap. 10. pag. 137.

wir, gwir a ddywedir i ddyn, Paun ieuangc,
Powys *gafas* Merfyn.
Llvna'r modd yr adroddyn'
Treiir rhwng y tri wyr hyn.

Dafydd Nanmor a'i cant.

wnaeth hyn ond gwanhychu ein gwlad ni,
yn lle cydymgynnull eu byddinoedd yn
y *Saeſon*, hwy a ſyrthient allan a'i gilydd a
n chwannocced oeddynt i'r caſtieu hagr hyn-
ſal prin y gwladychodd un o honynt heb
rau gartrefol. Ond yn gymmaint a mod
goleithio y daw *Chronicl Caradoc* a'r gy-
d. mi a dawaf.

enwoccaf o holl Dywyſogion Cymru oedd
l Dda, yr hwn a ddechreuodd ei Deyrnaſiad
r *Argl.* 940. Efe a dremodd gyfreithiau da
adw drwy holl Gymru, y rhai a arterid gan
af hyd yn amſer *Harri* yr wythfed: Pan
ld *Hywel* (eb'r Chronicl) gam-arfer defo-
i wlad, efe a anfones am Arch-eſgob *Mynyw*
Ddewi] a'r holl Eſgobion eraill a oeddynt
Nghymru, a'r holl brif eglwyſwyr a oedd
nt, y rhai oeddynt i gyd yn ſaith ugeint. Ac
Arglwyddi, Baryniaid a Phendefigion
lad. Ac a berſi chwech o'r rhai doethaf ym
b Cwmmwd ddyfod ger ei fron ef, yr rhai a
chymmynodd efe iddynt ymgyhwrdd oll
ny'l yn ei lŷs et yn y *Ty gwyn a'r Daf*. Lle y
n efe ei hunan ac a arhoſodd yno gyd a'i Bende-
on, Eſgobion, Eglwyſwyr a'i Ddeiliaid drwy'r
wys mywn ymprvd a gweddiau am gymmorth
vſpryd Gl n, a'i dryſglwyddiad, modd y gallai
ru ac adgyweiriaw Cyfreithiau a defodau

gwlad Cymru, er anrhydedd i Dduw, ac
wodraethu 'r bobloedd mywn heddweh a
awnder. Ac ym mhen diwedd y grawys,
ddetholodd ddauddeg o 'r rhai doethaf o 'r
gyd-a 'r Doctor enwog o 'r gyfraith *Bleg*
gwr doeth dyscedig jawn, ac a orchymm
i ddynt chwilio yn fanwl holl gyfreithiau
dau Cymru, a chynnull allan y rhai oeddy
ddiol, ac Eſponi y rhai a oeddynt dywyll a
heuys, a diddymmu y rhai a oeddynt arddigo
Ac felly yr ordeiniodd efe dair
a 'r gyfraith, ſef yn gyntaf, Cyfraith ynghylch
wodraeth y Llys, a theulu y Tywyſog: Y
ynghylch y Cyſoeth cyffredinol: A 'r dr
ynghylch y prif ddefodau, a breiniau pe
Ac yna, gwedi eu darllen a 'i cyhoeddi, y
efe yſcrifennu tri llyfr o 'r gyfraith, ſef un i 'w
fer yn oeſtadol yn ei Llys, a 'r ail i 'w gad
ei Llys ef yn *Aberffraw*, a 'r Trydydd yn
Dinefwr modd y gallai y tair talaith eu
a 'i mynychu pan fyddai achoſion; Ac i gy
ufudd-dod iddynt, efe a beris i Arch-eſgob
gyhoeddi yſgymmyndod yn erbyn y Sawl
ddeiliaid a 'i gwrth-laddei hi. (*a*), Yr w
meddwl na fyddai lwyr anghymmwys pe
wanegwn yma ryw ychydigyn o 'r Gyfraith
yr hon a gefais gan y Periglor dyſgedig, a 'r
rergydd cywreiniaf hwnnw, Mr. *Samuel Wi*
Perſon *Llangynllo* yng *Nghoredigion*.

"Barnwr a ddylai wrando yn llwyr, dyſ
"graff datcanu yn wâr, a barnu yn dru
"A llyma yr oed y dylyir gwneuthur d
"farnwr, pan fo pum mhlwydd a 'r hugei

(*a*) *Chronicl Caradoc o Lancarfan. MS.*

ef achos yw hynny, wrth na bydd cyflawn o nwyr a dyfc, hyd pan o barfarno; nanni bydd ŵr neb, hyd pan ddel barfarno: Acmid teg weled mâb yn barnu a'r wr hen.

A oes dau frodyr, y rhai ni ddylyant guel wy na rhan un brawd, un dad un fam? Oes. genir dau tâb yn un dorllwyth o wraig, ddylai y ddau hynny, eithr rhan un etiedd. O dertydd bod ymryfton, pwy a ddylyai war adw etifedd cyn y dêl i oedran gwr; a'i nhedl ei dad, a'i cenhedl ei fam? Cyfraith a ywed, mae gwr o genhedl ei fam a ddylai, ac i neb o genhedl ei dad wneuthur brâd am tir, neu ei weinwyno.

Os ymrwyna gwraig wrth ŵr heb gyngor chenedl, y plant a ynniller o honaw, ni chânt o dir gan genhedl eu mam o gyfraith.

Os gwr a gwraig a yfgarant cyn pen y faith lynodd, taler iddi ei hegweddi, hargyffreu ‡, a'i chowyll, †, *Gwaddol* yn forwyn y daeth hi. Ond ‡ *Dodrefnty:* cyn pen y faith nhlynedd yr † *Dillad pri-* edy hi a'i gŵr, hi a gyll y *odau.* bl ond ei chowyll.

Tri phrifrei gwraig y dfydd, ei chowyll, ei gyffreu, a'i hwynebwerth; nid amgen y arthrudd; fet yw gwaruhudd, pan gydio r a gwraig arall; y waith gyntaf y tâl chwei nt iddi, a'r ail waith punt a'r trydedd waith ar a eill a'i gwr heb gollí dim o'r eiddi.

O derfydd bod dau ddyn yn cendded trwy d, ac efgynniaw gwryfgen a'r llyad yr olaf y blaenaf, onis rhybuddia, taled iddo ei ly- os cyll, ac os rhybuddia, ni thal ddim.

" O derfydd bod deu yn cerdded ffordd, a
" phael o'r naill denot; Os y blaenaf a'i
" rhanned a'r olaf. Os yr olaf a'i caiff,
" rhan a'r blaenaf.

" Ni pherthyn dau boen am yr un weithred
" Yneb a ddywetto air garw, neu air
" wrth y brenin, taled * gamlwrw iddo.
" O derfydd i ddyn roddi bonclust i ddyn
" ac na's gwatto, taled iddaw y sarhad herwydd
" fraint, a phedair a'r hugeint arian dros y
" clust.

" Pwy bynnag a gwyno rhac arall, ac
" gwell gantho tewi na chanlyn, cennad yw
" tewi, a thaled gamlwrw i'r brenin, ac yn
" brenin hwnnw ni wrandewir.

" O derfydd fod da yng nghyd rhwng deu
" a threulio o'r naill y da hwnnw yn ddiwahan
" ni ddylai colli dim wy na chamlwrw, namyn
" nill i'r dyn ei eiddo.

" O derfydd i ddyn brynu anifail gan arall
" gwedi ei brynu bod dannedd iddo yn eiddo
" mynnu eu difwyn: Cyfreith a ddywed
" ddiwygir, canys *Anafi eithyr y croen* yw:
" ph' le bynnag ni thorro na chig na chroen,
" *eithyr y croen* yw.

Dyma yr hyd igyn o Gyfraith *Hywel Dda*
fyddai yn glamp o lyfr mawr ped ei hysgrifennid
i gyd oll. Hi a barhaawdd mywn grym yng
tri chant a deg a deugain o flynyddoedd. O
yr amser y diddymmwyd hi y doedd ynghylch
yr *Arglwydd* 1203, (ond hi a barhaawdd gan mwy
nyd yn amser *Harri* 'r wythfed) ym mha
y dycpwyd ein Hynafiaid trwy ddichell a fa
tan gyfraith Loegr yn gyntaf. Can's pan fu
Llywelyn ap Gruffydd (yr hwn a fu y tywy
diwe

eddaf yng Nghymru) y danfonodd Brenin
art y cyntaf, at Bennaethiaid y Cymru i
iddynt ufuddhau i'w lywodraeth ef. Ond
yr attebaſant, na ymddaroſtyngent hwy fyth
o ond un o'i cenedl eu hun. Ac y byddai
hwnnw tod o ymarweddiad a Moeſau da, *Ac*
air o ſaeſonaeg ganddo. Ac yno'r Brenin,
ldeallodd na thycciai eu bygylu, a ddychy-
odd ffalſder i'w ſiommi. Yn y cyfamſer hwn-
r oedd gwraig y brenin yn teichiog, ac eſe
anfones hi i drêſ *Caernarfon* i eſgor. A
anwyd iddi fachgen, y danfonodd *Edwffals*
ith at Bennaethiaid y Cymru, gan ofyn iddynt,
ddynt o'r un bwriad ac or blaen? A hwy
ywedaſant *eu bod*, Ac yno y dywad y Bren-
thynt, *Mi a enwaf Dywyſog o'r cyneddfau*
i ydych chwi'n ewyllyſio. Ganwyd i mi fab
gbaernarfon, a hwnnw a gaiff fod yn Dywy-
bwi. Un ydyw ni wyr arr o Saes'neg, ac nid
d dim bai a'r ei ymarweddiad. Prin y bu-
odlon i dderbyn y Baban, ond ni wn i pa
hwy a gyttunaſant. Ac o hynny allan y
wyd mab hunaf Brenin lloegr *Tywyſog*
.

elyn ap Gruffydd oedd y Tywyſog diwe-
o waed diledryw y Brutaniaid) a fu'n llywiaw
u. Ac ys yw gennyf nad yw'r Bardd yn
ddu pan y dywed o'i blegid.

lles Cymru fawr gwawr gwreiddiaf,
weithlon eſgud gloywddydd glewaf;
wreiddlyw nid byw ba wnaf e'i golled!
wreiddlew hyged rhoddged rhwyddaf.
wr a lâs droſom gwr o oedd droſaf,
wr oedd dros Gymru by y benwaf.

Gwrawl Lywelyn *gwraf o Gymro:*
Gwr ni chorodd ffo i'r ffordd neſſaf.
Gwr gwrdd yn cyrchu llu lledeithaf:
Gwr gwrdd ei bebyll gwerſyll gorſaf.
Gwreidafab Gruffydd *a groſſaf; am ry*
Yn ddeddfau mawrdeg Rudd *a Mo*
Gwr gayw-rudd gwr prudd feyis Prid
Gwr gwin yn fremin fyddin falchaf;
Gwr bylwyddai glod gwr hoelaf am draul
Hyd y cerddai'r Haul i'r fan bo
Gwr dig i ddiſtryw llyw llyſeiddiaf;
Gwr dygn i atar, câr cywiraf;
Gwr cywirgoeth doeth detholaf o Fôn
Hid yng Nghaerlleon *y lle teccaf.*

Lleddyn fardd a'i cant.

Ffe a lâs ym *Muellt* yn y flwyddyn rhâ
un mil dau cant, a dau a phedwar ugain,
gwener y trydydd o *Idieu Rhagfyr*, ſef yw
yr unfed dydd a'r ddeg o *Rhagfyr*. Gole
ei ben anwyl ef a'r ben pawl haiarn cas a'r
Llundain, fal y dywed Bardd melusber arall fa

Pob cantref pob tref ynt yn treiddiaw,
Pob tylwyth pob llwyth y ſy'n llithraw,
Pob gwaew pib oadarn oadwed o'i law.
Pob mab yn ei grud y ſy'n udaw;
Bychan llas oedd i'm am fy'n twyllaw,
Gadel pen arnaf heb pen arnaw:
Pen pan lâs ni bu gas Gymraw,
Pen pan lâs oedd leſach peidaw.
Pen utilwr pen moliant rhag llaw,
Pen dragon pen draig oedd arnaw.
Pen Llywelyn deg, dygn a braw,
I'r byd fod pawl haiarn trwyddaw.

Gruffydd ap yr Ynad côch a'i cant

PEN V.

nſer y dycpwyd eilun-addoliaeth gyntaf i'r a chan bwy. Moloch *delw'r* Amoriaid. *rthddrych addoliad yr* Indiaid, *yr* Aiphtiaid *bbreſwylwyr* China. *Gwrthddrych addoliad Hynafiaid ni yn* Mhrydain, *cyn iddynt dder- y grefydd Griſt'nogol. Y Planedau, Myny- dd, Afonydd,* &c. *Eu hoffeiriaid y rhai wid y* Derwyddon: *Pa faith ddynion oe- nt. Eu ſwydd, eu dyſgeidiaeth; y modd yr lid yn aberthu,* &c. *Moesau'r Brutaniaid derbyn y grefydd Griſt'nogol. Eu hymborth, lad,* &c. *Iſtyriaethau ymbylch y Faith mraeg. Ei phurdeb. Profir bynny drwy dyſ- aeth* Taliesin, Myrddin, a Llywarch hên; *y riau ſeiſnig fal y tybir y ſy yn ein Faith ni, y Saeſon a'i benthyccia ſant hwy oddi wrthym nid nyni oddiwrthynt hwy. Profir bynny wyddau* Dafydd ap Gwilym.

YN y rhoddaf hanes neilltuol am goel-grefydd a dugn anwybodaeth ein Hynafiaid gynt, cyfleus ydyw chwilio allan yr amſer y dycpwyd Eilun-addoliaeth gyntaf i'r lyd. Mae llawer yn tybied mae *Nimrod* us oedd yr hwn a wnaeth y gwaſanaeth

melldigedig hwnnw gyntaf i Ddiafol (*a*) C
oedd ete yn anrhydeddu ei Dad cymmaint,
parodd i wneuthur Delw gerfiedig a'r ei lun
a orchymmynodd ei Ddeiliaid ei haddoli, o
efe oedd y Brenin cyntaf a'r a fu erioed, a
cadarn oedd efe, a chanddo law gref a'r ei
liaid. Tybir iddo ddechreu ſetydlu ei fre
aeth ynghylch un cant a'r ddeg o flynyd
wedi amcanu adailadu *Twr Babel*.

Dyma'r amſer y dy pwyd Eilun-addoli
bŷd. Ac o hynny allan aneirif oedd y ſod
rhai a addolwyd gan y Cenhedloedd o amſe
gilydd nes dyfodiad Chriſt yn y cnawd. P
bedl oedd yn gwneuthur eu Duwiau eu bu
Bren. 17. 29. Duw'r *Amoriaid* a elwid
am ba un y mae'r Scrythur Sanctaidd yn
wyll yn ſynych. Delw fawr o brês ydoedd
phen a'r lun Tarw, a breichiau a'r led meg
chiau dŷn (*b*) Y Ddelw oedd gau odd
ynddi faith o ſtafelloedd i dderbyn yr ab
Yr yſtafell gyntaf a appwyntiwyd i d
blawd gwenith; yr ail at Glomennod; y d
at Ddafad; y bedwaredd at Hwrdd; y
med at lô; y chweched at *ych*; ac os un a
mai fab neu ferch, y faithfed ſtafell a
Yr ydys yn tybied mae'r un ydoedd y
hwn ag *Adramelech* Duw y *Sepharfiaid*
Bren. 17. 31, ac a *Baal*, yn *Jerem.* 19. 5.

Yr *Indiaid* a addolaſant ddant yr *Ab.* P
chyſygwyd hwy gan y Chriſt'nogion *Bl. y*
1554, hwy a gynnygaſant amryw lwythau

(*a*) *Turſel. Epit. Hiſt. pag.* 9, 10. (*b*) *Go*
Jewiſh Antiquit. lib. 4. *Cap.* 2. *pag.* 177.
Aut. in Jerem. 7. *fol.* 97.

ac anrhegion gwerthfawr i'r Cad pen, os efe oddai y Dant iddynt. Ond Esgob a'i gwrthghorodd et rhac derbyn yr aur, gan ddywedwrtho, *Na ddylai Christ nogion roddi achlysur i ddyrchafu eilun addoliaeth.* Yr *Aiphtiaid* hefyd a fuont (os nid ynt gan yaf etto) yn addoli llaweroedd o greaduriaid iel, fel cathod a llyffaint. Ac mywn ambell ith fe addolir pen-winwn (*d*) Yn China y ganddynt ddwy ddelw fawrion o haiarn dd, un a'r lun gwr wyw, a'r llall a'r lun yw. Pan ofynnwyd i'r Dinasyddion ynch eu harwyddoccâd, hwy a ddywedasant, *Fod wr-ryw yn chwythu tân uffern i boeni'r neb ddai anrhugarog yn y byd. A swydd y fenyw* (eb'r hwy) *i gadw pyrth uffern, Canys bynnag a i dianrhydedda bi yma, bi a'i yn tân, ond bi a edy i'r neb a'i hanrhydeddo deilwng fyned i afon i oeri ei hun.* Ac y ganddynt Offeiriaid yn arogl-darthu *Myrr* ac s yn wastadol yno, ac yn atteb eu gilydd yn 'r Delwau, gan ddywedyd *Cynnerthwya ni is yr ydym yn dy wasanaethu.* Ac yno yr bir hwy gan eraill, *Felly yr ydwyf yn addaw is Arglwydd daionus.* (*e*), Hyn a 'chwanegais dangos nad oes un genedl yn y byd mo'r fymmol onid yw yn cydnabod rhyw *fod* neu dd yn deilwng i dderbyn Addoliad.

Ii a ddychwelwn bellach i Sôn am eilunoliaeth ein Hynafiaid ninnau ym *Mhrydain*, y nid oeddynt gallach yn eu detosiynau na chenoedd eraill; can's gwrthddrychon eu hadoli eddynt *Fynyddoedd, Bryniau uchel, Afonydd,*

a

(*c*) *Linschotton's Voyages lib.* 1. (*d*) *Herbert's Travels lib.* 3. (*e*) *Pinto's Travels lib.* 3.

a Delwau. (*f*) Yr wyf yn meddwl, mae'r a'i cymhellodd i addoli *Mynyddoedd* oedd o iddynt dybied mae Creadur byw oedd y d (a hynny oedd tŷb llawer o'r hên Philosophyd paganaidd) ac yn gymmaint a bod y *Myny* wedi dyrchafu eu pennau goruwch y dyffryn hwy a'i barnasant yn deilyngach o anrhy Neu f' allasai 'r matter fod fal hyn. Pwy a amgen onid oedd y *Brutaniaid* yn preswylio llaw *Mynydd Sinai,* pan roddes Duw y deg chymmyn i teibion *Israel.* Ac yn gymma bod *Mynydd Sinai* mo'r ofnadwy yn yr a hwnnw, y *Brutaniaid* a dygasant yn d fod gallu goruwch-naturiol ynddo; ac yn fydd hwy a gawsant yn eu cyngor i addoli mynydd fyth gwedi. Am ba achos yr oed yn addoli Afonydd ni's gwn i, onid oedd u ddau hyn. 1, Ni fwyttaent hwy ddim Pys can's hwy a'i cyfrifasant (ysgatfydd) yn gre riaid Sanctaidd; ac am hynny yr oeddid yn a li'r elfen ag oedd yn meithrin y fath grea aid Sanctaidd (yn eu tŷb hwy.) 2, Hwy a sent farnu Afonydd yn wrthddrych teilwng ddoliad o herwydd fod dwfr yn anghenrheidi gynhaliaeth dŷn; Ac nid hwynt-hwy yn unig llawer cenhedl arall a addolodd *Ddwfr.*

Y rhai hyn o bethau isod oeddynt wrth chon eu haddoliad. Ond ym mysc pethau u y *Planedau* a gawsant yr anrhydedd pennaf. wedi iddynt ddirnad pa fath ddylanwad affaith oedd gan y *Planedau* a'r bethau da

(*f*) *Neque nominatim inclamitans montes aut colles vel fluuios quibus diuinus honor pulo tunc cæco cumulabatur.* Gild § 2 pag.

dygasant yn siccr i fod gwybodaeth a gallu
nt, cyn y gallai y rath ddylanwad ac affaith
oddi wrthynt, Ac yno fal y gwyppid yn ddi-
pwy un o honynt, a tyddai raid ei weddio o
bwygilydd, cyflegrwyd ddyddiau 'r wythnos
dded pôb un o honynt; a galwyd y dydd a
rwyd i 'r Planed Llun, *Duw llun*; y dydd
grwyd i Fawrth *Duw Mawrth*, &c. Ac
ys wedi llwyr adel heibio etto i alw Dy-
r Wythnos tal hynny: Ac nid gan y gwe-
eu ddŷnionach anyfgedig yr arferir hynny,
n mhôb oes gan Araithyddion a Phrydyddion
fel y gallwn ddangos (pe bai hynny gyfleus)
iaws o dyfiolaethau; ond mi a angwanegaf
n neu ddau. *A'r anhardaf o naddunt*
oedd na Gwenhwyfar *gwraig yr Ymherawdr*
r *pan fyddai hi harddaf* Dduw Pafg, *neu*
natalig *yn yr Eglwys.* (*g*) Dyna Araith-
Bardd a ganlyn. Boed un yn ddigonol, er
lwn yn hawdd, (pe cyfleus fyddai hynny)
ma gant yn 'chwaneg.

Duw *mawrth gwas ni am Domas,*
Duw llun *gyda'i frawd y llâs,*
Gytto 'r glyn a'i cant.

l wyf anhyfpys i fod rhai yn tybied mae nid
nedau oeddynt hwy yn eu meddwl wrth
Llun, Mawrth, &c. Ond Duwiau, rhai
eoli y Nefoedd, rhai y ddaear, rhai un peth,
eth arall. A hyn all fod yn wir hyd y gwn
n 's y mae *Julius Cæsar* yn Scritennu fod y

Derwyddon

(*g*) *Hiftori Twain ab Urien Regal.*

Derwyddon yn credu 'r un petli am y Du
a chenhedloedd eraill, (*b*).

Wedi dangos rhai o wrthddrychon eu hadd
ni a awn rhagom at eu *Hoffeiriaid* y rhai a e
DERWYDDON. Ar achos y gatwyd hwy
yw, o herwydd eu bod yn anrhydeddu y Dd
yn fwy nag un pren arall. Ac ni wnaent
ddim matterion yn y bŷd heb gangen o'r
hwnnw. Y *Derwyddon* hynny oeddynt yn
lau dyledfwyddau crefyddol i 'r Duwiau (*i*),
yn barnu dadlau, ſef pethau mywn ymryſſo
chyfryſedd rhwng dynion. A phwy bynn
ſafai wrth farn y *Derwyddon*, efe a gyfrifid y
melldigedicca yn y bŷd. (*k*), Pawb a ochel
gymdeithas fal pettai y plâ arno. Yn oeddyn
Philoſophyddion dwys; a hwy a ſcriferna
lyfrau godidog (er eu bod wedi colli) ynghy
planedau, a chwrs yr wybren; ynghylch natu
gallu y Duwiau. (*l*) yr wyf yn meddwl eu
hwy yn Ddewiniaid hefyd, ac yn rhagddywe
pethau, megis y mae y Ddihareb honno yn rho
achlyſur i dybied, *Ni's gwyr namyn Duw a*
winion byd, a dwyd dderwyddon. Un pwngc
hathrawiaeth ydoedd hyn, ſod Fnaid dyn w
iddo farw, yn myned i gorph dyn arall (*m*) a b
a bregethaſant hynny yn ddwys gan hyderu e
yn annogaeth fawr i gyffroi rhinwedd a Moeſu
Yr ydys yn tybied mae eiddo 'r *Derwyddon* y
peth a elwir yn gyffredin *Glain y nadroedd.*

(*b*) *Caſ. de Bell. Gall. Lib.* 6. (*i*) *Ibid.* p
62. (*k*) *Ibid.* (*l*) *Ibid.* (*m*) *Hæc eſt tranſmig*
tio illa Pythagorica. De qua Cæſar ibid.

bygol eu bod yn eu gwisgo hwy am eu gydd-
negis swyn-gyfaredd rhag perygl.
holl athrawiaeth ydoedd gynnwysedig mywn
u neu Bennillion. (*n*), Y rhai nid oedd rydd i
u hysgrifennu, rhac i'r athrawiaeth tyned yn
edinol ym mysc y gwerinos. E fyddai *Der-*
n Ffraingc yn arfer dysod trosodd i *Frydain*
sgu cywrainrwydd y Gelfyddyd. (*o*), Canys
wyr ni oedd y dysgediccaf, ac ni chysrifid
yddon *Ffraingc* yn *Atbrawon Difynyddi-*
nes dysod trosodd. Y mae Mr. *Edwart*
d (y Brittwn dysgediccaf hwnnw) yn ty-
mae a'r y mesur a elwir *Englyn Milwr* y
soddwyd pennillion yr hên *Dderwyddon* (*p*)
n fesur a genir fal hyn.

Eiry mynydd gwyn pôb ty ;
Cynnesin bran a chany ;
Ni ddawda o dra chysgy.

y mynydd gwynt a'i tawl,
ydan lloergan, glâs tafawl,
lid dyn diriaid dihawl.

"Y mae'r fraich ddiweddaf yn cynnwys rhyw farter pwys-fawr ynddi gan mwyaf yn y mesur hwn.

fyddai yn hoff jawn ganddynt gael Derwen
lysieuyn a elwir *Uchel-wydd*, yn tystu arni,
hwy a dygasant fod y Duwiau wedi ethol
n hwnnw. Eu Seremoniau wrth aberthu yno,
dai. 1, Ddyfod i'r lle hwnnw ym mhen chwe
nod wedi newid y Lleuad, canys dyna'r pryd
rnasant fod yn orau i dorri'r llysieuyn. 2,

Yr

) *Cæsar loc. cit.* (*o*) *Ibid.* (*p*) *Archæolog. ann. Tit. 6 pag.* 250 *Gwel Ramad. y Do-sion D. Rys tu. dal.* 184.

Yr Offeiriad a ddringai, ac a dorrai'r llyfe
a rhyw rai (wedi eu cyffegru at y gwaith
derbynnient mywn arfredog wen. Ac yno
E ddygid yno ddau fuftach gwyn i gyd oll,
dianat, ac a'i haberthid. A'r cyfryw abe
gwrifwyd yn fwyn-gytaredd odidog rhag g
wyn, Haint, anfirwythlonder brâ a'r cyffe

Yr aberth gorau a dygafant a fodlonai'r D
au oedd *Drwg-weithredwyr*, *Llofruddiaid*,
dron &c. Ac am hynny yr oeddynt yn ch
nog jawn i aberthu y fath drofleddwyr a h
y rhai a ofodid i farwolaeth fal hyn; Pan f
llawer o ddrwg-weithredwyr wedi eu conde
y *Derwyddon* a roddent orchymmyn i wne
Aberth-eilun. Yr aberth-eilun hwnnw y
o faintioli arnthol, ac a wneid ar lûn dyn
freichiau a'i draed a wneid o wryfg plethed
fal hynny y ficcrhaid ef yn y ddaear. Ac
drwg weithredwyr a ddygid allan o'r carch
a gwlwmmid ynta ae accw wrth y gwryfg,
hwy a Aberthid oll ynghyd, bydded yno y
fynnai. Ac yn ddiattreg y cynneu id tan o
ac o amgylch yr *Aberth-eilun* i roftio y d
weithredwyr yn fyw. A hon oedd yr aberth
(meddent hwy) a ryngai fod y Duwiau †

Cymmaint a hynny am y *Derwyddon*.
awn rhagom etto i weled moefau ac ymdd
ein Hynafiaid. Yr oeddynt mo'r gelfyddgar
pobl yn y bŷd yn paintio a lliwio, a
hoffed oedd hynny ganddynt, fal y buo
llrwfo eu crwyn, gan bortreiadu lluniau A
anifeiliaid. (q), I'r diben fal yr ymddangofe

¶ *Samme's Britannia Antiqua Illu*
Vol. 1 *C.* 7. *pag.* 104 † *Idem pag.* 104. (q) C

ain ac yn ofnadwy i'w gelynion; neu yſgatfydd
y baent yn wychach ac yn hoywach i'w gwe-
Math o liw glas ydoedd ese, ac y mae rhai yn
ed i fod rhinwedd ynddo i gadw dyn mywn
yd, (r) a'i bod hwythau yn hir-oeſog. Y
Camden y Sais yn tybied, mae o'r achos hwn-
y galwyd ein Hynafiaid ni gan y *Groegiaid*
ritbtaniaid. (s), Can's wedi'r *Groegiaid*, eb
f, adnabod yr Ynys hon, a gweled y trigolion
wneuthur y tath luniau a'r eu crwyn, hwy
aſant y wlâd (od oes coel a'r ſreuddwyd y
da hwnnw) *Brithtania*, hynny ydyw, *gwlâd*
ion brithion. Ac yno ese a ddaw a rheſym-
ſos yw yn ddi-bechod eu galw felly) i bro-
ddychymmyg, ac i wrth-brofi na ddaeth *Bru-*
rioed i'r ynys hon.

od atteg egwan y Ddychmmyg hon, a dyrr yn
lfriw, ped yſtyried. 1, Mae *Brutus* a gyſten-
i y wlâd hon *Brutania*, fal y mae'r oes-lyfrau
n tyſtio. 2, *Caſſiterides* oedd enw y wlâd hon
r hen *Roegiaid*, ſet yw yſtyr y gair hwnnw,
gwyn, can's llawer o'r mettal hwnnw a gaf-
ym *Mbrydain*. 3, Nid ein Hynafiaid ni yn
oedd yn paintio eu crwyn, ond llawer o
edloedd eraill (t), Yr *Ellmyn*, y *Scythiaid*,
P' odd ynteu na alwodd y *Groegiaid* eu gw-
d hwythau hefyd *Britbtania*? 4. Pe hynny
, y mae 'n rhyfedd y buaſai eih Hynafiaid yn
cymmaint a'r enw a roddaſid mywn gwawd
t, fal y galwent eu hun wrth yr enw hynny
ſyth

Ld. Verul. Hiſt. Vit. & Mort. pag. 187.
Camb. Brit. ſub. Prim. incolæ. (t) Nec
nomine *pictos*. Claud. *Pictique Agathyrſi*.
l.

fyth gwedi. 5, Yr oed i rhaid i'r *Groegiaid* [illegible]
Jaith ein Hynafiaid, cyn y gallaſent eu cyfen[illegible]
lly, ond y mae'n orchwyl anhawdd i broſi hy[illegible]
A chymmaint a hynny ynghylch

Camden fawr yn camdanny
Ei dyb fraith, och anrhaith by!
Ar oddeu gwneud ei goddion
Fal per aroglau llyſiau ſion;
Ond fel danhadlen felen fawr,
Neu gogwyn ſul gwyrn ſawr,
Gwrthodwn ei chwedl gwrthun,
Cam onid ê, ie cymmaint un.

Ond i ddychwelyd. Hwy a eillient eu [illegible]
yn llwyr-gwbl ond y pen a'r wefus uchaf (*v*)
hymborth oedd llaeth a chig (*w*) Ond er [illegible]
yr oedd rhai yn aredig y ddaear. Eu dillad
Grŵyn anifeiliaid, oblegid ni fedrent nydd
Eu harfau oedd Bres neu fodrwyau haiarn
Os erlidid hwy, hwy a ffoent i'r coedydd,
ſyrthient ynddynt hyd eu gyddfau, yn bwrw
bio chwant bŵyd trwy gadw yn eu genau
damnaid cymmaint a ffaen (*z*) Ond ni w
etto pa beth ydoedd. Ni fwyttaent hwy
cig yſgyfarnog, ſeir, na gwyddau (*a*) Na di
cod chwaith medd rhai. Un wraig a was
'r tro rhwng deg neu ddauddeg o ŵyr (*b*)

(*u*) *Omni parte corporis raſa præter caput*
brium ſuperius Cæſ. Lib. 5. pag. 47. (*w*) *In*
plerique frumenta non ſerunt, ſed lacte &
vivunt. Ibid. (*x*) Ibid. *pellibuſque ſunt*
(*y*) Ibid. (*z*) *Dio. Caſſ. Lib.* 52. (*a*) *Cæſ.*
(*b*) *Uxores habent deni duodenique inter ſ*
munes, &c. Cæſar.

wn i pa ſeremoniau oedd ganddynt wrth
i, od oeddynt yn priodi oll. Yr ydys yn dy-
d eu bod yn aberthu ambell waith Ddynion
ſt y rhai a ddelid yn garcharorion. Y mae
llorau i'w gweled mywn amryw fannau et-
P'le y gwelwch dair o gerrig mawrion wedi
ſod a'r ddull trybedd, ê lu yno allor. Yr
d yn lloſgi cyrph y meirw, ac yn goſod y
mywn lleſter pridd i gadw: Ac yr ydys
bied mae at y diben hwnnw, ſef yw hynny, at
edigaeth y cyſodwyd y Bencydd crynion neu
mmennydd, y rhai ſydd i'w gweled mywn am-
annau etto. Wrth y noſweithiau y cyfrifent
amſer, ſal y mae'r gair *Wyth-nos* yn dal all-
Ond pa ham y galwn ni etto *Saith* niwrnod yn
nos, ni's gwn i, onid oedd wyth niwrnod
ſparth yr amſer gan ein Hynafiaid gynt. Yr
ganddynt ſelinau a droai yn chwai wedi y go-
i gerdded. Gan *Wiliam Salisbury* yr oedd
w gweled *Bl. yr Argl.* 1574. Ac mywn lle
r *Bryn y Caſtell* yn *Edeirnion*, y cad yn y
r yn ddiweddar Baladr melin o haiarn wyth
g, cyn braffed a morddwyd gŵr, a phen-
a'r y naill ben iddo, megis lle y buaſai yr
n, a'r pen arall wedi ei yſſu gan rŵd. Yno
maen melin o gylch llathen o eithaf bwygi-
ac meddant hwy, yr oedd y bedwaredd ran
yn y ſelin honno o haiarn, a'r relyw o goed:
r oedd maen-tynnu (Adamant yw hwnnw)
yw fan ynddi, neu gliccied wiſgi, neu bob
r ddau, y rhai a barai iddi droi o honi eu

H hun

*Cruore captivo adolere aras & hominum fi-
nſulere deos fas habebant.* Tacit. Anal
4. pag. 308.

hun pan y gosodid. (d). Crwth a Thelyn oed unig gerddoriaeth oedd ganddynt; A hynny tybi, oedd meddwl *Dafydd ap Gwilym* pan nai i'r *Delyn ledr*.

Rho Duw huel rhydau helynt,
Gwawr rhif Gymru ddigrif gynt.

Yr achos y galwyd hi y *Delyn ledr*, yw o wydd mae Lledr oedd dros wyneb y cam; wyf yn meddwl, mae tannau rhawn oedd beth bynnag oedd ei llais gan yr hen Fru nid gwaeth oedd gan *Ddafydd ap Gwilym* bràn yn screchen na hitheu, can sefe a ddyw

Ni cherais jowngais angerdd,
Na'i chafn botymog na'i cherdd;
Na'i cholydd Sam damwain dig, Oddifyw
Na'i rhifwnt † *liw na'i rhyfog;* † Lliw
Na'i chwrt bergam diſgamar,
Na'i llofr ‡ *cam; un llwfr a'i car.* ‡ My
Drwg yw dan bwyth yr wythfys;
Llun ei throth llain ei chrys.
Ni dunrwyd ei phatrwydau
Na'i chreglais ond i Sais hên.
Cwrwrnaid gwyllt rhuad gau,
Gwe ſolen am gyfaelau;
Chwaer undad herwnad hirnos
I'r oed fad ſolen o Ros;
Sain gwydd gleff anoff yn yd;
Sonfawr Wyddeles *ynfyd.*

Dafydd ap Gwilym a'i cant.

(d) *Geir-lyfr* Doctor Daſies *tan y gair*

roedd yma ganddynt wyth a'r hugeint o brif-
afoedd heblaw trefydd a chestyll. Mi a gaf
eu henwau yma, fal y gwyppid pa rai a adal-
yd gan y *Brutaniaid* eu hun heb gynnorthwy
Rhufeinwr na *Sais*. Y geiriau o fywn dau
nfach fal hyn, [ ] ynt yr enwau feisnig
Dinasoedd hynny yn-awr. 1, Caer-gwntin
caestre] 2. Caer municip [*Verolam*] 3. Caer
id [*Carlile*] 4. Caer meifod, neu Lantyllyn.
aer colwn [*Colcestre*] 6. Caer Efroc [*York*]
Caer Custenin. 8, Caer Caradoc. 9, Caer
wnt [*Cambridge*] 10, Caer Menegyd. 11,
Ludd [*London*] 12. Caer gwrtheyrn. 13,
Cent. 14. Caer wrangon. 15, Caer Peris
tchestre] 16. Caer Dawn. 17. Caer Gwric
wic] 18. Caer Segeint. 19, Caer lleon a'r
c. 20, Caer Went. 21, Caer Brithon
low] 22, Caer leirion. 23. Caer Draethon.
Caer Hwel o goed. 25, Caer Iurnach. 26,
fyrddin. 27. Caer Lleon a'r Ddwfr-dwy.
Caer alemion. (e),

ill wyf anhyfbys fod rhai yn fcrifennu nad
gan yr Hen *Frutaniaid* ddim Dinasoedd oll
rhyw amddiffynfeydd a wneid o goed wedi eu
tros eu gilydd o amgylch eu bythau. A hyn
yn wir ped ei yfstyrid ynghylch y dynion
mmal yfgeler y rhai oeddynt yn byw a'r le-
ac anrhaith. Nid oedd raid i'r rhai hynny
ddinasoedd, oblegid mae dynion crwydredig
ynt. ‡ Nid oedd y rhai hynny chwaith yn
g y ddaear nac yn cafglu i yfguboriau, o-

H 2 blegid

(e) *Vid. uff. Primord. pag.* 59, 60, 61, 62, 63,
‡ *Sammes's Britannia Antiq. Illuftrata.*
I *pag.* 110.

blegid mae a'r wreiddau coed a bwyftfilod g
tion yr oeddynt yn byw. Ond y Brutaniaid
ſol a adeiladaſant Ddinaſoedd, ac a lafuriaſant
y ddaear. Dywedir mae *Marl* oedd yr achl
rau a ſedrent oddi wrtho; a dywedir he
fyddai wiw ganddynt ddyrnu dim ychwaneg
un tro, ond yr hyn a fyddai raid wrtho yn y
preſennol.

Sonniwn bellach ryw ychydigyn am y
Ac yſ nid allaf ſiarad llawer, oblegid nad w
deall ei chywrainrwydd fal y dymunwn, etto
yn deall cymmaint a hyn, ſef, nad oes jaith
y gwn i) yn cadw y purdeb cyſſefin cyſtal
yr hon a ſieredir yn gyffredin ym myſc y G
nos. Can's beth yw jaith ein cymmydogion
mwyaf (mi wn y gallaf enwi tair cenhed
lladin wedi gymmyſgu ag ambell air o'i hu
eu hun? Ac y mae y lladin hwnnw wedi a
y fath fodd ganddynt, fal prin y gall neb ei
ond hwynt-hwy eu hunain: Ond eu geiriau e
fydd yn newid agwedd cymmaint (ym mho
agos) fal pettai eu Hynafiaid yn eu clywed y
rad heddyw, y rhai a fuont fyw ynghylch
cant o flynyddoedd a aethant heibio, diau
na ddeallent hwy ond ychydig neu ddim o'
a ddywedent. Ond mi a brofaf y deall pob
a'r a fo ond ychydig o Ddarllenydd, wa
ſcrifennyddion ni yn ſathredig, er eu bod
ſcrifennu er ys 'chwaneg na mil o flynyd
Ond er hynny gyd yr ydys yn diyftyru y
odidog hon yn dra yſgeler heddyw gan wy
gwlâd ein hun, y rhai ŷnt, oddigerth hynn
wŷr call dyſgedig. Ac oni fuaſai iddi gad
ach

(*) *Idem ibid.*

eſwyr da, hi a atthai drwy bob debygoliaeth llwyr-ddiyſtyr gan bawb. Gwnaeth y Brittwn el-ddyſg hwnnw, *Sion Dafydd Rȳs* M. D. ei ef yn hoyw-odidog, ac iddo ef yn unig y mae Beirdd yn rhwym am Reol eu Celfyddyd. naeth y byth tra enwog *Sion Dafies* D. D. ei ynteu yn odiaeth, ac yn odidog rhagorol, trwy nſoddi Gramadeg a Geir-lyfr i hyfforddi ei wladwyr i ddyſgu cywrainrwydd eu hiaith. yr awr-hon y mae 'r Parchedig Mr. *Moſes ams* B. A. trwy lafurus boen a diwydrwydd i chwilio allan berffeithrwydd y cwbl, a'r y boſſibl i gael y ſtordd honno: Canys mi ddywedyd yn hŷ, na fydd wiw iſneb ddiſgwyl ychwaneg o berffeithrwydd mywn Geir-lyfr a madeg, nag y fydd yn y gwaith y mae efe yn ſod allan. *Uno avulſo, non deficit alter, Qui tam quam nactus eſt ornavit.*

id wyf anhyſpys ſod llawer o eiriau Lladin in Jaith ninnau, ond y mae llawer o wŷr dyſg yn tybied, iddynt hwy fenthygio mwy oddi ym ni, nag a fenthyccialſom ni oddi wrthynt . Ac yn wir ddiau y mae rhai yn tybied, o'r un cyſſ y daethom allan a'r cyntaf. Ond odd bynnag yw hynny, ys yw gennyf, mae nid ar y *Rhufeiniaid* neu 'r *Lladinwyr*, y ben-ciaſom ni yr holl eiriau cydyſtyrol a'r *Lla-* y rhai ſydd yn ein Hiaith, er nad wyf yn eu i'n Hynafiaid echwyna ambell un. (*f*), yr hyn oeddwn ar oddeu ddywedyd ydyw ſef, ſod y Jaith Gymraeg yn cadw ei phur-

(*f*.) *Nonnulla vocabula latina majores noſtros feciſſe non inficior, ſuis tamen ſervatis.* Dr. præfat. ad Lexic.

deb cyssefin yn holloll dda, sal yr ynddengys
y tystoliaethau hyn.

Dychymmyg di pwy greawdr arenad yn D
Creawdr cadarn heb gig heb esgwrn.
Heb wythen heb waed heb pen heb traed;
Ac ef ni mied, ac ef ni weled;
Ef a'r for, ef a'r Dir, ni wyl ni welir;
Ac ef yn angbywir ni ddaw pan ofynnir.
Ef yn anamlwg, canys ni'n gwyl golwg;
Ef yn ddrwg ef yn dda, ef bwnt ac yma.

Taliesin ben-beirdd a'i cant i'r Gwyn.
Ac efe a scrifennodd ynghylch Bl. yr Arg

Afallen bren beraf ei haeron,
A dyf yn Angel yn arwoed Celyddon;
Cyd ceisier, ofer fydd barwydd ei haddon.
Oni ddel Cadwaladr i gynal rhyd rhedeg.
Cynan yn erbyn cychwyn a'r Iaeson;
Cymru a ortfydd cain fyddai Dragon;
Caffant bawb ei deithi llawen fu Brithon;
Cantor cyrn elwch cathl heddwch a hmot

Myrddin Wyllt a'i cant; yr hwn
A scrifennodd o bobtu'r flwyddyn 570.

Y dref wen yn nhron y coed,
Y sef yw y hefras erioed;
A'r wyneb y gwellt y rwaed.
Dyn dewis a'i fy meibion
Pan gyrchai pawb ei alon
Oedd Pyll ——

Llywarch ben a'i cant; yr hwn a
Scrifennodd ynghylch Bl. Arg. 590

Mi

ſi a wn y gall pawb ddeall y pennillion hyn
Cymraeg ſathredig. Gwelwn ynteu brawſ
r mae 'r un Iaith ſydd genym ni tyth, er ei
er ys talm wedi diryw'io ennyd, rhwy gymmyſcu
ſoneg a hi. Ond camſynniad ydyw tybied
oddi wrth y *Saeſon* y cawſom ni yr holl ei-
cydyſtyrol a 'r *Saeſneg* y rhai ſydd yn ein
h ni. Nage, hwynt-hwy yn wir ddiau a i ben-
ciaſant oddi wrthym ni; a hynny a brofaf
o Gywyddau *Dafydd ap Gwilym*, yr hwn oedd
o *Lanbadarn fawr* yng *Neheudirion*. Mi a
wiſais y Bardd hwn yn hyttrach nag un arall,
rwydd fod Dr. *Davies* er hyn yn arddel ppb
y mae efe yn arfer yn lle Cymraeg gywrain
dryw. Ac yn ddiddadl efe yw 'r Bardd
waf a 'r a ſcrifennodd en oes (dodir heibio fal-
d ei deſtunau gan mwyaf) Ac fe all pawb
a wyddant ddim mywn Cerdd Dafod, wybod
rterodd ond Cymraeg lân loyw yn ei Gerdd.
's ŷ ſuaſai *Saeſneg* yn edrych cyn haccred
r amſer hwnnw mywn cerdd, a hart ddu ſawr
angces *tonheddig iawnge*. Ac y mae hi n
l pa un a ſi fod efe yn gwybod dim *Saeſneg*,
ad oedd; Can 's ni wn i fod dim hoffder mywn
heddig na gwrêng i ſiarad Saeſoneg yn yr amſer
nw, er eu bod yn deall eu gwala o Ladin, Groeg,
Hebraeg; fal y mae 'n amlwg wrth y ſiampl
dig hon. Yr oedd Pendefig urddaſol o Sir
a elwid *Owen Tudur* wedi priodi y Frenhi-
Catherin yr hon a ſuaſai yn briod gynt a
ri y pummed, Brenin Lloegr. Ni wyddai 'r
hines *Catherin* (gan ei bod yn wraig o *Ffraingc*
gwahaniaeth rhwng y *Cymry* a 'r *Saeſon*, eyn
briodi *Owen Tudur*, yr hyn a wnaeth iddi
nnych yn fawr i weled rhyw nifer o gydw-

ladwyr ei Phriod, i edrych a oeddynt cyn fi
nion ac oedd y *Saeſon* yn ddywedyd eu bod
yn y cyfamſer y daliwyd *Owen Tudur* a'
nes yn garcharorion, ac a ddyeepwyd yn th
Gaer-lleon a'r Wyſc, yr hyn a wnaeth i O
anſon at eu gyfneſynnid i ddyfod i ymweled
Ac allan o law y daeth atto ynghylch cant o
Boneddigion *Gwynedd*, y rhai oeddynt oll y
hoywion tacclus, ond heb wybod gair o Sa
na *Ffrangeg*; Canys pan lefarodd y Fre
wrthynt mywn amryw Jeithoedd, ni allent
gair o atteb iddi, yr hyn a wnaeth iddi ddy
*Mae'r Creaduriaid mudion hoywaſ oeddy
a welſai hi erioed.* Hyn fydd yn dangos
lur nad oedd na Bonheddig na gwreng yn
Saeſ'neg yn yr amſer hwnnw, ac am hynny
wn gaſglu yn dra rheſymmol nad oedd *Da
Gwilym* yn gwybod dim. Ond os oedd
deall *Saeſonaeg*, mi a wn na ofododd ef
ſeiſnig yn ei gerdd. Y geirlau, pa rai y
dybied eu bod yn Saeſ'neg, a oſodir yn y
gent, fal y gallochreu canfod yn ebrwyddach
wahenir a llythyrennau breiſion oddiwrth y
au yn y Pennill.

Anghwrteis, *Un* Anghwrteis *yn lleiſe*,
Byclau. *Yn greiau* bycclau *y bo*.
Beth a dâl i't anwadalu
Bargen, *Wedi'r ben* fargen *a fu?*
Cap. *Dod chwap dan ei* gap *gwedd*,
Er duw a'r ei war dewedd.
Clap. *Yn is fy* nghlap *anhappys*
Anhappus *I'm bryd a'r beidio am bry*.

A meiſtrawl a'r fawl wiw lamp,
A'r goſt *lle bu gorau 'r gamp,*
Gwaith anorphen ſydd gennyf,
Caru creſit *er curio cryf.*
Nid oes Sadler crwpper *crach*
Neu Deiler *anwadalach.*

Yn gwcwallt *ſalw i'm galwant*
Wb o'r nad am wedd berw nant.
Cerais un dyn cwrs *hindeg*
Cariad y teirgwlâd teg.
Llym ei ruthr llamnwr eithin,
Llewpart *a* dart *yn ei din.*
Llyn gwin egr *llawn gwineugoch,*
Llocheſ lle'r ymolcheſ moch.
Bydd di ffrom n' âd dy ſiomni,
Glyn beb ffael *yn d' afael di.*
A'i chrochwaedd aml ei chrechwen
A'i ffals *gywyddoliaeth o'i phen.*
Wybren wen beb'r un anair
A chwmmwl yw ffwl *y* ffair.
A'r grân *megis y mdnod,*
A'r ael fel inge *a'r liw'r od.*
Nid egor bon un gronyn,
Ymddiddan odd' allan ddyn.
Eraill a rydd deunydd dig,
Am y tâl im' het heliᵹ.
Noeth byd twyn, cyd nithyd tal
Ni hittia *neb i'th attal.*
Dan fy ſwydd lawer blwyddyn,
Dêl i'm o hap *dâl am hyn.*
Dy lifrai *o'r mwtlai main ;*
Dy lewyſ di o liain.
Pan glywais boyw falais *bon,*
Tybiais ddalld ei hattebion.

Myſi

Myst yw ffraethlyn ffrwythlo
Maer. Maer *dy dda meistr yw dy d*
Pert. *Fy mumies* bert *Feeuws ber,*
Afal Awst o felysfien.
Plás *Esgyd ei* phâs *a'r lasrew,*
Ysgwd o'i flaen esgid fiew.
Ystyr di Gruffudd rudd-lwm
Plwm. *Fod blaen dy dafod yn* blwm.
Ci glew llafarfiew llwfrwlad,
Sad. *Cawn ddewg fan cynddeiriog Sa*
Sych nattur crauadur craff
Siwrnai *Seremiawg wybr.* Siwrnai *gobraf*
Ystryd *Ac ar* ystryd *o gyrn drain,*
Siop. Siopau *lawnd fel Siop Lundain*
Haws genmyt dwy llaws gynnydd
Tafe. *A'r* dafg *beb amser o'r dydd.*
Da ufudd bwyl ddiswyl farn,
Tafarn. *Dyfod yn fromyfg a* Dafarn.
Plwm. *Cariad fel* plwm *trwm y trig*
Twr. *Cadi mywn* twr *caeddig.*
Twrn. *Teyrnaidd waith* twrn *oedd win,*
Tyrau troellau fal trilliw.

Dafydd ap Gwilym o *Lan fawr a'i cant hwy oll; Am ba un y Prophwy Taliesin.*

Y genid yn nro Gimin,
Brydydd a'i gywydd fal gwin.

Nid yw hyn ddim wrth y llaws a fenthyccio *Saeson* o amser bwygilydd oddi wrth genhe eraill. i gytoethogi eu hiaith: *Lladin* a *Ffra* yw y rhan fwyaf o honi, yngluyd ag ambel bychan ar antur o'i hen iaith gynt, etto wedi

weddyn ddirfawr o'r hyn a fu a'r y cyntaf. id yw hynny rytedd, ped ystyrid fod y Gwe- yn cydffurfio eu hunain (megis ym mhob irall ägos) felly at jaith y Pendefigion hyd y nt, a *Ffrangeg* oedd y Pendefigion yn ſiarad l er amſer *Gwilym gwncwerwr.* Canys (eb Chronicl) yn amſer y Cwncwerwr nid oedd yddog o *Sais* yn Lloegr: A Gwradwydd wr oedd alw un yn *Sais*, neu ymgyfathrachu un or genedl honno, canys hwy a gaſheid ddirfawr. Ac wrth hynny y mae'n amlwg d oes un Pendefig yn Lloegr, eithr o hiliogaun a'i'r *Normaniaid*, a'i o'r *Ffrangcod*, ynteu o'r *Brutaniaid*; Ac yno yr ydoedd yn dihareb: Jack *would be a Gentleman, but he can ſpeak no* French.

DIWEDD Y RHAN GYNTAF.

DRYCH Y PRIF OESOEDL

RHAN. II.

PEN. I.

Yr Iuddewon yn colli llywodraeth frenhinaw anwyd ein Hiachawdwr. Gwyrthiau e enedigaeth. Darluniad o'i berſon. Ei ſ laeth. Hanes Pilat. Diniſtr Jeruſalem, a fidrau 'r Iuddewon. Adeiladu 'r Deml dra a'i ehwynp gan ddaear-grŷn: Ei hadeila to, a'i hyſſu gan Dân. Gwyrthiau a'r oddefaint ein Harglwydd. Tiberius Cæ ynherawdr yn camattau i bydd-did i'r Eſ Hitheu yn tramwyo i bŏb gwlâd; yn D Frydain. Ym mha ſlwyddyn. Tyſtoliaeth G ynghylch hynny. Y ſtori ynghylch Jo Arimathea yn helaeth. Ymdaith Paul i Fr

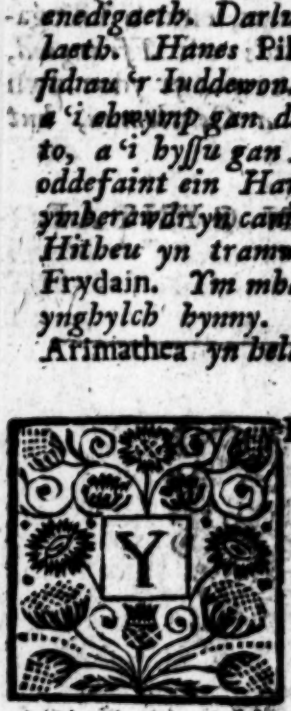

N y flwyddyn er pan cr Iuw y byd 5503, ſe hynny tair mil naw can ugain a thrigain anwyd wyſog ein Hiechydwr ſet ein Harglwydd *Jeſu C* (*a*) Ym mha amſer y cy wyd yn berffaith-gwbl y a rag-ddywedodd *Jacob* ei tâb *Juda*, *Nid ymedy y deyrnwialen o*

(*a*) *Hunnius. in Math. Cap. 2. pag. 47.*

Deddfwr eddi rhwng ei draed ef, hyd oni ddel Gen. 49. 10. hynny ydyw, ê tydd y frenhin- yn ddiſigl i Eppil *Juda* * hyd oni ddelai iſt; a phan ddeuai efe, y dgyrn wialen, *Sef yw* y, y frenhiniaeth a ddygid oddiwrtho et tros . Ac hyn oll a gyflawnwyd yn berffaith- l pan tyfodd y Blaguryn cyfiawn o wraidd , ſef yr Arglwydd ein cyfiawnder. Canys yr r hwnnw y daroſtyngodd *Auguſtus Cæſar*, Wlâd yr Iddewon, ac a oſododd *Herod* yn glaw tano ef i wlâdychu yno. A 'r *Herod* hwn- rhac gwrthryfelu o honynt) a laddodd holl ben- iaid yr Iddewon, yn anad neb y rhai oeddynt ed brenhinol *Juda*. Ac yn y flwyddyn y gan- ein Hiachawdwr, efe a barodd lofruddio w nodedig a elwid *Macabeus*, yr hwn oedd y ddaf a adawſid o gyff *Juda*. (c), Felly y nwialen Iddewig a dorrwyd fal na chlym- d mo'ni fyth drachefn: A hynny a gyfadde- yr Arch-offeiriaid eu hun pan y dywedaſant, *es i ni frenin ond Cæſar.* Joan. 19. 15. n gymmaint a bod y Scrythur Sanctaidd (yr Hiſtori ddiſiommedig) yn rhoddi hanes berfi- am enedigaeth, gwyrthiau, a dioddefaint ſt, mi adawaf heibio i ail-adrodd yma yr hyn amlwg i bawb a'r allant ddarllen yn yr gylwyr Sanctaidd. Ond yr wyf yn gobeithio hyfrifir mo'no yn rhyfyg neu gabledd ped anegwn yma rai pethau a geſglais allan o lyf- haneſawl, y rhai a adawyd heibio gan yr

Ffangylwyr

---

* *Hynny ydyw i'r* dauddeg llwyth, *fel y mae y fwyaf o wyr dyſgedig yn eſponi y lle hwnnw.* (b) rebus a *Julio Cæſare*, anteq. Imperator creatus factus, vid. *Joſ. de Bell. Jud.* (c) Hun. Loc. cit.

Efangylwyr Sanctaidd. A hyn nid wyf yn gwneuthur megis pe bawn o'r cgwyddor fel dig honno, *Y gellir ongwestiau at y Scrythur Canys hynny fydd gwbl wrthwyneb i gyd-yr ysbryd glan, yr hwn a ddywed, Na ddim at ei ordiau ef, rhac iddo dy gerydd-gaul yn gelwyddog.* Diar. 30, 6. Ac nid yn gwneuthur hyn chwaith, megis pe bawn credu tod traddodiadau dynol yn gyd-awdu a'r Scrythur: Cymmered y *Papistiaid* yr ddorion hyn ateynt, can's eu heiddo hwy (*d*), Ketto y mae hi'n ddiddadl tod llawer rhau amgylchiadawl heb eu Terfennu; Dt. *Joan* a ddywed *Ac y mae llawer o eraill a wnaeth yr Jesu y rhai pel yscrifennwy bob yn un ac un, nid wyf yn tybied y byd y llyfrau a scrifennid.* Joan xxi.

Yr oedd gan y Rhufeiniaid Deml fawr i Temi-hedd, wrth adailadu'r hon yr ymgynghorsant a'r *Oracl*, *Pa hyd y safai hi?* A hwy a gawsant yr atteb hwn, *Hi a saif hyd oni nâd o wyryf.* Ac yno hwy a ortioleddasant, ddawnsiasant, canyshwy a dygasant y fatli byth. Ond yn wir-ddiau hwy a gamsynn canys hi a fyrhaodd yn llwyr-gwbl a'r noswaith ag y ganwyd Christ: Ac er e weirio hi drachefn, hi a losgwyd yn e gwedi, gan dân wybrennol. (*e*), Yn mer *Augustus Cæsar* i'w alw yn Arglwydd.

(*d*) *Vid. Hist. Concil. Trident. Sess.* 4. ddelw fawr gant y Papaniaid, a Dia fol yn ysgrifennydd i'w ddi.

(*e*) *Tacit. epit. Hist.* 201.

Teidau o'r farn fal pe buafai rhyw ddyl-
oddi uchod yn ei gymmell ef i wneuthur
. Pan ymgynghorodd efe a'r *Oracl*, ynghylch
a ymlynai y deyrn wialen a'r ei ol ef, dy-
iddo gael yr atteb hwn (*f*).

raus puer insungit, Divum Dominator,
domo fugere & rursum me inferna subire:
o tacens aris posthac discedito nostris.

Set yw hynny yn Gymraeg,

ityn bach Hebraeg Duw mawr y duwiau oll
eol oddi yma i uffern bwll di-goll. [i'm;
mmaith 'ddiwrthyt 'allorau, a thaw; gad lonydd
rybwyll wrthyf mwyach, nid allaf wneuthur
[dim.

wyf yn meddwl nad all neb fod mo'r ynfyd
ied mae y Ddelw ei hun a lefarodd hyn,
Delwau y Cenhedloedd ydynt arian ac aur,
dwylaw dyn; Genau ſydd iddynt ond ni le-
llygaid ſydd ganddynt, ond ni welant. Y
duſtiau iddynt, ond ni chlywant. Nid oes
th anadl yn eu genau. Pſ. 135, 15, 16,
am hynny y mae hi'n ddiddadl mae'r Cyth-
edd yn lefaru yn y Ddelw honno.
wyrthiau godidog a wnaethpwyd gan ein
wydd a chantafant gymmaint fal y bu dir-
on am danynt yn *Jeruſalem* a'r holl wle-
amgylch. A llawer o'r Penaethiaid a'r
dyſgedig a fawr-ewyllyſiafant ei weled ef
. Felly yr ym yn darllen i *Herod* lawenychu 'n

(*f*) Leigh's *Obſerv. on the* Rom. & Greek, p. 23.

chu 'n fawr pan welodd efe yr Iesu. Can *oedd efe yn chwennych er ys talm ei weled, o iddo glywed llawer am dano ef.* Luc. 2. Zacheus hefyd y Pen-publican cyfoethog, *A godd i Sicamorwydden fal y gallai weled yr* Pen. 19, 1, 2, 3, 4. Yr oedd ein Hargliwy wir-ddiau yn gwneuthur y fath wyrthiau, na buwyd mo i cyffelyb er dechreuad y byd hynny a gymhellodd Ddoethion y Cenhedlo ymofyn yn fanwl am dano. A llawer o h a scrifennasant at eu cyfeillion i yspysu fod thiau digymmar yn cael eu gwneuthur ga Ac ym mysg eraill yr ŷm yn cael hanes i P fig urddasol yscrifennu llythyr at Senedd R yn yr yftyr hyn nid amgen. (g), " Fe ymdd " fodd yn y dyddiau hyn wr tra rhinwed " elwir *Jesu Christ*, yr hwn fydd etto 'n iy " efe a gyfrifir gan y Bobl yn Brophwyd. " ei ddifgyblion a'i galwant ef MAB D " Y mae efe yn cyfodi y meirw ac yn jachau " mâth o glefydon. Y mae ei gorpholaeth yn " mwys a phrydferth a go dal. Ei wyneb-pryd " yn deg dros ben, fal y gall y neb a edrych a " garu a'i bfni. Ei wallt fydd yn oleu-ry " liw, ac yn llaes hyd ei gluftiau, ac o yno " yn ychydig grych, a goleuach ei liw, " tannu o amgylch ei yfgwyddau: Ei wall " yn rhannu a'r ei goryn yn ol arfer y N " aid. Ei dalcen fydd lyfn, a'i wyneb fyd " a gwridiog a difrecheulyd. Ei enau a i " ŷnt cyn brydferthed fal nad all dim fod yn " eddufach. Ei fart fydd yr un lliw a'i " heb nemmawr o hyd ynddi, eithr yn fio

(g) *Publii Lentul. ad Senat. Epift.*

i lygaid ydynt leiliou a chraffus; A'i edrychiad ſydd yn wirion a diargywedd. Y mae efe rth argyoeddi yn lew, wrth gynghori yn addyn a thirion. Ei ymadroddion ynt hyfryd, erto wys. Nid oes neb yn coño ei weled et yn chwerhin, eithr llawer a'i gweiſanaeth yn wylo. Wrth caru y mae efe yn dymherus, arafaidd, a doeth. Dyn o ran ei dagwedd, prydferthwch ei gorph, chymhwyſder pob aelod yn rhagori, a'r blant ynion. Ac ſelly y terfyna geiriau'r Pende-

y ddau-nawfed ſwyddyn o Ymherodraeth Ti*us Cæſar* y golodwyd ein Hachawdwr bendige- i farwolaeth gan yr Iddewon atgas: (*h*), Ey- ei ſod efe ynghylch pedair a'r ddeg a'r hut oed y pryd hwnnw. Yr oedd *Pilat* yn chwen- ei ollwng ef yn rhydd, ond pan glybu efe Iddewon yn ei fygwth, gan ddywedyd wrtho, *ollyngi di hwn yn rhydd, nid wyt ti gyredig i ar, ywa efe a i traddodes ef iddynt i w groeſ-ia.* Ofnodd *Pilat* y dygid ei ſwydd oddi wrtho os *Cæſar* a glywai iddo efe arbed yr Jeſu, yr a achwynwyd arno ei fod yn bwriadu myned renin yr Iddewon; Er nad oedd ein Harglwd Bendigedig (Duw a wyr) yn meddwl am y hiniaeth yn eu hyſtyriaeth hwy, can's efe a wedodd wrthynt, *Fy nrenhiniaeth i nid yw o'r hwn.* Ond er cyſtal oedd dychymmyg a rwyſdra *Pilat* i ſicrhau ei hun yn ei ſwydd, eth y matter yn llwyr wrthwyneb; Canys mhen ychydig amſer gwedi, efe a golloda r *Cæſar*, ac a anfonwyd trwy ei orchymmyn ef

I. yn

) *Leigh on the Emper. pag* 50.

yn ŵr deol i wlad ddieithr, (i) ac yno, gan
wch a gofid calon, efe a frathodd ei hun a chy
ac a roddodd ei yſpryd i law Diafol. Gorf
yr Iddewon hefyd yſed cwppanaid llawn o
aledd Duw yn eu herbyn, oblegid iddynt d
Cæſar o flaen Chriſt. Canys ynghylch tr
mhlynedd a'r ol ei elgynniad i'r nef, y cy
wyd yn berffaith gwbl yr hyn a rag-ddyw
efe am ddiniſtr Jeruſalem. A'r Ieſu a ddy
*gerbynt oni welwch chwi hyn oll? Yn wir me
chwi ni adewir yma garreg ar garreg a'r ni ddat*
Mat. 24. 2. Yr oedd y Deml yn yr amſer
aroddi Chriſt y brophwydoliaeth hon, yn m
wch a gogoniant y bŷdd o ran hoywder yr A
ad: Ond pedyllyrid ei hagwedd ym mo
mhlynedd a'r ol ei Adgyfodiad, tebyccach
ei dirſt i Grug lludw, nag i adeilad hoyw
ſal y buaſai hi o'r blaen. Canys ynghylch yr
hwnnw y tyſodd anghyrtundeb mawr rhw
Rhufeiniaid a'r *Iddewon*, ac yno y bu
gwaedlyd rhyngddynt. Ond y *Rhufeiniaid*
orwedd a gawſant y ſuddugoliaeth, ac y
hoſgwyd y Deml fawr yn *Jeruſalem*. (k),
ni adawyd yno Garreg a'r garreg a'r ni ddat
wid, a gwnaethpwyd Jeruſalem *yn gyd waſt*
llawr. Medd Chriſt *adn.* 21. *Yr pryd by*
bydd gorthrymder mawr y ſath ni bu o ddech
bŷd hyd yr awr hon, ac ni bydd chwaith. A
a gyflawnwyd yn berffaith gwbl yn am
rhyſel hwnnw. Canys dioddefodd yr Idde
ſath orthrymderau creulon, ing, newyn, a ſh

(i) *Euſeb. Hiſt. Eccleſ. Lib.* 2. *Cap.* 7. (k)
Joſeph. de Bell Jud. Lib. 6. *C.* 11, 12. *vel*
2. *C.* 1, 2, 3. *in Epit. a J. Hemel. Edit. Ang*

a chlybuwyd erioed y cyffelyb iddynt yn eu
angylchiadau. Eu hymborth oedd hên eſgi-
Gwair pwdr, a dom Aniſeiliaid. (*l*), A llawer
igedd a laddaſant ac a fwyttaſant eu plant
un. Lladdwyd a newynwyd o'i dynion cyffre-
n cant a'r ddeg o filoedd. Lloſgwyd chwe
yn mhorth y Deml. Daliwyd dwy fil a'r
theg a phedwar ugain-mil yn garcharorion.
ni wyddys pa faint mil a daſlwyd i'r Llewod.
rthodd yr Ymherawdr ugain o honynt am
log.

nghylch *Bl. yr Arglwydd* 365 y gwnaeth yr
on gynnygiad a'r adeiladu 'r Deml drachefn,
y annogaeth *Julian* yr Ymherawdr, yr hwn a
nwir *Apoſtata*, o herwydd iddo droi o'i fod yn
ion yn Bagan. Yn yr amſer hwnnw, meddaf,
moſododd yr Iddewon at y gwaith, a phawb
benywiaid yn ôl eu gallu) a weithiaſant yn
ol a glewion wrtho. Ond wedi iddynt gym-
yd llawer o laſur a lludded, a dechreu gw-
hur yno ryw adeilad cymheſur hoyw, y dan-
ld yr Holl-alluog Dduw Ddaear-gryn yr hwn
glodd Sail yr adeilad fal y ſyrthiodd. A'r holl
celſyddyd, ſef y rhai oeddynt yn gweithio yno,
dwyd yn ddiſymmwth: A phawb eraill a'r
daethant yno i olygu'r gwaith, a fuont ſeirw
n modd echryllawn ychydig amſer gwedi.
Goſododd hyn yn ddiau fraw ac arſwyd
r ynddynt, etto tygaſant nad oedd y cwbl ond
wain. Ac felly y gorchymmynwyd i fyned
ylch y gwaith drachefn, end hwy a gawſant
n llwyddiant ac o'r blaen; canys fflammiodd

(*l*) *Joſeph ibim. vid. plura.* (*m*) *Ruff. Hiſt*
ſ. Lib. 10. *Cap.* 37. *pag.* 176.

tân oddi tan dyr Adeilad, yr hwn a lofgodd
Adeilad a'r adeiladwyr yn ulw. (n), Ac a'
hynny y troes llawer o honynt yn Grist'no
Ond i ddychwelyd etto at Ddioddefaint ein
wydd. Yr ŷm yn darllen i fod a'r y cy
hwnnw dywyllwch a'r yn holl ddaear o'r
thed awr hyd y nawfed. *Luc.* 23, 44. Nr
ni allasai fod y pryd hwnnw, oni fuasai gallu
wch naturiol neu Fod Holi-alluog yn ei
modu. Oblegid nid all fod diffyg a'r yr Haul
pan fyddo efe mywn cyfyllfiad a'r Lleuad (d)
ond a'r yr amser hwnnw, y goleuadau nw
oeddynt mywn cyfetbyniad (& ☉ ☽) fe
hynny, yr ydoedd hîn gein-lloer fal y dywe
Felly ni i diffyg a'r yr Haul trwy achos nat
oedd y tywyllwch hwnnw, ond gwyrthiau a wn
fwyd gan Ddiuw ei hun. Ac yn wir ddi
ofododd hynny y (fath arfwyd yng nghalo
llawer oedd o'r Iddewon a'r Paganiaid, fal
faddefasant, mae Mab Duw oedd Christ a g
hoeliasid ganddynt. *Y Canwriaid a'r rha*
nid ar ef yn gwilied yr Iesu, wedi gweled y dd
aryn, a'r petbau a wnaethid, a ofnasant ya
gan ddywedyd, yn wir mâb Duw ydoedd
Mat. 27, 54. Dywedir i Philosophydd e
o *Athens a* elwid *Dionysius* ddolefain a llef g
Naill y mae'r byd a'r ddiwedd, neu y mae
(fy'n gotuweh-reoli) *Natur yn ddioddef*. A
ddiattreg, efe a barodd wneuthur Allor, a
tennu arni I'R DUW NI ADWAEN
A hon drwy tob debygoliaeth ydyw'r Al

(d) Illud ab omnibus & libere dicitur & certò creditur, &. a nemine vocatur in d
Sozom. Hist. Eccl. lib. 7. Cap. 21. pag.

St. *Paul* yn grybwyll am dani wrth ymleu a'r *Atheniaid*. Act. 17, 23.
oedd rhyw hen ddefod neu gyfraith ym mysg
hufeiniaid, Os digwyddai dim Rhyfeddod
wyrthiau, llywodraethwr y Dalaith honno
yn rhwym i ddanfon yfpyfrwydd o hynny
Ymherawdr. (o), Felly pan wybu *Pilat*
iccr i Grift adgyfodi, ac iddo efgyn i'r nêf,
antonodd lythyr i yfpysu hynny i'r ymherawdr
id *Tiberius*, canys Rhaglaw yn Judea gwlad
dewon oedd *Pilat* yn yr amfer hwnnw. Ac
wedi *Diberius* yr Ymherawdr ddarllen y lly-
a dwys-yftyried ynddo ei hun y cynnwyfiad,
fynnodd yn ddirfawr i glywed y faith hanes
yfeddol a honno. Felly efe a alwodd ei Ben-
oriaid atto, ac a ddymunodd arnynt i dder-
Chrift ym mhlith eu Duwiau hwy. Oblegid
th arall oedd gan y Rhufeiniaid yn gwarafun
neb yn Dduw, nes i Senedd Rhufain ei ga-
au ef yn gyntaf. [O *ynfydion a ffyliaid a'r Duwdod wrth gymmorth dynol, cyn y byddo lat a chymmwys i dderbyn addoliad.* (p)] hên athraw] Ond Senedd Rhufain a wrthogynnyg yr Ymherawdr, canys digonus oedod y Bobl yn ei addoli ef, cyn iddynt hwy o allan ei haeddedigaethau, a ydoedd ef yn ng i fod yn Dduw a'i nad oedd. Ond er yr Ymherawdr a fynnoid wrth ei farn adwodd yr un dyb dda am Ghrift a'r oedd

gan do

(o) *Euseb. Hist. Eccles. Lib.* 2. *Cap.* 2 *pag. dit. lat.* (p) *Tertull. Apol.* 21. (*) *Senedd* in oedd o'r *un anian a Pharliament yn*

ganddo o'r blaen. (q) Ac am hynny efe a ddygodd yn dra thirion ac hynaws tu ag at y C nogion, ac a barodd gospi y cyfryw rai a'i wynent arnynt. Daliwn yma fulw a'r ddau 1, Ynfydrwydd digymmar y *Rhufeiniaid*, a'r dywyll ynghylch gwrthddrych eu haddoliad gafant y Duwdod o'r iaith nattur a'r nu yn wrthddrych teilwng o addoliad nes iddynt ei farnu ef felly. *Oni rynga Duw fodd dyn efe fod dim yn Dduw gyda chwi*, fal y dywed Hen athraw wrthynt. (r) Ac ettto (2) g yma ddoethineb yr Holl-alluog yn lluddias wneuthur *Chriſt* yn un o'i Duwiau hwy, ddynion dybied na fuafai *Chriſt* yn cael neb wyr oni fuafai'r Senedd ei gadarnhau ef ddangos nad oedd a'r Ghriſt ddim eiſtau cy wy dynol, a thrwy hynny i amlygu y gw aeth rhyngddo ef y gwir Dduw Holl-allu gau Dduwiau di-alluog. ac yn 3, I dd fod y Duw byw yn eiddigus o'i addoliad. fynnei ei addoli ef mywn rhan, ac i addoli d mywn rhan. *Tmſancteiddiweh a byddwch ſanct o herwydd ſanctaidd ydwyf i.* Yr arglwydd dy a addoli, ac ef yn unig a was'naethi.

Hyd yn hyn am ein Harglwydd Jeſu C Awdur ein hiechydwriaeth; fomiwn bellac bregethiad yr Ffengyl. Nid aeth yr Apo yn ddiattrag wedi adgyfodiad ein Harglw bregethu'r Ffengyl i'r Cenhedloedd, eithr h fuont amryw flynyddoedd yn cynnyg trugar ma

(q) *Tiberius temuit ſententiam ſuam quid adverſus doctrinam Chriſti moliretur.* Loc. cit. (r) *Tertull. apud Euſeb* loc. cit.

deuant pechodau i'r Iddewon *yn unig*, canys
y gorchymmynwyd iddynt gan ein Harglwydd, *Gan ddechreu yn Jerusalem.* Luc. 24.
Ac felly y dywedodd *Paul* a *Barnabas* wrth-
Rhaid oedd lefaru gair Duw yrthych chwi
yntaf. Act. 13. 46. Fel yr oeddynt yn y
wr truenusaf, felly hwy a gawsant gynnygiod
aredd yn y lle cyntaf: A hynny a gawsant
digyfrwng hyd yr Erlidigaeth honno y cryb-
ir am dani *Act* 8. 1. A hynny oedd *Bl.* yr
l. 44. (s), Sef deng mlynedd a'r ol ei es-
niad i'r nefoedd. Ac yno, wedi'r Iddewon
od gair Duw, a barnu eu hunain yn anheil-
o bywyd trag wyddol, yr Apostolion a droe-
at y Cenhedloedd. Canys felly yn gotchym-
odd yr Arglwydd iddynt gan dywedyd, *Mi*
osodais di yn oleuni i'r Cenhedloedd, i fod o
yn Jechydwriaeth hyd eithaf y ddaear Act.
46, 47.

tr a bregethodd i'r *Iddewon yn unig*, medd
bius Hist. Eccl. lib. 3. Cap. 2. *pag.* 39. *An.*
a aeth i *Sythia*, ac *Achaja*. *Jacob* mab *Ze-*
s a laddwyd gan *Herod*. *Act.* 12. 2. *Philip*
hiodd i ryw rannau o *Asia*, *Sythia*, a *Ffraingc*.
a gyfeiriodd i *Asia* gerllaw *Ephesus*, ac
osodd yno ennyd fawr. *Bartholomeus* a fore-
d i *Armenia* a *Lycaonia*. *Thomas* a yn-
odd i *Barthia*, *India* ac *Ethiopia*. a *Jacob*
Alpheus a gyflegrwyd yn *Egipt* yn *Jerusa-*
ac a arhosodd i fugeilio Eglwys Iddun[illegible] yno

(s) *Bar. Ann. Tom.* 1. *ad A. C.* 44. (t) *Bp.*
win's Catal. of Bps. p. 1, 2.

Ond yn gymmaint a bod rhyw athrilith ddiedd naturiol gan bawb at eu gwlad eu hu at eu hiaith eu hun oddigerth ni y Cymry) fel a ddiftawai i angwaregu dim ynglyfch pres yr Eſengyl yn y gwiedydd hyn a grybwy a'r holl ymadroddion a ganlynant, a gant i *Frydain* yn unig, fef ym mhlith ein Hy cyn i'r *Saeſon* oreſgyn *Lloegr*. Ond gwy y Darllenydd ym mlaen llaw fod angyt mawr ym myſg gwyr dyfgeddig ynghylch thiad yr Eſengyl yma gyntaf. Canys un a i ni dderbyn y grefydd Gryſt nogoſyn dra ie yn mebyd yr Eglwys. Arall a daera yr wth ddigon, ei bod hi'n ddiweddar jawn Haul cyfiawnder dywynnu ei ddyfanwad ja yn ein bro ni. Un a ſierha mae hyn a hregethodd yma gyntaf: Arall a ddadleu erfyn acha ddengys mae un arall yddodd hw Un a ſerifenna mae hyn a hyn oedd athra diſgyblaeth, a threfn y Prif Eglwys yma. (*u*) all a ymreſymma yn ei erſyn, ac a ddywed cfe yn camſynnied. (*w*). Ond mi a wnaf fy ng chwilio allan y gwirioneddau dirgr; ond y ddiau mi a dawaf heibio goeg reſymmau *Jaid* ei hun, y rhai yn unig a harddant eu adroddion a gwag-eiriau gwych ac ymhroſt, os chwilir hwy yn iawn, y maent yn gorch y gwirionedd oddi tan ddiſgleirdeb eu hiaith

Dywed ei bawb a fynnom yn y gwrthw y mae genym dyſtiolaethau eglur oddi w Prif. A thrawom i broſ o Grair nogaeth ddyfo

(*u*) *Ita Goodwin. Uſſer. Stillingfleet. L caterique proteſtantes orthodoxi. E. A.* (*w*) *Ita. P Pagad. Can. caterique Hafetin. E.*

ynnar, ie ym meſyd yr Eglwys. Y mae ein
wladwr enwog *Gildas* (yr hwn o herwydd ei
wybodaeth a gyfenwir y *Gwr doeth*) yn dy-
d y peth yn amlwg. Ei eiriau yn lladin
yn y iaith honno y Seiſennodd ele) ſynt y
yn: *Interea glaciali frigore rigenti inſuhe*
uti longiore terrarum receſſu Sole viſibili non
ne, verus ille non de firmamento ſolum [al.
emporali,] ſed de ſummi veliam calorum arce
ra cuncta excedente, uniuerſo orbi præful-
ſui coruſcum oſtendens tempore (ut Scimus)
no Tiberii (*quo abſque ullo impedimento rijs*
gebatur religio, comminata Senatu Nolente, i
pe morte delatoribus militum ejuſdem) ra-
ios primum indulget, id eſt, ſua præcepta
is. (y). Set yw hynny (i'm tyb i) yn
aeg. Yn y cyfamſer wedi bod yr Ynys tyn
ei hin rewlyd, a phe buaſai'r ddaear gillio a
au oddi wrth yr Haul weledig, y canl-
id nid. Haul y murſafen yn unig,
Chriſt hefyd y gwir Haul o dwr uchaf
oedd yn gonuwch ſeſur yr amſeroedd
a hwn a dywynnodd ei haladr tra diſgla
oll fyd (al y gwyddom) yn niwedd ymhe-
eth *Tiberius Cæſar*, ei beiydr, hynny ydyw
chymmyniom yn gyntaf i'r ynys hon, yn mila
y Gretydd a ymdannodd a'r led yn ddirwy-
gan fod y Tywyſog hwnnw (er bod y Seneddi
ſodloni) yn bygwth goſod i farwolaeth y
achwynent yn erbyn milwyr Chriſt.
y byddo meddwl ein cydwladwr enwog yn
iau, bys yn eglur i'r gwaelaf ei ddeallwr
mi a eglurhaf ychydig arnynt, oddiegyd

(y) *Gild. de Excid. Gent. Britan. Epiſt. pag.*
Jeſſ.

a wn nad all pawb eu dirnad. *Pa gyfurdeb hyn* (medd un) *ynghylch yr amser y pregethwyd yr Efengyl gyntaf ym Mhrydain? Ni wn i y gŵyr efrydydd un a'i dimeddai ar gynnwr o amser hwnnw.* Yr wyf yn attreb, pe gallai ellid y gwirionedd hyn [yn y cyfamser] o ran amser y pregethwyd yr Efengyl yma gyntaf, amlwg ddigon. Gwybydded y Darllenydd hynny fod *Gildas* yn crybwyll yn y dalennau blaen ynghylch y Rhufeiniaid yn gorchfygu gwydwladwyr y Brutaniaid; ac yno y mae efe yn dyfod i sôn am y gwrthryfel mawr hwnnw a wnaeth y Brutaniaid tan lywodraeth y ffeiddiwr honno a elwid *Boadicea*. (2) Yr hyn ddamweiniodd i fod *Bl. yr Arglwydd* 62. A hynny y dywed *Gildas*, *Yn y cyfamser y caniatâodd Christ ei belydr'n ysplenydd hon*, &c. Felly wrth olygiaeth *Gildas* o bregethwyd yr Efengyl ym Mhrydain ynghylch y flwyddyn 63. Nid rhaid nebofus i fod efe yn gwenhieithio i'w gyd-wladwyr trwy ddywedyd wrthynt i'r Efengyl ddyfod yn gynnarach nâg y daeth hi. Cyn belled oedd oddiwrth y dymher honno, fal y ſorifennodd ynt megis pe buaſai yn elyn iddynt. Dychmygfuchedd y Brenhinoedd a'r Offeiriaid ei hyfr oll gan mwyaf. Y mae otro drip chwaneg i'w hyſtyried. 1, Deallwn mae Haſ ydoedd hi pan ddanfonodd Duw ei gennad i bregethu Iechydwriaeth gyntaf ym Mhrydain. Can's efe a ddywed, i'r Haul y ſurfalen, a'r Haul cyſlawnder gyd lewyrchu eu pelydr wrth dryg-hin mawr a wnaeth hi yn y Gauaf o'r bl

(2) *Gwel. Rhan.* 1. *Pen* 2. *tu. dal.* 35,

r wyf yn meddwl ei fod efe yn cyſtadlu
yn rhyw ſodd lled-dywyll) Rinweddau a
owgrwydd Chriſt y gwir Haul, ag affaith a
rch Haul y ſſurfafen. Can's megis y mae
r Haul y ſſurfafen wedi hir ddryg-hin ac oer-
gauaf yn cyſſuro ac yn llonni calon dyn ac
yn y gwanwyn: Felly Chriſt y gwir haul
wiodd galonnau'r cenhedloedd a'r ol eu bod
dryg-hin anwybodaeth a thywyllwch 2240
yddoedd. 2, Pa le mae'n dywedyd i'r Gre-
Grift 'nogol ymdannu trwy'r holl fyd yn ni-
Ymherodraeth *Tiberius Cæſar*, ei heddwl
, i'r Jechydwriaeth, yr hon a ordeinwydi'r
fyd, gael ei pherffeithio a'i chyhoeddi
ſer *Tiberius*; oblegid pum mhlynedd oddi-
ychydig ddiwrnodau a deyrnaſodd efe wedi
hoelio Chriſt. (*a*), Ac e fu'r Apoſtolion
ych pum mhlynedd a'r ol hynny, fal y dywe-
uſys, cyn myned at y Cenhedloedd. 3, Efe
ywed tod *Tiberius* yn caniattau rhydd-did
engyl, a bod Senedd Rhufain yn erbyn hynny.
a ddarllenaſoch euſys pa odd y bu bynny
al. 132.
edi gwybod am yr amſer, ni a awn rhagom i
yn am y *Cennadon* a ddanfonodd Duw attom
e llawer o wyr dyſgedig yn barnu mae *Joſeph*
matbea oedd y cyntaf a bregethodd Iechyd-
th ym *Mhrydain* (*b*) Mi a adroddaf yr yſtori
dywedir iddo ddyfod ynn. Pan waſgarwydd
poſtolion yn yr Erlidigaeth honno *Act.* 8. 1.
rhodi

(*a*) *Leigh on the Rom. Emp* Pag. 53. (*b*) *Pol. Verg.*
. *Hiſt.* Lib. 2. *Bar. Ann.* 35. *N.* 5. *Camd. in*
ſetſhire Pag. 121. *Bp. Goodwin's Catol. of*
pi. Ch. 2 Pag. 8. 9, 10, 11, 12.

rhai a aethant i un wlad, ac eraill i wlad ar
y darlienasoch eusys. Ac yno *Joseph*, *Mair Magdalen*, *Martha*, a llawer eraill a
wyd yn garcharorion gan yr Iddewon, a
epwyd yn rhwym i lan y mor, ac a osodwyd
llong doel, heb na hwylbren, na llyw, na dim p
nas yn y byd. Ond Duw (yr hwn fydd nod
nerth, a chymmorth mywn cyfyngder) a
redodd hwy rhac y perygl mawr yr oeddynt
ac a lywiodd y llong, fal y taraſant yn iach
yn *Fraingc* (c).

Pwy a geynt weled yn *Fraingc* ond *Phi*
Apostol yn ymddadleu a'r *Derwyddon*, y
oeddynt yr Offeiriaid paganaidd ynt *Mry*
Fraingc cyn dyfodiad Christ yn y cnawd. A
y danfonodd *Philip*, Joseph a dauddeg gyd
i Frydain, a hwy a gymmeraſant Long ac
ſant yn ebrwydd yma, lle gwelodd yr Holl
yn dda eu gwneuthur yn offerynnau troed
dynion lawer at Ffydd Christ. Pan glybu y
hinoedd a'r gwyr mawr on y pethau hyn,
gyfrowyd yn eu hyſpryddoedd wrth glywed
athrawiaeth newydd; ond pan fynegwyd id
gwyrthiau a'r rhyfeddodau mawr on a wn
pwyll trwy yſpryd Duw gan y gwyr San
hwy a yſtyriaſant y peth o ddifrif, ac a twn
ſant i chwilio 'r matteryn fanwl i wybod y
rhoneddi o honaw. Felly tri Brenin a gyfarf
Slarad a'i gilydd ynghylch *Joseph* a'i Athraw
ac yno y danfonwyd i gyrchu *Joseph* a'r
ddeg eraill ger eu bron hwynt, fel y ceynt

(c) *Baron Annal. tom.* 1. *An. Christ.* 35.
Ralph. Chron. Lib. 1. *Cap.* 4. *Gwel. Hanes*
Pen. 5. *tu. dal.* 168.

dan yn helaeth ynghylch eu hegwyddorion.
no, wedi eu dyfod i, y gofynnodd un o'r Bren-
edd *O bale y daethai y fathopiniynau neuyddi*
A *Joseph* meddiant hwy, a attebodd gan ddy-
d (d) *Ha Foneddigion urddasol, Duw y ne-*
a'r ddaear *Creawdr pob peth gweledig ac*
edig, a'n danfonodd ni i yspysu i chwi, mae
unig yw gwirhddrych ein Haddoliad: Ac os
chwi a gredwch yn ddi-ffuant ynddo ef, a
beibio eilynnod, chwi a gewch fywyd trag-
ol yn y nefoedd. Ac yno aeth rhago i Eglur-
cyffwr dyn wrth natur, a Jachawdwriaeth
Jesu Ghrist. Ac yno 'r Brenhinoedd a
fant, *Nid ym ni yn cael dim bai a'r eich cym-*
n, a phe gwyddem eu bod yn wir, nid
ach oni ymostyngem i'r byn a gaffwch.
r ym ni (clod i'r Tadolion ddiweddaf) yn byw
ogel trwy ddilyn Crefydd y wlad. Ac yr ym
m y byddem ni yn fyrbwyllog ac yn annoethion,
mwrthodem a chrefydd y wlad wrth glywed eich
llau chwi. Eithr yn gymmaint ac i mi glywed
ymion gwybodol ydych, ac yn byw yn dangnedd-
yr ym yn yspysu i chwi, na chaiff fod arnoch
dim at eich cynhaliaeth. A chynnifer a ell-
berswadio yn broselytiaid, taugnefedd iddynt.
nym a lynwn wrth y grefydd wladol. Felly
roddafant i bob un o honynt dyddyn o dir
gynhaliaeth, fef yw hynny, cymmaint a ardd
adr mywn blwyddyn.
y a gawfant heb law hynny gan ryw Dywy-
aelionus, ynys fechan a elwid gynt *Afallon*,
mae 'r dwfr er ys talm wedi dyhyfpyddu,
a elwir *Glaftonbury*. Yr ynys honno
meddaf

(d) M.S. *Cambro-britannice Script. non ad-*
m antiquus.

meddaf a gafid *Joſeph* gan y Tywyſog, ac
gwir a ddywedant) yr adeiladwyd Eglw
waith dwylaw, ac a gyſſegrwyd gan Ghri
er amrhydedd ei Fam y *Fair* forwyn. A
dyſtiodd *Dewi* 'r Archeſgob ſod yn wir, a
'r ei) *pan oeddwn a'r oddeu cyſſegru yr Eglw*
no, yr ymddangoſodd Chriſt i mi mewn bre
gan warafun i mi ei chyſſegru, oblegid iddo e
ei chyſſegru hi a'r Fonwent. (e) Ond c
pabaidd yw y rhai hyn, ac nid oes (i m'yb)
gwirioned ynddynt.

Yr Awdur hynaf a ddygir i broſi mae *Joſe*
imathea a bregethodd yr Efengyl gyntaf yn
duin ydyw llyfr a dadogir a'r *Badrig* e
wladwr, gwr o'r chweched oes. Ond y m
dyſgedig yn barnu na ſcrifennodd efe erioed
y llyfr hwnnw, ond rhyw un arall yn ei
lawer cant o flynyddoedd wedi marw *St.*
Ac yr ydys yn dal fulw, pan tyddo rhyw
yn eyfanſoddi llyfr, ac yn ei dadogi ei a'r
arall, efe a eſyd, a'r antur ryw beth ynd
dilarguddia 'r ffalſder, ac nid yw 'r cwbl o
a dychymmyg rhyw Gecoryn peri-yſga
felly y gwnaeth y gwr da hwnnw a ſcri
yn Fnw *Padrig*, canys y mae efe yn cryb
fathredig am wyr, y rhai ni aned amſer
marw *Padrig*. (f) Ac o achos y twyll hw
mae rhai gwyr dyſgedig yn barod i goel
Joſeph o Arimathea erioed ym Mhry

(e) *Inſcript. Tab. æneæ in Ecl. Gla*
Goodwin's *Catalog. Ch.* 2. *pag.* 11. (f)
Stillingfleet's Origin. Britann. Ch. 1. *pag.*

ai gwyr dyſgedig yn dywedyd ſelly, ac ni ddywedyd dim ychwaneg.

ni allwn fod yn ſicr i ryw un o'r Apoſto-u'r Diſgyblion bregethu yma, canys y mae (yr hwn a ſeriennodd ynghylch. *Bl.* yr 19) yn eyſtio hynny, er nad yw ete yn enwi (g) Ac yr ydys yn tybied mae *Paul*, yn hwn adai a'r ſau un arall, a ddaeth a gofcùn 'r gyntaf i *Lydain*. Ete a fu yn ddi ddadl Hiſpaen. *Rhuf.* 15. 24. 28. ac oddi yno y yodd (medd hen Athraw) o un wlad i'r an ddynwared gyrfa Haul eyſtrwnden, am dywedir, *O eithaf y nefoedd y maẽ ei fy-ef allan, di angylchiad hyd eu beithafoedd* Pſ. 19. 6. A *Chlement* hefyd a ddywed rach etto, ſef iddo fyned oddiyno i *eithaf Gorllewin* (h) wrth ba eiriau, yr ydys yn n ddiau ei fod ete yn meddwl yr ynys hon. i nob betruſo wrth y. fath ymadroddion dywed hen Athraw arall. yn eglur. ac yn , i St. *Paul* bregethu ym Mhrydain. (i) wb yn tybied mae Cymraes neu Bendefiges in oedd y *Glaudia* honno y mae *Paul* yn dani. 2 *Tim.* 4. 21. yr hon ym myſg eraill wyd i Rhufain gyd-a *Charadoc*. ‡ Ac os ynny yn wirionedd (ac y mae Pawb yn d ei fod) hi allaſai annog *Paul* fyned i i'w chydwladwyr y Brutaniaid. Ni chaſ dyd dim yn ychwaneg, ond mynegi, fod

llawer

(g) *Euſeb Demonſt. Evang. L. 3. C. 7.* * *Hier. Cap. 5.* (h) *Epi to terma t:s Duſeòs. Clem. piſt. ad Cor. p. 8.* (i) *Theod de curand. ffect. Lib. 9.* ‡ *Gwel. Rhan. 1 Pen. 2. tu*

llawer yn tybied, fod *Paul* a *Joseph* o Arimathea yn pregethu ym Mhrydain.

PEN. II.

Yn mhrydain y bu'r brenin Christ'nogol cyntaf erioed. Lles ap Coel oedd hwnnw, yr hwn a'i cyffroesant ef i droi'n Gristion. Efe a adeiladodd eglwys at Esgob Rhufain. Yntef yn anfon dau o'r seiat sanctaidd a elwid Dyfan a Phagan, i'r ynys honno, a thyr Esgob Rhufain at y Brenin ynghylch modd y dylai efe lywodraethu ei deyrnas, ac yn diddymmu y Derwyddon. Yr Esgob hwn a elwir Diocletianus. *Bl. yr Arg.* 303. *Meurig.* Alban. *Yr hanes yn gyflawn. Gwrthbrofir* yn fyr tybied i'r Brutaniaid droi yn Bu gwedi. *Y Brutaniaid yn llawn-ffyddlon* ddycpwyd Heresi Arrius *yma.* Ham wiaeth hwnnw. *Ap'hodd y gwaredwyd* taniaid oddi wrthi. *Y maent yn syrthio* ri Heresi Morgan. *Atbrawiaeth y gwir* (*Y jawn ffyddlion yn anfon i Ffraingc.* rad Garmon *a* Lupus *yma.*) *Y maent yn* n *brofi* Heresi Morgan *mywn cymanfa.* *Atteb gwrthddadl nad oeddid yn bedyddio* to *bychain ym* Mhrydain *yn y prif Am* n *Profir eu bod yn bedyddio plant y ffyddlon* i *amser yr Apostolion yn inbibi* destrwy n di-anhevel. *Y Brutaniaid yn syrthio* Heresi Morgan. *Ail ddyfodiad* Garmon.

YR amser nessaf yr ym yn c hanes a dal ei adrodd yng brif Eglwys yma ym M ydyw o boltu'r ffwydd ym mhla amser y cyflawn taf yr addewid a wnaeth Eglwys tan yr Esengyl, *Brenhinoedd hefyd*

aethod, a brenhineſau dy ſammaethod, crymit ei hwynebau tua'r llawr, a llyſant lwch dy a chei wybod, mai myfi yw'r Arglwydd; ni chywilyddir y rhai a ddiſgwyliant wrthyfi.

. 23. Hyn meddaf, a gyflawnwyd ym Mhryſiaen un teyrnas yn y byd (*k*) Canys yn y dyn y crybwyllwyd uchod y dechreuodd yn hoyw-wych ſynwyrol deyrnaſu mywn ran o *Frydain*, a elwid *Llês ap Coel*, eithr efe nwyd wedi hynny *Llefer mawr* i. e. goleuni oblegid iddo wneuthur deunydd da o'r a dderbynniodd gan yr Arglwydd i hyei ei ddeiliaid yn y jawn ffydd. Pan glybu y godidog hwnnw gymmaint o wyrthiau a dodau ag oedd y Chriſt'nogion trwy allu yn eu gwneuthur, efe a ddechreuodd fyfyrio ei hun eu bod hwy yn rhagori'mhell a'r allu *nwyddon* ef. Canys pan oedd Ymherawdr in * ynghylch yr amſer hwnnw yn rhyfela yn gwyr *Sarmaſia* a barbariaid eraill, y bu yng a'r y Rhufeiniaid o eiſiau dwfr, a phrin ngaſant gan ſyched. Ond y mae hi 'n helad a Duw bôb amſer. Felly y milwyr nogol a dywalltaſant eu gweddiau at eu ar iddo ogoneddu ei enw mawr trwy eu hwy oddi wrth y farwolaeth honno. A dyn Holl-alluog yn dda i'attèb eu gweddiau eri'r cwmmylau i lawio dwfr i ddiſychedu Rhufain, eithr melit a thân yſſol a'r eu ge-

(*k*) *Pan geiſio y trueiniaid a'r tlodion ddwfr,*

K *ac*

Omnium Provinciarum prima Britannia ius nomen Chriſti recepit. Sabell. Enn. 7.

* Marcus Aurelius *oedd enw'r ymherawdr.*

(*l*) *Euſeb Hiſt. Eccles. Lib.* 5. *Cap.* 5. *p.* 80.

ac ni's cânt; pan ballo eu tafod o fy
myfi'r Arglwydd a'i gwrandawaf hwynt, myfi
Iſrael ni's gadawaf hwynt Eſ. 41. 17.
glybu y Brenin *Lles*, meddaf, y gwyrthiau hy
amryw eraill drwy weddi y Chriſtnogion,
gythryblwyd yn ei yſpryd, ac a ſu'n ben
galon dalm o amſer. Ac yno y gweloddi
yn dda i weithio a'r ei galon fal y bwriado
gwrol-fryd diyſeog i droi 'n Griſtion. Ac
ddianoed dywedir iddo Scrifennu llythyr at
therius Eſgob Rhufain i'r yſtyr hyn. (*m*)

LLES *ap* COEL *at y gwir barchedig*
ELEUTHERIUS, *Eſgob Rhufain Annwch.*
oddefais er yn talm ſtinder yſpryd a chaethwed
ddwl, o herwydd petrus oeddwn, pa greſyddo ſy
oreu i mi lynu wrthi. Eithr yn awr yr wyf yn
nabod truenus gyflwr fy anwybodaeth heb
adnabyddiaeth o'r gwir Ddaw, na'i greſyddi
nyt mi a wn nad all eilynnod wneuthur
diammau ydyw, mae ynfydion yw y rhai ſy'n
ddirnied ymddynt. Ac am hynny, mi a erfyn
noch chwi, i ddanfon troſodd i Frydain ra
gwyr duwiol i'm hyffonddi yn y ffydd a'r gw
Griſtnogol. Byddwch wych.

Pa beth oedd yr achos iddo ddanfon cyn
a *Rhufain* am y cennadoa yſprydol, nii wy
Paaun a'i diyſtyrw y Chriſtnogion gartref (
diau yw i fod yma rai) rhac nad oeddynt we
jawn-ſefydlu yn y ffydd; neu ddanfon i Rh
gan dybied mae yno yr oedd y gwyr dyſge
ſydd gwbl anſicr. Ond boed yr achos o hyny

(*m*) *Ecce pater patrium me turbant tradi*
&c. Poeta aliquis qui ſeipſum *Gildam* fingi
Uſſ. Primord. Cap. 4. *pag.* 49. *Ego illam*
lam contractius ſrci.

no, mae 'n ſeer I'r Eſgob duwiol grych-neidio
lawenydd wedi darllen llythyr y brenin, a
eled ei hwriad ef i droi yn Griſtion. Ac ele a
aeth roeſaw mawr i'w gennadon, Enw 'r naill
d *Eluan*, ac enw 'r llall oedd *Edwyn* (*n*) Ond
nad dim ele a ofododd fara 'r bywyd trag wyddol
bläen, canys hoffai 'r Duwiolion gynt borthi
ddiau 'r Dieithrioid a ymwelent a hwy, yn hyt-
ch na i cyrph etto. Ac ni ddiffygiodd yr Eſgob
Henuriaid i bregethu Iechydwriaeth iddynt, nes
dyſod gan rad Duw i grediu. Ac yno (ar ol eu
yddio,) ele a 'i gollyngodd hwy tyned ymmaith,
ddanſonodd gyd a hwy, yn ol dymuniad y
enin, ddau Henuriaid Eglwys Rhufain, y rhai
ddynt Ddutwiolion digymmar, Enw 'r naill
d *Dyfan* ac enw'r llall oedd *Phagan*. Pan ddaeth
Duwiolion hyn i Frydain, hwy a bregethaſant
gair yn amal ac yn ddiwid, a rhoddes Duw ei
ryd gyd-a 'r gair ſel na laſuriaſant yn ofer,
egid nid y Brenin yn unig a'i deulu a droeſant
grift'nogion, ond llawer o'i ddeiliaid hefyd. (*o*)
Im mhen rhyw yſpaid wedi hyn, y danſonodd
Brenin *Lles* drachefn gennadwri at Eſgob
utain, i ddeiſyf cael coppi o gyfraith Ymher-
dr Rhufain, ſel y llywodraethai ele y wlad hon
thynt. Ac fal hyn ydyw 'r atteb y gadd ele
yr Eſgob.

" Deiſyfiaſt arnat i ddanſon it gyfreithiau
Rhufain fal y rheolit dy dalaith di yn mhrydain
wrthynt. Y mae gennym achlyſur yn fynych
i ganfod beiau yng *Ngbyfreithiau Rhufain*,
ond nid oes un tippyn yng *Ngbyfraith Duw*

(*n*) *Monaſtic. Anglic. Vol.* 3. *pag.* 188. (*o*)
odwin's *Catalogue, Ch,* 3. *pag.* 22.

" Canys ti a ddewbynniaist yn ddiweddar ga
" Duw gyfraith a ffydd Grist yn dy deyrnas
" ym Mhrydain, ac y mae gennych y
" Deſtament. Gwneled dy Fawrhydi di
" hynny a'th gynghoriaid gyfreithiau, a
" honynt hwy, fal y gallech trwy borth
" lywodraeth dy deyrnas. Rhglaw Duw y
" ti yn dy deyrnas, megis y dywed y Proph
" brenhinoedd, *Eiddo'r Arglwydd y ddaear*
chyfiawnder, y byd ac a breſwylia ynddo. Pſ.
I. A thrachefn y dywed yr un prophwyd, *Ca*
gyfiawnder a chaseaſt ddrygioni; a'm hynny
eneiniodd Duw, ſef dy Ddaw di ag olew llaw
yn fwy na'th gyfeillion. Pſ. 45. 7. A thrac
y dywed yr un prophwyd, *O Ddaw, dod i'r*
arn dy farnedigaethau, ac i fab ybrenin dy
awnder. Pſ. 72. 1. Nid yw eſe yn dywe
" barnedigaethau a chyfiawnder Ymherawdr
" fain. Meibion y brenin ynt y Bobl grift'no
" a'th ddeiliaid di, y rhai a drigant mywn t
" neddyf dan dy lywodraeth a'th nawdd
" Megis *y caſa yr âr ei chywion tan ei haden*
" felly y gwna y Brenin a'i ddeiliaid. Tr
" dion Brydain ynt dy bobl di, y rhai os ym
" pant, a ddylit eu heddyghu, a'i tangneddyf
" haymgeleddu, eu gwarchadw, eu hamddiffyn
" llywio, a'i cadw'n ddiogel rhag y rhai ni
" dioh cenfigennus, a rhag eu caſcion; a t
" ddylit ymegnio a riddynt ddechryn ffydd G
" a dyfod a hwy'n aelodau o'r Eglwys g
" lic.

" *Gwae di'r wlad ſydd a bachgen yn frenin i*
" *a'th dywyſogion yn bwytta'n foreu* Pſ. 10
" Nid ydys yn meddwl [bachgen] o ran oed
" eithr o ran ffolineb, a drygioni, ac ynfydrw

" m

egis y dywed y Prophwyd brenhinol, *Gwŷr dlyda thwyllodrus, ni fyddant fyw hanner eu ddiau* Pſ. 55. 23. Wrth *fwytta* y deellir Gêg, ac wrth y gêg *gormodedd*, ac wrth or-odedd y deellir pa beth bynnag ſydd allan, wrthnyſig ac yſgeler, megis y dywed Solomon nin, *Nid â doethineb i enaid dygionus, ac ni medda hi mewn corph caeth i bechod.* Doethin. m. 1 4.

Y mae'r gair *Teyrn* [i. e. *Brenin*] yn hanfod di wrth y gair *Teyrnaſu*, nid oddi wrth y ir *Teyrnas*. Ti a fyddi *Deyrn*, tra y teyrnaſi dda, yr hyn oni wnelych, nid wyt gymmwys h alw yn *Deyrn* mwyach. Yr hyn na atto uw i ſod, Cynnorthwyed yr Holl-alluog duw i ti lywodraethu dy deyrnas ym Mhry-in yn y cyfryw fodd fal y ceffych Deyrnaſu da Duw yn oes oeſoedd, Rhaglaw yr hwn a yt yn dy wlâd dy hun. (*p*), *A hynny oedd yr Eſgob Sanctaidd hwnnw, Eluthe rius.* oedd yn yr amſer hwnnw wyth a'r hugeint ſ- ddinaſoedd yma ym Mhrydain, fal y dar-ſoch *Rhan. 1. Pen. 5. tu. dal.* 115. Ac yn o honynt, ſef *Caer-Ludd, Caer-efroc, a r-lleon a'r wyſc*, y dywedir i ſod tri o Arch-iaid paganaidd, * ac yn y lleill y dywedir i ſod iaid paganaidd îs na hwy. (*q*) Ac yno, me-hwy, y parodd y brenin *Llês* fwrw allan yr offeiriaid paganaidd, ac a oſododd dri eſgob yn eu lle; Ac yn y dinaſoedd eraill oſododd Eſgobion. Ond yn wir ddiau nid

(p) *Vid. Uſſ. Primord. pag.* 102, 103. * *Archi-nes* (q) *Pont Virum. Hiſt. Britann. Lib.* 4 32.

yw y ſtori hon ond chwedl dychymmygol: C
1, Ni bu cricd y tathraddau goruchel yn m
yr Offeiriaid paganaidd yn un wlad chwaeth
ym Mhrydain (r). 2, A phe buaſant, nid o
gan y brenin *Lles* ddim gallu nac awdurdod
diddymmu; canys nid oedd gan y Brenin
nemmawr o Loegr tan ei lywodraeth y
hwnnw; oblegid i ſod y Rhufeiniaid wedi
chyfygu y rhan fwyaf o honi, ac nid oedd
Lles ddim i wneuthur lle 'r oedd y Rhufe
yn teyrnaſu. (s), Er nad wyf yn ammheu,
wnaeth *Lles* ei orau i ddiddymmu y Derwydd
fywn ei lywodraeth eſ. Er y buaſai hyn yn
ddiau yn anrhydedd tra mawr i'n gwlad pe gw
fuaſai, ſef yw hynny, i ſod yma gymmain
Eſgobion Chriſt nogol cyn gynnared; Ond
nad yw hynny yn wir, yr ym yn gwrthod
yſtori; can's gwell yw dywedyd y gwirioned
Sarhad a fyddai oddi wrth hynny, na dywe
celwydd pe anrhydedd a fyddai. *Onid ydyw y
a ddychymmygant ddrwg yn cyfeiliornı* ? Dihar.
22.

Nid oes gan y gwyr dyſgedicaf chwaeth
myſi, ddim i ddywedyd ynghylch amgylchia
Brit Eglwys yma o hyn allan nes yr Erlidig
fawr honno * a gyſodes Gormeſdeyrn Uffern
elwid *Dioclefianus*, yr hwn a goronwyd yn
hera

(r) *Goodwin. ch. 3. pag.* 26. 27. (s) *Stillingfl
Orig. Britannicæ. th. 2. pag.* 66. * *Quod in E
Britannicis actum ſit poſt deceſſum* Lucii, u
ad Dioclefianam *perſecutionem* (i. e. *per an
vel paucos ſupra*) *nihil quod ſciam in Hiſt
noſtris proditum.* Spelmani. Concilia, ſub A
201. pag. 37.

wdr *Bl. yr Aryl.* 184. Hon fu 'r Erlidigaeth edinol ddiweddaf a gyfodwyd yn erbyn y ſt'nogion, a chyn ffyniceed y merthyrwyd y waith hon, a phe buaſai holl ſu daearol ac olyn tywallt eu cynddaredd hyd yr eithaf (t) s y Gormeſdeyrn hwnnw, ſef *Dioclefianus*, s Diawl wedi ei wiſgo mywn cnawd, a ber- ogwyd felly gan Gythreuliaid Uffern, fal y ddodd i ladd pob Chriſtion byw a'r wyneb yr daear. Ac mal pe buaſai gwedi gorphen y h, ete a barodd adeiladu colofn, ac argraphu nâr a llythyrennau mawrion y cabledd hwn; GREFYDD CHRIST WEDI EI LLWYR- EU, AC ADDOLIAD Y DUWIAU WEDI GU DRWY 'R BYD. (u)

yno rhac bod un cwrr o'r byd yn noddfa riſt'nogion, efe a anfonodd ei Awdurdodol nmyn wedi ei argraphu mywn prês at ei ogion ym Mhrydain, a'r gorchymmyn w ydoedd yn gaeth jawn, yn erchi iddynt o 'n fanwl am holl Lannoedd a Llyfrau 'r ſ'nogion, a'i tynnu lawr, a'i lloſgi hwy oll: y Chriſt'nogion y gorchymmyn ydoedd, os ymwrthodent a'i ffydd, ac aberthu i'r Du- i'w derbyn yn anrhydeddus: Ond os hwy a t wrthryfelgar a gwrthnyſig (hynny ydyw eu proffes) i'w poeni hwy a'i dugn arteithio. ddiau ni bu y ſwyddogion yn ſwrth i gyf- gorchymmyn eu Meiſtr, canys hwy a ter- nt y Chriſt'nogion y waith hon drwy 'r

(t) *Non alia gravior procella in Chriſtianum nocubuit, ut apparet ultimos inferni tyrannos Conatus.* Turſel Epit. Hiſt. L. 4. p. 227.

(u) *Gruter's* Inſcriptions. pag. 289.

poenau creulonaf a'r allai ſynwyr dyn a Dd
dychymmyg. (w) Ond tal y mae 'r tân yn p
mettel, felly y mae Erlidigaeth yn profi y Chri
oblegid drwy hynny y gwybyddir, a'i cyw
ffuantwr ydyw. A diau ydyw i ambell un
dal-farn ymadaw a'i Broffes ac i aberthu i
lynnod: Ond y rhan fwyaf a wrthodaſan
peth, y Bŷd, a'i Rialltwch, a'i Bywyd eu h
yr amlygent eu Cariad di-yſcog at eu Harg
Ac o flaen neb eraill, *Alban* dinaſydd o *Ly*
blaenor ac arweinydd y lleill, ſy'n haeddu'r e
bennaf yn y gôſ-reſtr ſerthyrawl, oblegi
ſerthyrwyd gyntaf ym mhlaid y ffŷdd ym M
Pan oedd hi gyſyng a'r y Chriſt'nogion
lidigaeth etto 'n crythau, y lletteuodd Gwe
duwiol yn nhŷ *Alban* yr hwn oedd etto'n
Ond pan welodd *Alban* y meddygiad San
Gwr duwiol, gwrthddrych ei Lygaid a
awdd ei Galon, a chan rad Duw, eſe a droe
Griſtion. (x) Pan wybu y Swyddogion
Gweinidog hwnnw yn dirgel-letteua yn n
bar, hwy a ddaethant yn ddiattreg i'w d
Ac fal yr oeddynt yn myned i chwilio y
cymmerth *Alban* ddillad y Gweinidog am
ac a ddaeth attynt, ac a ddywad; *My*
'r gwr a geiſwch; *Wele fi yn barod, dygw*
Barnwr. Ond pan welodd y Barnwr dd
ſiommi ef (canys y Gweinidog oedd eſe y
gwyl) eſe a ennynnwyd gan ddigter a lli
wydd, a chan fwrw ewyn, a ffrommi 'n a
dywedodd wrth *Alban* i'r yſtyr hyn.
" gymmaint ac i ti adael y twyllwr hwnnw

(*) *Mutatis dein mutuo veſtibus* Gild.
(w) *Vid. Pont. Virum Lib.* 5. *pag.* 34.
Red. Hiſt. Eccles. Lib. 1 *Cap.* 7.

dyfod dy hun yn ei le, wele accw, (eb 'r ef) poenau a gawſai efe ddioddef, pe cawſit gafael nddo. Ac yn ddiattreg oni ymgrymmi dithcu, caberthu i 'r Duwiau, ni fydd ſwy o ffaſor i ti ag iddo yntef. Attebai *Alban* yn wrolwych, ddywedyd wrtho 'n hŷ, 'Gwybydd, o Farnwr, na ymgrymmaf i ddim o flaen dy eilyhnod, nys Chriſtion ydwyf i yn gwas'naethu y Duw yw, Creawdwr nêf a daear. Ac yno y Barnanhydyn a yrrwyd yn ſaith cynddeirioccach o'r blaen wrth weled brŷd di-yſcog y gŵr ſtaidd i lynu wrth ei broffes; ac efe a barodd angellu ef, gan hyderu, y llaeſai ei wrolfryd, h deimlo poen y ffrewyll. Ond ni thycciodd ny chwaith. Ac yno efe a orchymmynodd i ri ei ben. Yr ydoedd rhwng *Palas* y Barnwr lle 'r oeddid a 'r oddeu dihenyddu y gwr Sandd, Afon fawr yn rhedeg a elwir *Tems*, eithr ont dros ba un yr oedd yn rhaid iddynt fyned, edd cyn guled, fal nad ai hanner y Dorf troo'r boreu hyd yr hwyr, oblegid mil o wyr, y oeddynt oll yn Baganiaid, a ganlynaſant y Duwiol (*Alban* oedd hwnnw) i'r dihenydd. A phan ddaethant i lan yr Afon, ac aros yno ennyd amſer, *Alban* a ddyrchafodd ei olygon 'r Nêf, ac a weddiodd, a 'r dyfroedd y rhai l yn deſgyn oddi uchod a ſafaſant, ac a gyſont yn bentwrr, fal yr aethant troſodd a 'r dir . (*y*), Ac yno y Dihenyddwr wrth weled y feddod a wnaethpwyd, a naccaodd dorri pen y Sanctaidd, ac a ddioddefodd ferthyrdod gydf. Eithr y lleill a arteithwyd felly gan amraon boenau, ſet y fath ddugn boenau yn eu haelodau

(*y*) *Sicco ingrediens pede.* Gild. *pag.* 11.

haelodau, fal pe buaſid yn eu pigo a nodwy
dur, neu yn eu dirdynnu oddi wrth eu gilyd
y troeſant yn ddianoed at Dduw, ac a ddio
ſant oll ferthyrdod gwedi. (z), Ac ſe ddy
i goloſn goleuni diſglair ymddangos y noſon
a bod Angelion, rhai yn deſgyn i wared, era
eſgyn i lynu, ac yn canu hymnau a mawl i D
ac ym myſc pethau eraill yn dywedyd ALB
GWR GODIDOG, MERTHYR CLODI
ENWOG, (a)

Fe wŷr pawb a'r y ſy'n darllen oes-lyf
brit Eglwys, i'r Chriſt'nogion ddioddef
Erlidigaethau mawrion cyn yr amſer hwn.
hon oedd y waith gyntaf i'r Brutaniaid ddi
erlidigaeth o achos eu ffydd. Ac ni pharh
yr Erlidigaeth chwaith ym Mhrydain onid
ſlwyddyn. (b), Er iddi barhau yn ddigyf
mywn gwledydd eraill ddeg o flynyddoedd ;
achos o hynny ydoedd llarieidd-dra y Rhaglaw
oſodwyd arnom ni, ac ete a elwid *Cuſteint*,
hwn a briododd y Dywyſoges *Helen*. Y di
gwaethaf a wnaethpwyd (*penes nos*) ydoedd l
y llyfrau godidog oedd gan y Brutaniaid y
hwnnw, ſef haneſol, meddygol, Dwyfol, ſyw
ddol, &c. Can's y llaunoedd a adgyweiri
a'r Merthyron ſanctaidd a dderbynniaſant g
anllygredigaeth yn y nêf, ond ni adgyfyd y lly
fyth. Er nad oes gennym ni enwau ond ych
jawn o'r rhai a ferthyrwyd mywn coffadwri
* Etto y mae hi'n ddi-ddadl i lawer mil ddiodd

Ca

(z) *Gild ibim.* (a) *Vid. Uſſ. Primord.* C
7. *pag.* 159. (b) *Mr.* Bell. *againſt Can.* Ch
pag. 62. * Alban, Julius, *ac* Aaron. *Cocbl*
Alban *oedd* Amphibalus, *nid merthyr*,

heblaw y mil hynny y rhai a droesant yn
ogion, ac a ddioddefasant terthyrdod wrth
y gwyrthiau a wnaethpwyd pan yr oeddid
nei i ferthyru Sainct *Alban*, y mae *Gildas*
io i lawer jawn Gwrywiaid a Benywiaid i
ef gyd a'r calondid mwyaf mywn amryw
(*e*), Er na wyddom ni ddim o'i henwau.
hynny mi a derfynaf y testun gwaedlyd
ng ngeirnau gŵr duwiol, yr hwn a ddywed
eld hon. "Yr Erlidigaeth olaf fu 'r Erli-
eth greulonaf, yr hon a barhaodd yspaid
mhlynedd [*nid ym Mhrydain, ond mywn*
dydd eraill] yn llarpio cyrph pobl Dduw.
mha dymhestl yr holl fyd ydoedd wridog
waed y Merthyron Sanctaidd. Yno y caw-
eled torfeydd gogoneddus yn bryssio mywn
oledd i'w merthyru. Je yr oeddynt yn fwy
ddus (pe buasai bossibl) y pryd hwnnw i
hyn angau nag y maent yn awr yn ceisio
baethau a goruchafiaeth yn yr Eglwys. Nŷ
wyd mywn rhyfel erioed gymmaint o filwyr,
ferthyrwyd o Seinctieu yn yr Erlidigaeth
; ac ni fu chwaith gymmaint achlysur gor-
dd i ninnau, na phan ddygasom angerdd eu
deiriogrwydd uffernol dros ddeng mhlynedd
tto heb ein gorchyfygu, (*d*).
i'r Gormesdeyrn melldigedig hwnnw a'i
ogion o'r diwedd flino lladd a lloſgi, neu yn
h o herwydd fod yr Ymherawdr cythreulig
eled na thycciai ei waith i ddileu Christ 'no-
gaeth

(*e*) *Caterosque utriusque sexûs diversis in locis magnanimitate in acie Christi perstantes* Gild. *Epist.* & 8. *pag.* 11. (*d*) *Sulp. Sever. Hist. Lib.* 4.

gaeth, megis ac y bwriadodd, efe a ddiddym
y Gorchymmyn gwaedlyd, ac a roddes ry
i'r Chriſt'nogion i fyw fal y gwelent yn dda
yno, fal na bai ganddo allu mwyach i'w
efe a ymwrthododd o'i wir fodd a'i ymerod
ac a fu fyw mywn cyflwr iſel yn goſod ger
Nicomedia (*e*) Canys hoff jawn oedd ganddo
Ond ym mhen naw mhlynedd gwedi, y d
ddodd i rai o'uchel Swyddogion Rhufain i
wrtho, ac ynteu,rhac cael marwolaeth gywi
gyhoedd, a gymmerth gwppanaid o wenw
a'i hytodd (*f*) Ac fal hynny y rhoddes efe
pryd i law Diafol.

Cyn yr âf rhagof i ddangos pa ddamwei
ddigwyddodd mywn perthynas i Grefydd
Erlidigaeth hon, nid allaf lai na dywedyd y
ynghylch enllib rhai dynionach a geiſiant d
dyd i r *Brutaniaid* lwyr ymwrthod a'r g
griſt'nogol wedi hynny, nes i'r Pâb *Gregor*
ſon *Awſtin* Fynach at y Saeſon (*g*) Ond
rionedd ydyw nid oes gan y fath ddynionach
achlyſur yn y bŷd i ddywedyd hynny, ond
ac eiddigedd at ein Hynafiaid, a math o zêl g
well, a chariad di-ſail at *Rhufain* a'r B
a'r *Pâb* yw hwnnw. Canys a ddeleid Chri
gaeth ym Mhrydain megis ag a phigad drae
oedd y poenau creulonaf mywn gwledydd

(*e*) *Privato habitu imperii inſigne*
Eutrop. Hiſt. Rom. Lib. 9 pag. 610. (*f*) S
tans necem dedecoroſam venenum dicitur h
Sex. Aur. Vict. *Epit. pag.* 459. (*g*)
Parad. Angl. Deſcript. Compend. Cap. 22. D
Appar ad Hiſt. Scotic Cap. 26 *apud. Uſſ. Pr*
Cap. 7. *pag.* 142.

ethu tyccio rhoddi cwymp iddi chwaethach
u? Canys yſpys i bawb ydyw a'r a ddar-
nt ond rhyw ychydigyn mywn llyfrau Hiſto-
ſod deg o erlidigaethau mawrion mywn
wledydd yn y tair oes gyntaf, ac etto ſe
dir i ſod y Chriſt 'nogion yn cynnyddu yn
h nag yn lleihau. Ond ym *Mhrydain* ni
rlidigaeth onid un, ſal y darllenaſoch cuſys
olwg, a ſuaſai 'r un honno yn deleu Chriſt-
h ym Mhrydain, pan y methu 'r deg mywn
dd eraill? A oedd y Brutaniaid cyn lleſced
y? Nac oeddynt yn wir ddiau. Canys
ym yn darllen ſod ein Heſgobion ni mywn
Gymanfeydd a gynhaliwyd o amſer bwygi-
yn dyſodiad *Awſtin*, y Ceccryn cás hwnnw, i
. Bu tri o'n Heſgobion ni yn y Gymanfa
mo a gynhaliwyd *Bl. yr Argl.* 314. yn
(*h*), Set oedd enwau yr Eſgobion hynny,
Eſgob *Caer-efroc*; *Rhyſtyd* Eſgob *Llun-*
c *Adelffin* Eſgob *Caer-lleon a'r wyſc.* [Yr
inas a barodd *Beli* ap *Dyfnwael moel-mud*
ladu, yr hwn a ddechreuodd ei Deyrnaſiad
h 401 o flynyddoedd cyn geni Criſt.
ymmaint a bod rheolau 'r gymanfa honno
hau peth ynghylch y dreth eglwyſig ym
in, mi a angwanegaf yma ychydig o hon-
nys y mae 'n ddiau ſod Rheolau y Gymanfa
nywn grym ym Mhrydain megis ac mywn
ld eraill, yn gymmaint a bod ein Heſgo-
yn ran o'r Gymanfa. Gorchymmynwyd
, "Na ddylai un Eſgob drin y peth a
ynai i un arall, a Y dylid eſcymmuno 'r
"Henuriad

(*h*) *Concilium Arelatenſe in Gallia. vid.* Sir-
Concil. Gallic. Tom. 1. *pag.* 9.

" Henuriad a roddai arian a'r leg. 3, Na
" Diaconiaid gyllegru y bara a'r gwin
" Cymmun, 4, Y dylid cynghori y fawl
" llent eu gwrageedd yn y weithred yn go
" rhag priodi tra fyddent hwy byw. 5,
" attal rhag y Cymmun dros amyd y gw
" ievainge a briodent rai digredd. 6, Y dyl
" y fawl a ddygent gan dyliolaeth yn e
" cymmydogion tra fyddent hwy byw rha
" at fwrdd yr Arglwydd. 7, Na chai he
" cymmunid mywn un lle, ei offrwng yn
" mywn lle arall. 8, Na char un Apostat
" hwn a ymadawodd a'r ffydd) ei ddarbyn
" mundeb pan fyddai glâf, ond y dylid
" edrych a fyddai gwellhad buchedd ym
" Na ddylid all-fedyddio y Sawl a fedy
" o'r blaen yn Enw'r Drindod fendigedig
fy'n dangos, 1, Fod Christ nogion ym M
yr amser hwnnw. 2, Fod y llywodraeth
fig, trwy Esgobion ym Mhrydain, megis
mhob gwlad arall er amser yr Apostolion
Rheolau a wnaethpwyd yn y Gymanfa hon
grym yn *Mhrydain*, yn gystadl ac yn F
lle y cynhaliwyd y Gymanfa.

Pe buasai'r *Brutaniaid* eu gyd oll yn B
ni fuasai ganddynt un Christion llyg ch
Esgobion. Ond gan fod yma Esgobion a
riaid ganddynt, ynteu y mae'n eahlyn trwy
rhaid i fod yma Braidd hefyd y rhai oed
eu bugeilio. Ac nid yn y gymanfa uchod
ond yn mhob cymanfa agos a gynhaliwyd y
ledydd y Gorllewin, y bu ein Hesgobion
mysg eraill yn rhoddi eu barn. Mywn

---

* *Vid. Sir uchod. pag.* 9, 10, 11.

haliwyd *Bl. yr Argl.* 359, yn yr *Ital.* " Y
u Hefgobion ni cyn odidocced a neb rhai a'r
ethant yno o un wlâd. Pan ewyllyfodd yr
rawdr eu cadw hwy yno ar ei goft ef, ein
bion ni ym myfg eraill a wrthodafant y
g, oblegid ei fod ef yn beth anweddaidd i
yr ymherawdr faentumio cynnifer o honynt
ri o'n Hefgobion ni, y rhai oeddynt yn o ly-
a gymmerafant o haelioni'r Ymherawdr,
od yn gormefu a'r eraill. (*i*). Megis ac y
yn yn dangos i fod y *Brutaniaid* yn Grifi-
n (neu ran fawr o honynt o'r hyn lleiaf)
mae'n dangos i fod yma lywodraeth ll-
dd drefnus ac Efangylaidd, fef, Llywod-
Eglwyfig trwy Efgobion, yr hon drefn
do oes bwygilydd yn yr Eglwys, ac a ged-
fyd yn Eglwys Dduw hyd ddydd brawd.
mae'r hen Deidau yn rhoddi tyftiolaethau
am ffydd y *Brutaniaid* cyn dyfodiad *Awfti*
a gwedi'r Erlidigaeth uchod. *Bl. yr*
363, y Scrifennodd un o'r Hên Deidau a
Athanafius, lythyr at yr Ymherawdr † yn
iau hyn; " Gwybydd ynteu'r Ymherawdr
diccaf gan Dduw, ddarfod pregethu'r ffydd
yn mhôb gwlad er pan ddyrchafwyd Chrift
on a gadarnhaodd y Teidau yng Nghy-
a Nicæa. Y mae'r holl eglwys Gatholic
derbyn, yn yr Hifpaen, ym *Mhrydain*, yn
ngc, yn yr *Ital* &c. (*k*). A hyn ffydd yn

dangos

ncilium Ariminenſe. (*i*) *Sulpit. Sever.*
ſtor. Lib. 2. † Jofianus *oedd enw hwnnw.*
ſt. Athan ad Jovian. Imp. apud Theodr.
leſ. Lib. 3. *Cap.* 3. *pag.* 640. *vid. Atha-*
aco-lat. Tom. 1. *pag.* 399.

dangos fod y Brutaniaid yn jawn-ffyddlog, a credu yn union ynghylch perſonau 'r Dd ynghylch nattur Ddwyfol Chriſt, ac yn holl glau 'r Grefydd Ghriſt 'nogol. Canys unig efangylaidd y barnwyd pob peth yn y Cy honno yn *Nicæa*. Y mae hen Athraw tra ddog arall a elwir *Joan Aur-enau* yn yſcrifen hyn. *Tafod-jaith* y Brutaniaid (eb 'r ef) *drwſgl-ddybryd, ond y maent yn union-gyw tyb.* Fu hiaith *yn wir ſydd yn wrthun ba ond eu moeſau ſydd efangylaidd a dwyfol.* hyn a ddywedodd y Tâd parchedig hwnaw bedwaredd ganfed o Oedran Chriſt.

Ond i ba beth yr ymegniaf gymmaint peth cyn eglured? Onid yw *Gildas*, y diggymmar hwnnw, a 'r Hiſtoriawr cywir o enioed, yn dywedyd ynghylch diwedd yr E aeth honno fal hyn. "Wedi 'r dymheſtl ho "oſ y barhau yn agos i ddeng mhlynedd, gw "yr Ordinhadau yſgymmun gan farwola "Hawdwyr. Ac yno holl Ddiſgyblion "megis wedi hirfaith auaf-nôs, a ſwynhânt "gon Siriol dymhoreiddiwydd, a goleun "deg yr awel nefol. Adnewyddant yr "ſydd a ſwriaſid i lawr, ſyltaenant, add "a pherffeithiant Eſgob-tai er anrhyd "Merthyron Sanctaidd, a goſodant allan "buddugol ym mhob man. Cadwant dd "gwylion, a chyflawnant bethau ſanctaidd "lon ac a genau pur. A holl feibion llên a "neiddiant o lawenydd y rhai a gynheſwyd

(l) *Chryſoſt. op. edit. græc Savil. T pag.* 11.

arfèd eu mam. (*m*) Yr un yſtyr, ac oddi-
chydig yn yr un geiriau, y dywed *Beda* he-
r hwn yw'r Sais hynaf a ſcrifennodd hanes
wys. (*n*), Deallwn wrth eiriau *Gildas* nad
ffegrau Llannoedd yn ordinhâd ddynol, neu
ychymmyg Babaidd o'r hyn lleiaf, fel y ty-
ai. Canys yr oedd Pabyddiaeth heb eſgor
nſer da wedi mae *Gildas* yn dywedyd fod y
nogion yn cyſſegru Llannoedd, yr hyn ni
t ei wneuthur, pe ni fuaſai y fath arfer gan
Ghriſt'nogion yn gyffredinol. Ac ni wn i
llygredigaeth wedi dyfod i'r Eglwys cyn
ed a'r amſer hwnnw; ac am hynny y
beth i yſtyried, a'i onid oddiwrth yr Apoſt-
catwyd yr arfer neu'r traddodiad a'r y

wyf yn meddwl mae *Gwyl y merthyron*,
Wyl oedd y prif Griſtianogion yn gadw er
riaeth i'r Sainct a ferthyrwyd, y mae
yn feddwl yma. Canys megis yr oeddid yn
u Llannoedd a'r eu henwau, felly hefyd yr
ntiwyd i gadw y diwrnod y merthyrwyd
n ddydd gwyl bob blwyddyn, er annog y
w i'w canlyn a'i dynwared yn eu Zêl a'i
di-yſcog at yr Arglwydd Jeſu. Yr wyl
edwid yn ddifrifol yn y brif Eglwys, ac i
abſennol o'r Eglwys y dwthwn hwnnw, a
yn yſgelerdr erchyll, ac yn ddireidi mawr
. 'Yr ŷm ni (*eb'r hen Athraw ſanct-
elwid* Origen) yn cadw dydd coffadwri-
'r Sainct a fuont feirw yn y ffydd, gan
oleddu yn y gorphwyſdra a fwynhauſant

L 'hwy

(*m*) *Gild.* c. 8. *pag.* 11, 12. (*n*) *Bed. Hiſt*
lib. 1. *Cap.* 8.

‘ hwy, a chan weddio a'r ein cael ni ein h
‘ yn gymmeradwy gan Ddduw. Nid ym ni d
‘ cadw gwyl a'r y dydd y ganwyd hwy, g
‘ hwnnw yn ddechreuad eu gofid a'i profe
‘ thau; ond dydd eu marwolaeth, gan mae h
‘ oedd yn gofod terfyn a'r eu blinderau, ac
‘ trofglwyddo i lawenydd dibaid, lle na
‘ dim profedigaethau mwyach. ‡ Y mae hol
ddiu'r Eglwys yn crybwyll ynghylch y wyl
* ac yn ſiccrhau hefyd fod yr holl Ghriſt'n
uniawn-gred yn ei chadw ym mhob gwlad,
hynny y mae'n ddiau mae *Gwyl arbennig* y
gadwyd ym mhob oes er amſer yr Apoſt
Nid amherthynaſol ynteu y mae *Gildas* yn
gwaith yr hen Frutaniaid yn cadw'r Wyl
ym myſg dyledſwyddau hanffodol i Gr
gaeth.

Wedi gweled na ddiffygiodd Chriſt'no
ym Mhrydain wedi'r Erlidigaeth, a gwele
tyd eu bod yn jawn-ffyddiog, ſef yw hynn
eredu'n jawn holl Erthyglau'r grefydd
nogol, ni a awn rhagom i weled eu gwrthg
hwy oddi wrth y Ffydd hylwydd honno;
wir ddiau y mae'n ſiinder gennyf i drin
bethau budron, canys *Anhyfryd yw trin*
Wedi'r hyfryd bur-yd bach. Ond gan i'
beth ddamweinio, ac i Ddiafol gael cennad i
fath hadau gwenwynig yn ein brô ni, cyſieu

‡ *Expoſ. in Job. Lib.* 3. *fol.* 39.
* *Vid. Epiſt. Smyrn. Eccles. ad Eccles. Ph apud Euſeb. Hiſt. Eccleſ. Lib.* 4. *Cap.* 1 *Tul. de Coron. Milit. Cap.* 3. *pag.* 101 *Epiſt.* 34. *pag.* 48. *Baſ. Ep.* 336. *Tom.* 3 323.

llio allan eu hamdaſ, cyn belled ac y mae
ori yn crybwyll.
i nudwyd ein ſynaſiaid ag un math o Hereſi
yſod y ſwyddyn 378. Canys yr oeddent o'r
n yn cadw undeb ſfydd mywn rhwymyn
neddyf, yn dilyn rheol ddiſiommedig y Scry-
au, ac yn cadw'r Ordinhadau a phob peth arall
illwgr, megis ac a'i derbyniaſant oddi wrth yr
ſtolion y rhai a bregethodd iddynt. (o), Ond
ſwyddyn uchod y gwyrdrowyd pob peth yn
r doſt, ac yn wyr-gam ddybryd, fel yr wyſ
wr i ddangos. Yr ydoedd rhyw Henuriad
-falch o *Alecſandria* a elwid *Arrius*, wedi
ei haddias (mae'n dybygol) mywn rhyw amca-
a'r a oedd yn bwriadu i'w dwyn i ben; ac
achos hwnnw, efe a foddyliodd i wneuthur
ſc yn yr Eglwys, canys gwr oedd yn caru
yrraeth, etto'n wr dyſgedig, ac yn araithydd
A chan hyderu y byddei i ryw opiniynau
yddion gael eu groeſawi, efe a bregethodd yr
yddorion hyn, y rhai ſy'n llawn cabledd yn
n Mâb Duw ei hun. 1, Efe a wadodd
wdod ein Bendigedig Jachawdwr Jeſu Ghriſt,
haeru nad oedd ynddo un anian onid anian
ol. 2, Nad oedd efe er Trag'wyddoldeb,
allawer 'chwaneg o'r unrhyw gabledd felldi-
g yn erbyn y byth fendigedig Jeſu. (p), Ac

(o) *Manſit hæc Chriſti capitis membrorumque
onantia ſuavis, donec Arriana perfidia atrox
anguis tranſmarina nobis evomens venena,
res in unum habitantes exitiabiliter faceret ſe-
ere.* Gild. pag. 12. (q) Soz. Hiſt. Eccleſ. Lib.
Cap. 14. p. 18. Hiſt. Tripart. Lib. 1. Cap. 13
. 178. Theodor. Hiſt. Eccleſiaſt. Lib. 1 Cap.
ag. 573.

yn y ſlwyddyn a grybwyllwyd uchod, ſef
tramwyodd yr Athrawiaeth felldigedig h
Frydain, a hi a roeſawyd yn anrhydedd
laweroedd o'r rhai anwadal-farn y pryd h
Yn wir ſe dybygai dyn y buaſai yn anhawdd
Chriſtion ddygymmod a'r ſath ymborth gâ
wynig, ond ê fu (greſynol jawn oedd y t
gwenwyno pôb gwlâd a Thalaith yn agos t
holl fŷd lle'r oedd Chriſt 'nogion. Canys
Brutaniaid yn unig a dderbynniaſant yr
wyrgam ddybryd hon, ond pob gwlâd agos t
holl fŷd, fal y dywedais enſys, a gâdd ran o
Hudwyd dau neu dri o'r Ymherodron g
Ie Eſgob *Rhufain* ei hun a fwyttaodd lo
fol o honi, yr hyn (ym myſg pethau gw
eraill) ſy'n dangos yn hyloyw, fod ei *San*
rwydd et mo'r ſiommedig a neb arall yn y by
Enw'r gwr a haerodd yr opiniynau diawlig
gyntaf oedd *Arrius*, ac am hynny yr H
elwir *Hereſi Arrius*, hyd heddyw.

Hwn yw ceccryn ci occraeth,
Saethai'n ſarrug ſeithbug ſaeth
Yn erbyn Chriſt; triſt fu'r tro
I'r baw gwaſg Rabbi gwoſgo;
Llerwddyn dan fantell orddu;
Fâb ffroen ddig fâb uffern ddu.
Can's pa ddyn ond ciw annwn
Wnaethai fal y gwnaeth hwn?
Ond câs y diras diriaid
Aruthr goſp ond yswrth raid

* Canys fel y
yn eſmwyt
gorph, y t
yn ei ganol, a
ymyſcaroedd
walltwyd all
y daeth i *J*
frawd-ffydd
blaen. *Soz. l*
Cap. 28. *p*

(q) *Dr.* Reynold's *Conference with Ha*
45, &c.

gau egwyddorion hyn a weithiasant waeth
o lawer na'r Erlidigaeth greulonaf. Canys
i (yn y jawn ystyr) sy'n gosod gau-gredi
mywn dŷn, a pherygl marwolaeth dragy-
ol. *Gochel y dyn a fyddo Heretic wedi un*
rhybydd, Gan wybod fod y cyfryw wedi ei
troi, ac yn pechu, gan fod yn ei ddamnio ei
. Tit. 3, 10, 11. Ond Merthyrdod sy'n
wyddo y Chriftion o drueni y bywyd hwn,
d trag'wyddol. *Y neb fydd yn cael ei einioes*
ll; a'r neb a gollo ei einioes o'm plegid i, a'i
i, eb'r ein Hiachawdwr *Mat.* 10, 39. Ac
wydd i'n Hynafiaid ninnau yn yr amser
w gyffroi'r Holl-alluog i Ddigofaint drwy
ith yn credu i'r fath athrawiaeth atgas ac
d yn llawn cabledd yn erbyn ei *Fâb*, hwy a
yn dra ysgeler yn eu moesau, yn dra anffo-
n eu meddiannau, ac yn ddi-ddadl yn ddam-
yn eu Heneidiau, sef cynnifer a barhaodd i
Mâb Duw hyd eu hangau. Canys fel y
odd Hên *Ireneus*, ddwys Athraw godidog,
rift a farna y cyfryw rai a wnant Herefiau
hwygiadau yn yr Eglwys, y rhai ŷnt ddy-
n creulon, heb ddim cariad at Dduw,
r yn perchi elw a'i budd eu hunain o flaen
eb yr Eglwys. Y rhai hyn am bôb acho-
bychain diftadl a rwygant ac a wahanant
h gogoneddus Chrift, a phe baent yn eu gallu
liniftrient. Y rhai hyn a ddywedant eiriau
l, ond eu bwriad yw gwneuthur amrafael
mmyrraeth. Y rhai hyn yn wir ddiau ŷnt
idlo gwybedyn ond yn llyngcu camel. (*r*),
fol (*medd hen Athraw arall*) yw Awdur

(*r*) Iren. Lib. 4. Cap. 62. pag. 292.

" *Hereſiau a Rhwygiadau yn yr Eglwys* ſ
" gallai trwy hynny ddymchwelyd y ffyd
" gru y gwirioned, a thorri r undeb. (s) D
arn yr hen Athrawon ynghylch *Hereſi.*

Etto nid oes i ni feddwl i'n holl gyd-wladwy
adaw gwr ſyrthio y pryd hwnnw: Mae'n deby
lawer o honynt ſyrthio, a bod y rhai hynny (
mae Hereticiaid yn arferol i fod) yn dugn
y jawn-ffyddiog, trwy ofer-ſiarad ac ymgecc
hwy, y rhai oeddynt wedi *Eu cyfan-gyſſylltu*
yr un meddwl, ac yn yr un barn gwirioned
Yr oedd hi'n ofid a thriſtwch calon yn ddi
ffyddloniaid weled y gau-athrawon yn cam ar
y gwerinos i'r Hereſi ddiflifriol honno *ag oe*
gwadu yr Arglwydd yr hwn a'i prynodd
Ond beth a allent hwy ei wneuthur? Ni thy
ymddiddleu a hwy ddim; canys dynion ceccrus
wrion oeddynt, ac yn cablu *y pethau ni wyd*
A'i holl gadernid oedd dichel-ymadrodd a tha
hyn a ddywedent yn wrol-wych ac yn hy, er
y cabledd mwyaf yn y byd. Ond o'r diwe
Ffyddloniaid a gymmeraſant y ffordd orau i
thio, a'r moddion gorau i dyccio, ſef yw hy
gweddio Duw i agor llygaid y gau-athrawon
gwelent eu hamryſuſedd, a'i cyfeiliornad.
attebodd yr Arglwydd ddeiſyfiad ei weiſion,
wnaeth yn ôl eu dymuniad; Canys o teſur y
dig ac ychydig, yr Hereticiaid a yſtyriaſant o
ſrif nattur eu hegwyddorion, a ſail eu crefyd
yno wedi darllen y Scrythurau, hwy a ddeall

(s) *Diabolus Hæreſes invenit & ſchiſm quibus ſubverteret fidem, veritatem corrump ſcinderet unitatem.* Cyprian. de Unitat. E §. 2. pag. 296.

Athrawiaeth a ddychymmygwyd gan y Diefyl
ffern a oeddynt hwy yn gredu: Ac edifar-
nt o herwydd y cyfeiliornad hwnnw, ac a
ſant at y wir ffydd.

r wyf yn meddwl mae *Arrius* yw Tâd Ge-
n y ſall, y rhai a gyfodaſant yn ddiweddar
n hoes ni, ſef y *Crynwyr*, canys y maent
hau hefyd yn gwadu Luwdod Chriſt, ond
r y maent hwy wedi myned tu hwnt i'w
aw, canys y maent yn gwadu y Tri pherſon
Drindod, yr Adgyfodiad, y ddau Sacraſon,
dd a Swpper yr Arglwydd, &c. Yr hyn
Arrius, (er cynddrwg Heretic oedd) yn
]

eli hyn y lu ein Hynafiaid yn uniawn-gred
ffydd ryw dalm cymheſur; canys er fod
dynionach anyſgedig yn glynu fyth yn ddi-
wrth yr Hereſi, ac yn pregethu'n ddirgel
n Teios i ynnill proſelytiaid, etto nid oedd-
nid nifer fechan o ddynionach gwael dif-
hudwyd gan Ddiafol. Ond yr Athrawiaeth
gethwyd yn yr Eglwyſydd oedd yn jachuſol,
nion-gywir, ac yn gyttun a'r Scrythur.
A hynny a barhaodd hyd y flwyddyn 405,
nha amſer y gwyr-drowyd Ffydd y Brutani-
l-waith yn gethin-aruthr trwy wenwyn a fa-

welwch y Pappuryn a gyfieuthais i, a elwir
edigaeth ddiffrifol i'r Crynwyr. (t) Qui-
Sc. *articulis fidei in magno Concilio Nicen.*
matis] Aſſentiantur omnes ubique Eccleſiæ
iſpania, Britannia, Gallia, Italia, &c. *Epiſt.*
nas. ad Jovian. Imp. apud. Theodor. Hiſt.
Lib. 3. Cap. 3.

gafid ym *Mhrydain* a'r y cyntaf, ond ni d
wyd mo'no allan nes myned i *Jeruſalem*.
yr oedd llawer o wŷr dyſgedig ynghylch yr
hwnnw yn arfer myned i *Jeruſalem*, yn gy
weled gwlâd enedigol, a'r lle y diod
Chriſt, ac i ymreſymmu a'i gllydd ynghyl
holl bethau a bertlynent i Iechydwriaeth,
o bôb gwlâd y deuent yno. (*u*), Ac ym
eraill o'n Hynafiaid ni, yr oedd yno Beriglo
gedig a elwid *Morgan*, (oblegid ei en
i. e. gerllaw y *Mor*) yr hwn oedd cyn e
ed ag un a'r a ddaeth yno o ran Dyfg, Da
Synwyr; Canys y mae y fawl a'r a yſgrife
fwyaf yn ei erbyn yn addef ei fod yn odido
gymmar o ran dawn, yſgolheigctod, a fy
ac yn ymddangos fel pe futaſai yn wr duwiol.
Ond er hynny gyd yfywaeth! Efea wyrod
wrth y ffydd Apoſtolic, ac a bregethodd yn
rhâd ras Duw, ac a droes yn *Heretic*, Ch
o ddyn tew, gwddf-fraiſc, yſgwydd-gam ac
geidiog oedd efe: (*x*) Ac efe a'i Ddiſgyblion
Awdwyr yr Hereſiau hyn. 1, "Ddarfod creu
" yn ŵr marwol, pa un a'i pechu, a'i
" a wnaethai efe. 2, Nad oes mywn dyn
" gwreiddiol, oblegid pechod *Adda* (m
" *hwy*) a niweidiodd ei hun yn unig, nid neb
" 3, Fod Iechydwriaeth oddi wrth y g
" yn gyſtal ac oddi wrth yr Efengyl. 4
" rhai dynion cyn dyfodiad Chriſt yn y c
" yn ddi-bechod. 5, Fod plant newydd-
" yr un cyflwr diniweidrwydd ag oedd

(*u*) *Sozom. Hiſt. Eccles. Lib.* 2. *Cap.* 16.
46. (*w*) *Auguſt. Epiſt.* 106. (*x*) *Oroſ.*
pag. 666, & 639.

n iddo bechu. 6, Mae nid o herwydd i
dda bechu ydyw 'r achos fod marwolaeth yn
n wrth ddynol ryw, na chwaith o herwydd
Gbrist adgyfodi, y mae i ninnau Adgyfodiad
y tarn ddiweddaf. 7, Fod dyn heb bech-
, ac y gall yn hawdd, os mynn, gadw Cor-
ymmynion Duw. (y), Fi holl Athrawiaeth
enffettur oedd, *Y gallai dyn fod yn gadwedig*
rās Duw. (z), Er fod rhai dynion yn barod
bied fod ei Wrthwynebwyr yn angwanegu
at ei athrawiaeth i beri dynion ei chaffau a'i
ddio hi'n fwy; etto'r wyf yn meddwl iddo
gu rhai pethau na allant fod yn llai eu heuog-
id na Heresi ddiniftriol. Ei enw yn lladin
Pelagius, a'i athrawiaeth a elwir ganddynt,
ſi Pelagius; ac ynghylch *Bl.* yr *Argl.* 405,
chreuodd efe ei chwydu hi allan. (a)

Pan welais dymp jawn lwys don
Pwn o ſothach pen ſythion,
Er ei araith loyw-jaith lân
Ni fawryg f i Forgan.
Can's beth a dâl gofalu,
Am ddawn anian golfan gu;
Heb jawn ffydd, hylwydd beilyn,
Yn ys gwiw Jôn, Jeſu gwyn?

i ddychwelodd *Morgan* fyth i Frydain wedi
ny, a da fuaſai hi, pe ni ddaethai ei athrawi-
yma chwaith, ond hi a ddycpwyd yma gan
ryw.

(y) *Vid. Uſſ. Primord. Cap.* 9. *pag.* 218. (z) *Hiſt. Eccles. Lib.* 1. *Cap.* 17. (a) *Prateol. ch. Hæres Lib.* 14. *Cap.* 14.

ryw rai, ym mhen ugain mhlynedd wedi
eſgor arni. (b) A'r gan-athrawon hynny (y
naf o honynt a elwid *Agricola*) a weithiaſa
egniol ym mhlaid *Morgan* a'i athrawiaeth.
dodaſant eu egwyddorion allan yn y dyſau
doccaf a'r a allaſid eu gwychu hwy, ac a ro
ſant yr annogaethau pwyſiccaf a allei eu ſy
ddychymmyg, a'r i ddynion eu credu. A
myſg rheſymmau eraill hwy a ddeiſyfaſant
y bobl i yſtyried cyn ddyſgedicced dyn oedd
gan eu cyd-wladwr parchedig, cyn fowyed e
eyn ddwſned ei wybodaeth, a chyn enwocce
yr holl wledydd o amgylch. *Ped yſtyried*
o *ddifrif* (eb'r hwy) *yr ym yr medawl, na*
eich cydwybod chwi i dybied y buaſai y ſath
ſinydd tra gollidog yn cyfeiliorni yn ei athr
aeth: Ond er deued y rheſymmau teg hy
nid oedd gan y Brutaniaid hoffder yn y byd y
Athrawiaeth. (c), Canys yr oeddynt yn hyd
cach yn yr Yſcrythurau, nag y coelient *T g*
dyn fod yn gadwedig heb râs Duw. Ond yn
ddiau fe hudwyd ambell un ganddynt o'r
anwadal farn, ond etto nid oeddynt onid nife
chan. Od oedd rhai megis *plantos yn hyb*
man, ac yn eu cylch arwain a phôb awel dyſ
diaeth, etto y rhan fwyaf a lynaſant wrth at
wiaeth ddi-ſiommedig y Scrythurau. Ac o
rhai (megis yr *Iſraeliaid* gynt) yn hoffi *Pom*
nau a'r cennin a'r winwn a'r garllec yr Aſ
Num. 11. 5. Etto y rhan fwyaf a waedda
gyd a meibion y Prophwydi, *O wr Duw y*
An

(b) Bl. yr Argl. 425. *Stilling. Orig. Bri*
Ch. 4. *p.* 287. (c) *Bed. Hiſt. Eccles. Lib.* 1 C
17.

yn y crochan, ac ni allent ſwytta. *Ja-*
bin 4. 40.

wir ddiau y mae'n rhaid i ni addef ſod
'nogaeth wedi gwanhychu'n ddirfawr yn
ddain ynghylch yr amſer hwnnw, a bod
addoliaeth wedi ymddyrchafu'n aruthr.
ſe dybygai dyn y buaſai'n orchwyl hawdd
ffeiriaid i wrthbroſi y fath Hereſi ag ydoedd
hyloyw yn erbyn Sail Chriſt 'nogaeth ei hun:
tel y dywed yr Hiſtoriawr *Ni allent ddyr-*
nd a bi, ac ni allent chwaith ei gwrthbroſio.
Ac am hynny y gorfu iddynt anfon at eni
ydogion i *Ffrainge* i ddeiſyf a'r iddynt
ngu ddanfon troſodd, rai o'i Duwiolion
dlig i wrthbroſi r Hereſi a'r a ddycpwyd
liweddar attynt. Ac yn ddiattreg y bu Cy-
i yn *Ffrainge* fal y chwilid allan y godidoc-
i holl Dduwiolion i'w danfon i *Frydain* i'w
rthwyo a'i ſefydlu yn y ffydd uniawngred
no y dewiſwyd dau *Eſgob*, enw'r naill oedd
m, ac enw'r llall oedd *Lupus*, i gymmeryd
aith yn llaw. A'r ddau Eſgob duwiol
faſant yn ddianoed i'w taith, a phan oeddynt
nner y ffordd, y dywedir i Satan gytodi
ſil o wynt gwrthwyneb i'w taith, yr hwn
piodd y llong draw ac yma nes ei bod a'r
(*e*) Ac yn y cyfamſer hwnnw yr oedd
on yn huno, ond hwy a'i deffroeſant ef a'r
gan weiddi (mal y Diſgyblion gynt) *O Feiſ-*
iſtr, darfu am danom; Ac ar hynny efe a
odd, ac a weddiodd Dduw, a'r gwynt a
odd, *a bi a aeth yn dawel.*

Wedi

) *Bed. ibid.* (*e*) *Conſtant in Vit. Germ.*
Cap. 28. *& Bed. loc. cit.*

Wedi iddynt dirio ym *Mhrydain*, ptin y g
wyſaſant cyn myned i gyflawni'r gwaith a
wyd arnynt. Canys hwy a brägethaſant y
nionedd yn aml ac yn ddiwyd, nid yn y L
dedd yn unig, eithr ym mhob lle y byddai
ddaſrwydd, yn yr heolydd, yn y maeſydd, a
le bynnag y gwelent gymmwyſder lle ac a
(f), *A'r* Arglwydd Dduw a roddes ei yſp
weithio gyd-a'r gair fel na ſaſuriaſant yn
canys trowyd y rhai digred, cadarnhawyd y
uniawn-gred, ſefydlwyd y rhai petrus-gred,
hawyd y gweiniaid, a'r rhai o'r blaen a dd
raſant râs Duw, a ddycpwyd yn-awr i'r
dymmer edifeiriol *fal y taer-ymbiliaſant am*
A chaſaodd pawb athrawiaeth *Morjan*,
ddechreuaſant i ddiyſtyru ei hamddiffyn
canys hwy a wybuaſant y pryd hwnnw,
ffuantwyr oeddynt, ac *Hereticiaid* yn wir d
A hwythau, pan welſont eu bod mywn di
ab amharch, a aethant yn athriſt, ac yn ſy
ddylgar jawn; ac yno gy la mawr ofid a thriſt
calon, hwy a aethant a'r encil, i ymgyngho
beth a tyddai orau i wneuthur; A i cyngor
i amddiffyn eu hegwyddorion mywn Ymre
miad cyhoedd, deued a ddelai o hynny. F
hwy a ddaethant i *Lundain* ym mha ddin
obdd *Garmon* y pryd hwnnw yn pregethu
a'ddywedaſant wrtho eu bod hwy yn chwen
ſiarad ag ef ynghylch y pyngciau ag oedd m
dadl rhyngddynt. A *Garmon* a gyttunodd,
amſer a appwyntiwyd. Ac a'r y diwrnod g
dedig y daeth amddiffynnwyr *Morgan* m

(f) *Conſt. & Bed. ibid.* vid. *Uſſ. Pri*
Cap. 11. *pag.* 327.

d hoywon tacclus, ac a ddechreuaſant eu Ha-
yr hon oedd yn unig wâg-eiriau, a ffraethder
drodd, heb un rheſwm dwys na dim cyffelyb
Ac yno *Garmon* a *Lupus* (gŵyr tra gwy-
l yn y Scrythurau) a'i gwrthbrofaſant yn y
w fodd allan o air Duw, fel nad oedd gan y
af o honynt (druan gwr!) air i ddywedyd
na dyn a'r parlys mŵd arno. A phrin na
afid hwy y pryd hwnnw gan y Corf, ond
on a'i hattaliodd hwy (*g*), Ac a'r ol hynny
ynodd pawb wrth y gwirionedd a bregeth-
gan yr Eſgobion Sanctaidd, *Garmon* a *Lupus*,
gerth ambell un gwrthnyſig anhydyn. Ac
myſg eraill, y dywedir i fod rhyw ŵr gelu-
gerllaw *Croes-oſwallt*, yr hwn, tra fu *Gar-*
yn pregethu yno, a ffrommodd yn aruthr,
ddifenwi y gwr Sanctaidd, a dirfawr gablu
hrawiaeth. Ond gwell a fuaſai iddo beidio,
s ym mhen ychydig amſer gwedi, y llithrodd
ear, oddi tan, ac o amgylch ei Balas, ac a
yn llynn o ddwfr; (*h*) a'r Llynn hwnnw a el-
yd heddyw *Llynge-lſs*.
ghylch yr amſer hwnnw (ſef *Bl. Argl.* 427)
r *Ffichtiaid* a'r *Saeſon* * yn eſtroniaid gor-
l ym myſg y Brutaniaid. Ac er iddynt ore-
ryw gyfran hoyw-deg o'r lleoedd gorau, etto
eddynt todlon i'w cyflyrau; rhaid iddynt
y cwbl neu ddim. Y *Brutaniaid* hwythau,
mnullaſant gâd o ŵyr pyburion i ymladd a
hwy

(*g*) *Populus arbiter vix manus continet, &c.* Conſt.
ta Germ. Lib. 7. Cap. 23. (*h*) *Humph.*
d's. *Brev. of Britt. p.* 92. * Nid oedd y
on wedi eu gwahawdd yma etto gan *Wrtheyrn*,
ddynt yn cyd-yſpeilio a'r *Ffichtiaid*.

hwy, ond er cadarned oeddynt, ni antu
roddi Cad a'r fae oni ddeuai *Garmon* a *L*
gyd-a hwy. A hwy a aethant yn ol dymuni
milwyr i'r gwerfyll artynt, fef yw y lle y
ddynt y pryd hwnnw, gerllaw *Gwydd-Gru*
Sir y Fflint. (*i*), Ac yno y rhan fwyaf o'r
wyr a ddeifyfiafant a'r i'r Eſgobion eu b
ddio hwy cyn yr elent i ymladd a'i gelynio
a llawer o gyffredin bobl y wlad a ddaet
bob dydd i dderbyn yr un ordinhad. Ob
llawer o honynt a droawdd yn Grift'no
wrth weled y gwyrthiau a wnaethpwyd trwy
Duw gan yr Eſgobion-Sanctaidd.

Gwrthddadl.) Od oeddid yn bedyddio
bychain yn yr oes honno ym Mhrydain, mi
ilyfiwn wybod yr achos na fedyddiwyd y mi
hynny yn eu metyd: Canys yr holl Gâd,
gerth y rhai a dderbynniafant yr ordinhâd e
a fedyddiwyd gan *Garmon* a *Lupus*. Ac
'n ficcr ei bod hi'n gâd luoſog, canys er
gael y fuddugoliaeth y pryd hwnnw trwy w
Aleluja, fal y darllenaſoch *Rhan* I. *Pen.*
dal. 58. Etto nid oeddynt yn meddwl dim ll
y cyntaf, ond ei hymladd hi trwy nerth
Ac nid y Sawdiwyr yn unig, ond cyffredin
y wlad a ddaethant yn dorfeydd bob dydd
bedyddio gan yr Eſgobion duwiol. Fe ellir
wrth hyn, nad oeddid yn bedyddio plant by
ym Mhrydain cyn i Babyddiaeth ddyfod

(*i*) *Gwel.* Rhan I. Pen 3. tu dal. 58.
Maxima exercitus multitudo undam lavacri
taris expetiit. Conſtant. in Vit. German. L
Cap. 28. Bed. Hiſt. Eccles. Lib. 1. Cap. 20

amgen, e fuafai y rhai hynny wedi eu bedyddio
a mebyd.

d. 1, Yn wir ddiau nid yw hon ond gwrthddaddl
gam ddybryd, yr hon ni fuafwn i yn ei gofod
, oni buafai i mi glywed rhai dynionach (nid
r uniawn-gred) yn ymddadleu arni, i faentu-
Hereſi ac opiniynau amrwd. Canys yn gym-
a tod Rhieni y mulwyr hynny yn Baganiaid,
a addyſcafant eu plant yn yr unrhyw eilun-
iaeth a hwythau. Ond pan welodd yr Argl-
d yn dda i wneuthur *Garmon* a *Lupus* yn
ynnau o'i troedigaeth, a'i dychwelyd hwy a
ydlwch i oleuni, yna y derbynniafant tedydd-
id yw ryfedd tod eilun-addoliaeth wedi ym-
chafu cymmaint ynghylch yr amſer hwnnw ym
ydain, ped yſtyrid ymgyrch gwaſtadol y
iaid a'r barbariaid eraill o bobtu'r amſer
nw, y rhai gan eu bod yn elynion i'r grefydd
ſtianogol, a ferthyraſant yn anad neb yr Eſ-
n, Henuriaid, a'r Diaconiaid, fal y gallent
hynny yn fwy dirwyſtr ſefydlu eilun-addo-
. (*l*); Ac yno y rhan fwyaf o'r gwerinos
dal-tarn, heb tugail arnynt, a droeſant yn
iaid er cadw eu hoedl. A chymmaint o wŷr
neu Offeiriaid a adawyd, oeddynt yn wir
yn fetheilig ac yn lleſg aruthr, gan ni alla-
u hun wrthbroſi Hereſi *Morgan*, yr hon
mo'r hyloyw yn erbyn un o byngciau ſyl-
y grefydd Ghriſt'nogol, ſef Jechydwriaeth
dynol

Johann. Leydens Chronic. Belgic. Lib. 2.
. & M.S. *vetuſtiſſ. in membrana. ſcript.*
loquitur. Mat. Weſt. ad. A. D. 506. *ap.*
toni Anglia Sacra. vid. Sabell. Enead. Lib.
p. 6, 7.

dynol ryw trwy râs. Ni a ddylem yn hyt
foliannu Duw am iddo deilyngu wneuthur y
gobion duwiolion hynny yn offerynnau yn ei
i ddychwelyd rhai o'n Hynafiaid o dywyllw
Oleuni, na chymmeryd achlysur oddi wrth h
i faentumio *Hereſi*, ac opiniynau gwyrgam.

2, Yr ym yn darllen fod *Morgan* ein
wladwr mywn Cymanfa yn yr *Ital*, lle y ga
efe i gyfrif am ei egwyddorion; ac yno ym
pethau eraill, y gofynnwyd iddo ynghylch bed
Canys gan ei fod efe yn dal, *Fod plant by*
newydd eni yn yr un cyflwr diniweidrwyd
ydoedd Adda cyn iddo bechu, hwy a dyga
gallai efe gyfeilliorni ynghylch deiliaid Be
hefyd, ſef yw hynny, ei fod efe yn dal, na d
bedyddio plant bychain. Hyn meddaf a ofyn
i *Forgan* mywn Cymanfa gyhoedd i wybod
jawn-ffyddiog a'i Heretic oedd efe ynghyl
Egwyddor honno. Ac yno *Morgan* a atte
"Yn wîr ddiau (*eb'r ef*) Mi a fyddwn y
"retic, ac yn Heretic na chlybuwyd
"mo'i fath, pe daliwn na ddylid bedyddio
"bychain. Can's pa ddyn a all fod mo'r
"gedig a gwneuthûr yn wrthwyneb i'r
"mae'r Scrythur mo'r hyloyw yn ei dda
"ac yn wrthwyneb i arfer yr Eglwys gat
"er amſer yr Apoſtolion hyd heddyw.
"cynddrwg yr ydych yn meddwl am dan
"feddylwch fy mod mo'r ddaign-ddiras a
"Ac yn wir ddiau ni chlywais i am un H
"gwrth

† *Vid. Auguſt. contra. Donat. Lib.* 4
24. *Hieron. contra Pelag lib.* 3. *pag.* 109
Comment. in Cap. 6. *ad Rom. Aug. de Ba*
Infant. Lib. 4.

rthnyſig a'r a fu erioed, a ommeddodd ddi bedydd i blant y ffyddloniaid. (*m*) Yr eiriau a gâf iddaf dim ſulw arnynt, yw y rhai ddaf a leſarodd, *Ni chlywais i am un Here-*xc. A hynny ſy'n dangos. 1, Nad oedd neb ſt'nogion yn yr amſer hwnnw, ym mha wlâd ag y bu *Morgan*, yn gommedd bedyddio bychain, Canys ped amgen, ni allaſai eſe edyd, fal y gwnaeth. 2, Na bu neb erioed y gwyddai eſe yn yr oeſoedd o'r blaen, a'r ruſodd a ddylid bedyddio plant bychain, ac e hi'n ddiddadl ei fod eſe wedi manwl-io Oes-hyfrau'r Eglwys; Canys eſe a gyfrif-gan bawb cyn ddyſgedicced dŷn a'r a fu d yn y byd Chriſt'nogol. Ac am hynny, y llawer o wŷr dyſgedig yn dywedyd yn hy-, mae nid eſe oedd prif-awdur yr Hereſiau bwy llwyd euſys, ond rhai o'i ddiſgyblion; a ddywedant fod ei athrawiaeth ef yn lled ſol, etto'n wyrgam yn ei ſail. 3, Na bu ddadl erioed yn yr Eglwys gatholic ynghylch ddio plant; ac ni bu un Heretic, er cym-a fyddai ei gyfeiliornad, a ddringodd i'r binagl amryfuſedd, ag y taerai na ddylid n plant bychain yn aelodau'r Eglwys trwy d. Yn-awr pe buaſai'r *Brutaniaid* yn peidio ddio plant, ê fuaſai *Morgan* yn dywedyd, *lywais i fod un wlâd yn gommedd bedyddio erioed ond Brydain:* Ond y mae eſe yn dywe-na chlywodd eſe am NEB CHRIST'-GION MŸWN UN WLAD pe nnag yn cyfeiliorni yn y pwngc hwnnw.

M Ond

(*m*) *Vid. Uſſ. Primord. Cap.* 10. *pag.* 265. *Aug. de Peccat Orig. Cap.* 18.

Ond efe a gawſai weled a chlywed, pe hyn
fuaſai yn ei wlâd ei hun. Barned y dyſgedig y
pa achlyſur i faentumio Hereſi, y mai gwei
yr Eſgobion hynny yn bedyddio y milwyr y
cyflawn oedran yn ei roddi.

3, Y mae'r hên Deidau yn tyſtiolaethu fo
Brutaniaid yn uniown-gred, neu yn cred
uniawn ynghylch holl byngciau y grefydd G
nogol. (*n*), Ond hwy a fuaſent yn ddyga
reticiaid, pe attaliaſent blant bychain rhag Be
Canys y mae'r Teidau oll yn tyſtio megis
genau, fod arfer Eglwys Chriſt yn bedy
plant bychain yn draddodiad, neu athrawia
gâdd hi oddi wrth yr *Apoſtolion*. Clywch be
ddywed hen athraw dwys a elwir *Origen*, yr
a Scrifennodd ynghylch *Bl. yr Arg.* 230,
Eſponiad a'r *Pſal.* 51, 5. *Wele mywn anwi
i'm lluniwyd, ac mywn pechod y beichiogo
Mam arnaf.* O ethryb hyn (eb 'r ef) ſef y pe
gwreiddiol yma, y câdd yr Eglwys *dradd*
oddiwrth yr Apoſtolion i fedyddio plant byc
(*o*), A'r traddodiad hwnnw oedd un o'r rh
mae'r Apoſtol yn orchymmyn i'r *Theſſalo*
hynu wrthynt, pan yw yn dywedyd, *Am b
frodyr, ſefwch, a deliwch* y traddodiadau *a*
oaſoch, pa un bynnag a'i trwy ymadrodd a'i
ein Epiſtol ni. 2. Theſſ. 2. 15. Ond i ba
y dywedaſ gymmaint ynghylch peth mo'r eg
Canys oni fyddai'r dyn hwnnw yn gwag-dreu

(*n*) *Athan. Græco lat. Tom.* 1. *pag.* 399.
ejus Epiſt. ad Jovian apud Theodor. Hiſt. E
Lib. 3. *Cap.* 3. *pag.* 640. *Chryſoſt. o*
grece Savil. Tom. 8. *pag.* 11. (*o*) *Comenta*
Pſal. 51.

, yr hwn a gymmerai lawer o boen i brofi
r eiry yn wynn, neu'r pŷg yn ddû? Cyn
ceed ydyw fod y Brutaniaid, megis Chriſt-
on uniawn-gred eraill yn bedyddio plant by-
a hynny. Canys bydded ein Hynafiaid yn
wn-gred neu yn Hereticiaid, yr oeddynt yn
ddio plant. A mi a brofais eusys eu bod yn
n-gred; ac mi a brofais hefyd, fod yr holl
nogion uniawn-gred yn bedyddio eu plant,
hynny yr oeddent hwythau (gan eu bod yn
'r Eglwys Gatholic) yn canlyn yr unrhyw
Apoſtolic. A phe buaſent yn Hereticiaid,
fuaſent mo'r addfwyn a goſod rhyw nod
nol rhwng eu plant, a phlant y rhai digred:
el y dywedodd *Morgan*, ni chlybuwyd fod
ereticiaid erioed yn dywedyd yn hyloyw yn
bedydd plant. A chymmaint a hynny
lch

ithred ffôl gau Athrawon,
luddias llu * *addas llon*
rhai digrêd rhag bedydd:
ith ſâl! o'r anrhaith ſydd!

* Plant bychain yw y rhai hynny.

i ddychwelyd at *Garmon* a *Lupus* etto, am
y dywed hen Gronicl, *Pa beth bynnac a dy-*
a'r eu tafawt, wyntwy ae cedernbeynt trwy
wl wyrthiau a wnai Duw erddynt. (v),
n anghwanegu yma lawer o'i gwyrthiau,
oes gennyfi na hamdden i'w hyſgrifennu,
d chwaith i goelio'r cwbl; y neb ſy'n
ych hanes gyflawn, darllened *Beda Hiſt.*
Lib. 1. *Cap.* 17, 18, 19, 20, 21. Ond yn

(v) M. S. Vetuſtiſs.

wir ddiau nid allaf heb fawr anniolchgarw
goffadwriaeth y ddau Eſgob duwiol, adael h
ddwy weithred odidog a wnaethant er lleſh
Hynafiaid, ſef. 1, Treſnu Yſgoldai er cynny
dyrchafiad dyſgeidiaeth. 2, Eu gwaith yn r
iddynt Ffurf Weddi gyffredin, yr hon a d
ſant ganddynt o *Ffraingc*.

1, Yr oedd Dyſgeidiaeth wedi gwanhy
ddirfawr ym *Mbrydain* ynghylch yr amſer hw
a hynny oedd y prif achos na feiddiodd ein H
bion ni ymddadleu ag Amddiffynwyr Hereſi *M*
Canys gan nad oeddynt yn Jeithyddion da,
anhyddyſg hetyd a'r Yſgol-ddiſinyddiaeth,
loſophi, nid allent gyda dim hyder ac antu
ddadleu a hwy; ac am hynny hwy a ddew
yn hyttrach i golli peth anrhydedd trwy n
na cholli'r achos trwy ſiarad yn drwſgl
angheltyddgar: A hyn oll a wybu *Garmon*
gon da, ac am hynny, efe a barottoes eli
methiant a'r gwendid hwnnw hetyd. Fe
Garmon a gymmerodd ddau lange ievainge
rol atto, enw'r naill oedd *Dyfrig*, ac enw
oedd *Iltwt*. ‡ Ac a'i haddyſgodd yn holl
eidiaeth, dynol a dwyfol, fal y byddai iddyn
thau addyſgu eraill rhagllaw, er cadw
daeth a moeſau da yn y tîr. A'r ddau Yſ
hynny a gynnyddaſant yn wych odidog myw
hodaeth, a hwy a fuont yn cadw Yſgolion
eu hunain wedi ymadawiad *Garmon*. Yſ
y *Dyfrig* hwnnw oedd *Teilo fawr*, yr hw
hynny a amddiffynnodd y ffydd gatholic yn
wych ac yn nerthol, yn erbyn amddiffynnwy
Morgan mywn cymanfa a gynhaliwyd *Bl.*

‡ *Vincent. Spec. Hiſt. Lib.* 21. *Cap.*

, yn *Llan-Ddewi-Breſi.* Ei yſgolhaig eſ
d *Samſon,* yr hwn a ſu'n Arch-eſgob yn
daw; ac *Aidan,* yr hwn a ſu mo'r lew yn
rthſefyll pabyddiaeth pan ddanfonwyd *Awſtin*
y pâb *Gregori* i bregethu i'r *Saeſon*; gyda
wer eraill dſuedog a gwrêng. (*q*), Dywedir
i yn *Henllan* yn ymyl *Wy* yr oedd ei yſgoldŷ,
ood ganddo yno ynghylch mil o yſgolheigion;
d efe a fyddai weithiau mywn lle a elwir *Moch-*
u. Yr ydys yn dywedyd mae y *Dyfrig* hwn
dd yr Eſgob cyntaf yn *Llan-dâf,* (*r*).
Cwnaeth *Iltwt* hefyd ei ran yn wych oddidog
dferu dyſgeidiaeth a moeſau da. Ei yſgolheigion
oedd *Gildas,* yr hwn a gyfenwir y *gwr doeth*;
wi yr Arch-eſgob, gyda channoedd eraill
nwaneg, y rhai ni wyddys eu henwau. A hyn
a ddaeth i'r *Brutaniaid* trwy ddiwydrwydd a
ſg *Garmon* a *Lupus.*
Yr ail waſanaeth ardderchog a wnaeth yr Eſgo-
on i'n Hynafiaid oedd rhoddi iddynt Ffurf weddi
ffredin a ddygaſant o *Ffraingc*: A hynny ni
aethont, fal pe buaſent yn eleimio goruchel
u i beri iddynt wneuthur pa beth bynnag a
dynt yn dda, ond o ran fod y Ffurf weddi
nno yn gywreiniach ac yn ardderchoccach na'r
urf oedd gan y *Brutaniaid* euſys. Ac yn wîr
iau yr oedd cyfanſoddiad y Ffurf honno yn
idog dros ben, ped yſtyrid hi a'i o ran ei threfn
goſodiad, neu o ran y gweddiau eu hun.
ffes pechodau oedd y dechreuad, ac yno y
lect 'pwyntiedig i'r diwrnod. Ac yno y coffâid
wau y rhai a hunaſant yn yr Arglwydd, a dei-

(*q*) *Orig. Britannic. Cap.* 4. *p.* 204. (*r*) *Godwin's Catalogue ſub* Landaff.

ſyfid nerth yr yſpryd glân i'w canlyn hwy, m
y canlynaſant hwythau eu pen-bugail, yr A
wydd Jeſu. Ac yno Colect arall i ddeiſyf
Duuw eu cadw mywn undeb rhag Schiſm ac
reſi; Ac yno y traethid yn helaeth rinwe
godidowgrwydd y Sanct a ſerthyrwyd a'r y
hwnnw (o byddai neb,) A'r Offeiriad a
ghorai ei wrandawyr trwy ymadroddion dwy
i'ddynt ddeiſyf gràs gan Dduw i ymarweddi
bucheddu fal y Sanct hwnnw, ac i fod yn h
i roddi eu heinioes i lawr er mwyn Chriſt, p
gorfyddai arnynt. Wedi hynny y canlynai Co
rhagflaenol i'r *Cyſſegriad* (o byddid yn cymm
y dwthwn hwnnw) ac yno Colect defoſionol
i erfyn lleſhâd oddi wrth y Cymmun, a gwedi
lect arall am yr achos, y canlynai Gweddi'r A
wydd, ac telly y terfynid y gwaſanaeth trwy e
Bendith, (*s*).

Nid oedd un peth oſer-goelus yn y gwedd
hyn, ond pob peth a dreſnwyd yn ôl cynghor
Apoſtol yr hwn a ddywed, *Gwnelet pôb p
er adeiladaeth*. 1. Cor. 14. 26. Y Gyffes
chodau oedd yn uniawn-gymmwys; canys nid o
dim anweddeidd-dra yn yr Ymadroddion; i
Erfynniad oedd yn uniawn-gywir, Canys at D
yn unig y gweddiwyd. Nid oedd yn y Ffurf ho
ddim gweddiau tros y Meirw, nac at Saint, na
Santeſau, nac at Angelion na dynion, ond at D
Holl-alluog yn unig trwy haeddigaethau'r A
wydd Jeſu. Ac yn wir ddiau y mae hen Ath
won yr Eglwys yn tyſtio megis o un genau,
rhai o'r Apoſtolion a gytanſoddodd y Ffurf hon
gyn

(*s*) Stillingfleet's Orig Britann. Ch. 4. pag
217, 218, 219, 220, 221, &c.

af, er y gallai Eſgobion uniawn-grêd a'r ôl yddiau hwy anghwanegu rhai pethau atti, ynaſol i ſtât a chyfiwr yr Eglwys. Ac o'r honno'n bendant y caſglwyd Fturf weddi ys Loegr, nid oddi wrth lyfr gwaſanaeth ys *Rhufain* fal y tybia rhai. (*t*),

Garmon a *Lupus* ddychwelyd adref i *Ffraingc*, orug meibion y Fâll, ſef y gau-athrawon ei phregethu hi'n hoyw-bryſur eilwaith : no'r ddigywilydd oeddynt, fal yr ymegnia- a'r i ddynion goelio nad oedd Athrawiaeth ſgobion ond hudoliaeth a thwyll, ond bod eu yddorion hwy yn wirionedd di-ſiommedig. hudwyd ambell un o'r rhai anyſgedig ganddOnd y jawn-ffyddiog a anfonaſant i *Ffraingc* aith i ddeiſyf a'r *Garmon* ddyfod attynt unetto i berffeithio'r gwaith gogoneddus a reuodd. Ac yno *Garmon* (i wneuthur y o'r dalent a dderbynniodd) a gymmerth yn ddiattreg, ac a hwyliodd parth a Brydain, dug ganddo Eſgob a elwid *Seferus*. (*u*) Yr oedd ŵr gwybodol jawn, a chanddo ddawn rchog i ddadleu tros y gwirionedd. Pan y gau-athrawon fod *Garmon* wedi dyfod ith i *Frydain*, och! Hwy a leddid a brwy- Canys hwy a wybuaſant euſys y perchid on o'i blaen hwy yn y diwedd. Ac felly bu : daliwyd y gŵyr, ac a'i traddodwyd yn i *Garmon*, yr hwn a'i dug hwy ganddo i ngc, ac a'i danfonodd hwy oddi yno i eithabŷd, ac yno yr arhoſaſant fyth gwedi.

Ibid. pag. 237. (*u*) *Bed. Hiſt. Eccles. Lib.* p. 22.

PEN. III.

Drwg fuchedd y Brutaniaid wedi ymadawiad mon. *Yr Erlidigaeth ſeiſnig. Y Brutani ſyrthio drachefn i Hæreſi* Morgan. *Cy yn* Llan-ddewi-breſi *ynghylch hynny. nodedig ynghylch* Non *niam* Dewi a *Y plâ a elwid y* Fall telen. *Dyfodiad A Fynach i Frydain. Llygredigaeth* Eglwy ſtin *pan ddanfonwyd y gwr da hwnnw i thu i'r* Saeſon. *Yr ymddiddanion a fu Awſtin a'n Heſgobion ni y waith gyn bwont yn ſiarad. Y gwyrthiau a ddywedir i A wneuthur. Holir teilyngdod y gwyrthiau Profir fod y Brutaniaid yn uniown-préd, gwrthſefyll Pabyddiaeth yn ddygn-ddiſrifol, dyſtiolaeth* Talieſin. *&c. Yr ail ymddidda hoedd rhwng* Awſtin *a'n Heſgobion ni. hair y pyngciau mwyn dadl rhyngddynt. thyrdod y Mynych duwiol ym* Mangor is y *Ein Hynafiaid ninnau o'r diwedd yn ymro Babyddiaeth.*

DYma *Brydain fawr* yn-awr ſtât hoyw-odidog, yn rhydd wrth elynion ac Hereticiaid. Barnwyr tymhorol a ddenfy ſant y gyfraith wladol yn a'r Gweinidogion yſprydol a gethaſant athrawiaeth Jachuſol yn flyddlon yn yr yſpaid hwnnw, ni chwyfiodd y *Ffi* mwy na chelaneddau meirwon. Yr oedd y

mawr hwnnw a gawſant ym *Maes Garmon* * u cóf hwy etto. Ac yn wîr ddiau, pe can-ſai'r hên *Frutaniaid* y rheol eſangylaidd no, ſef, gwaſanaethu Duw gyda gwylder a chedig ofn, megis ac y dechreuaſant, ni i mo'r *Ffichtiaid*, na neb eſtroniaid eraill, yn gallu eu gorchyfygu. Ond yfywaeth! ddrwg-fucheddol gan mwyaf oeddynt, ac yn euthur yr hyn oedd ddrŵg yng ngolwg yr lwydd. *Am hynny, megis ac yr yſſa y ffagl y ſoſt, ac y difa y fflam y mân-us; felly y u gwreiddyn hwynt yn budredd, a'i blodeuyn ſodes i fynu fal llwch; am iddynt ddiyſtyru aith yr Arglwydd y lluoedd, a dirmygu gair t yr Iſrael,* Eſ. 5, 24. Er iddynt gael prawf eth o ffrwythau grâs a phechod, a'r gwahan-ol affaith o honynt yn y bywyd hwn, etto a ddiyſtyraſant y naill, ac a lynaſant wrth y . Ac o'r achos hwnnw, er eu bod yn llawn n i ymladd tros eu gwlâd, (*a*), Etto trwch flwyddiannus jawn a fuont yn eu holl Frwy-. Canys yr ydys yn dal ſulw, na thyccial yrch un gelyn yn eu herbyn, tra yr oeddynt adw gyd-a Duw, *Ac yn addoli'r Arglwydd n prydferthwch ſanctteiddrwydd.* Ond pob w grwydredigion ladronaeh, megis y *Ffichti-* &c, a'i gorchyfygent, tra fyddent yn weiſion chod, *Ac yn rhodio a'r ôl cyndynnrwydd eu calon*

---

* *Gwel. Rhan. 1. Pen. 3. tu dal.* 58. (*a*) *Gens armis dedita tota, non enim nobiles hic ſolum, totus populus ad arma paratus eſt. Bellicâ ſonante, non ſegnius ab aratro ruricola, quam cus ab aulâ prorumpit ad arma.* Giral. in mbria Deſcript. Cap. 8. pag. 254, 255.

calon ddrygionus. Ond myfi a draethais hyn yn y *Khan gyntaf*, ac nid oes gennyf ham i ail-adrodd yma yr un peth.

Ni bu dim damweiniau (hyd y gwn i) m perthynas i Grefydd a'r a dalant eu hadrodd Ymadawiad *Garmon* nes dyfodiad y *Saeſon* y rhai a fuont megis fflangell lem doſt yn ll Arglwydd i goſpi drygioni y wlâd. Canys e *Gildas* yn dywedyd, mai ynfydrwydd digymm Tywyſog *Gwrtheyrn*, a fu'r achos o'i galw i *Frydain.* (*b*). Ftto mae *Beda* yn dywedyd eglur fod rhagluniaeth Duw yn hynny. (*c*), yw hynny, fal y baent megis offerynnau yn Dduw i goſpi'r trigolion anianol o herwydd hanufudd-dod. A phed anghwanegid y ddau re hyn ynghyd, yr wyf yn meddwl y ceid alla gwirionedd cyn gymhwyſed ac yr *Ergydiai bion Benjamin garreg.* Barn. 20, 16. Ac ddiau, on' buaſai fod llaw'r Arglwydd m barn yn erbyn ein Hynafiaid, prin y galla fod cyn ynfytted y waith hon ac y buont. C yr un fath a fuaſai iddynt oſod y Blaidd yn g wad a'r y Defaid, a galw y *Saeſon* troſodd i yn geidwaid arnynt hwythau rhag ymgyrc *Eſcbtiaid.* (*d*) Ac a'r fyrr amſer y câdd ein h aſiaid brawf greſynol o'i hynfydrwydd; C y *Saeſon*, yn lle bod yn gynnorthwy-wyr yn cyfammod a wnaethpwyd a hwy, a droeſant elyn

(*b*) *Gild. Epiſt.* ſ. 23. *pag.* 20. (*c*) *Hiſt. Eccleſ. Lib.* 1. *Cap.* 14. (*d*) *Ex qua etiam videri poteſt nullam* in toto orbe *magis atam provinciam armis quam* Britannia *fu* Pontic. Virum Britannic. Hiſt. Lib. 6. 48.

ion ciaidd iddynt. Buont megis cynnifer
ll gynddeiriog yn llâdd a lloſgi dros yſpaid.
gafant y Dinaſoedd, y Llannoedd, a'r Llyſ-
Diniſtriafant bob adeilad hoyw, a thai an-
, fel nad oedd dim i w weled ond pentwrr
rrig yn gymmyſc â chyrph dryllieddig y Mer-
on. (*e*), Rhuthrafant a'r y trigolion o'r
rain i'r Gorllewin, nes oedd y maeſydd yn
au gan waed y lladdedigion trueiniaid. Ac
beddau ni chawſant ond boliau adar yſglyſ.
Cenawon ? *Germani* yn lladd ? Chriſt-
n *Brydain* yn dioddef ! A *chig frain*
yn bwytta ! A'r tyrr eiriau, ni adawſant
y na thwlc heb ei loſgi, na dŷn nac aniſail
i ladd y ffordd y cerddaſant. *Oh cleddyf*
rglwydd pa hŷd ni lonyddi ? Dychwel i'th
gorphwys, a bydd ddiſtaw. Jer. 47. 6,
wi a ddarllenaſoch *Rhan.* 1. *Pen.* 3. Pa
y bu hi gyda gweddillion y Brutaniaid wedi
, etto yſpyſaf yma a'r tyrr eiriau iddynt
ſuddugoliaeth trwy borth Duw a'r y *Saeſon*,
hen talm o amſer gwedi, er cymmaint o
t a ſerthyrwyd y pryd hwnnw. Ac yno
taniaid a adgyweiriaſant yr Eglwyſydd a'i
oedd a ſwriaſid i lawr gan y Paganiaid, ac
nt yn Ghriſt 'nogion da dalm o amſer. Ond
au hynny a hauaſai meibion y Fall, a ddech-
nt dyfu eilwaith ym mhlith y gwenith :
hwy a ddiwreiddiwyd mywn amſer da, cyn
ſant ormod i dagu'r holl ŷd. Fy meddwl
ſe ddaeth Athrawiaeth *Morgan* i gymme-

riad

(*e*) *Gild. Epiſt. pag.* 22. *vid. plura ibid. Bed. Eccles. lib.* 1 *Cap.* 15. * Grex catulorum, *pag.* 20.

riad a pharch mawr eilwaith, a hi a bregeth
a'r gyhoedd, ac a ſiccrhawyd mae gwirio
diſiommedig ydoedd, a'r unig ffordd i Jec
wriaeth.

Bu hyn yn achlyſur triſtwch mawr i'r J
ffyddiog, i weled Hæreſi ddiniſtriol (yr hon
gaſid foci gwedi ei llwyr-ddeleu) yn dyrchaf
yn ymdannu eilwaith. Canys yn wîr ddiau
yw Hæreſi yn fatter yſgafn diniweidiol, no
beth i gellwair ag ef, ond ei hanian nid
amgen nag anadl Diafol, a'i hagwedd fyd
arogli eirias tân uffern. Canys Hæreticiaid
megis *Tonnau cynddeiriog y mbr, yn ewynnu*
eu cywilydd eu hunain: Ser gwibiog, i' rh
cadwyd niwl y tywyllwch yn dragywydd. Jud
Felly *Dyfrig* Archeſgob *Caer-lleon a'r Wy*
ddanfonodd at Eſgobion ac Henuriaid Cym
i erchi iddynt ddyfod i gynnal Cymmanſa
y gallent gyd-ymgynghori p'odd y gellid a
byddai boſſibl gynnydd yr *Hæreſi*. Ac yno
myſg eraill y bu *Teilo fawr*, a *Phadarn* yn
ddiffyn y Ffydd Catholic yn lewion yn erbyn
athrawiaeth *Morgan*; A *Dewi* hefyd a bro
holl erthyglau'r ffydd Catholic mo'r gadarn-dd
ac mo'r hyloyw allan o'r Yſcrythurau Sanct
fal y gwybu pawb fod Duw gyd-ag ef.
Canys (os gwir a ddywedant) yr oedd y d
tan ei draed yn cynnyddu ac yn dyrchafu i

* *Annot. in Girald. Itiner. Cambriæ. Li*
Cap. 4. pag. 186. (*f*) David *graviter &*
voſe abſurdam Pelagii *doctrinam, ſolidis ra*
bus, e ſacræ ſcripturæ fontibus petitis ita re
vit, ut magnam ſibi doctrinæ & ſanctitatis
nionem conſequutus ſit. Ibid.

'r nef fal yr oedd efe yn traethu geiriau
w i 'r bobl. (*g*), Y Gymanfa hon a
haliwyd *Bl. yr Argl.* 492, mywn lle a alwyd
di hynny, *Llan-Ddewi brefi*, yng *Ngheredi-*
. Ni wyddys pa Reolau neilltuol a wnaeth-
yd yno, can's y maent hwy wedi colli, ond y
'n ddiau i fod yno lawer *Anathema* yn erbyn
athrawiaeth *Morgan*.

Ond rhac y bernir i mi wneud cam a'r Awdur,
a angwhanegat y ſtori yn gyflawn, fal y mae
ei hun yn ei hadrodd. " Yr oedd *Hereſi*
Morgan (eb'r ef) wedi attyfu 'n ddirfawr, wedi
ymadawiad *Garmon* oddi yma. A hynny a ro-
ddes achlyſur i gynnal Cymanfa yn *Llan-ddewi*
brefi, lle yr ymgyfarfu nid yn unig Eſgobion,
ac Offeiriaid ond llawer o Wyr llŷg anrhyde-
ddus, Arglwyddi a Thywyſogion. Ac yno y
tu 'r Eſgobion uniawn-gred yn dra diwyd yn
pregethu i 'r bobl, i geiſio eu dymchwelyd oddi
wrth eu cyfeiliornad, ond nid allent dyccio
mywn modd yn y bŷd, canys yr oedd y Gau-
athrawon wedi ynnill proſelytiaid lawer, y rhai
oeddynt oll yn glynu yn ddi-yſcog wrth yr
Hereſi. Ac a'r hynny y danfonodd Eſgob a 'i
enw *Pawlin* gennad at *Dewi*, i ddeiſyf arno
ddyfod i 'r Gymanfa, canys yſpys i bawb oedd
mae gŵr nerthol i ymddadleu tros y gwirioneedd
oedd efe; ond er hynny, ni allodd *Dewi*
ddyfod er danfon dwy gennad atto, canys yr
oedd y gŵr ſanctaidd wedi rhoddi ei hun at fy-

" fyrdodau

(*g*) *Girald. Vit. David. ap. Whart. Anglia Sacra. Pars* 2. *pag.* 640.

" fyrdodau duwiol. ‡ Ond a'r diwedd (
" ped amgen hwy a fuasent dybygol i g
" achos y cynnmerodd dau Esgob, enw'r
" oedd *Dyfrig*, ac enw'r llall oedd *Daniel*.
" daith at *Dewi*, ac ynteu a wybu yn yr
" eu bod yn dyfod atto, a bod yr achos yn
" ei bresenoldeb, ac am hynny efe a aeth
" hwy. Ac fal yr oeddynt yn myned a'r eu
" hwy a gyfarfuont gerllaw *Llan-Ddewi-Br*
" Gwraig yn wylo yn chwerw dost, o herw
" ei Mâb a fuasai farw, ac yn myned y
" hwhnw i'r Eglwys i'w gladdu. Ond pan
" lodd hi *Dewi*, hi a redodd yn gyflym atto,
" daer-ymbiliodd arno i wneuthur ei Ersyni
" Dduw i fywhau ei Mâb. A *Dewi* addw
" gan dosturio wrth gyflwr y wraig, a frysi
" at yr Elor, ac a ddyfrhaodd wyneb y Marw
" ddagrau, a chan alw a'r enw Christ, a f
" haodd y Llangc yn eu gwydd hwynt oll, ac
" traddodes yn jach lawen i'w fam. ¶

" Ac yno'r Llangc a ommeddodd fyned a
" gyd-a'i fam, ac nid dim ganddo oni chai ddy
" gyd-a *Dewi* i'r Gymanfa. A bu *Dewi* fodl
" ei adael, ac efe a roddes ei Eibl (heb yr h
" nid aeth efe i le eriioed) i'r llangc ei ddwy
" ac efe a'i gosodes a'r ei ysgwydd: ac a'i dygo
" i'r Gymanfa. Ac yno *Dewi*, er dirfawr l
" enydd i bawb o'r rhai uniawn-gred, a bre
" thodd air Duw i'r Bobl, a'r ddaear yn y cyfa

" s

‡ *Erat enim vir ſanctus contemplationi deditu*
¶ *Faciemque Defuncti lachrymis rigans, invoca*
Chriſti nomine, coram omnibus & puerum mira
loſe ſuſcitavit, & matri redivivum reſtaura
Cirald. Vit. S. David. pag. 659.

oedd yn tyfu tan ei draed ef, ac a'r gribyn
bryn hwnnw yr adeiladwyd yr Eglwys yno
edi hynny, yr hon a gyſſegrwyd er anrhydedd
Ddewi, ac a elwir hyd heddyw *Llan-ddewi-*
refi.

w y gwyrthiau hyn, a llawer eraill yn ychwa-
n wir ni 'sgwn i, ond y mae 'n ddiogel gennyf
Dewi cyn odidocced Diſinydd a'r a fu erioed yn
thu mywn pulpud, a'i ardderchawgrwydd
rag-fynegwyd, ac efe etto yng nghrôth ei
ſal y mae 'n amlwg wrth yr hyn a ddigwy-
d i *Gildas* pan oedd *Non* mam *Dewi* yn gwran-
mo yn pregethu. Canys pan oedd *Gildas* yn
thu mywn Eglwys a elwid *Llan-y-Morfa*, y
yddodd i *Non* raſlawn (yr hon oedd yn feichiog
ewi y pryd hwnnw) ddyfod i mywn a'r hanner
egeth, ac yn ddiattreg ſe aeth *Gildas* yn ſûd,
allai lefaru gair mwyach. Synnu a wnaeth
yn ddirfawr i weled y Pregethwr yn diſtewi
ddiſymmwth, a gofynnwyd iddo am yr
nad ai rhago yn ei ymadrodd. Yn wir
Gildas) mi allaf fiarad a chwi mywn ym-
lan cyffredin, ond nid allaf bregethu mywn
yn y bŷd, ni wn i beth ſydd yn ei bert. A
attolwg, ewch chwi allan dros enmyd i
h pa beth a allaf wneuthur wrthyf fy hunan.
no, wedi myned o'r bobl allan, y ceiſiodd
bregethu drachefn, ond nis gallai mywn
yn y bŷd; pe hynny fuaſai yn achub ei hoedl.
ychodd *Gildas* yn ddygn-ddiſrifol a'r llynny,
waeddodd allan, *Yr wyf yn dy dynghedu di*
trwy

Ego quidem communi loquelâ vos alloqui
m, prædicare vero, neſcio quo eventu, nulla-
poſſum. Girald. pag. 630.

trwy y Duw Byw, od oes yma neb yn ymgu a'r ddyfod i'r Amlwg. Ac yno *Non,* (yr oedd yn eiſtedd mywn rhyw gilfach ddirgel yn myſyrio a'r yr hyn a glywodd) a ddaeth Amlwg, a chan grymmu yn oſtyngedig, a ddy dodd, *Nid oes yma neb ond myfi Arglwydd, yr a eiſteddais accw yn myſyrio a'r yr hyn ag o ti o'th fawr wybodaeth yn ei lefaru.* Ac yn gwybu *Gildas* y byddai'r plentyn a enid o yn ardderchoccach nag ef, felly efe a attoly arni fyned allan: A gwedi ei myned, *Gild* bregethodd yn ddirwyſtr. (*b*).

Ond i ddychwelyd. Yn y flwyddyn n wedi cynnal y gymmanfa hon, y câdd y *Bru aid* y fuddugoliaeth odidoccaf a'r y *Saeſon* a gafwyd oll. (*i*), A dododd hynny y fath galondid ac anobaith yn y gweddillion o ho fal yr aethant yn lliprynnaidd tua thîr eu g heb ddim bwriad i ddychwelyd fyth i *Fr* rhagllaw. Ac yno y bu'r wlâd yn eiddo'r taniaid o eithaf bwygilydd o honi. Enein Brenhinoedd drwy *Gymru* a *Lloegr*, goſod Barnwyr cyfiawnion mywn Llyſoedd i uni farnu Dadlau, ac ordeiniwyd Gweinidogion d ol i fugeilio Eglwys Dduw

A'r fyrr eiriau, trefnwyd pob peth mywn Llan i ſtât gymhedrol dda : A bu ymarwe Chriſt 'nogol tra fu y Tô hwnnw. Ond w genhedlaeth arall gyfodi, a'i llygad yn unig yr hawddfyd preſennol, ac heb wybod dim

tral

(*b*) Girald. Vit. S. David in Whart. A Sacra. pars 2 pag. 630. (*i*) *Prælium Bad mentis, de quo vid.* Gild. pag. 23.

odau mawrion a ddioddefodd eu Teſdau, *(k)* hiodd pob peth allan o dreſn, megis hen adeil-redi adfeilio. Canys y *Brenbinoedd* megis ſter Gormeſdeyrn creulon, a orthrymmaſant Deiliaid, ac a roddaſant eu hunain i bob yſ-dr a direidi: Y *Barnwyr* a werthaſant farn rian, ac nid gwaeth oedd ganddynt p'odd yr achos modd y gallent hwy gael gwobr trwy anghyfiawn: Yr *Offeiriaid* oedd megis yr *Bugail* yn Zech. 11, 17. *Yn gadel y praidd,* ſod yn ben-arweinyddion pob direidi, yſge-a dirdra: A'r *Brodorion* hwythau a ganly-nt fiampl eu hathrawon, gan eu dynwared mywn pôb peth drygionus. *In facinus ju-putes!* Oni ymwelaſ am y peth hyn, medd Arglwydd, oni ddial fy enaid a'r y gyfryw gen-a hon? *Myfi a'th blannaſwn yn ber-win-dn o'r jawn bad oll: Pa fodd gan hynny i'th yd i'm yn blanhigyn afrywiog, gwinwydden ibr?* Jer. 2, 21. *Pa fodd i'th arbedwn am?* Ac yno wedi eu pechodau hwy addfedu i ryw, yr ymwelodd yr Arglwydd a hwy mywn dracheſn, Canys bu farw nifer fawr o ddy-o Blâ dinyſtriol a elwid y *Fall Felen*: (yr s y cyfenwyd y Plâ hwnnw felly, ydoedd o ydd ei fod yn gwneuthur lliw melyn (*l*), a'r n y ſawl a fuont feirw o honaw.) Ac yn y hau hynny dan lywodraeth *Malgwn Gwynedd,* holl Gymru, *Gwynedd,* a *Deheubarth* y bu y hwanw yn waeth etto nag yn *Lloegr,* ac *Al-*

k) Cum ſucceſſiſſet ætas tempeſtatis illius neſ- & preſentis tantum ſerenitatis experta, &c. *Epiſt. pag.* 23. *(l), Uſſ. Primord. Cap.* 75. *Cap.* 14. *pag.* 559.

bain. Dŷn diràs melldigedig oedd y M
hwnnw, a chanddo fàb yn waeth nag ynte
am hynny y melldithiodd *Taliesin* ef gan d
dyd,

Na bo rhad na gwedd a'r Falgwn Gw
Drwy na ddialer a'r Run *ei etifedd;*
Boed fyrr fo ei fuchedd, boed diffaith fo ei d
Boed hir ddifroedd a'r Falgwn Gwyned

'Taliesin ben-beirdd a'i cant.

Bu hyn yn achlysur tra mawr i'r *Saeson* gyn y wlâd hon, Canys fe aeth y rhan fwya *Brutaniaid* i *Lydaw* ynghylch yr amser hw modd y caffent breswylfod mywn awyr fw mherus a jachusach na'r hon oedd ym *Mbr* Ac yn gymmaint a bod cadernid y wlâd myned trosodd, nid oedd yma neb i wrth rhuthrau'r *Saeson* mwyach. Felly y mae'n wg, mae nid trwy nerth arfau, na thrwy gyf dra chwaith (er cymmaint oedd eu hyttryw d y darfu i'r *Saeson* oresgyn *Lloegr*, eithr yn trwy ddamwain, sef o herwydd fod y wlâ wâg o Drigolion. Ac nid oedd anhawsdra bŷd i berchennogi gwlâd, lle nid oedd ne gwrthsefyll. Felly y *Brutaniaid* a gollasant ron *Loegr*, yr hon a fuont yn berchennogi yng 1827 o flynyddoedd, (*m*).

Ac yno, wedi'r *Saeson* gael preswylfod d yn *Lloegr* y danfonodd y *Pab* a elwid G ynghylch *Bl.* yr *Argl.* 598, un o'i *Fyn* elwid *Awstin* ‡ i bregethu Jechydwriaeth idd

(*m*) *Vid. Powel's Chronicles. pag.* 3. ‡ *hwn oedd* Awstin *Esgob* Hippo; *un o bl Eglwys oedd hwnnw; ond Cercryn diddysc oedd*

s Paganiaid oeddynt hwy etto yn addoli Del-. Ond cyn yr âf rhagof i ddangos p'odd y rhwng *Awſtin* a'n Hefgobion ni, yr wyf neddwl na tyddai anghyfleus, ped yſpyſid ym en-llaw, 1, Gyneddfau yr *Awſtin* hwnnw. lygredigaethau *Eglwys Rhufain* y pryd w.

Climmach hir o ddŷn oedd efe, a thecceach bryd a'i oſgedd oddi allan, nag yng nghyn- ei Enaid oddi fywn. (*n*), Canys gŵr balch, s, gwaedlyd, cenſigennus oedd efe, fal y ei weithredoedd yn rhy amlwg ym *Mbry-* A phe cyſtadlem ddyfodiad, ymddygiad, ac wiaeth *Awſtin*, a dyfodiad &c, y Duwiolion a ddaethant o'r blaen i'r ynys hon, ni a eu bod yn cyttuno, megis Tywyllwch a ni: Canys. 1, *Awſtin* a ddaeth yn ane- ſgar ac o'i anfodd. (*o*). Eithr y lleill a ant (Duw a'i gwyr) yn ewyllyſgar ddigon, gwir fodd. 2, *Awſtin* a barodd ddwyn o'i *Groes Arian*, a llûn Chriſt yn baintiedig fyllen, neu fwrdd; ac o'r achos hwnnw y dd un o frenhinoedd Lloegr mae Gorcheini- u Hudol oedd efe. (*p*), Nid oedd gan y ddim o'r fath bethau ofer-goelus. 3, *Awſt-* dd wr coeg-falch trahaus. (*q*), Y lleill nt wir Ddiſgyblion Chriſt, Canys goſtyn- ac addfwyn oeddynt. 4, *Awſtin* a ddyrch- *Rûb Rhufain* yn fwy na neb. (*r*), Y lleill

Vid. Bp. Goodwin's *Catalogue. Cap.* 4. 8. [a] Dyfan a Phagan; Garmon a Lupus, (*o*) *Vid. Bed. Hiſt. Eccles. Lib.* 1. *Cap.*) *Id. Cap.* 25. (*q*) Humph Lloyd's *Breviary of* n. *pag.* 79. (*r*) *Hos liquebit ex ſequela.*

a ddyrchafafant *Ghrift* yn fwy na neb. 5, *in* oedd ddyn gwaedlyd creulon, Canys gyffroes un o Frenhinoedd Lloegr i ladd y waneg na 1200 o wyr crefyddol ym *fs y coed.* (s), Y lleill oeddynt dangnedd a'i holl waith oedd yng ngwinllan yr Arglw Nid oeddynt yn ymryſſongar, chwaethach nog i ddinyſtrio a thywallt gwaed gwirio *Awſtin* a fynnai brofi pob athrawiaeth trwy thiau. *Gwel. Marc.* 13, 22. Y lleill a fant eu hathrawiaeth yn bendant o'r Sgryth unig reol ddiſiommedig 7, *Awſtin* a ddu eddo fwrn o lygredigaethau ſtaidd, ſef cym ag oedd Eglwys *Rhufain* yn ddal y pryd hw Y lleill a bregethafant y gwirionedd dilwgr ma *Saith* nod gwahanol rhwng *Awſtin* g dog y Pâb, a'r Duwiolion hynny a ſuo ſiaen ef yn pregethu ym Mhrydain. A'r nod hyn ſy'n dangos yn eglur ei fod efe aelod o *Eglwys Rhufain.* Gwel. *Dat.* 17

2, Er fod Eglwys Brydain yn cadw efangylaidd, ac yn cafau pob gau-athrawiaeth hwnnw, yn ol cynghor yr Apoſtol, *Chwy-ch bynny, Amwylyd, a chwi yn gwybod y peth o'r blaen, ymgedwch rhag eich arwain ym trwy amryfuſedd yr annuwiol, a chwympo o oddiwrth eich ſicrwydd eich hun.* 2. Pet. Ond yn wir ddiau yr oedd Eglwys Rhufain *gadel y ffordd uniawn, a myned a'r gil*

(s) *Vid. Bed. Lib.* 2. *Cap.* 2. *N. B.* Beda (*ejuſdem farinæ*) Auguſtinum *hunc Mona miris effert laudibus; ſed conſulat lector loc & videbit me non tranſverſum digitum a v diſceſſiſſe.*

syr oeddid yn addoli y Sainct, ac yn gweddio
n difrif arnynt. (*t*) Yr oeddid yn dal fod
drydydd lle heb nêt ac uffern, ſef *Purdan.*
A'r lle hwnnw a appwyntiwyd, meddent
i goſpi y rhai lled-ddrygionus, hyd oni ddug
Cymeſyfiaid lonaid côd o arian i'r *Pâb*, ac
hwy a ddyrchafid yn ddiattreg i'r net uchaf.
edd Eſgob *Rhufain* yn cleimio awdurdod
wch holl Eſgobion y byd; etto y mae rhai
ywedyd ei fod eſe heb gwbl-ymddyrchafu,
ei fod megis gŵr ag un droed yn y çhwar-
(*w*), Yr oeddid yn lleſtair i Offeiriaid
li. (*x*) Yr oeddid yn cymmyſgu halen ſwy-
a'r Dwfr i ſedyddio. (*y*), Goſodwyd
au yn anad dim yn yr Eglwyſydd, ond nid
id yn eu haddoli hwy yn yr amſer hwnnw.
Yr oeddid yn credu fod rhinweidd mywn
in-bren a wneid a'r ddull Croes, i wneuthur
thiau. A hyn oll y mae'r Chronicl cym-
yn ſynegi yn y geiriau hyn, *Y Chriſt'nog-
a ddug* Awſtin *i'r* Saeſon *a litbraſai beth
rth burdeb yr Eſengyl, a therſynau'r ben
ys, ac ydoedd gymmyſgedig a llawer o arddi-
dd, goſodogaethau dynion, a* Seremoniau
on, *anghyttun a nattur teyrnas Chriſt; nid
m, Croeſau a delwau, Crio a'r y Sainct
; pendeſigaeth Eſgob Rhufain, dwfr a halen*

(*t*) *Magd. Cent.* 3. *Col.* 83. (*u*) *Mr.* Bell's *Survey of Popery pag.* 297. (*w*) *Crakanth. Def. Angl. contra. Spal. Cap.* 12. *p.* 126. *vid. Gregor. M. Epiſt. Lib.* 6. *Ep.* 3. *L.* 4. *Ep.* 36. Bell's *Survey p.* 200. (*y*) M. SS. *vetuſtiſſ. Adorare imagines omnibus modis devita.* Greg. 9 Epiſt. 9.

ſwynedig, a chyfryw oferedd anhebyg i yſpry-deb Eſengyl Chriſt, a gynnyſcaſai Awſtin *Chriſt 'nogaeth a oſodai efe ym mhlith y Saeſon*

Bellach mi a âf rhagof yn yr Hiſtori. Y *Awſtin* ddyfod a rhyw nifer o'r *Saeſon* i gr y teilyngodd y *Pab* ei Feiſtir ei wobrwyo ag Arch-eſgobaeth holl Brydain am ei (hon oedd y waith gyntaf i'r Pab ormeſu a'r wyſlydd *Brydain*) Ac yno *Awſtin*, wed ddyrchafu i'r uchel-ſwydd gyſſegredig hon, a fonodd am Eſgobion y Brutaniaid i ei a'r antur a allai efe eu perſwadio hwy i gydn Pab *Rhufain* megis Pen-bugail yr Eglwys gydnabod ynteu megis Arch-eſgob holl *Bry* (yr unig gynneddf dda oedd arno, oedd b ſyddlon i'w feiſtir, a dadleu tros ei achos *Dynawt* Abot *Bangor is y coed*, gyd-a o ŵyr llên, arddercheg eraill a ddaethant i goſodedig i ſiarad ag ef. Ac yno y dywe *Awſtin* wrthynt, y byddai raid iddynt gydn *Pab Rhufain* yn ben-bugail yr Eglwys gat ac ufuddhau iddo ef yn yr yſtyr hwnnw. A ynteu wedi ei gyſſegru ganddo yn Arch-E holl *Brydain*, ac am hynny y dylent ufu iddo mywn pethau yſprydol. Hyn a llaw 'chwaneg y ddywedodd *Awſtin* i geiſio eu g droi hwy oddi wrth y gwirioned. Ond wyd efgan yr Arddercheccat *Dynawt* yn y g hyn, nid amgen. *(b)*, " Bydded yſpys a

(a) M. SS. *vetuſtiſſ. quem* & D. Ric *Epiſcopus Men. citat in Britannica praf Novum Teſtamentum.* *(b)* *Spelm. Concilia A. C.* 601. *pag.* 108 *ex antiquo* MS. *Samm tannia pag.* 511.

rwi, ein bod ni oll, un ac arall yn ufudd ac yn
ngedig i Eglwys Dduw, ac i'r Pâb *Rhu-*
, ac i bob cywir Griſtion duwiol, i garu
b yn ei râdd mywn cariad perffaith, ac i
io pawb o honynt a'r air a gweithred i
yn blant i Dduw. Ac amgenach ufudd-dod
wn, nid adwen i fod i'r neb yr ydych chwi
henwi yn Bâb, neu yn Dâd o Dâd i'w
nio ac i'w ofyn. A'r ufudd-dod hwn
m ni yn barod i'w roddi ac i w dalu iddo
ac i bob Chriſtion yn dragywyddol. He-
yr ydym ni tan lywodraeth *Eſgob Caer-*
n ar Wyſc, yr hwn ſydd yn olygwr dan
uw arnom ni y wneuthud i ni gadw'r ffordd
ydol. Pan glybu *Awſtin* yr ymadrodd
te a wybu na chydnabyddid ei Feiſtr yn
gail yr Eglwys gatholic, nac ynteu chwaith
ch-Eſgob gan y Brutaniaid. Ac am hynny,
frommodd yn ddigllon-aruthr, ac a ddy-
d. *Yn gymmaint a'ch bod yn naccau cyd-*
Pâb Rhufain *yn ben-bugail yr Eglwys*
c, ac yn glynu wrth eich traddodiadau neilltuol
unain yn erbyn yr Eglwys Gatholic,
wch wirioneddeich Grefydd trwy
ur rhyw wyrthiau. Ac yn ddiattreg ef a
yd attynt Sais dall i edrych a allent hwy
au ef; a phan ni's gallaſent, *Awſtin* a we-
[at ryw Sainct yſgatfydd] ac yn ebrwydd
a welodd, (c).

ae'r *Papiſtiaid* a'r *Paganiaid* yn dadleu'n
(yn eu tŷb hwy) i brofi gwirioneddeu
wiaeth trwy wyrthiau. Dywed y *Papiſtiaid*,
dd S. *Tomos* yn yr *Hiſpaen*, i'r Groes le-
rtho, *Da y Scrifennaiſt am danaſi, o Domos.*

(c) *Bed. Hiſt. Eccleſ. Lib.* 2. *Cap.* 2.

(*d*) Dywed y *Paganiaid* hefyd i Deml y Dd
Dynghedfen letaru wrth y gwragedd a wei
yno, *Da, da y gwnaethoch.* (*e*) Dywed y P
iaid tod St. *Ffronfis* yn pregethu i adar a
cod, ac i'w bregeth oſod y ſath gyfnew
mywn Blaidd rheibus ſal y daeth at S. *Ffron*
a dyngodd yn hoyw-bryſur wrtho, na wn
niweid i ddyn nac anifail fyth a'r ol h
(*f*), Dywed y *Paganiaid* hefyd chwedlau
un yſtyr. (*g*), Dywed y *Papiſtiaid* i ryw
dorri ymmaith ei fraich ddeheu, a'i
wrth boſt yng ngwydd yr holl liaws; On
wnaeth ei erfyniad o flaen delw'r Arglw
Fair, y neidiodd y fraich a grogaſid wrth y
yn ddiattreg at ei gorph, a hi a aſſiwyd
cyfryw fodd, fal nad oedd dim gwahaniaeth
y fraich honno a'r fraich arall. (*h*), Dy
Paganiaid hefyd fod rhyw wraig yn cael ei
flino o achos rhyw lyngyren tawr yn ei
phan aeth hi at y Dewin i'w Jachau, yſyw
oedd ef wedi myned oddi cartref. Ffrth
nidogion a ddodaſant y wraig yn y lle yr
eu Meiſtr yn arſor jachau y cleiſion, ac a
ſant ei phen, fal y gallent dynnu allan y ll
ren o'i bol. Ond cyn iddynt hwy aſſio
wrth y corph, dyma'r Meiſtir yn dychwel
ref, yr hwn a geryddodd ei weiſion am
yn anturio gormod, ond efe a drugarhaodd

(*d*) *Brev. Rom. in Feſt. S. Thom.* 7.
(*e*) *Valer. Maxim Lib.* 1. *Cap.* 8. (*f*)
Vit. & geſt. S. Franciſc. N. 7. & 16. (*g*)
Eulog. in Apolog. Tom. 7. *pag.* 433.
de Mahumete. (*h*) *Baron. ad Ann.* 7
5, 6, 7.

wraig, ac a'i jachaodd hi yn ddiattreg. (*i*), ywed y *Papiſtiaid* fod y deillion yn cael eu lygon wrth grair y Sainct. (*k*) Dywed y *Pa-iaid* hefyd yr un peth am eu Sainct hwythau. Hawdd y gallwn oſod yma liaws yn anghwan-o'r gwyrthiau, y mae'r *Papiſtiaid* a'r *Paga-aid* yn ymffroſtio o'i plegid, ond chwi ellwch rw amcan pa gymmaint o wirionedd ſydd yn-ynt wrth yr ychydig hyn a grybwyllwyd. Etto wyf yn amheu onid all Gau-athrawon ac He-ticiaid wneuthur rhyw fath o wyrthiau, Canys Hiachawdwr a ddywed, *Gau Griſtiau a gau-ophwydi a gyfodant, ac a ddangoſant arwyddion rhyfeddodau i hudo ymmaith, pe byddai boſſibl, yr Etholedigion* Marc. 13, 22. Ac yn gym-aint a bod Athrawiaeth *Awſtin* (i ddyfod bellach to ef) yn wrthwyneb i'r Yſgrythur lân, ſef, pen-efigaeth Eſgob Rhufain, crio a'r y Sainct meirw ſc, nyni a lynwn wrth gynghor ein Harglwydd r hwn a ddywed, *Eithr ymogelwch chwi rhag y gau-ddywedais i chwi bob peth.* Marc. 13. 23. Da dywed gŵr o'r Heglwys yn y cyffelyb achos, *lyn a ddywedaf* (eb'r ef) *i ddangos i'n gwrth-ynebwyr* [y Papiſtiaid] *fef, na fyddont ddigofus ed bolid eu gwyrthiau wrth reol yr Yſgrythur, Canys cadarnhant un athrawiaeth arall, nyni a'i wrthodwn megis gwyrthiau celwyddog, neu weith-ediad Satan.* (*m*).

Mae'n ddiogel gennyf fod yr hên Frutaniaid n y dyddiau hynny yn edrych a'r *Awſtin* megis Eilun-

(*i*) *Vid. Ælian. de Animal. Lib.* 9. *Cap.* 33. (*k*) *Boz. de ſign. Eccles. Lib.* 8. *Cap.* 1. (*l*) *Vid. Tacit. Annal. Lib.* 4. (*m*) White's *Way to the Church.* §. 42. *p.* 300

Eilun-addolwr, neu o'r hyn lleiaf megis gau
raw neu Heretic; Canys y mae'r Chroniclau
tyſtio nad oedd deilwng ganddynt i gyfa
gwell i un o'r *Saeſon*, wedi *Awſtin* oſod y
Griſt'nogaeth amhur yn eu plith; er eu bod,
fuont yn Baganiaid, yn cyd-brynu a gwerthu,
cyd-fwytta, ac yn cyd-helyntio a hwy. (n)
nid heb awdurdod yr Yſgrythur lân y gwna
Brutaniaid hynny, Canys S. *Paul* a ddywed;
bydd neb a benwir yn frawd, yn odinebwr,
yn gybydd, neu yn eilun-addolwr, neu yn ddif
wr, neu yn feddw, neu yn grib-ddeiliwr, gyd-
eyfryw ddyn na chydfwytta. 1. Cor. 5,
Ac yn wir-ddiau ni wnai'r hên Frutaniaid unio
gred ddim mywn pethau yſprydol heb awdurd
yr Yſgrythur lân, Canys un o'i Diharebion oed
A gair Duw yn uchaf. Ac yn gymmaint a
Awſtin yn ceiſio eu gwyrdroi hwy oddi wr
y gwirionedd, hwy a gymmeraſant gynghor
Apoſtol, *Gochel y dyn a fyddo Heretic.* Tit. 3,
Ac yn gymmaint a bod ei wyrthiau ef yn cadar
hau egwyddorion nad yw'r Scrythur yn wara
tu, hwy a gymmeraſant gynghor ein Har
wydd, *Ymogelwch chwi: Wele rhag-ddywedai*
chwi bob peth.

Y mae *Taliesin* (y bardd arddercho cof hwnn
yn cyhoeddi *Gwae* i'r Offeiriad yr hwn
chadwai ei braidd yn ofalus rhag *Awſtin*, ac era
o'r Offeiriaid pabaidd, y rhai a eilw ef *Bleiddia*
Rhufain. Mi anghwanegaf yma ryw ran o'r Be
nill honno, yr hon a haeddai ei chadw myw
coffa

(n) M. SS. *vetuſtiſs. quem & D. Rican*
Epiſ. Menev. citat. in Britannica præfat. a
T. N.

dwriaeth, yn gyſtal o ran ei heneidd-dra, ac y matter duwiol ſydd yn gynnwyſedig ti.

Odl a wnaeth *Taliesin* i oſod allan y Dialedd ddigwydd i bechaduriaid am amryw bechodau, a gweithredoedd drwg.

Gwae a gymmarth fedydd,
A chred a chrefydd, [*oni's tyſtia.*
Gwae hwy bennaethau
A dir dafodau [*ac a'i difetha.*
Gwae Offeiriad mûd,
Ni angreifftia gwud, [*ac ni phregetha:*
Gwae ni cheidw ei gail
Âc eſo yn fugail, [*ac ni's areilia.*
Gwae ni cheidw ei ddeſaid
Rhag Bleiddiau Rhufeiniaid [*a'i ffon gnwppa.*
Gwae ddigaſog ſaint,
Na chadwo ei fraint, [*ac ni's addola.*
Gwae eulun angau
A wnêl bechodau, [*oni's cyffeſa.*
Gwae a yſo fwyd
Trwy ſegur fywyd, [*ac ni lafuria.*
Gwae a gaſglo olud
Tra fo yn y byd, [*o drais a thraha:*
Gwae erbyn dydd brawd,
Ni choſpo ei gnawd, [*ac ni's gweddìa.*
Gwae a fo'n bengwlâd,
Ac a fo ceidwad, [*ac a wnêl traha.*
Gwae ni chrêd i'r drindawd
Gwae ni rydd gardawd, [*oni's trugarha.*

Gwae

Gwae ddygo dref-tâd
Y weddw a'r ymddifad, [*oni's cyflawnhâ.*
Gwae a orchfygo'r gwan,
Ac a ddygo ei ran, [*oni's cyflawna.*

Gwae a ddygo fâr
Yn ei galon wrth ei gâr, [*ac a'i casbâ.*
Gwae berchen cyfoeth
Ac a welo lednoeth, [*oni thosturia.*
Gwae ni ymwel a'r cleifion,
A'r carcharorion, [*oni's gwobrwya.*
Gwae ni roddo letty,
A bwyd a gwely, [*i Berenina.*

Taliesin ben-beirdd a'i dywawt.

Yr oedd hi'n ofid mawr i yspryd *Awstin* fa lod y *Brutaniaid* yn ei wrthwynebu ei fal hyn ph odd i ddiak ei lid arnynt ni fedrai wybod. C buswiw ganddo siarad a hwy unwaith etto my Cymmuta gyhoeddi cyn yr ymddialai arnynt n nerth arfau, (dyna'r rhesymmau pwyscaf s gan blant y Fâll hyd heddyw.) A'n Hefgobion a gyttunasant a'r hynny, a Saith o honynt, amgen, Esgob *Henfordd*, Esg. *Taf*, Esg. *Pada* Esg. *Bangor*, Esg. *Elwy*, Esg. *Wic*, ac Esg *Morgannwg*, a aethant i siarad ag ef. Ac hi oedd y Duwiolion uniown-gred hyn yn myned eu taith, y cyfarfuasant ag Hynafgwr glân c fyddol, neu *Ancr*, yr hwn a ofynnodd iddynt ba le yr oeddynt yn myned? Ni awn (*eb'r b* i gyfarfod *Awstin Fynach*, yr hwn a ddanfonw gan y fawl a eilw ete *Pâb Rhufain*, i bregeth yr *Saeson*. Y mae ete yn ceisio gennym nin ufuddhau iddo, a'i dderbyn yn *Arch-Esgob* arno ac i dderbyn hefyd yr un-rhyw Seremoniau

Eerthyg

hyglau, a'r a ddygaſai eſe oddiwrth y *Pâb Rhu*-
hwnnw. Beth ydyw eich barn chwi attolwg
hylch hynny, ‡ a ufuddhawn ni iddo, a'i ni
wn? *Yr Hynafgwr a attebodd,* o's ydyw
di ei anſon o Dduw ufuddhewch iddo. Ond
dd y cawn ni wybod (*eb 'r hwy*) a'i o Dduw y
? Attebai 'r Hynafgwr, Ymtyriwch fal y
wed ein Hiachawdwr, *Cymmerwch fy jau ar-*
, a dyſcwch gennyf, canys addfwyn ydwyf a
yngedig o galon. Mat. 11. 29. Ac o's ydyw
Awſtin hwnnw yn wr goſtyngedig addfwyn,
randewch arno, ac onid ê, peidiwch. Ond
dd y cawn ni wybod, (*eb 'r hwy*) drachefn, pa
a goſtyngedig a balch ydyw? Fal hyn (*eb 'r*
afgwr) Arhoſwch chwi, hyd oni thybioch
Awſtin wedi myned i'r lle goſodedig, ac yno
ſſiwch i fyned. Ac os ni chyfyd *Awſtin* o'i
dair i'ch groeſawi mywn, gŵr balch ydyw, ac
wrandewch arno. (*o*) A'r Eſgobion a wnae-
nt yn ôl cynghor yr Henafgwr. A phan ddae-
nt i'r Gymanfa, ni yſgogodd *Awſtin* falch o'i
dair, fwy na phe buaſai wedi lyffetheirio wrthi.
Gwelwn yma bortreiad eglur o yſpryd trahaus
ch chwyddedig yn diyſtyru pobl Dduw. *Fel*
'r marwor, a ebbed i'r tân, felly y mae gwr
benmus i ennyn cynnen. Dih. 26. 21. Nid
oeth ynteu oedd barn ein Heſgobion ni, *O bu*
ith ganddo gyfarch gwell i ni yr awr-hon, pa
faint

‡ *Conſulentes, an ad prædicationem* Auguſtini
as deferre traditiones deberent? Bed. Hiſt. Eccleſ.
b. 2. Cap. 2. (*o*) *Sin autem vos Spreverit, nec*
am vobis aſſurgere voluerit cum ſitis numero
ores, & ipſe Spernatur a vobis. Galf. Lib. 11.
p. 12.

fuint nwy ydiyſtyra eſe nyni ped a fuddhaem i
(p). Ond i fyned rhago. Ymadrodd *Awſtin* w
ynt y pŷd hwnnw oedd i'r yſtyr hwn: Er
hod, Frodyr anwyl, yn dal llawer o bethau
wrthwyneb i'n harfer ni, neu yn hyttrach
Eglwys gatholic [hynny ydyw, Eglwys Rhu
wrthgiliedig,] etto os chwychwi a ymoſtyngw
i dri pheth, ſef yw hynny, 1. *Cadw r Paſc yn*
Amſer y dylid. 2. *Cyflawni gweinidogaeth*
ydd, trwy yr byn ein hadgenhedlir i Ddaw, y
treſn Eglwys Rhufain gyſſegr-lân. 3. *Preg*
gyd a ni i'r Saeſon, (q) Ni fyddwn ymhar
ynghylch y pyngciau dadleugar eraill. Ond
Heſgobion ni a attebaſant a'r fyrr eiriau, na wn
hwy un o'r pethau hynny. A ie (eb r *Awſtin*
Nid hwyrach a'r antur oni bydd edifar gennyc
Canys os ydych yn gommedd heddychu a'ch br
yr, chwi a fyddwch dybygol i gael rhyfel o
wrth eich gelynion, ac os nid ydyw wiw genn
bregethu gair y bywyd i'r *Saeſon*, chwi a ddio
eſwch angau trwy eu dwylaw hwy.

Yr wyf yn meddwl na fyddai anghymmwys
eglurhaid ym mhlaen llaw y tri phwngc dadleu
hynny, cyn myned at y teſtun galaethus hwn
ynghylch Merthyrdod y Duwiolion ym *Man*
is y Coed, y rhai a barodd *Awſtin* eu llofrudd
1. Fe gythryblwyd y Chriſt'nogion yn wir dd
er ys llawer cant o flynyddoedd cyn yr am
hwn

(p) *Bed. Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. Cap. 2. (q)
Paſcha ſuo tempore celebretis 2. *Ut Miniſteri*
Baptizandi, quo Deo renaſcimur, juxta mo
Romanæ ſanctæ Eccleſiæ compleatis. 3. *Ut gen*
Anglorum una nobiſcum prædicatis verbum
mini. Bed. ibid.

mnw ynghylch yr amſer y dylid cadw 'r Paſc.
d i adael hynny heibio yr awr-hon, y gwaha-
eth rhwng Eglwys *Rhufain* ag Eglwys *Brydain*
ghylch yr amſer y dylid cadw y Wyl arbennig
mo, oedd hyn; Y *Brutaniaid* a gadwent y Paſc
y Sul cyntaf wedi 'r 13 dydd o oed y Lleuad,
ôl i'r Haul ddyfod i Lin-gyhydedd y Gwanwyn,
'r gradd cyntaf o Arwydd yr *Hwrdd*. Ond
refn hon a gyfrifwyd yn wyrgam gan y *Rhu-*
iaid, oblegid ei bod yn anghyttun a'r Hên Egl-
Iddewig. Canys yn fynych pan ddigwyddai
3 o oed y Lleuad a'r ddydd Sadwrn, y *Bruta-*
d a ddechreuent gadw eu Paſc yn y cyfnôs y
d hwnnw, a thirannoeth, ſef a'r y 14 yn yr
yr, y byddai 'r Wyl wedi gorphen erbyn yr
er y dechreuai 'r Iddewon ei chadw. O her-
dd pa ham, y *Brutaniaid* a gadwent y Paſc yn
adol rhwng y 14 dydd a'r 20 o oed y Lleuad
Yr hyn a ddigwyddai ſod wythnos gyfan o
y *Rhufeiniaid*, pa rai a gadwent y *Paſc* wrth
n yr Eglwys *Iddewig*, ſef y Sul neſſaf a'r ol y
4 dydd o Oed y Lleuad, wedi 'r Haul ddyfod
aith i'r gradd cyntaf o arwydd yr Hwrdd.
Ond Eglwys *Rhufain* a newidiodd y dreſn
no *Bl. yr Argl.* 1582, ym mha amſer y gwyr-
wdd y *Pâb Gregori* 13 yr hên reol cyn belled,
cedwir y Paſc weithiau gyd-a'r *Papiſtiaid* bum
nos o flaen y Chriſt'nogion uniawn-gred.
Yr ail bwngc dadleugar ydoedd ynghylch
dd. Ac yma y mae Dynion yn gwneuthur
ahaniaeth (nid yn ôl gwirionedd Hiſtori) ond
ôl gogwyddiad eu barn neilltuol eu hunain.

Mi

(r) *Bed. Lib.* 2. *Cap.* 2. (s) *Bed. Lib.* 3. *Cap.*
Lib. 4. *Cap.* 5. *pag.* 338. *Edit. Anglican.*

Mi a glywais rai yn dywedyd mae *Tadau-be*
ac *Arwydd y Grôg* oedd yr hyn a fynnei *Awſti*
Heſgobion ni ddêrbyn yma. Canys (*eb* r.
yr oedd Eglwys *Rhufain* wedi dychymmyg
remoniau niweidiol hynny ychydig cyn dyfo
Awſtin i Frydain. Ond nid yw hynny wirio
canys. 1. Nid oes un Chronicl neu Hiſtori yn
bwyll am y fath beth. 2. Yr oedd *Tadau-be*
ac *Arwydd y Grôg* (os *Seremoniau niweidiol* y
yn arferedig mywn Bedydd er amſer yr Ap
lion ym mhob oes, fal y dangoſaf yn Eglur,
5. Sy 'n canlyn. Felly nid hynny oedd y gw
niaeth yma, canys yr oedd Eglwys *Rhufai*
Eglwys *Brydain* yn eu harter. Y mae rhyw
o ddynionach eraill y rhai nid oes arnynt gyw
i ddywedyd, mae *Bedydd plant* oedd y gw
niaeth yma: Canys (od oes coel a'r eu breud
dion hwy) yr oedd y *Brutaniaid* yn anghy
byddus a'r *Llygredigaeth ffiaidd* honno, Be
plant, cyn i'r *Awſtin* hwnnw ddyfod i *Fry*
Ond y ddau reſwm uchod ſydd ddigon i wrth
'r dŷb wyrgam ynfyd hon hefyd, canys. 1,
oes un Chronicl neu Hiſtori yn crybwyll
fath beth. 2. Yr oedd Bedydd plant (os *llyg*
gaeth ffiaidd ydyw) yn arferedig yn yr Eg
gatholic er amſer yr Apoſtolion, fal y dang
euſys *Pen.* 2, Ac y dangoſaf etto 'n helaet
caniattâ Duw) *Pen.* 5, Sy 'n canlyn. Felly
Bedydd plant oedd y gwahaniaeth yma.
ynteu oedd y gwahaniaeth? Yr wyf yn atteb,
Eglwys *Rhufain* wedi gwyr-drol y brif arfer
wrth ſefyddlo trwy beri 'r Offeiriaid gymm
Halen a'r dwfr, i'w wneuthur ef (medden
yn fwy affeithiawl: Ac heb gymmyſgiad
Halen ſwynedic hwnnw, yr oeddynt yn da

ſyml yn anigonol, a bod pob rhyw ſedydd
rdd honno yn amherffaith. Felly y mae 'n
a mae yn hyny y mynnai *Awſtin* i'n Heſgo-
ni gyd-ffurfio ag Eglwys *Rhufain.* A Dy-
myg oedd hon a gadarnhawyd yn *Rhufain,*
nad oedd boſſibl i'n Heſgobion ni wybod dim
rthi; Canys ni bu un Gennadwri, na dim
ach rhwng ein gwlâd ni a *Rhufain* er ys
neg na Chant a hanner o flynyddoedd a aeth-
ibio cyn dyfodiad *Awſtin* i *Frydain.* (*t*) Ac
yddai 'r Brutaniaid ddim oddi wrth yr Frthy-
newyddion, *Addoliad* y *Sainct, Purdan, Ha-*
Swynedic, &c. a ddychymygwyd yn y cyfam-
nnw. Ac y mae 'r Chronicl yn dywedyd yn
yw, mae 'r *Halen Swynedic hwnnw* oedd y
mywn dadl yma. (*u*)

Y trydydd peth oedd *Awſtin* yn ſefyll arno,
a'r i'n Heſgobion ni ei gynorthwyo ef i bre-
i'r *Saeſon.* Ond hwy a naccaûſant wneu-
hynny, o herwydd y ddau achos hyn, os nid
n camſynnied; 1. Mae 'n amlwg i bawb pa
Fradwyr a fu 'r *Saeſon* i'r *Brutaniaid*; Pa
ddynion creulon cynddeiriawg oeddynt. Ac
nny nid oedd yn ddi-berygl i'n Heſgobion ni
thu iddynt, rhac y buaſent yn eu lladd. 2.
moſtyngaſent i bregethu i'r *Saeſon,* ê fuaſai
iddynt dderbyn holl lygredigaethau *Awſtin,*
mgen ni fuaſai efe yn caniattau iddynt: Ac
d oedd yma onid dau bwngc yn unig mywn
nas i grefydd, etto mae 'n ddiau fod llawer
yn 'chwaneg mywn dadl rhyngddynt, fal y
'n amlwg wrth ragymadrodd *Awſtin,* Er

(*t*) *Bp. Lloyd's Hiſtorical account.* Ch. 2. § 7.
64. (*u*) *MS. Vetuſtiſſim.*

eich bod Frodyr anwyl yn dal LLAWER o *b*
yn wrthwyneb i'n harfer ni, &c. ‡ Yr
Awstin yn gyfrwys, canys efe a wybu na
gwiw geisio ganddynt ddygymmod a'r cw
unwaith; Ond pe buasent hwy yn cyttuno
yn y tri pheth hyn, efe a ofodasai ym mhen
dri pheth arall attynt. A hyn a wybu ein
bion ni yn ddigon da, ac am hynny hwy a w
ant yn gall i'w wrthwynebu ef a'r y
Chwychwi gan-hynny, anwylyd, a chwi yn g
y pethau hyn o'r blaen, ymgedwch rhag vich
ymaith trwy amryfusedd yr Annuwiol, a ch
o honoch oddiwrth eich ficcrwydd eich hun. 2 Pet.

Bellach mi a âf rhagof yn yr Hiſtori.
Awstin weled a gwybod yn ficcr, na fyddai
i ddyfod a'r *Brutaniaid* i gyttuno ag ei trwy
Rhesymmau, efe a fwriadodd yn neſaf i a
hynny trwy nerth *Arfau*. Felly efe a a
ddiattreg at un o Frenhinoedd *Lloegr* a
Ethelbert brenin *Cent*, ac a'i hannogodd e
bob rheſwm dwys a'r a allai malais ofod yn
lon, i gynnull holl gadernid ei Frenhiniaeth i
ddifetha y Brutaniaid. A hyn oll a oddaw
Brenin ei wneuthur, ond rhac y buaſai ei L
yn analluog, efe a ddanfonodd at Frenin *Nor*
berland a elwid *Elffred* am borth, ac a dyc
Felly y ddau Frenin a ddaethant a'i holl g
yn erbyn y *Brutaniaid* tua *Chuer-Llean* a'r
lle 'r oedd *Brochwel Yſgithrog* yn tywyſ
y *Brutaniaid*. Ond pan welodd *Brochwel* y
cadarn a hwnnw, efe a ffoawdd, ac a ddanfo
wyr yn eu cryſteiſiau i ddeiſyf ammodau he

‡ *Bed. Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. Cap. 2.

Awſtin a barodd eu lladd (*w*) Creulonder a ſai chwithr gan Baganiaid moeſol ei wneuthur? roedd yn *Sir y Fflint* y pryd hwnnw Fonach-neu Yſgoldy godidog a elwid *Bangor is y coed*, y dycpwyd i fynu y Duwiolion pennaf a'r olheigion mwyaf a'r a fuont erioed yn prege-mywn Pulpud. (Ynteu nid yw ryfedd fod *ſtin* yn llidiog wrthynt) Y mae rhai yn dy-yd fod yno ſaith o ſtafelloedd, a bod ynghylch hant o *Fynych* ym mhob un o honynt. Nid d y *Mynych* hyn (ſal y *Mynych* pabaidd ynawr goel-grefyddol) eithr gŵyr duwiol oeddynt yn ſanaethu Duw mywn Yſpryd a gwirionedd, n byw, lawer o honynt, a'r laſur eu dwylaw. wedir fod rhai o honynt yn goſod gerddi, ac yn nu coed, a rhai heſyd yn gweu rhwydau (*x*) yr oedd cynddeiriogrwydd *Awſtin* wedi en-yn eu herbyn, ac nid dim ganddo oni chai efe gwaed hwy: A hynny a gâdd efe allan o law, s y ddau Frenin (wrth ei arch et) a roddaſant ymmyn i'r milwyr i ruthro arnynt, (*y*) a thyrwyd o honynt ddauddeg cant, ac ni ddian-d ond deg a deugain yn unig. Ond buan y haeddodd llaw 'r Arglwydd y Llofruddiaid, s fal yr oeddynt yn dychwelyd adref mywn ſoledd, y cyfartu a hwynt *Blederic* Tywyſog iw, *Morgan* Tywyſog *Deheubarth*, a *Chad-* Tywyſog *Gwynedd*, y rhai roddaſant Gâd hes yn erbyn y *Saeſon*, ac a'i gorchfygaſant,

O 2 oblegid

(*w*) *Goodwin's Catalogue.* Ch. 4. pag. 45. (*x*) *Galf. Hiſt. Britan.* Lib. 8. Cap. 4. *Walaſr. ab. vit. Galli.* Cap. 6. (*y*) *Vid. Goodwin. loc. t.*

oblegid hwy a laddaſant ddeng mîl a thriugai honynt, ac a yrraſant y lleill a'r ffô (z) A buaſid yn lladd *Awſtin* yno, prin y gallaſwn gyfrif et yn *Ferthyr*.

Ynghylch yr amſer hwnnw y dywedir fy ugain mîl o Frutaniaid i ynys *Enlli*, modd gallent ochel creulonder y *Saeſon*, megis ac y niattaodd ein Harglwydd, *A phan i'ch erlidi yn y ddinas hon, ffowch i un arall.* Mat. 10. Yr wyt yn meddwl mae 'r deg Mynych a deug hynny a ddiangaſant o gratangau *Awſtin*, a'i p ſwadiodd hwy fyned yno, canys yr ym yn darl mae yno y bu farw *Daniel* Eſgob *Bangor is y co* (a) Y rhai hyn oll a fuont feirw yn ynys *Enlli*, a gyfrifir yn Sainct, mal y tyſtia y ddihareb hon *Yr ugain mil Sainct*. Ac *Awſtin Fynach*, Apo y *Saeſon*, oedd yr unig ŵr a barodd hyn o P'odd ynteu y gallaf ddiſtewi rhac dywedyd,

Fyth naccair y fath un câs,
Mawr ei ddera mo 'r ddiras,
I Lygru ffydd cynnydd cain.
Gwîr frodyr gwâr o Frydain.
O bawn bereben bwn parchus,
Loyw rith bardd fal Aur a Thus,
Byth ni roddwn beth neu ran
I'w bardynu o Burdan.

Pa hyd yr arhoſodd y *Brutaniaid* wedi hy yn y lawn ffydd heb ymroddi i Babyddiaeth, gallaf i ddywedyd yn berffaith-gwbl. Hyn a

(z) *Samme's Britannia Antiq.* vol. 1. pag.
(a) *Girald. Itiner. Cambriæ.* Lib. 2. Cap. 6.
190. Lin. 20.

bod hwy ynghylch cant o flynyddoedd wedi
ny, yn gwrthſefyll Pabyddiaeth cymmaint ac
Proteſtant heddyw, fal yr ymddengysoddi wrth
. Yr oedd *Mynach* a elwid *Eugubinus* wedi
oeddi allan i'r *Fair forwyn* ymddangos iddo
n breuddwyd, ac erchi iddo oſod ei Delw hi
yr Eglwyſydd a'i addoli. Y Breuddwyd hwnnw
adarnhawyd gan Bâb *Rhufain* mywn cymanfa
ynhaliwyd yno *Bl. yr Argl.* 781. ond hynny,
eilun-addoliaeth, a gadarnhawyd gan y *Saeſon*
Mhrydain er ys'chwaneg na thrilugain mlly-
id cyn hynny. (*b*) A phan geiſiwyd hyrddu yr
n-addoliaeth yma a'r y *Brutaniaid*, hwy a'i
nhwynebaſant yn lewion, megis y gweddai i
ſif'nogion cywir wneuthur. A hyn a roddes
lyſur i un *Adelmus* Eſgob *Sal'sbury* yſgrifenu
r yn eu herbyn; ym mha draethawd y mae ete
eu ceryddu o herwydd fod eu Hoffeiriaid yn
odi, ac yn gommedd i eillio eu coryn, ac am eu
l yn dal yn erbyn defodau Eglwys *Rhufain*.
)

Hyd yn hyn ni a welwn fod y *Brutaniaid* yn dal
wir ffydd yn ddiyſcog, ond y diſgleirdeb hwnnw
dduodd fwy-fwy beunydd wedi hynny, nes ei
ed yn dywyll oll. A hyn nid allat ei gyſtadlu
lim cyffelyppach nag i'r Haul dan ddiffyg. Canys
ar unwaith y mae diſgleirdeb a phelydr
Haul yn colli, ond o feſur ychydig ac ychydig:
lly nid a'r unwaith yn ddianoed, yr ymroddodd
Hynafiaid ninnau i Babyddiaeth: Hwy a
mmeraſant eu perſwadio i dderbyn pwngc yn-
r ac eilwaith, nes iddynt o'r diwedd ddygym-

(*b*) *Comp. Cent.* pag. 129. (*c*) *Joſſel. in Hiſt. Gild.* pag. 96.

mod a holl ſothach Pabyddiaeth: A hynny a dd
wyddodd (i'm tŷb i) ynghylch y nawfed Gan
Ond y mae 'n ddi-ddadl i'r *Brutaniaid* ymrodd
Babyddiaeth tua 'r ddegfed ganred o oedran Chr
Canys yr ŷm yn darllen i *Howel dda* (yr hw
ddechreuodd ei deyrnaſiad *Bl. yr Argl.* 9
gymmeryd gyd-ag eſ Arch-eſgob *Ty-Ddewi*,
gob *Bangor*, Eſgob S. *Aſaph*, a thri a'r dde
ŵyr dyſgedig eraill i fyned i *Rufain*, er cael
y Pâb gadarnhau y Gyfraith a wnaethai eſe
Gynghoriaid i reoli *Cymru* wrthi. *(d)* Ac y ma
ſicr gennyf nad aethai eſe ddim i *Rufain*
yr achos hwnnw, pe ni fuaſai wedi derbyn C
fydd *Rhufain*.

Wedi hyn yr ymroddodd ein Hynafiaid i
byddiaeth yn llwyr-gwbl, ac a oddefaſant i g
meryd yr Yſgrythurau Sanctaidd oddi wrthy
rhai o'r blaen oedd yn goleuo eu meddyliau
ffordd y gwirionedd. Ac yno y dyſgpwyd a
y Gwaſanaeth Lladin, a'r Delwau; a gwna
pwyd Sainct a Santeſau newyddion yn lle *J*
Ghriſt i fod yn Gyfryngwyr at Dduw. A p
un o'r rhai hynny a weddiwyd attynt mywn
rafael achos, canys yr oedd pob un wedi eigym
gaeddu a rhinwedd neilltuol, un i helpio y cl
hwn, arall i helpio clefyd arall. Gweddii
Antwn rhag lloſc tân; S. *Joan* rhag gwenwyn,
ni thycciai un weddi oni roddid Arian i'r Offeir
Si nihil attuleris ibis Homere foras. *Gwenf*
oedd Santes odidog, a hi (meddent hwy) a
odd i'r ffynnon a elwir a'r ei henw, *Ffynnon G*
frewi, darddu allan gyntaf, ac a roddes rinw

(*d*) *Caradoc's Chronicle Engliſh'd by Dr.* Po
page 54.

wir hwnnw i jachau pob math a'r haint a fyd mywn dŷn ac anifail, (*e*) Yno hefyd yr id yn gwerthu pardynau 'r Pâb i'r ſawl a fyddm dyfod yn bererinion yno. (*f*) Pwy bynnag wai a'r ei galon i ymadael a'i Arian i brynu un ardynau hynny, a allai wneuthur y pechod a i tra fyddai ei Bappiryn yn caniattau, Oblegid ddai rydd iddo (meddent hwy) wneuthur yr a welai 'n dda.

anffraid hefyd oedd Santes a weddiid arni m amryw achoſion, ac yr oedd tramwy mawr lan a gyſſegrwyd a'r ei henw hi, ſef *Llanffraid* ym *Môn*. Clywch fal y mae 'r Bardd anu ynghylch ei Gwyrthiau hi, fal y canlyn,

' Lleian, hardd yw llun hon,	* Mynaches
le 'r urddwyd oll y Werddon:	
rch y Gwr mo'r wych a gaid,	
p dagwſs o dop Dugiaid.	
Dydd y ceiſiodd dy Dâd,	
a it' i roi attad,	
o'th lygeid a neidiawdd	
ib ben, hyn a'th boenai 'n hawdd,	
tbranoeth aeth yr wyneb	
yn jach, ni bu well neb,	
y nofiaiſt hyd yn Nyfi,	
ll Duw a'r dy fantell di:	
r lif y daethoſt i'r lan	
n ffrwd lovw Sanffraid Leian:	
i cheiſiaiſt leſtri eurwyn,	
ros Fôr o'th oror i'th ddwyn,	
nd tywarcha tywarchen,	*Urddor*

(*e*) *Vid Poweli Annot. in Girald. Itiner. Cam.* Lib. 2. Cap. 19. pag. 214. (*f*) *Ibid* pag.

Urddor rhos, o'r ddaear hen;
A'th forwynion jaith freiniol,
Yn llawn dawn yn llywio 'n d'ol.
Gwnaethoſt o'r brwyn yng Ngwynedd,
Byſgod glan baſg gyda gwledd,
Byw yn Jach-deg buan i'ch dwrn,
Byw yn Eſgud heb un aſgwrn.
Llawer a wnaeth Duw erod
Lle bych, och am allu bod.
A'th wyl oſodes Jeſu
Noſwyl Fair uwch na Sul fu.

Jorwerth Fynghlwyd a'i

Yr oedd tramwy mawr hefyd i *Lan-Ga*
gerllaw *Buellt* yn Sîr *Faeſyfed*, oblegid i fod
Ffon S. *Cyric*, yr hon a jachai (ond ei chyffw
bob math a'r chwydd a manwynnau (*g*) O
fyddai raid talu arian i'r Offeiriaid pabaidd,
ped amgen, ni fyddai fwy o rinwedd ynd
mywn tan-bren. A'r fyrr eiriau, yr oedd g
ynt Grair neu Relyw ym mhob man agos a
wyrthiau rhagorol, neu yn amlyccach, ſo
digaeth hudoſaidd. Da odiaeth y mae'r Bri
uchel-ddyſg hwnnw, Doctor *Powel* yn ſgrif
ynghylch gwrthgwymp ein Hynafiaid fal
" Pwy bynnag a ymadawo unwaith a gwir
" duwioldeb i orwagedd ofer-goelus, a ym
" ei hun yn hawdd i gofleidio pob ffiloreg a ch
" lau gwrachaidd, ac a lŷn yn ddi-yſcog wrth
" Pan ddug *Awſtin Fynach* grefydd *Rhuf*
" *Saeſon*, y *Brutaniaid* (y rhai a dderbynni

(*g*) Baculus Cyrici, *de cujus miraculis vid*
veld. Lib. 1. Cap. 1. pag. 67.

y grefydd Grift'nogol ennyd fawr cyn hynny, trwy bregethiad *Joſeph* o *Arimathea* a'i ganlynwyr) a naccauſant hyd yr eithaf i ddderbyn y iath ffurf Crefydd, o ran ei bod yn llawn o draddodiadau dynol, a Seremoniau ofer. Ond wedi iddynt ym mhen talm o amſer gwedi, trwy Eſgeuluſdra eu hathrawon, ddygymmod a'r grefydd hudolaidd honno, ac i gofleidio y traddodiadau, a'r ſeremoniau ofer hynny, hwy a fuont yn rhagori y trigolion eraill yn eu diwydrwydd yn addoli y Relyw, * yn eu hirfaith bererindod, ac yn amrywiaeth eu gwyrthiau, a'i chwedlau celwyddog. (*b*) Canys fal y mae tir ffrwythlawn yn dwyn drain a mieri, os ni hauir ynddo had da: Felly y mae dynion call pan y dygir gair Duw oddi wrthynt yn ymroddi i bethau ofer-goelus (*i*) Da ynteu y dywad y Bardd hwnnw a ganodd,

Ffei greiriau Seinctiau, ffei ſerth addoliad
I Ddelwau mûd anferth:
Ffei o'r Pâb a'i wael aberth,
Burdan gwann, a'i bardwn gwerth.

Ffydd Rhufain filain i foli yr Pâb;
Ffydd mam pob drygioni;
Ffydd waedlyd befyd yw hi;
Ffydd ddol ben ffei ddiawl honi. Ac

* Relyw *yw rhyw beth a geir oddiwrth y Sainct a unt feirw. megis*, Aſgwrn, Ffon, Eſgid, *&c.* (*b*) *aliquos regni incolas reliquiarum veneratione, peregrinationum longinquitate, & miraculoſarum fabularum varietate longe Superarunt.* Powel Annot. in Girald *Lib.* 1. *Cap.* 2. *page* 85. (*i*) *Ant. ejus in* Lib. 1. Cap. 3. pag. 99.

Ac yma y gosodaf derfyn a'r yr Ymadrodd
ynghylch ffydd y *Brutaniaid*, oblegid fy mod
Duw a ganiattâ) yn bwriadu cyfleuthu gwait
Parchedig Doctor *Nichols*, yr hwn yn y r
gyntaf o honaw sydd yn dangos yn helaeth y m
yr adferwyd Crefydd ym *Mbrydain*. Ffto y ma
bin gennyt i adael y *Cymru* yn y fath gyflwr grefy
ynnhywyllni Pabyddiaeth, megis *yn nyffryn c*
angau. Gwybyddwch ynteu mae yn y flwyd
1567 y printiwyd yn gymraeg y Teftament
wydd, yr hwn a gyfieuthwyd gan *Riffart D*
Efgob *Mynyw* neu *Dj Ddewi*, a *Gwilym Sali*
gwr bonheddig urddafol. Yni mhen 19 m
nedd a'r ol hynny, y printiwyd yr Hen Deftam
yn Gymraeg, yr hwn a gyfieuthwyd gan
Doctor *Morgan* Ficar *Llanrhaiadr* ym *Mochn*
Ac o hynny allan yr aeth gwybodaeth o D
yn helaeth ym mhlith ein cenedl ni, ac adfer
iddynt y grefydd Grifi'nogol, megis ac yr ydo
yn y brif Eglwys, pan oedd pob peth mywn t
Efangylaidd.

PEN. IV.

*Gweinidogion y brif Eglwys. Efgob, Hemuria
Diacon. Profit cu bod yn raddau gwahanbedol
mawr barch oedd i'r Efgob. Siamplau o by
Ei ragorfraint a'i awdurdod mywn perthy
borol. Swydd Hemuriad, a Diacon. Y modd
oeddid yn ordeinio. I'r Efgobion y perthy
hynny. Cynhaliaeth y Gweinidogion,*

R oeddwn yn bwriadu unwaith
fynegi yma ynghylch difgyblaeth
Brit Eglwys ym *Mbrydain*, fef
hynny, i yfpyfu yma pa lywod
eth Eglwyfaidd, pa gyfryw La
oedd, y modd yr oeddid yn a

Duw a'r gyhoedd; ac yn ddirgel mywn Teu-
dd; p'odd yr oeddid yn bedyddio ac yn
dii Swpper yr Arglwydd yn yr amſer gwyn-
dig hwnnw, yr oedd pob peth mywn treſn
ylaidd, fal y gwyppid ym mha fodd yr oeddid
rin pethau Sanctaidd gynt yn ein tre ni cyn
r Pabyddiaeth. Ond wedi i mi ddwys-yſty-
y peth, mi a fernais ei fod ef yn orchwyl an-
bl i'w ddwyn i ben yn berffaith-gwbl, oble-
ſod llyfrau 'r Hen Frutaniaid wedi colli gan
af, a'r fydd yn rhoddi dim yſpyſrwydd yn-
ch y pethau hynny. Y Dinyſtr cyntaf a
ſant oedd yn yr Erlidigaeth tan *Diocleſian*,
y darllenaſoch euſys yn yr ail Bennod o'r
hon. Ac a'r ôl hynny y *Saeſon* a'i hoſ-
t amryw weithiau; yn enwedig yn amſer
rlidigaeth a barodd *Awſtin Fynach* gytodi
rbyn y *Brutaniaid*. Canys pan ddinyſtriwyd
or is y coed trwy arch y gŵr-da hwnnw,
holl Lyfrau gwerthfawroccach nag aur a loſ-
d oll. (*k*), A chymmaint a ddiangaſant an-
d y tân, neu a yſgrifennwyd wedi hynny, ynt
mwyaf wedi colli. Canys pan ddaroſtyngwyd
ru tan Goron Loegr trwy nerth arfau, diam-
ddiſtrywio llawer o'i llyfrau hwy yn hynny
n. Ac o'r rhai a ddiangaſant, medd y Beirdd,
leſgion Cymru a ddygwyd i fod yn garcha-
on i'r *Twr gwyn* yn *Llundain*, a gaſglaſant o
nt cymmaint ac allaſant eu dwyn gyda hwy i'w
ain er diddanwch iddynt yn y Carchar, ond
a loſgwyd oll o'r diwedd. (*l*), Am hynny
nodd y Prydydd.

Yſcolor

(*k*) Humphrey Lloyd's *Breviary of* Brittain. 70. (*l*) *Præf. Epiſt. Menev. ad T. N.*

Yſceler oedd i Scolan
Fwrw'r twrr llyfrau i'r tân.

Yr unig ffordd (i'm tŷb i) i gyflawni y di hwn, ydyw goſod yma hanes am Ddiſgyblaet Eglwys gatholic yn gyſtredinol, oblegid hy a ddengys hefyd ddiſgyblaeth yr Eglwys Mhrydain, yn gyſtadl ac mywn gwled eraill. Canys, 1, Y mae llawer o'r hên dau'r Eglwys yn clodſori ffydd y Brutaniaid yn dywedyd eu bod yn credu megis yr Grift'nogion uniawn-gred. (*m*), Ond ni alla ddywedyd hynny, pe ni fuaſai 'r Brutaniaid cyttuno a hwy mywn pob dim. 2, Yr ŷm darllain fod ein Heſgobion ni yn eiſtedd m amryw Gymanfaodd a gynhaliwyd mywn g dydd tros y môr. (*n*), Ac y mae'n ddiau fod olau y Cymanfaau hynny mywn grym ym M dain cyſtal ac mywn gwledydd eraill. Pa beth by gan hynny a ddywedir yma rhagllaw oedd redig yn Eglwys Dduw ym mhob gwlâd, a hynny ym Mhrydain. [*Gwybydded y darlle yma ym mhlaen-llaw, mae wrth* Henuriad *yn meddwl* Offeiriad.]

Ac yma y dechreuaf a'r *Gwyr-llên*, neu'r G nidogion, gan mae hwy yw'r *Blaeneriai* gen

(*m*) *Quibus* [*i. e.* articulis fidei in Conc. Ni confirmatis] *aſſentiuntur omnes ubique Eccleſi Hiſpania* Britannia, *Gallia*, &c. Epiſt. A apud Theodor. Hiſt. Eccles. *l.* 3. C. 3 pag. (*n*) *Concil. Sardic. A. D.* 347. *Con. Arelat A. D.* 326. *Con. Ariminens.* 369. *vid.* Brough *Eccleſiaſt. Hiſt. of* Brittain. *pag.* 545.

uau 'r gynnulleidfa at Dduw. Nid yw efe gwaith afreidiol i mi brofi fod tri math o ddogion Eglwyſig gwahanrhedol mywn *Gradd Urddau* yn yr Eglwys gatholic er amſer yr Aolion, gan fod y peth cyn amlycced fal na wn achlyſur ſydd gan neb i betruſaw ynghylch y. Ac os mynnwch gael ei brofi, clywch a ddywed Hên *Ignaſius*, diſgybl *S. Petr* Apoſtol. "Y neb ſy'n aros yng nghymmunb yr Eglwys gatholic ſydd lân; eithr yr n a wna ddim yn erbyn yr *Eſgob*, *Hemuriaid* r *Diacon* ſydd aflan. (*o*), Pa fodd, attolwg, uſai 'r Awdur hwn yn crybwyll am Eſgobion, uriaid a Diaconiaid, pe ni fuaſai ganddynt y Swyddogion eglwyſig gwahan mywn grâdd urddau? Ynteu onid yw hyn yn brawf ddieuol fod y tair gradd yn drefn Efangylaidd nhaliwyd yn yr Eglwys er amſer yr Apoſtoli? Pa beth a all neb wrthddadleu yn erbyn y dyſtiolaeth hynod? Yr oedd yr Awdur yn nabyddus a 'r Apoſtolion eu hun, ac a Sgriodd o ſywn ychydig Amſer a 'r ôl eu dyau hwy; A 'i waith ei hun yn ddilwgr ydyw 'r y cymmerais i hyn o honaw: Ac am hynny a ewyllyſiwn a 'r i bawb edrych attynt eu hun ac ymogelyd rhac diyſtyru y rhai a oſodgan Griſt a 'i Apoſtolion i wylio tros eu Hediau. Ond i Dduw y bo 'r diolch, nid yw 'r yd anhydyn hwnnw yn perchennogi pawb. Chwy-chwi gan hynny, Anwylyd, a chwi yn gwybod y pethau hyn o 'r blaen, ymgedwch rhag eich arwain ymmaith trwy amryſuſedd yr

" Annu-

(*o*) *Ignat. Epiſt. ad Trall. pag.* 59.

" Annuwiol, a chwympo o honoch oddi
" eich ſiccrwydd eich hun. 2. *Pet.* 3. 17.

Y Swyddog pennaf yn yr Eglwys oe*Eſgob*, ſwydd yr hwn oedd i bregethu'r gair. Ordeinio Gweinidogion, ac i edrych a'r i wasanaethu eu ſwydd yn ffyddlon. (*q*). i E muno troſſeddwyr allan o'r Eglwys. (*r*), derbyn i mywn a'r eu hedifeirwch. (*s*), fyrr eiriau i ſugeilio ac i lywodraethu F Dduw, ac i edrych a'r i bob peth fod n tretn a gweddeidd-dra. A hynny, medd oedd y rheſwm fod Cadair neu eiſtedd-le'r E yn ſefyll mywn *lle uchel* yn yr Eglwys, ſ erwyddoccau ei Ddyled-ſwydd ef trwy hyn oruwch-wilio, ac i ddyſal ſwrw golwg a *Henuriaid* a'r Praidd oedd tan ei ofal. (*t*).

Eſgob duwiol a gyſtrifid gynt yn anwylach bendithion mwyaf a'r y ddaear, cynghor yr a ddilynid mywn pethau yſprydol yn neſſaf Yſgrythur ſanctaidd ei hun. Y mae S. *Pau* tyſtio am y *Galatiaid*, ei fod eſe mo'r a ganddynt, ac y *tynnaſent eu llygaid, ac a'i ſent iddo ef*, pe hynny a fuaſai er lleſhâd ioni iddo. *Gal.* 4, 15. Ac y mae S. *Clemen* fyd yn tyſtio am y *Corinthiaid*, eu bod yn rh yn neddfau'r Goruchaf, gan ymddaroſiwng hunain i'r rhai oedd *yn llywodraethu ar* (hynny ydyw yr *Eſgobion*) a'i bod yn pa yr *Henuriaid* fal y gweddai iddynt. (*u*) Ni w

(*p*) *Orig. in Ezech. hom.* 3. (*q*) *Firmil.* *Cyp. Ep.* 75. § 6. *pag.* 237. (*r*) *Cyp. E* 38. § 2. *p.* 92. (*s*) *Id. Ep.* 10. § 2. *pag.* (*t*) *Zonar. in Can Apoſt. Can.* 58. *apud Pr Chriſtianit. part.* 1. *C.* 8. *pag.* 222. (*u*) *E ad Corinth. pag.* 2.

Grift'nogion un weithred arbennig heb ghor yr Eſgob yn gyntaf, oblegid eſe a gy-wyd ganddynt (ſal y mae eſe yn wîr ddiau) yn l yſprydol wedi ei awdurdodi gan Grift i ſu-o y rhan honno o'r Eglwys gatholic, ac a lai o fywn ei Eſgobaeth, ac am hynny hwy ddent (*gwyr llŷg* yn gyſtadl a *gwyr llân*) yn ngedig ac ufudd iddo, ac ni rwgnachent chwae-n naccau i wneuthur pa beth bynnag a orchym-id ganddo. Ym myſg yr amryw gymmwy-u yr oedd *Cuſtenyn fawr*, y Brittwn arddet-g hwnnw, a'r Ymherawdr elodfawruſſaf yn y , yn eu dangos i'r Offeiriaid, yr ydys yn dy-yd ei fod eſe yn eu maentumio hwy a'r ei id ei hun, a'i fod eſe yn cymmeryd rhai o ynt gyd-ag ef yn waſtadol, i ba ymdaith byn-yr elai, gan farnu y byddai ei orſeddfainge h hynny yn ſiecrach, ei gyfeillion yn gryfach, ynion yn wannach, a Jachawdwriaeth ei En-yn ddiogelach, oblegid *llawer a all taer li y cyfiawn*, (*w*).

an oedd *Baſil* Eſgob *Caſarea* yn gorwedd ei wely-angau, y mae ſgrifennydd ei fywyd ywedyd i holl Drigolion y ddinas honno ddy-o'i amgylch, a'i bod yn gweddio, fal pe bua-yn myned i ddal gafael a'r ei Enaid, a'i gadw y drais yn ei gorph. Prin onid oeddynt (eb) wedi amhwyllo wrth feddwl am y colled r hwnnw a ddigwyddai iddynt: Ac nid yno un oni ymadawſai yn ewyllyſgar a rhan fywyd, pe rhoddaſai hynny fywyd iddo ef. (*x*), Pan

(*w*) *Euſ. de vit. Conſtant. Lib.* 1. *Cap.* 42. (*x*) *Nanz. In Laud. Baſil. Orat.* 20. *pag.* 371 *apud* Cave's *Primit. Chriſt. part.* 1. *Ch.* 8. *pag.* 256

Pah ddeolwyd y Tad duwiol hwnnw *Joan enau* Esgob *Constantinopl* trwy arch yr Y rawdres ddrwg a elwid *Eudocsia*, yr ŷm yn llen fod yr holl bobl yn agos i amhwyllo wr weled ef yn myned ymmaith, ac yn gweidd alaethus, *Gwell a fuasai'r Haul beidio llewy nag i* Joan Aur-enau *beidio a phregethu.* (y)

Nid mywn pethau ysprydol yn unig y byd hên Esgobion gynt yn rhoddi barn, ond m pethau tymhorol hefyd. Canys pwy bynn welai yn dda, a allai fymmud ei gŵyn o'r tymhorol, i lŷs neu *gwrt* yr Esgob: A pha Lynnag y bernid yr achos yno, a fyddai cy a phe buasai'r Ymherawdr ei hun yn ei gad hau, a'r holl Swyddogion tymhorol oeddyn rhwym i ollwng yr achos fyned yn ôl barn Esgobion, er y gallent hwy fod yn ei he (z), Cymmaint oedd y parch gynt i Genn yr Arglwydd am eu Honestrwydd, Uniondeb, Cyfiawnder! Byddei'n achlysur llawenydd Bobl yn yr amser cynt, i farnu eu matterion llŷs yr Fsgob, Canys hwy a wyddent y t pob peth yno gyda phob uniownder a fyddai sibl. A hyn sydd cyn amlycced yng-wait Teidau fal nad ydyw ond gwaith afreidiol i g wyll ychwaneg o'i blegid, (a).

Y Swyddog Eglwysig nessaf mywn Gradd Urddau oedd yr *Henuriad* neu'r *Offeiriad*, sw yr hwn oedd i bregethu i'r gynnulleidfa n tuol a appwyntid tan ei ofal, i weinyddu bed

(y) *Chryf. Epist.* 125. *Tom.* 4. pag. 7
(z) *Vid. Sozom. Hist. Eccles. Lib.* 1. *Cap.*
(a) *Vid. Socrat. Hist. Eccles. Lib.* 7. *Cap.* p. 386. *Aug. Epist.* 147. *Col.* 685.

yſſegru 'r Bara a 'r Gwîn yn y Cymmun, i oli, a chladdu, i fugeilio ei Braidd yn ddiwyd, i orthwyo 'r Eſgob nid yn unig ym mherthyna- ir Eglwys, ond ynghylch barnu pethau tymhorol yd; Ac ambell-waith yn ddiau yr *Henuriaid* a fy- t yr unig farnwyr yn y matterion hynny, pan welai 'r Eſgob yn dda eu goſod, oblegid a gyfrifid yn ddireidi ac yn yſgelerdr erchyll *Henuriaid* wneuthur dim yng-wrthwyneb i yr Eſgob: Je mae Hên *Ignaſius* Sanctaidd yn edyd, *Fod pwy bynnag ſy 'n gwrthwynebu 'r ob yn gwaſanaethu Diafol.* (*b*).

Os Offeiriad a 'r antur a droſſeddai 'r gyfraith, oedd gan y Barnwyr tymhorol ddim i wneu- r ag ef, ond fal y barnai Cymanfa o Eſgobion; hwy bynnag a ddirmygai un math o ŵyr-llên, Eſgob, Henuriad, neu Ddiacon (a hwy yn uog) a goſpid yn ddygn-ddifrifol, ac a gyfri- tra fyddai byw, yn ŵr diyſtyr anenwog: A y bynnag mywn gŵyn Cynddeiriogrwydd, falais, a darawai un o honynt, a oſodid i far- aeth. (*c*), *Cymmaint oedd eu gofal gynt i w Cennadon yr Arglwydd rhag tafod yr enlli- , a rhag dwylaw 'r anghyfiawn!*

Da odiaeth y mae *Ignaſius* yn cynghori, (ele rifennodd ynghylch *Bl. yr Argl.* 100.) *Megis vnaeth Chriſt ddim* (eb 'r ef) *heb y Tâd, felly vnewch chwithau ddim heb yr* Eſgob *a 'i He-* riaid *eithr ymgynnullwch i 'r un lle, fal y byddo nych un Weddi, un erfyniad, un meddwl,*

P *ac*

(*b*) *O lathra Epiſcopou ti praſſon to Diabolo treuei.* Ignat. Ep. ad Smyr. pag. 7. (*c*), *Vid.* ve's *Prim. Chriſtianity Ch.* 8. *pag.* 258.

ac un gobaith. (*d*), Dyna ddyledſwydd y G
Ilŷg; clywch ętto ddyledſwydd y Gŵyr-llên, n
Offeiriaid yng ngeiriau hên athraw duwiol
a elwid *Polycarp*, *Bydded i'r Offeiriaid* (eb
fod yn dirion ac addfwyn, yn drugarogion
bawb, gan ddymchwelyd y rhai aethant a'r
feiliorn (hynny ydyw, y rhai a wnaent *Schiſm* y
Eglwys) *gan ymweled a'r cleifion, ynddifaid*
gweddwon: Gan ddarbod troſtynt eu hunain
hyn ſydd oneſt yng olwg Duw a dynion; trwy
gadw oddi wrth genfigen, a rhag derbyn
neb. (*e*).

Y Gweinidog iſſaf yn yr Eglwys oedd y *Dia*
ſwydd yr hwn yn bendant a'r y cyntaf oed
wa'anaethu byrddau, hynny ydyw, i edrych
ac i gyfrannu'r Eluſennau a roddid i'r aelodau
dion, ac i roddi y bara a'r gwîn i'r Cymmunw
Ac hefyd trwy gennad yr Eſgob i bregethu,
ſedyddio, &c. Ond nid oedd rydd i un *Dia*
gyſſegru'r bara a'r gwîn yn y Cymmun, nac i b
gethu chwaith heb gennad yr Eſgob. Yr *Ar*
diacon a fyddai ryw Wr llên arafaidd pwyllog
appwyntid gan yr Eſgob i edrych a'r i bob p
fod yn weddaidd ac yn drefnus ym mhlith y D
coniaid, rhac eu bod yn rhyfygus, ac yn cy
meryd arnynt i wneuthur yr hyn ni ddylen
Ac am hynny y gelwir yr *Arch-diacon* yn Yſg
ſennadau'r Teidau, *Llygad yr Eſgob.* Mae pa
(gan mwyaf) yn addef fod y ſwydd hon yn g
nat jawn yn yr Eglwys, ſef, os nid yn nyddi
ętto o fywn ychydigyn wedi dyddiau'r Apoſt
lion.

(*d*) *Ignat. Epiſt. ad Magneſ. pag.* 33. (
Vid. Dr. Cave's *Lives of the Fathers pag.* 1

Yr oedd ganddynt hefyd *Ddiaconeſau* yn y
i Eglwys, y rhai yn nyddiau 'r Apoſtolion
canlynaſant hwy. *Onid oes i ni awdurdod*
edd Paul) *i arwain o amgylch wraig a'fyddei*
aer megis ac y mae i'r Apoſtolion eraill, ac i
dyr yr Arglwydd, ac i Cephas. 1. Cor. 9. 5.
iaconeſau oedd *Mair, Perſis,* a *Phœbe.* Eu
ydd oedd i weini i'r Benywiaid cleifion, i'w
ſc hwy cyn eu bedyddio, ac hefyd i addyſgu y
i anwybodol a'r digrêd, yn rhai o byngciau
ſat y gnefydd griſt 'nogol. (*f*), Ac i ſyned yn
nadon yma ac accw tros y Gweinidogion :
elwch. 1. *Tim.* 5.
od rhac i wragedd y *Crynwyr* (y dygn Heretici-
hynny) gymmeryd achlyſur oddi wrth y *Dia-*
ſau hyn, i amddiffyn eu budr-waith melldige-
aſlan yn pregethu a'r gyhoedd ; yr wyt yn
b, na ryfygodd y *Diaconeſau* hynny bregethu
oed, onid eu holl waith ydoedd ynghylch y
ſwyddau bychain a'r a grybwyllwyd. *Tawed*
wragedd yn yr Eglwyſi, Canys ni chaniad-
yd iddynt lefaru, ond bod yn ddaroſtyngedig,
ys ac y mae y Gyfraith yn dywedyd. 1. Cor.
34.
'r ſwyddau hyn y neilltuid Gweinidogion
y *Arddodiad dwylaw* : Seremoni mo'r gynnar
echreuad Chriſt 'nogaeth, ac mo'r hanffodol
gwaith, tal prin y ceir ſiampl yn neb o'r He-
iaid gwaethaf yn y prif amſer, fod un yn
meryd arno bregethu, cyn y neilltuid ef at y
aith trwy *Arddodiad dwylaw.* Y Gwirionedd
w, yr oedd Gweinidogion y brif Eglwys,

(*f*) *Vid. Epiph. Hæres.* 79. *pag.* 447. *Clem.*
and. Strom. Lib. 3. *pag.* 448.

megis ym mhob peth arall, felly yn hyn he
yn cadw wrth Reol yr Yſgrythur; Canys nid
un a fedrai ddarllen, nid pob un a ddywedai
dawn yr Yſpryd ganddo, nid pob yn a fy
ag ymadrodd hylaw ganddo, a ganiattaid i b
ethu gair Duw yn y brif Eglwys eſangyia
ond y ſawl yn unig a neilltuid at y gwaith trwy
ddodiad Dwylaw'r Eſgob, (g).

Yr oedd yn rhaid i'r neb a chwennychai gae
Ordeinio, fod yn gyfarwydd yn y Scrythurau,
yn wybodol (o byddai boſſibl) ym mhob n
a'r ddyſgeidiaeth ddynol, yn bendifaddau L
yr hon gelfyddyd a gyfrifir gan y Tadau ol
Gymmorth anhepgor i eglurhau pethau tywyl
y Scrythurau. Ac yno wedi cael cyfrif da
fywyd, buchedd, ac ymarweddiad y Gŵr a fy
ai 'n chwennych i dderbyn Urddau; (b), W
cael prawf o'i ddonniau, cyfaddaſrwydd ac
ei yſpryd i drin pethau Sanctaidd, a'r fyrr ein
wedi chwilio allan bob peth yn ôl y Rheol a
mae'r Scrythur yn ofyn yn y fath achos ar
nig ac ydyw cyflwyno Gŵr i fod yn Gennad
tros yr Arglwydd, ete a neilltuid at y gw
trwy arddodiad Dwylaw'r Eſgob. Un Eſgo
fyddai ddigon i ordeinio Offeiriaid, a Diaconia
Ond holl Eſgobion y Dalaith a gyfarfyddent
byddai boſſibl) i gyflegru Offeiriad yn Eſgob.
Yr wyf yn cofio i mi ddarllen un ſiampl am
a ordeiniwyd gan Offeiriad, ond pan ddaet
gwaith rhyfygus i'r Amlwg, efe a ddiſwyddw
o'i Weinidogaeth amherffaith gan Gymanf
Weinidog

(g) *Vid. Firmil. apud Cypr Epiſt.* 75. c.
pag. 237. (b) *Baſ. Epiſt.* 18. *Tom.* 3. *pag.*
(i) *Vid. Cypr. Epiſt.* 68. & 6. *pag.* 202.

Weinidogion unbwn-gred, (*k*), Oblegid ni chlywyd am y ſath beth erioed yn Eglwys Dduw r blaen.

Sonniwn ryw ychydigyn yn y lle diweddaf yngylch cynhaliaeth y Gweinidogion; Canys os y Gweidogion a hauaſant bethau yſprydol, a mawr oedd hwy a fedaſant bethau cnawdol? *Ordeiniodd yr glwydd i'r rhai ſy'n pregethu yr Efengyl, fyw th yr Efengyl*? 1 Cor. 9. 11, 14. Mae'n dybygol doedd eu cynhaliaeth a'r y cyntaf, ddim ond yr nawelai pob un yn dda ei roddi; ond wedi'r rift'nogion amlhau, ſe ddycpwyd pob peth i etn weddeiddiach, ac i Reol ſafadwy: Canys yriwyd ei bod yn anweddeidd-dra erchyll, ac yn ianrhydedd tra mawr i adael y Gweinidog i fyw cardottyn, (Canys beth ydyw amgen y ffordd nno) Felly y Plwyfolion, neu y ſawl oll ac oedd perthyn i'r un Eglwys (tra'r oedd yſpryd hrift'nogaeth yn wreſog yn eu calonnau) a brynt ryw Dyddyn ehang o Dir, yr hwn a roddid r Gweinidog i'w faentumio, modd y gallai fyw barchedig hardd-deg ym myſg ei Braidd. (*l*), nd megis nad oes un Rhinwedd, onid oes rhyw i yn wrthwyneb iddi; Felly ni bu Cenſigen nion enllibus yn ddiffygiol yma chwaith i chwy- ei chynddeiriogrwydd; Canys yn gymmaint bod y Gweinidogion yn cael eu maentumio'n rchedig fal y gweddai iddynt, yr oedd math o dynionach yſgeler yn cenſigennu wrthynt, ac yn wedyd eu bod yn cael mwy nag y ddylent. A

(*k*) Iſchyras, *qui a* Colytho *presbytero fuit rdinatus. vid. Athan Apol. 2. de fuga ſua. om. 1. pag.* 570. (*l*) *Vid. Euſeb. Hiſt. Eccleſ. ib.* 10 *Cap.* 5. *pag.* 389. *Edit. Par.* 1659.

hynny a roddes achlysur i *Joan Aur-enau* (
Athraw clodfawryssaf yn y byd) i wneuthur p
geth i amddiffyn cynhaliaeth anrhydeddus y G
Llên yn erbyn y dynionach ysgeler hynny o
yn cenfigennu wrth eu golud, (*m*).

PEN. V.

Gweinidogaeth y ddau Sacrafen, sef Bedydd
Swpper yr Arglwydd *yn y Brif Eglwys. D
liaid Bedydd o ddau ryw. Plant bychain
rhai mywn oedran. Profir fod yr Eglwys G
tholic yn bedyddio plant Khieni credinwol
mhob Oes er amser yr Apostolion. Tad
Bedydd. Arwydd y Grog. Y modd y gwei
ddid Bedydd. Trochiad gan mwyaf. Taenelli
befyd. Ystori nodedig ynghylch gwr a el
Athanasius. Yr Heretic cyntaf a ryfygod
ail fedyddio. Y Wisg wen y gwisgid y rhai n
ydd fedyddio. Gweinidogaeth y Sacrafen a
sef* Swpper yr Arglwydd *yn y Brif Eglwys.*

ER na cheir y fath air a *Sacrafen*
yr holl Destament Newydd, e
efe a gymhwysir mywn ystyr b
thynasol i rwyddoccau y ddau
dinhad sanctaidd, *Bedydd* a *Swpp
yr Arglwydd.* Canys Sacrafen
gymmerwyd gan y *Rhufeiniaid* yn y tair ys
hyn. 1, Gwysti a roddai gwr a gwynid a
mywn cyfraith i'w rwymo ef i atteb tan bery
o golli 'r gwysti. 2, Llw a gymmerai 'r Milw
er bod yn gywir a ffyddlon i 'r Cad-pen.

Tocy

(*m*) *Chrysost. Tom.* 6. *pag.* 896.

cyn, neu Lifrai gwahanol, fal yr adnabyddid wyr pob Câd-pen wrth eu Llifrai. Ac y mae yn tybied y gellir galw Bedydd a Swpper yr lwydd yn *Sacrafennau* yn y tair yftyr hynny. ys. 1, Y mae Duw, pan y byddom megis wyno arno a'r ei Addewidion, yn ficcrhau i rwy arwyddion gweledig oddi allan, megis y Wyftlon ſanctaidd, ei Râs, a'i Drugaredd. 2, Ninnau a gymmerwn Lŵ (ein Hadduned ydd) i fod yn Filwyr cywir i Ghrift ein -pen, a'n Tywyſog. Ac 3, Nyni a wahenir h y nodau hyn (Arddangoſiadau 'n Proffes) wrth bawb eraill, y rhai nid ŷnt yn proffeſu ift, (*n*).

ed ymoſtyngai dynion i farnu pyngciau dad- ar wrth Reol yr Yſgrythur, neu wrth Arfer y Fglwys (cyn i neb llygredigaethau ddyfod yr wyf yn meddwl y byddai'r Ddadl ddi- dar hon ynghylch Deiliaid Bedydd yn ddi- dl; Sef yw hynny, na ddylai neb betruſo (a'r 'n dirnad y 'Sgrythurau, neu yn darllen am ſgyblaeth y Brif Eglwys) a ddylid bedyddio t bychain, onid ŷnt yn chwennych fyned Gyſſegr-ladron, ac i wrthwynebu Ordinhâd w ei hun. Canys y Cyfammod a wnaeth w ag *Abraham* oedd yn gyfammod dragywy- l, nid terfynnedig wrth Hâd *Abraham* yn unig ôl y Cnawd, ond y Cenhedloedd hefyd a ddycp- i i mywn, wedi'r byth bendigedig Jeſu dorri nol fur rhyngddynt. *Gwybyddwch felly mae hai hynny ſy o ffydd, y rhai hynny yw plant*

(*n*) *L' Eſtrange Alliance of Divine Office, . pag.* 230. *Newcome's Catechetical Serm. vol. Serm.* 45. *pag.* 435.

Abraham Gal. 3. 7. Ynteu, gan fod Plant [illegible] ain y Cenhedloedd crediniol yn y cyfam ac yn Blant i *Abraham* trwy ffydd, oni d rhoddi Sêl y Cyfammod iddynt? Sef yw h oni ddylid eu bedyddio hwy yn-awr tan yr Efe megis ac yr Enwaedwyd plant yr *Iſraeliaid* Ddeddf? Canys y mae Bedydd yn canlyn En diad, fal y profir yn helaeth gan holl hên A won yr Eglwys, (*o*).

Yn ganlynol i hyn y mae Scrifennadau Deidau yn dangos yn eglur, hynny ydyw, cyn lycced ac all Tafod fynegi, fod Bedydd plan arferedig yn Eglwys Dduw er Amſer yr ſtolion. Y mae *Origen* Sanctaidd (yr hwn a fennodd ynghylch *Bl. yr Arglwydd* 230) yn dywed hyn. *Plant bychain a fedyddir er maddeuan chodau: Pa bechodau? Canys pa bryd y pecha Neu pa fodd y gall Bedydd gymmodi a Phla chain, ond yn yr yſtyr a ddywedais euſys*, Pa yw dŷn i fod yn lân, a'r hwn a aned o D fod yn gyfiawn? Job. 15. 14. *Ynteu gan y aſlendid ein Genedigaeth trwy Fedydd, y bed plant bychain.* (*p*) Ac y mae 'r un Tad du yn ei Eſponiad a'r Pſ. 51. 5. yn dywedyd et hyn, *O herwydd hyn* (eb 'r ef), *ſef y p gwreiddiol hwn, y cadd yr Eglwys* Draddodiad *wrth yr Apoſtolion i fedyddio Plant by bâin* A'r Traddodiad hwnnw oedd un o'r rhai y m Ap

(*o*) *Cypr. Cap.* 3. *Epiſt.* 28. *Lact. Divin. I Lib.* 4. *Cap.* 15. &c. (*p*) *Parvuli baptizant remiſſionem peccatorum.----Et quia per bap ſacramentum nativitatis ſordes deponuntur, tereà baptizantur & Parvuli.* Orig in Luc. 14. (*q*) *Orig in Pſal.* 51. 5.

poſtol yn orchymmyn i'r *Theſſaloniaid* lynu
rthynt, pan yw yn dywedyd, *Am bynny, Fro-
r, ſefwch, a deliwch y* Traddodiadau *a ddyſcaſ-
, pa un bynnag a'i trwy ymadrodd, a'i trwy
Epiſtol ni.* 2. Theſs. 2. 15. Wrth ba deſtun y
e 'n amlwg, mae nid dychymmyg dyn yw pob
addodiad, ond Egwyddor Ffydd a gafwyd oddi
rth yr Apoſtolion Sanctaidd eu hun. Ac medd
Paul mywn lle arall, *A'r pethau a glywaiſt
mmyf trwy lawer o dyſtion,* traddoda *y rhai bynny
dynion ffyddlon, y rhai a fyddant gymmwys i
yſgu eraill befyd.* 2 Tim. 2. 2.

Yn Amſer y Merthyr Sanctaidd hwnnw Sy-
ian, y bu dadl (nid ynghylch a ddylid bedyddio
nt bychain, canys yr oedd hynny yn ddi-ddadl)
d ynghylch yr Amſer y dylid eu bedyddio.
anys yr oedd rhyw Eſgob a'i enw *Ffidus* yn pet-
ſo a ellid yn gyfreithlawn fedyddio plant by-
ain cyn yr wythfed Dydd? Yn-awr rhac bod
nny yn achos Amrafael a Schiſm yn yr Egl-
ys, fe gynhaliwyd Cymanfa yn *Affrica, Bl. yr
gl.* 254 ynghylch hynny, lle 'r ymgynnullodd
ugain a chwech o Eſgobion uniown gred;
i Barn hwy oll un ac arall ydoedd, Na ddylid
dw Plant bychain cyhyd a'r wythfed Dydd rhac
dydd. Yr wyf yn meddwl, na fyddai anghym-
wys pe cymreigwn ryw ran o'r Llythyr a anto-
ant at y *Ffidus* hwnnw, yr hwn ſydd fal y
nlyn.

" Am yr hyn a ddywedaiſt ynghylch perthynas
Plant, na ddylid eu bedyddio a'r yr ail neu 'r
trydydd Dydd, wedi eu genedigaeth, ond a'r
yr wythfed Dydd, megis tan y Ddeddf, Ein
Cymanfa ni a farnodd yn llwyr wrthwyneb.

" (r) Ac

" (r) Ac ni chyttunodd un o honom a thydi
" ghylch hynny, ond barnaſom oll un ac a
" na ddylid naccau trugaredd a gras Duw i
" rhyw ddyn. Canys yn gymmaint ac i'n Har
" wydd ddywedyd yn ei Efengyl, *Na. dda*
" *Mab y dyn i ddeſtrywio Eneidiau dynion, ond*
" *cadw.* Luc. 9. 56. Felly y mae'n rhaid i ni edry
" attom ein hunain rhag bod un Enaid yn golle
" hyd y mae ynom ni. Canys pa beth ſydd yn h
" yn yr hwn a luniwyd un-waith trwy alla D
" yn y Groth? ¶ F'ymddengys i ni fod Plant
" tyfu, fal y maent yn cynnyddu mywn Oedra
" Ond pa bethau bynnag a greawdd Duw, yd
" yn berffaith trwy waith a mawrhydi Duw
" gwneuthurwr.---Er fod cynnydd corphorol
" peri gwahaniaeth mywn perthynas i Ddyni
" ond nid yw ê ddim mywn perthynas i Ddu
" oddigerth fod y gras hwnnw a roddir ir r
" wedi eu bedyddio, yn fwy neu yn llai o r
" oedran dynion. Ond yr Yſpryd glan a rod
" yn ddiwahan i bawb, nid yn ôl maintioli dynio
" ond yn ôl trugaredd ac ewyllys y Tad ne
" Canys megis nad yw Duw yn Dderbynni
" wyneb, felly nid yw efe chwaith yn dderbynni
" Oedran. Y mae efe yn cynnyg i bawb, fawr
" a bychain, fwynhâd o'i Râs nefol:---O herwy
" pa ham, ein hamwyl Frawd, ein Barn ni yd
" na ddylid lleſtair un dyn a fo 'n addas rhac c
" Bedydd. Ond yn anad neb, bydded i ni o
" tros Blant bychain newydd eni, y rhai ſy
" meg

(r) *Longe aliud in Conſilio noſtro* OMNIB
viſum eſt. ¶ *Quid enim ei deeſt qui ſemel in u*
ro, Dei manibus formatus eſt? ‡ Sic ego Inte
go, *Spiritus Sanctus non de Menſurâ*, &c.

negis yn ymbil arnom, wrth eu gwaith yn wylo, ac yn gweiddi, a'r i ni dosturio wrthynt. (*s*)

Llythyr hwn a Yfgrifennwyd, pan oedd Oe- Chrift 254, ac fe ofododd tri-ugain Eſgob a rech eu dwylaw wrtho: A'r achos nad yw 'r dau hyn yn amddiffyn Bedydd Plant trwy Re- mau Sgrythurol, ydyw o herwydd nad oedd yn yr Amſer hwnnw yn petruſo a ddylid yddio Plant bychain. Amheuaeth y *Ffidus* nw oedd ynghylch Amſer, nid ynghylch Dei- Bedydd; Ac i hynny y mae hwythau yn yn unig. Ac nid oedd hyn ddim peth new- neu weithred a ddychymygaſant eu hunain, Cadernid Gwirionedd amlwg a gâdd yr Egl- oddi wrth yr Apoſtolion, fal y mae 'r Tad mmar hwnnw (o ran dyſg a Duwioldeb) S. *tin* Eſgob *Hippo*, yn traethu 'n helaeth. (*t*) y mae 'r un Tâd Duwiol yn dywedyd yn r, ac yn profi trwy Reſymmau di-amheuol yr Eglwys Gatholic yn bedyddio Plant byn hyd ei Amſer ef ym mhôb gwlâd (*u*) Ac Sgrifennodd ynghylch *Bl. yr Argl.* 408. nghylch *Bl. yr Argl.* 370 yr yſgrifennodd parchedig a elwid *Gregori Nazianzen*, ac eſe ywed fal hyn; *Pa beth a ddywedi am Blant ain, y rhai ni allant wybod trwy brofiad, y ld ſydd o Fedydd, na 'r colled trwy ei eiſiau. A fedydd-*

(*s*) *Apud Cypr. Epiſt.* 59. § 2, 3, 4. *pag.* 164. *Auguſt. Epiſt.* 28. *ad Hieron. Tom.* 2. *Col.* (*u*) *Quod univerſa tenet Eccleſia, nec Con- inſtitutum, ſed* SEMPER *retentum, non niſi oſtolica Autoritate veriſſime creditum.* Aug. de t. Inf. Lib. 4. Cap. 24.

ſedyddiwn ni hwynt hwy? Bedyddiwn yn wir d
Canys gwell yw iddynt gael eu Sancteiddio,
bont deimladwy o hynny, na myned allan o'r
beb ſêl Chriſt'nogaeth. (w) Digon yw y t
laethau hyn i brofi fod Eglwys Dduw yn bedy
Plant Rhieni Chriſt'nogol er Amſer yr Apoſto
A Digon ŷnt hefyd i wrthbrofi anwybodaet
ynfydrwydd y Dynionach gwrthun hynny, y
a welſant mywn Breuddwyd (neu yſgatfyddm
Lleſmeir yſprydol) nad oedd yr Eglwys Gat
yn bedyddio Neb Plant bychain, hyd yn A
Pabyddiaeth. Mi a ewyllyſiwn iddynt ed
attynt eu hunain, ac edifarhau o herwydd eu
feiliornad. *Mywn addfwynder yn dyſcu y*
gwrthwynebus i edrych a roddo Duw iddynt
ryw Amſer Edifeirwch i adnabod y Gwirione
Tim 2. 25.

Nid wyf anhyſpys fod rhai (a gymmerant ar
fod yn Hiſtoriawyr da) yn yſcrifennu, mae
chymmyg a gafwyd allan yn ddiweddar, ſef
ghylch *Bl. yr Arg.* 405 yw Tadau Bedydd
Ond y maent yn wir ddiau yn colli yn rhy
yn eu cyfrifon; canys y mae 'n orchwyl haw
brofi fod Tadau bedydd yn atteb dros Blant
'chwaneg na thri chant o flynyddoedd cyn yr
ſer hwnnw, hynny ydyw, er Amſer yr Ap
olion, fal yr ymddengys oddiwrth dyſtiolaeth
Athraw a elwid *Tertulian*, yr hwn a ſcrifenn
ynghylch *Bl. yr Arg.* 180. *Pa raid i Dadau*
dydd (eb 'r efe) *ddwyn eu hunain i berygl, y*
allant farw cyn cyflawni yr Addewidion a w
thant; neu fe all y rhai y maent yn addaw troſt
fi

(w) *Naz. in Baptiſm. Orat.* 40. (x) *M*
Hiſt. Cent. 5. *Cap.* 4. *pag.* 659.

d yn ddynion yſgeler, gwneler a fynnir iddynt.

Gwir jawn y mae efe yn Scrifennu yn erbyn thu Bedydd, a hynny am ddau achos, tal y 'n amlwg wrth ei Eiriau. Etto f'ymddengys Tadau Bedydd yn atteb tros Blant yn yr Amhwnnw, ped amgen nj allaſai efe ddywedyd yn eu herbyn. Y gwirionedd ydyw, ſe wyd yr hen Athraw godidog hwn tua diwedd ei ll oddiwrth y ffydd Apoſtolic, ‡ ac am hynny a ddyrchafa ei Dŷb neilltuol ei hun o flaen rawiaeth yr Eglwys Gatholic. Felly y gwnaeth ynghylch Bedydd plant hefyd, canys efe dywed, *Pa ham y mae 'r Oes ddiniweid yn bryſſio llerbyn maddeuant pechodau, Deuent i'w Bellio wedi iddynt ddyfod i Oedran,* &c. (z) raidd y cyfeiliornad oedd ei anwybodaeth o thod gwreiddiol, canys efe a eilw Plant bychain *Oes ddiniweid*; Ac am hynny nid oedd raid mt wrth Fedydd yn ei Dŷb ef: Etto y mae yn dangos fod Bedydd Plant a Thadau Bedydd arferedig yn yr Eglwys Gatholic yn ei Amſer ac am hynny er Amſer yr Apoſtolion.

Wedi 'r Tadau bedydd hyn ddyfod ynghyd, Offeiriad a'i cynghorai hwy i edrych a'r gyflawr Addewid ac oeddynt yn myned i'w wneuthur, a'r iddynt ymegnio hyd eithaf eu gallu i addu 'r Plentyn yn y Ffydd Griſtnogol, a'i ddwyn

i

(y) *Quid enim neceſſe eſt Sponſores etiam periculis ingeri, qui et ipſi per mortalitatem deſtituere promiſſiones ſuas poſſunt, & proventu malæ Indolis falli.* Tert. de Bapt. pag. 603. ‡ Epiphanius dybit ſe *ad Hæreſim* Montanorum *deficiſſe.* (z) De Bapt. *Lib.* 2. *Cap.* 18.

i fynu yn Ofn Duw. Ac yno, gwedi gwed
am nerth yr Yſpryd Glân, yr Offeiriad a g
merai 'r plentyn yn ei Freichiau, a gwedi ca
Enw gan y Tadau bedydd, efe a'i trochai
gwaith yn y Dwfr yn enw 'r Drindod, ond
byddai 'r Plentyn yn wan, efe a daenellid d
arno. A gwedi gorphen hynny, yr Offeiri
wnai Groes yn nhalcen y dyn bach, gan arwyd
ccau trwy hynny ei fod efe yn Ddiſgybl i Gh
ae yn dwyn ei nod ef arno. Nid yw ef ond gwa
afreidiol i brofi fod yr hen Griſt'nogion,
Amſer yr Apoſtolion) yn arfer y Seremoni ho
wrth fedyddio, canys cyn amlycced ydyw hyn
fal nad all neb a'r a ddarllenodd ond rhyw yc
digyn yng ngwaith y Teidau fod yn anwybodo
honaw. (a) Ie y mae *Tertulian* ei hun yn ma
ygu y Seremoni honno, (b) er ei fod my
llawer o bethau eraill yn gwyro. Ac o hynn
bu dihareb ganddynt, *Talcen wedi nodi ag arwy*
Grôg, * hynny ydyw, *Chriſtion wedi ei fedyddi*

Er fod yr hen Griſt'nogion yn wir-ddiau g
mwyaf yn trochi yr holl gorph tan y Dwfr, e
ni chyfrifwyd un trochiad ddim yn Fedydd oll,
yr ymddengys oddi wrth eiriau hen Hiſtoriaw
elwid *Sozomen*, yr hwn a Seriſennodd hanes
Eglwys ynghylch *Bl yr Argl.* 430. Canys efe
ddywed, *Fod y ſawl a drochwyd onid un-waith*
ei fârn eſ yn yr unrhyw berygl, a'r Sawl na ch
Fedydd erioed. (c) Ond Taenelliad dair gwaith
gyfri

(a) *Cypr de Unit. Eccleſ. pag.* 185. *De Lap*
pag. 169. (b) *Caro ſignatur, ut et anima munu*
tur. Tert. de Reſurrect. Carnis. pag. 31.
Frons cum ſigno. Cypr. de Lapſ. § 1 *pag.* 301. (
Sozom. Hiſt. Eccleſ. Lib. 6. *Cap.* 26. *pag.* 159.

ſifid cyſtal a thair trochiad, canys S. Syprian a ywed, *Nad allai efe ddirnad fod y Dawn nefol tael ei attal ddim llai y ffordd honno, trwy nelliad, nac yn y ffordd arall, o bydd Ffydd i'w rbyn. Canys ein pechodau trwy Fedydd* (eb 'r ef) *khir mywn modd amgen, na budreddi ein Cyrph wn Ffynnon. Ac na ryfedded neb ein bod yn be-ddio y rhai gweinon trwy daenelliad Dwfr arnynt, fod yr Yſpryd Glân yn dywedyd, Ac a daene-arnoch ddwfr glân, ſal y byddoch lân, oddi th eich. holl frynti *Ezec.* 36. 25. Ac hefyd m. 8. 7. *Ac fel hyn y gwnei iddynt i'w glanhau, ella ddwfr puredigaeth.* Wrth hyn y mae 'n lwg (*eb 'r ef*) fod Tanelliad cyſtal a thro-ad. (*d*)*

a un a'i yn Faban, a'i mywn Oedran, tryw nelliad, neu Drochiad y bedyddiad neb, ni ail-yddiad hwnnw drachefn, canys yr holl hên ſiſt'nogion a lynaſant yn ddi-yſcog wrth Reol yr oſtol *Un Arglwydd, un Ffydd, un Bedydd.* . 4. 5. Yr ym yn cael Yſtori nodedig ynghylch ngc a Elwid *Athanaſius*, yr hon ſydd ſal y lyn. " Yr oedd *Alexander* Fſgob *Alexandria* n cadw dydd Gwyl S. *Petr*, yn ôl Arfer yr glwys, a thra fu efe yn aros ei Henuriaid atto, edi gorphen yr Wŷl, efe a roddiodd allan i'r Maeſydd, lle y gwelai langciau jeuainge yn hwareu ; Ond o'r diwedd efe a welai un o ho-nt yn tywys y lleill at Afon, ac yn eu bedyddio wy yno, ſal pe buaſai Offeiriad. Pan ddych-elodd *Alexander* adref, efe a fynegodd yr hyn welſai i'w Henuriaid, y rhai a ſynnaſant yn wr i glywed hynny, ac felly y damſonwyd am

" Y

(*d*) Cypr. *Epiſt.* 76. § 9. pag. 242.

" y Llangciau, a gwedi eu dyfod, y gofynnw
" iddynt ynghylch yr hyn ag oeddynt yn wn
" thur wrth chwareu yn y Maes. A hwy a d
" wedafant, mae y Llangc a elwid *Athanafi*
" gymmerodd arno ddynwared yr Offeiriad
" bedyddio. Ac yno 'r Eſgob wedi clywed hy
" a ymgynghorodd a'i Henuriaid ynghylch y we
" red, a'i Barn hwy oll, un ac arall oedd
" ddylid ail-fedyddio mo'nynt, gan fod y ffurf
" enw 'r Drindod yn uniawn. (*e*)

Yn wir ddiau nid ellîr naccau onid oedd *Hereticiaid* aflan yn ail-fedyddio yn y prif A gynt; A'r pennaf o'r gŵyr da hynny a E *Eunomius*, yr hwn a wyrdroawdd Draddodia Apoſtolion, ac a ddychymygodd Ffurf an wrth fedyddio, nag a orchymmynodd ein chawdwr; Canys efe a daerodd na ddylid bedy neb yn Enw 'r Tâd a'r Mâb a'r Yſpryd Glân, y Ffurf a ddylai fod, *Yr wyf yn dy fedyddio farwolaeth Chriſt* (*f*) A pha brofelytiaid by a allai 'r Heretic hwnnw i ynnill, efe a'i ha dyddiai (megis y mae ei Ddiſgyblion yn gw thur etto) er eu bod wedi eu bedyddio o'r b pa un a'i yn Fabanod, a'i ynteu mywn Oed (*g*) A'r un Heretic oedd y Cyſtaill a newid gyntaf y tair trochiad, canys efe a daerodd fo yn ddigonol. Ac er ei fod yn Araithydd da, a

(*e*) Soz. Hiſt. Eccleſ. Lib. 2. Cap. 17. (*f*) *in Trinitatem, ſed in Chriſti mortem, baptiz eſſe aſſerens.* (*g*) *Quinetiam teſtes ipſi ſunt, quoſcunque ad ſuam opinionem traducant e baptizent, etiam ſi antea ſecundum Eccleſi tholicæ traditionem eodem fuiſſent initiati m* Sozom. Hiſt. Eccleſ. Lib. 7, Cap. 26. pag. 1

mywn ffraethder Ymadrodd, etto efe a gyfrif-
gan y Jawn-ffyddiog yn *Heretic*, ac ni lan-
yr Enw gwrthun hwnnw oddi wrtho fyth,
yn *Heretic* y cyfrifir ef, tra fo

punt { *Gwynt yn chwythu; Dwr yn tarddu;*
Sêr yn harddu, Sy ran urddas:
Mawn yn lloſgi; Mêr yn hoffi;
Môr yn heli, Mawr jawn bylas.

lyfi a dybygwn wrth eiriau *Juſtin y Merthyr*,
hwn a Scrifennodd ynghylch *Bl. yr Argl.*
) eu bod hwy yn bedyddio y rhai a gredent,
rhai a ddychwelid o eilun-addoliaeth, yn
treg wedi iddynt ddyfod i gredu. Canys efe
ywed, " Pwy bynnag, wedi addyſcir iddynt
ngciau 'r ffydd, a'r ſydd yn ewyllyſgar i
w yn ôl Rheol (yr Efengyl) a gynghorir i
mprydio a gweddio, er cael maldeuant pe-
odau [ſef pechodau eu hanghrediniaeth gynt]
c nyni a weddiwn ac a ymprydiwn gyda
wy. Ac yno, nyni a'i dygwn lle bo Dwfr,
c fal yr adgenhedlwyd ni, ſelly yr adgenhed-
r hwythau. (*b*), Ond tua'r Drydedd oes,
hynny allan yr appwyntiwyd i weinyddu
ydd a'r ddau Amſer o'r flwyddyn yn unig,
Paſg, a'r *Sulgwyn*; etto os byddai dim pe-
marwolaeth a'r un, efe a ſedyddid y pryd
nw, digwydded hynny a'r ba amſer bynnag
Flwyddyn. Ac a'r ddydd yr Arglwydd a
r *Sulgwyn*, y gwiſgid y rhai newydd-ſedy-
mywn *Gwiſg-wen*. (*i*) Ac o'r achos hwnnw

) *Juſt. Mart. Apol.* 2. *pag.* 97. *edit. Par.*
6. (*i*) *Vid. Hiſt. Tripart. Lib.* 11. *Cap.* 14.

y galwyd y Sul hwnnw *Sul-gwyn*, oblegid y
ddai torfeydd o'r rhai newydd-tedyddio yn m
i'r Eglwys yn eu Gwiſgoedd gwynnion y D
hwnnw; A hyn yw meddwl y Bardd, pan y
canu (*k*).

Tŵr Nef a Daear, Gwel y rhai kygar
A fu'n ddiweddar tan yr Elfen:
Gwel y frwydr-lan ſy'n myned allan
O'r Aipht i Ganan, mywn gwiſg bur-we

Mae peiſiau gwynnion y glan Ddyniaden
Yn rhoi Arwyddion meddwl dien:
Hyn ſydd lawenydd, a chyſſur hylwydd
I'r Bugail jawn-ffydd, Dorf ddiſglair-we

Fe dybygai dŷn anghyſarwydd fod yr Ath
a grybwyllwyd ddiweddaf, ſef *Juſtin y Mer*
yn yſcrifennu, fal pe ni fuaſent yn bedyddio
plant bychain yn ei amſer ef. Ond nid yw
ddim; Canys. 1, Y rhai a droawdd o Filun-a
liaeth y mae efe yn ſeddwl a dderbynnid fell
Eglwys, fal y mae'n amlwg wrth ei eiriau.
mae efe yn crybwyll ei hun mywn lle arall yngh
Bedydd plant megis peth arferedig yn ei A
ef ym mhob gwlad. (*l*), Acam hynny, ni d
gwyr-droi y fath ymadroddion a'r rhai hy
amddiffyn Opiniynau gwrthun. Ond yſywae
mae'r *Anyſcedig a'r anwaſtad yn gwyr-dr*
Scrythrau, chwaethach yſcrifennadau dynol, i'
nyſtr eu hunain. 2 Pet. 3, 16.

Sonn

(*k*) *Lact. poem de Reſurrect. pag.* 765 *nox oper. ejus.* (*l*) *Juſt. Mart. Reſp. ad Q* 53.

Dnniwn bellach ryw ychydig ynghylch y Sacra-
ſin arall, ſef, Swpper yr Arglwydd. Ac yma,
ganlynaf y Dreſn hon. 1, Yr amſer y derbynnid
Perſonau a farnwyd yn gymmwys i'w dder-
3, Y modd yr oeddid yn ei dderbyn.

Yr Amſer cyffredinolaf a mwyaf arferedig
dd wedi gorphen y Gwaſanaeth yn yr Egl-
a'r Ddydd yr Arglwydd. Canys *Juſtin y*
thyr a ddywed, *mae'r Amſer yr arferent i*
ta'r Cymmun oedd wedi iddynt, ddarllen,
mawl, pregethu, a gweddio. (*m*), Ond yn wîr
u y mae'n anhawdd i wybod yn berffaith-
l, ym mha amſer o'r dydd yr oedd yr hen
'nogion yn cymmuno; Mae'n Eglur i'n
hawdwr bendigedig ei ordeinio liw nôs yn
amſer y cedwid y Paſg Iddewig; Ond a oedd
Apoſtolion, a'r Chriſt 'nogion a'r ôl eu
iau hwy, yn cadw'r un amſer, ſydd anhawdd
rhau. Etto y mae'n ddiau tod yr Arfer
n ambell fan i gymmuno a'r yr amſer hwnnw,
Liw nôs. (*n*), Ond *mi* a dybygwn mae
benrhaid oedd yn eu cymmell i wneuthur
y yn amſer Erlidigaeth, pryd ni byddai rydd
nt, ymgynnull liw Dydd. Canys y mae'r Tei-
a yſcrifennaſant tua'r drydedd Oes yn ſicrhau
yn y boreu y derbynnient y Cymmun: (*o*),
elly y parhawyd o hynny allan, i ganlyn yr un
r, oddigerth mywn rhyw leoedd o'r *Aipht*
aw *Alecſandria*, p' le yr arferent i gymmu-

*), *Apol.* 2. *pag.* 27. (*n*) *Tempore victûs* *ull. de Cor. Milit. pag.* 337. (*o*), *Cypr. ad* *. Epiſt.* 63. *pag.* 104.

no yn yr Hwyr, wedi iddynt fwytta ac yfed llonaid, (*p*).

Yn y Prif Amſer yr oedd Yſpryd Criſt'nog yn fywiog yng nghalonnau ei Phroffefwyr, Cariad hwythau oedd yn wreſog at eu Harglwy Ac felly hwy a farnaſant pa fynyched y deue Fwrdd yr Arglwydd, well-well y byddent, a uoccach i wrthſefyll holl Ruthrau'r Fall. am hynny hwy a dderbynniaſant y Cymmun Dydd trwy'r Flwyddyn, yn bendiſaddau m Dinaſoedd a Threfi, lle byddai pawb yn agos, y mae'n amlwg, oddi wrth eiriau *S. Syprian*, hwn a ddywed, *Yr ŷm yn derbyn y Cymmun dydd, megis Ymborth ſŷdd yn ein meithrin i chydwriaeth.* (*q*), Yr arfer hwn i dderby Cymmun bob dydd a barhaodd yn 'chwaneg phedwar Cant o Flynydoedd, yn enwedig yn wyſi'r Gorllewin, oblegid y mae S. *Awſtin* gob *Hippo* yn dywedyd yn eglur fod y Ch nogion yn cymmuno bob dydd yn ei Amſer (*r*) hynny ydyw, ynghylch *Bl. yr Argl.* Canys *Bl. yr Argl.* 430, y bu 'r Tâd parch hwnnw farw. Ond ym mhen talm o amſer hynny, y cwttogwyd yr amſer i fod bedair gw yn yr Wythnos, ac a'r ôl hynny bob Wyth-no yno bob Mis, *&c.* Pan ballod y Zêl, y cryfh Diofalwch, pan oerodd y Cariad, y brydiodd harch, a phan ſychodd grym dwywolder, y diodd yſgelerdr a phechod.

(*p*) *Vid. Socrat. Hiſt. Eccleſ. Lib.* 5. 22. *pag.* 287. (*q*) *Cypr. de Orat. Dominic.* 192. (*r*) *Auguſt. ad Januar. Cap.* 3. 157.

1, *Am y Perſonau a farnwyd yn gymmwys derbyn y Cymmun.* Nid pob un a fyddai ag w Chriſtion arno, a dderbynnid i Fwrdd yr rglwydd, Canys medd un o'r hen Deidau, *Ni rbyn i bob un fwytta'r Bara hwn, ac i yfed Cwppan hwn.* (s) Wrth hyn y mae'n canlyn, l oedd rydd i Bechaduriaid nodedig, megis udonwyr, Llofruddiaid, Meddwon, &c ddy- au at fwrdd yr Arglwydd yn y Brif Eglwys ; hr yn unig. 1, Y rhai a fyddai o ymarwe- ad da. 2, Yn credu holl byngciau ſylfaenol y efydd Griſt'nogol. 3, O gynnulleidfa 'r Egl- s Gatholic. 4, Wedi derbyn Bedydd. 5, We- cael *Confffirmaſiwn* gan yr Eſgob, neu *Fedydd ob*, ſal y dywedir yn gyſtredin. Yr wyf yn ddwl nad oes neb, a'r a wŷr ddim, a ryfyga rwedyd fod *Confffirmaſiwn* yn Ddychymmyg n, gan fod y 'Scrythur lan yn rhoddi tyſtiolaeth hommedig fod yr Apoſtolion eu hunain yn ar- Arddodiad dwylaw i roddi 'r Yſpryd Glân neb a fedyddid. *Act.* viii. 14, 15, 16, 17. ni bu'r Eſgobion yn yr Oeſoedd canlynol yn ffygiol i gyflawni 'r Arfer Efangylaidd hon, y gallwn yn hawdd brofi trwy liaws o dyſtio- thau 'r hen Athrawon. (t), Ac yn wir ddiau hyfrifwyd neb yn Griſtion perffaith ganddynt, cael *Confffirmaſiwn* gan yr Eſgob, oblegid eu bod edrych a'r hynny, megis peth hanffodol i Griſt'- gaeth. Y rhai mywn oedran a gonffirmid yn

(s) *Orig. Comment. in Johann. Vol.* 2. *Tom.* *pag.* 345. (t) *Caro manûs impoſitione adum- tur, ut & anima ſpiritu illuminetur.* Tert. Reſurrect. Carnis. *pag.* 31. De Baptiſmo . 600.

ddiattreg wedi eu bedyddio, a phlant bych
pan y delent i oedran Gwyr.

O byddai neb o'r Ffyddloniaid yn gleifion,
o byddai rhyw fethiant, neu ddamwain yn eu
tal rhac dyfod i'r Eglwys, fe ddanfonid Dia
a thammaid o'r Bara Cyffegredig wedi wych
y Gwin attynt hwy adref; Canys felly y dy
Juſtin y Merthyr, Y Diaconiaid a roddant y
a'r Gwin i'r rhai preſennol, ac a'i danfon
adref i'r rhai Abſennol. (*u*) Odd nid p
o'r rhai Abſennol a gaent y ffafor hwnnw. C
gorchymmynwyd mywn Cymanfa a gynhali
Bl. yr Argl. 314. Yn *Efrainge*, na chai un
ſtat (neu'r hwn a ymadawodd a'r ffydd) ei d
byn mywn Cymmundeb, os ſyrthiai yn glâf,
y dylid edrych a fyddai gwellhâd Buchedd yn
(*w*), Ac yn yr un Gymanfa y gorchymmyn
hefyd, y dylid attal y ſawl a ddygent gam dyſ
laeth yn erbyn eu Cymmydogion, tra fyddent
byw rhac y Cymmun. *Gwel Pen. 2. tu. dal.* 1

3, *Ynghylch y modd y derbynnid y Cymm*
Yn gyntaf y *Diacon* a ddygai ddwfr i'r Eſg
a'i Henuriaid, y rhai a ſafent o bobtu'r Bwr
Cymmun, i olchi eu Dwylaw, gan arwyddoc
trwy hynny y *Purdeb* a ddylai fod yn y r
hynny ſy'n neſſau at Dduw, (*x*) megis y dy
y Salmydd, *Golchaf fy nwylaw mywn dinm*
rwydd; *a'th Allor o Arglwydd a amgylchy*
Pſ. xxvi. 6. Ac yno'r Diacon, a groch-wae
Cuſſenweh eich gilydd. Yr oedd yr arfer hw
guſſanu eu gilydd, yn gynnar jawn yn yr Eglw

(*u*) *Juſt. Mart. Apol.* 2. *pag.* 98. (*w*) *V*
Sirmond. Concil. Gallic. Tom. 1. *pag.* 9.
Conſt. Apoſt. Lib. 8. *Cap.* 11.

nny medd rhai, yw meddwl yr Apoſtol pan
n dywedyd, *Anherchwch yr holl frodyr a chuſanſteiddiol.* Theſs. v. 26. A hynny a wnae-
i arwyddoccau eu bod mywn cariad perffaith
glydd, a bod pob atgaſrwydd a malais wedi
ddu, yn ôl cynghor ein Hiachawdwr, *Gan
,os dygi dy rodd i'r Allor ac yno dyfod i th gof
an dy frawd ddim yn dy erbyn, Gad yno dy
ger bron yr Allor, a dos ymaith: Yn gyntaf
oder di a'th frawd, ac yno tyred, ac offrwm
dd.* Mat. v. 23, 24.

't ôl hyn hwy a aent i weddio eu Gweddi
edin am dangneddyf ac undeb gyffredinol yn
glwys, am lonyddwch a hêdd yn y deyrnas,
wyddiant yr Oes, am hin dymmerus, tros
nath o ddynion, Brenhinoedd, Ymherodron,
wb mywn Awdurdod, tros y Llû, a'r Mil-
tos y rhai Credadwy, ac anghredadwy, tros
lion, a chydymdeithion, tros y cleifion a'r
rus, a'r fyrr eiriau, tros bawb mywn diffyg
au cymmorth. (*y*) [Y weddi gyffredin hon
Ffurf weddi, ac nid yw raid wrth ychwaneg
hynny, nag y ddau Reſwm hyn. 1, Y
Teidau yn dywedyd mae Ffurf ydoedd,
ſydd i'w chael etto yn eu gwaith. (*z*)
oedd yr holl Gynnulleidfa yn canlyn yr
iad wrth weddio, yr hyn a fuaſai yn am-
iddynt, pe nid ffurf oſodedig a fuaſai'r
li.

di gorphen hynny, y Gweinidog a ddywedai,
glwydd a fô gyda chwi: A'r Bobl a atte-

Vid. Cave's *Prim. Chriſtianity Part.* 1, 1. *pag.* 347. *Ex quo hæc omnino excerpſit* nſt. *Apoſt. lib.* 8. *C.* 10 *pag.* 1011.

bai, *A chyd-a'th Yſpryd ditheu.* (*a*) Yr Offeiriad a ddywedai drachefn, *Dyrchefwch eich calonau.* Y Bobl a attebai, *Yr ydym yn eu dyrchafael i'r Arglwydd.* (*b*) Yr Offeiriad a ai rhagddi gan ddywedyd y drydedd waith, *Diolchwn i'r Harglwydd Dduw.* Ac attebid efe gan y Gynulleidfa, *Mae yn addas, ac yn gyfiawn gwneuthur hynny.* (*c*), Ac yno, wedi'r Offeiriad gyflawni y Bara a'r Gwin, y rhoddid ef i'r Cymmunwyr, y rhai fyddent i fyll yn lefyll, a'i ynteu eu dau-lin. (*d*), Ond ni chlybuwyd erioed fod neb o'r hên Grift'nogion yn eiſtedd wrth ddderbyn, oblegid i fod ganddynt fwy o barch yr Arglwydd Jeſu, nag y deuent i goffau ei wolaeth yn y fath fodd anweddaidd. Ond *Rhufain* yn wir fydd yn eiſtedd wrth dderbyn y Cymmun, oblegid fod chwith ganddo benlin etto y mae hyn (ym myſc nodau eraill) yn gos yn eglur mae *Anghriſt* ydyw,

Rhac i neb wrthddadleu fod ein Hiachawdwr yn eiſtedd pan yr ordeiniodd efe ei Swper Sanctaidd; Yr wyf yn atteb mae dygn-gamſyniad ydyw tybied hynny: Canys ein Hiachawdwr a ddilynodd arfer yr *Juddewon* yn bwytta'r Pas pa rai a orweddent o'r wlaſ; byddai tri a'r gwely, a thri gwely, gan mwyaf, a fyddai o gylch pob bwrdd. (*e*), Ond gan na rodde Harglwydd un Gorchymmyn ynghylch hyn Chriſt'nogion yn ddiattreg a farnafant, mae'r goſtyngei

(*a*) *Chryſ. in Cap.* 9. *ad Cor. Hom.* 36. *Cirill. pag.* 537. (*c*) *Cypr. de Orat. Domin.* 195. (*d*) *Vid. Nich. Def. Eccles. Angl. pa Cap.* 10. (*e*) Goodwin's *Jewiſh Antiq. L pag.* 115.

goſtyngeiddiaf a fyddai 'r modd cymmeradwyaf; Ac y mae Hiſtori yn tyſtio 'n eglur eu bod yn derbyn y Cymmun yn waſtadol yn yr un modd ac y byddent yn gweddio, ac yn gymmaint a bod arfer ganddynt i weddio bob Dydd Sul gan mwyaf o'i ſefyll, felly hwy a gymmunaſant hefyd o'i ſefyll gan mwyaf y Suliau; (*f*) Ond pa dryd bynnag y byddent yn gweddio a 'r eu dauſin, hwy a dderbynnient y Cymmun yn waſtadol yn yr un modd. Gwelwn ynteu wall-ſynwyr ac ynfydrwydd ddigymmar y dynionach hynny y rhai a welſant (mywn breuddwyd yn ddiammau, Canys nid oes mo 'r fath beth mywn un Hiſtori) yn chlybuwyd ſôn, erioed am y fath beth a phenlinio wrth dderbyn y Cymmun cyn y flwyddyn 1126. (*g*).

PEN. VI.

Addoliad Duw a'r gyhoedd yn yr Eglwyſydd; Dyfalwch y prif Griſt'nogion i ddyfod i'r addoliad cyhoedd. Gweddi yn dechreu y ddau lith, un o'r hen Deſtament, a'r llall o'r Newydd. Canu Pſalmau. Pregethau. Tyſtiolaethau amlwg nad oeddid yn gweddio dim a'r y Seinctau. Sefyll wrth ddarllen yr Efengyl. Yr arfer

(*f*) *Dionys. Alexand. apud Euſeb Hſt. Eccleſ. Lib.* 7. *Cap.* 9. (*g*) *H. D.'s Diſcourſe of Liturgies. pag.* 79.

arfer hwnnw gan y Criſt'nogion ym mhob oes Edrych tua'r Dwyrain wrth weddio. Affeithiad y ffredin gan y Prif Criſt'nogion er amſer yr Apoſtolion. Y modd yr oeddid yn addoli Duw mewn teuluoedd gartref.

GAn fod ffordd yr hen Criſt'nogion gynt yn ôl dyddiau'r Apoſtolion yn dra chyflcus ei gwybod, mal y gwypper pa gyfryw drefn oedd ganddynt yn y gwaith ar beunyddiau hwnnw yn addoli Duw, pan oedd Creſtydd yn ei phurdeb, a llynny yn ddiamraſael yn yr Eglwys gatholic, Mi a ymegnïaf i oſod yma wir ac unlawn lortrelad (hyd y mae gwaith y Teidau yn dangos) o'i trefn eſangylaidd yn addoli Duw yn yr amſer goreuraid hwnnw.

Ac yn gyntaf nid yw anghymmwys i ddywedyd ychydig am *Ddyfalwch* y Prif Criſt'nogion yn cyrchu i'r Addoliad cyhoedd: ‘A'r y diwrnod ‘hwnnw (*medd Juſtin y Merthyr*) a elwir Dydd‘Sul, y mae pawb o honom yn y Wlâd, yn ‘gyſtadl ac yn y Dref yn ymgyfarfod i'r un lle. (*b*) Nid maithder y ſordd, anhymoreiddrwydd yr hin, neu ryw goeg eſgus arall a'i hattaliai hwy gynt rhac dyfod i wrando pregethiad y gair; Canys mi chyfrifwyd mo'no yn ddigon i ddarllen, gweddio, a chanu mawl gartref, ond gwnaethpwyd Cydwybod hefyd i ymddangos a'r gyhoedd. Ac yn ddi-ddadl yr oedd y Prif Criſt'nogion yn ddyfal tros ben i gyrchu'n waſtadol i'r Addoliad cyhoedd; a phan attelid hwy gan Glefyd, neu pan

(*b*) *Juſt. Mart. Apol.* 2 *pag.* 98. *Edit. Par.* 1636.

an ddigwyddai i ryw ddamwain aniſgwyliadwy
u lleſtair, ê tyddai cymmaint o driſtwch yn eu
alonnau o herwydd y methiant hwnnw, a phe
uaſid yn eu deol allan o'r wlâd. Os chyw ŵr
aiar a eſceuluſai, efe a ddwys-geryddid, oni fy-
dai ganddo well Rheſwm i roddi, na bod y
rdd yn hîr-faith, a'r tywydd yn afrywiog.
Gorchymmynwyd mywn Cymanfa a gynhaliwyd
l. yr *Argl.* 305 yn yr *Hiſpaen*, I *attal troſeunyd*
di wrth y Cymmun, y cyfryw rai a fyddent ab-
ennol o'r Eglwys dri Saboath, (*i*).

Mi a wn fod rhai gwyr oneſt yn ein plith, y
hai nid oes arnynt gywilydd i ddywedyd, nad oes
'r un Chriſtion rwymau yn y bŷd wrth gyfraith
Duw i gadw dydd yr Arglwydd, o herwydd nad
es un adnod yn yr holl Deſtament newydd yn
orchymmyn ei gadw. Yn wir nid yw hi ond
fer-dreulio'r Amſer i wrthbroſi ynfydrwydd y
ath ddynionach a'r rhai hynny trwy reſymmau
awer, oplegid fod y peth cyn amlyced yn eu her-
yn, Ond hyn a ddywedaf, fod Eglwys Dduw
m mhob Oes yn cadw Dydd yr Arglwydd yn
refyddol. *Bydded i bob un* (medd hen Athraw a
Scrifennodd ynghylch *Bl. yr Argl.* 100) a'r
fydd yn caru Chriſt, gadw Dydd yr Arglwydd
yn Wyl, yr hwn ſydd megis Ymherawdr y
dyddiau eraill. A'r y dydd hwn yr adgyfododd
ein Harglwydd, y perffeithiwyd ein Hiechyd-
wriaeth, ac y daroſtyngwyd Angau gan ein
Harglwydd ein Gwaredwr. (*k*), Hyn oedd
arn y Brâſ Eglwys, a hynny ydyw Barn Eglwys
Duw etto, dyweded dynionach anyſgedig a fynn-
ont

(*i*) *Concil. Illiber. Can.* 21. (*k*) *Ignat. Epiſt. ad Magneſ. pag.* 149. *Edit. Amſter.* 1646.

ont yn y gwrthwyneb, (er eu bod wedi lla
peth yn-awr oddi wrth yr hyn a fuont).

A'r Ddydd yr Arglwydd gan hynny yr arfe
yr hên Grift 'nogion gyd-ymgynnull i addoli Du
Ac wedi eu dyfod ynghyd, yr hwn oedd *Flae*
a'r y Brodyr * (dyna'r enw y mae *Juftin y M*
tbyr yn roddi i'r Offeiriad) a ddechreuai
Gwaſanaeth a gweddi, yr hon a'i yn ddifyfyr
traethid gan y Gweinidog, a'i ynteu mywn ffu
oſodedig o eiriau, ſydd bwngc dadleugar y
mhlith rhai yn ddiweddar; Ac mi a wn y diſgw
lir arnaf i fynegi yma ynghylch hynny, fal y mae
rhwym arnaf, gan fy mod wedi cymmeryd y fa
waith yn llaw.

Y mae rhai dynion a ſicrhânt (trwy eiriau gwy
ac ymffroſt) fod pa beth bynnag yn wir diamm
ſydd yn ôl eu tŷb hwy; y rhai a wyrdroant
gwir briodol yſtyr yr Awdwyr a grybwyll
ganddynt, ac a'i gwnant i fiarad yr hyn ni ddae
yn eu meddyliau erioed: Ond na atto Duw i n
fyned i amddiffyn un Egwyddor trwy y ffor
felldigedig hon; y mae i'r Uniown-gred Reſyn
mau eglur o'r 'Scrythur Sanctaidd, ac oddi wr
hên Deidau'r Eglwys Gatholic i brofi pob Egw
ddor ffydd, a phethau eraill ſydd er adeiladaeth, he
fyned i wyrdroi na'r 'Scrythur, na Gwaith y Te
dau. Ac felly y mae gennym dyſtiolaethau no
Eglur ac all un taſod fynegi, fod ffurf oſodedig
eiriau yn orchymmynedig yn y 'Scrythur Sanc
aidd, ar yn arferedig o hyd mywn Gweddi a'
gyhoedd er amſer yr Apoſtolion ym mhob oe
Pa eiriau a all adrodd Gorchymmyn am ffur
Weddi yn eglurach nag eiddo ein Hiachawdw

Luc

* *Proeſtos tôn Adelphôn.* Apol. 2. pag. 97.

uc. xi. a ? *Pan weddioch, dywedwch, Fin Tad yr yn wyt yn y nefoedd*, &c.

Ac felly yr ŷm yn darllen fod y Weddi ardderchoccaf hon yn arferedig gan y Chriſt nogion iown-gred (er fod rhai Hereticiaid yn gommedd harfer) ym mhob oes, fal yr ymddengys (ym yſg eraill) wrth eiriau S. *Syprian*, yr hwn a ywed fal hyn. " Chriſt a roddes i ni ffurf weddi, efe a'n rhybuddiodd, ac a'n haddyſgodd pa beth i weddio o'i blegid. Yr hwn a roddes fywyd i ni a'n dyſgodd i weddio, modd y gwrandewir ein gweddiau yn ebrwyddach gan y Tâd nefol, pan y gweddiom yn y geiriau a ddyſgodd ei Fâb ini. Canys pa weddi a all fod yn fwy Yſprydol na'r hon a roddwyd i ni gan Griſt, yr hwn a roddod yr Yſpryd glân hefyd ? A pha Weddi a all fod yn alluoccach i dyccio gyd-a Duw, na gweddi ei Fâb, y Gwirionedd, yr hon a ddyſgodd efe i ni a'i wefuſau ſanctaidd ei hun ? Bydded i ni gan hynny, Frodyr Anwyl, weddio fal ein haddyſgwyd gan Dduw ein Gwneuthurwr. Y mae hi'n Weddi dda gyfeillgar i weddio Duw a'i eiddo ei hun : Duw a gydnebydd eiriau ei Fâb. Ac yn gymmaint a bod gennym Gyfryngwr gyd-a'r Tâd i eiriol troſom, arferwn eiriau ein Cyfryngwr : Ac yn gymmaint a'i fod efe yn ſicrhau *Mae pa beth bynnag a ofynnom gan y Tâd yn ei enw ef, y rhydd efe i ni* ; Pa fwy affeithiawl ynteu y bydd i ni dyccio i gael yr hyn a fyddom yn erfyn, os nyni a weddiwn yn ei eiriau ef ? (*l*).

Digon

(*l*) *Quanto efficacius impetramus quod petimus in Chriſti nomine, ſi petamus ipſius oratione* Cyp. de Orat. Dom. § 1, 2. pag. 309.

Digon yw hyn i brofi fod yr hen Grift nogio
yn arfer Gweddi 'r Arglwydd. A chyn amlycce
ydyw mae Ffurf ofodedig oedd eu gweddiau e
alli ei bod yn myned tan amryw enwau yn
ngwaith y Teidau; Canys gan *Ignatius* Difgy
S. *Petr* yr Apoſtol, y gelwir y Ffurf ac oedd
yn arfer yn yr Eglwys, *Yr un-rhyw Weddi* waſtado
(m) gan Juſtin y Merthyr, *Y Weddi gyffredi*
(n); Gan S. *Syprian*, y *Gweddiau cyhoedd*. (o
Ac nid all fod dim yn ficcrach onid Ffurf ofode
dig y maent hwy yn feddwl, oblegid yr ym y
darllen i orchymmyn yn y Gymanfa honno a gyn
haliwyd *Bl. yr Argl.* 365, yn *Laodiſea*, I *arfe*
yr un-rhyw weddiau yn y boreuol, a'r prydnhawn
wdſanaeth. (p).

Wedi darfod gweddio y darllenid rhyw gyfra
o'r hen Deſtament ac o'r Newydd; (q) ond p
gymmaint a ddarllenid ganddynt bob pryd, fyd
gwbl anficer, oblegid y byddai 'r Paganiaid y
fynych yn rhuthro am eu pennau, yr hyn a barai
Offeiriad ambell-waith ddiſtewi yn gynt na phryd
onid cynted ac y gwelodd Duw yn dda i ddyfod a'
rhai mywn Awdurdod i dderbyn y Grefydd Grif
nogol, yr appwyntiwyd pa gymmaint a fyddai raid
ddarllen bob pryd, ſef dau Lithallan o'r Teſtamen
hen a'r newydd. (r), Ac nid y 'Scrythur lân y
unig, ond Homiliau a gyfanſoddid gan Wy
Duwiol a ddarllenid yn fynych a'r gyhoedd he
fyd, megis yr Epiſtol a yſcrifennodd *Clement* at y
Corinthiaid, ac amryw Epiſtolau a llyfrau eraill,

fydda

(m) *Ignat. Ep. ad Magnes. pag.* 33. (n) *Apo*
(o) *De Orat. Dominic.* (p) *Concil. Laodic*
Can. 17. (q) *Juſt. Mart. Apol.* 2. *pag.* 98. (r
Conſt. Apoſtol. Lib. 2. *Cap.* 57. *pag.* 875.

yddai yn traethu pethau duwiol mywn godidowg-
wydd ymadrodd, (*s*).

A'r ol hyn y cenid mawl i Dduw, yr hyn
ferid yn wastadol gan y Prif Grift'nogion yn eu
yledfwyddau teuluaidd a chyhoedd, er Amfer
r Apoftolion; A'r Pfalmau a genid ganddynt
dd naill a *Salmau Dafydd*, neu ynteu ryw
ran o'r 'Scrythur wedi gyfanfoddi a'r fefur
rdd gan Wyr Duwiol, a chelfydd-gar mywn
rdd Dafod, A'r rhydd-did hynny a ganiatta-
yd yn arferol gynt, nes i'r Gymanfa honno a
nhaliwyd *Bl. yr Argl.* 365 yn *Laodifea*, ei lieft-
; Canys gorchymmynwyd yno, *Na fyddai*
dd i ganu gwaith neb rhyw wyr prifat a'r gy-
edd yn yr Eglwyfi. (*t*).

Yr hyn a ganlynai neffaf oedd y *Bregeth*; Ac y
ae y rhan fwyaf o'r Dyfgedig yn tybied nad oedd
pregethau ddim ond Efponiad a'r y rhan olaf o'r
rythur a ddarllenafid, ynghyd ag Annogaethau
wys i wneuthur yn ôl yr hyn a orchymmynid, ac
ymgadw oddi wrth yr hyn a warafynnid. pa be-
od bynnag a fyddai, yn y Scrythur a ddarllenwyd
af. Ac o hyn y mae, y gelwir y Pregethwyr
g ngwaith Scrifennyddion yr Eglwys *Traethwyr*,
legid eu bod yn *traethu* a'r y lleoedd hynny o'r
rythur a ddarllenafid ychydig o'r blaen i'r
bl. (*u*),

Wedi gorphen y Bregeth, y Diacon a archai
wb fyned i Weddio: Ac yno pob un a weddiai
duw o'r neilltu ac wrtho ei hun. A'r weddi
hon

(*s*) *Vid. Euseb. Hist. Eccles. Lib.* 4. *Cap.* 23. &
b. 3. *cap.* 3. (*t*) *Concil. Laodic. Can.* 59. (*u*)
Coves Primitive Christianity, Part. 1. Ch. 9.
g. 278.

hon a Elwid *Gweddi ddirgel y Gynulleidfa*, Can pob un a weddiai wrtho ei hun yn diſtaw, ac ddi-ſoniarus. Ac o'r diwedd, wedi bawb o'r Gy ſulleidfa orphen, Yr Offeiriad a weddiai a'r g hoedd, ac yn ſoniarus, ac a fyddai megis yn *cryn* eu holl Frfyniadau hwy mywn un Weddi. A h ydyw dechreuol yſtyr y gair hwnnw *Coleƈt*, neu Gymraeg, *Crynhoad*, ſef yw hynny, ſal y dywed pan fyddai yr Offeiriad yn *crynboi* holl Sylwedd hyn a weddiwyd gan y Gynulleidfa mywn Weddi. (w)

Nid yw ef ond gwaith afreidiol I broſi nad oe yr hen Griſtnogion yn gweddio dim at Sein ac Angelion; ond gan y bydd y peth a'r antur fodlongar i rai, clywch farn Eglwys *Smyrna* ghylch hynny, yn y geiriau hyn. *Yr ym yn add Chriſt megis Mâb Duw, ac y mae gennym bar yoffadwriaeth y Merthyron, megis Diſgyblion Dilynwyr ein Harglwydd, a megis rhai a ddango ſant eu Cariad anrhaethadwy atto. Ac nym rwyllyſiwn fod yn ddilynwyr iddynt hwy yn bym ſal y byddom yn gyd-gyfrannogion o fywyd.* (x)

Ac hen *Irenæus* dduwiol a ddywed hefyd, *mae 'n chwith gan Eglwys Dduw weddio at An lion, a gwneuthur deunydd o Swynion, na d ywraiwrwydd drwg arall, ond mywn modd pu dilwgr, amlwg, hi a wnâ ei Herfyniad at Gre dwr pob peth, gan alw a'r Enw 'r Arglwydd Je Ghriſt.* (y) Gellir galw yr Ymadroddion hyn

Ffrew

(w) *Macrob.* Lib. 3. & *Walaf. ſtrab. de R Eccleſ.* Cap. 22. *apud Stilling: Orig. Britan.* C pag. 224. (x) *Smyrn. Eccles. Epiſt. apud. E ſeb. Hiſt. Eccleſ.* L. 4. Cap. 15. (y) *Iren.* Lib. Cap. 57.

rewyll y Papiſtiaid, oblegid eu bod mo'r Eglur eu herbyn, fel nad yw boſſibl i roddi dim atteb ynt. *Un Duw ſydd, ac un Cyfryngwr befyd ng Duw a dynion, y dyn Chriſt Jeſu.* 1 Tim. ii.

Arfer cyffredin gan yr hen Griſt'nogion wrth eddio, oedd edrych tua 'r *Dwyrain*. A hyn id mo'r arferedig trwy 'r holl Eglwys Gatho- yn y Dwyrain, a'r Gorllewin, fal nad all neb d yr hwn ſydd yn llwyr ddieithr i waith y idau) fod yn anwybodol o hynny. Ac y mae *Baſil* yn tyſtio mae Traddodiad oedd hwn a d yr Eglwys oddi wrth yr Apoſtolion, (z) yr n yn ddiddadl ſydd. Wirionedd didwyll, ped yrid, 1. Yr Amſer yr yſgrifenodd St. *Baſil*. Ei gynneddfau ef.

1. Efe a ſgrifennodd ynghylch *Bl. yr Arg.* 370. n oedd pob Ffgwyddor ffydd yn uniawn-gywir, b Athrawiaeth yn jachuſol, pob Hereſi yn cael gwrthſefyll yn wrol (Amſer dedwyddach na 'r ddiau hyn) pob Seremoni yn ôl traddodiad yr poſtolion, a'r fyrr eiriau pan oedd pob peth er eiladaeth. 2. Yſtyriwn odidowgrwydd S. ſil, yr hwn o ran ei Ddyſg, a allai gyſtadlu a'r rdderchoccat a fu erioed; O ran ei Dduwioldeb, oedd yn Wyrthiau 'r Oes; O ran ei Egwyddor, llwyr uniown-gred; ac yn gwrthſefyll pob reſi yn ddygn-ddifrifol, ac o ran ei Wybodaeth Hiſtori 'r Eglwys, yn ail i S. *Awſtin* ei hun gob *Hippo*, un o'r Goleuadau diſgleiriaf a le- rchodd mywn un rhan o'r Byd a'r ôl Dyddiau Apoſtolion. Fe wyddai S. *Baſil* gan hynny pa eth oedd yn ddywedyd, pan yw yn yſgrifennu,

(z) *De Spir. Sanct.* Cap. 27. pag. 352.

mae Traddodiad a gadd yr Apostolion, yw edryc
tua 'r *Dwyrain* wrth Weddio. Ac nid ete yn un
sydd yn dywedyd hynny, ond y mae *Justin*
Merthyr (yr hwn a Scrifennodd o bobtu *Bl.*
Argl. 150) yn ficcrhau 'r peth hefyd, (a) fal n
oes gan neb achlysur yn y byd i betruso ynghyl
y fath Arfer Efangylaidd, oblegid mae 'r Apos
lion eu hun (megis y tystia 'r hen Deidau hy
a'i appwyntiold a'r y cyntaf. Gormod gwaith
fyddai gofod yma Dystiolaeth bob hen Aul
fy'n crybwyll am yr Arfer hwn; bydded ym
yn ddigonol i wybod nad oes un o honyut
ddistaw o'i blegid. (b)

Arfer cyffredinol arall oedd *Sefyll* wrth dd
llen yr *Efengyl*, a hynny a'arferwyd yn wast
gan yr holl hen Grist'nogion ym mhob parth
Gred, er Amser yr Apostolion, fal y gwyr pa
ac sydd yn myned yn ol cynghor yr Yspryd g
Edrychwch a gofynnwch am yr hen lwybrau,
mae ffordd dda, a rhodiwch yndi. Jer. 6.
Pan yw *Sozomen* (yr hwn a sgrifennodd ynghy
Bl. yr Argl. 430) yn crybwyll am y Defodau
arferid mywn amryw Eglwysydd, y mae es
synnu ac yn rhyfeddu ynghylch digywilydd-
erchyll Esgob *Alecsandria*, yr hwn a 'rysy
eistedd, pan fyddid yn darllen yr *Efengyl*.
mir (eb 'r Historiawr) *ni welais i y fath*
erioed o'r Blaen, ac ni chlywais i chwaith am
arall a anturiodd y fath ysgelerder. (c) Ac y

(a) *Resp. ad Quest.* 118. pag. 471. (b) Cl
Alex. Strom. Lib. 7. pag. 724. *Tertull. Co*
Valent. Cap. 3. pag. 251. *Athanas. ad An*
Quæst. 97. pag. 284. *Const. Apost.* Lib. 2. C
6. 5 pag. 876. (c) *Hist. Eccles.* Lib. 7. Cap. 1

en Scrifennydd arall yn dyweduyd am yr Arddercoccaf *Theophilus*, Efgob o *India*, iddo (ym yfg pethau gwyrgam eraill a ddiwygiodd efe no) adferu yr hen Ddifgyblaeth i *Sefyll* wrth darllen yr *Efengyl*. (*d*)

Onniwn tellach ryw ychydigyn ynghylch y modd yr oeddid yn cwplhau *Dyledfwyddau luluaidd* yn y Brif Eglwys. Cyn gynted ac y odent o'i gwlâu y Boreu, Meiftr y Tŷ a alwai awb o'i Deulu fyned i Weddi, (*e*) yr hyn a gwpaid gan y Pen-teulu ei hun, oddigerth fod yno einidog, neu Wr Eglwyfig yn bresennol. Ac mae 'n dybygol eu bod yn adrodd y *Gredo*, neu yfes o'i Ffydd y pryd hwnnw, modd y gwnaent offes gyhoedd eu bod yn Grift'nogion uniowned, ac fal y llwyr-addyfgent eu Plant, a'i gweion yn holl brif byncgiau 'r Grefydd Grift'nogol. nd y mae 'n ddiammau eu bod yn darllen ryw yfran o'r Scrythur, (*f*) yn ôl Cynghor yr Apol, *Preſwylied gair Duw ynoch yn helaeth, ym ob Doethineb.* Colofs. 3. 16.

Ynghylch *banner Dydd*, cyn eu myned i Gwa y darllenid drachefn ryw gyfran o'r Scrythur, a gwedi gofod y Bwyd a'r y Bwrdd, yr ermid Bendith gan Dduw arno (gan mwyaf) yn y eiriau hyn, "Tydi 'r hwn wyt yn rhoddi ymborth i bob Cnawd, caniatta i ni dderbyn yr ymborth presennol gyd a'th fendith di. Ti Arglwydd a ddywedaift, *Os yfwn ddim marwol*,

(*d*) *Philoſtorgii. Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. N. 5. pag. (*e*) *Chryſ. Hom.* 1. *de Precat.* Tom. 1. pag. 9. (*f*) *Vid Primitive Chriſtianity*, part. 1. 263.

" *ni wna i ni ddim niwed*, os gan gredu, y credw
" ynot ti; Tynn di ymaith gan hynny, yr hw
" wyt Arglwydd pob Gallu a Gogoniant, bo
" anian ac anſawdd ddrwg afiachus oddi wrth e
" hymborth ni, a pha ddylanwad niweidiol by
" nag a all oſod arnom. (*g*) Wrth fwytta, yr a
ferent i ganu Hymnau a Salmau, yr hyn y m
Joan aur-enau yn ei ganmol yn fawr, lle y mae
annog Gwyr priod i'w dyſgu i'w Gwragedd
Plant, i'w canu wrth eu Gorchwylion cyffredin
ond yn lleddfaddeu wrth fwytta, gan fod y c
ryw Odlau Yſprydol yn Swyn-gyfaredd rhagor
rhag profedigaeth. " Canys (*ebr ef*) megis n
" yw Diafol yn barottach un amſer i'n dal yn
" Fagl, na phan y byddom yn bwytta, naill
" trwy anghymedrolder, a'i Seguryd, a'i yno
" trwy lawenydd anghymmeſur: Felly ni a dd
" lem cyn ac wrth fwytta, ddiogelu ein hunain
" Salmau: Je ni addylem ganu Hymnau drac
" eſn, wedi y derfydd i ni fwytta: (*b*) Gwel
mo'r ddiwyd oedd yr hen Griſtnogion gyn
rodio gyda Duw, a mo'r ddi-efgeulus oeddynt r
nev-ynu 'r Enaid, tra fyddent yn *peſci* 'r Corph

Yn yr hwyr y gelwid yr holl Deulu y tryde
waith i *Weddi*, ac a'r ol hynny hwy a aent i
gwlâu. Ac a'r hanner nôs, y cyfodent eil-wa
i Weddio, ac i ganu mawl i Dduw. (*i*) Y m
'n dybygol mae Frlidigaeth a roddes achlyſur i
ynt gynnal yr Arfer hwn a'r y cyntaf, ſef, pan
fyddai rydd iddynt gyfarfod liw dydd i addoli D
a'r gyhoedd. Ac yno, (fal na fernid fod eu

(*g*) *Orig. in Job.* Lib. 2. fol. 36. Col. 2. Tom.
(*b*) *Chrys. in Pſalm.* 41. Tom. 3. pag. 147.
Clem. Alexand. Pædag. Lib. 2. Cap. 9. pag.

edi ſlaeſu) y cynhaliwyd yr un-rhyw dreſn yn Amſer Diogelwch yr Ymherodron Chriſt'nogol. *Gan ein bod* (eb 'r Apoſtol) *yn derbyn teyrnas ddi-ſigl, bydded gennym Râs, drwy 'r hwn y gwaſanaethom Dduw wrth ei fodd, gyda gwylder a pharchedig ofn: Canys nid oes i ni yma ddinas barhaus, eithr un i ddyfod yr ym yn ei ddiſgwyl.* Heb. 12. 28. 13. 14. A hyn a ganlynodd y Priſt Chriſt'nogion gyd-a'r Egni mwyaf ac oedd boſſibl, 'r fath ddyſalwch, fal ped yſtyriem eu haſtudrwydd a'i Myſyrdod gwaſtadol yng ngair Duw a'i Waſanaeth, ni a dybygem yn ſicr nad oeddynt yn cymmeryd yr hyſrydwch lleiaf mywn dim peth yn y Bŷd, ond yn addoli Duw. Fe ddywedir am *Iaco* (a gyſenwir y *Cyfiawn*) ei fod efe cyn fynyched yn gweddio, fal y caledodd ei ddau-lin megis Carreg (*k*) *Cuſtenyn fawr*, er cymmaint oedd ofal yr Ymherodraeth yn ddiſgwyl arno, etto bob ydd yn ei Amſer arferol, a ai i'w Stafell i weddio, ydded pa fatterion bynnag yn y Llŷs. Ac i dangos i'r Bŷd pa faint o hyſrydwch oedd ganddo n y Ddyledſwydd honno, efe a barodd oſod ei Argraph a'r ei Arian mywn Dull Gŵr a'r ei ddau-lin a'i freichiau a'r lêd, a'i olygon tua 'r Nêf (*l*) Ni archwaethai *Theodoſius* Ymherawdr a arall gymmaint a *Ffigiſſen*, nes rhoddi diolch n gyntaf (*m*) Dywedir am yr un Ymherawdr, i fod yn codi bob boreu gyd a'r Dydd i ganu Salmau ynghyd a'i Chwiorydd, a'i fod efe mo 'r gyrwydd yn y Scrythur, a phe buaſai heb ddarllen

(*k*) *Euſeb. Hiſt. Eccleſ.* Lib. 2. Cap. 23. (*l*) *Euſeb. Vit. Conſtant.* Lib. 4. Cap. 22. (*m*) *Sozom. Hiſt. Eccleſ.* Lib. 1. pag. 2.

un llyfr arall erioed (*n*) Gwelwn ynteu Tel yr hen Gristnogion gynt, y rhai, o darfu neb erioed a ganlynasant Reol yr Apostol, *Yn ddiweddaf Frodyr, pa bethau bynnag sydd wir, pa bethau bynnag sydd oneſt, pa bethau bynnag sydd gyfiawn, pa bethau bynnag sydd bur, pa bethau bynnag sydd bawddgar, pa bethau bynnag sydd gannoladwy, od oes un Rhinwedd, ac od oes un clod; meddyliwch am y pethau hyn.* Phil. 4. 8.

PEN. VII.

Pa gyfryw Lannoedd neu Eglwyfi oedd gan y Prif Gristnogion. Y Goriwch ſtafellocdd. Wedi eu hyſſegru a'i neilltuo i fod yn lle i'r Christnogion yſyfarfod. Tair doſparth yn yr Eglwyſydd gynt. Schiſm yn neb bregethu allan o'r Eglwys. Siamp o bynu y: Dim delwau yn yr Eglwyſydd. Tu ghylch Clych.

MEgis nad yw boſſibl i gyflawni un math o weithred heb ryw *Le goſodedig*, perthynaſol a chymmwys i'r Gwaith, modd y gall pob peth fod yn iawn, ac yn drefnus weddaidd. Felly y mae *Lle goſodedig* yn gwbl anghenheidiol at Waſanaeth Duw, modd y gall Chriſtnogion ymgynnull, pan y maent mewn modd arbennig yn dyfod i addoli Mawrhydi anfeidrol, *Arglwydd yr Arglwyddi, a Brenin y Brenhinoedd.* Canys yn gymmaint a bod Gwaſanaeth Duw mewn rhan fawr o honaw yn ſefyll mewn gwahi

(*n*) *Socrat. Hiſt. Eccleſ.* Lib. 7. Cap. 22.

waith oddiallan, yn bendifaddau pan ſo Nifer
ur yn ymgynnull i'r un man, Nid yw *Lle* yn
ig, ond y mae ehangder ac Chymmwyſdra *Lle*
anghenrheidiol, modd y gall pawb wneuthur ei
dyledſwydd yn y fath ſodd addas teilwng, ac y
eddai ſod yn y fath waith netol a'bennig, ac
rw addoli'r Duw mawr.

Felly yr ym yn darllen i'r Apoſtolion gyfarfod
ywn *Gorutwch-ſtafell Act.* 1. 13. Yr hon
afell a neilltuwyd trwy Weddi ac ympryd oddi
rth bob gwaſanaeth arall, at y diben hwnnw yn
ig, ſef yw hynny, at *Lle* i waſanaethu Duw.
thrwy bob tybygoliaeth, hon oedd yr un Stafell
y bu Chriſt yn bwytta ei Swpper ddiweddaf
da ei Ddiſgyblion. Ac nid a'r ddamwain y
arfuafant yn y lle hwnnw, ond mywn bwriad i
rhau gynnal eu Cymanfeydd cyhoedd yno:
anys y mae'r 'Scrythur Sanctaidd yn tyſtiolaethu
ae yn yr un *Lle*, ſef yn yr *Oruchel-ſtafell* honno,
oedd yr Apoſtolion, pan ddeſgynnodd yr Yſ-
yd Glân yn weledig mywn dull *tafodau gwaha-*
dig megis o dân a'r bob un o honynt, Act. 2. 1.
'r lle hwnnw oedd yn gydnabyddus i bawb mae
glwys y Chriſt'nogion ydoedd, yn gymmaint ac i'r
ll Liaws *(o bob cenedl tan y Nef)* ddyfod yn
liattreg atto, heb ddim petruſder meddwl, ſef
e mi wyddent yn ſicr mae'r Oruchel-Stafell honno
edd Llan neu Eglwys y Chriſt'nogion, a'i nid ê:
r hyn ni allaſent wneuthur oni fuaſai ſol yr
ruchel-Stafell honno yn gydnabyddus, mae yno
oedd yr Apoſtolion a'i Proſelytiaid yn ymgyn-
ll. A hyn y mae gwyr dyſgedig yn gymme-
yd ywgwir a phriodol yſtyr yr Adnod honno,
ſt. 2. 46. *A bwy beunydd yn parhau yn gyttun*
y Deml ac yn torri bara o dŷ i dŷ. Sef yw

hynny, wedi darfod cyflawni eu defoſiynau
rol yn y Deml, hwy a ddeuent i gymmeryd y
crament *Gartref*, (megis yr Eſponir ef ar ir
Ddalen) hynny ydyw, i'r *Oruchel Stafell*.

Y gair *Eglwys* a gymmerir yn y Teſtament
wydd mywn dau neu dri o yſtyriaethau. 1.
ryw nifer o Bobl yn cyfarfod i addoli Duw my
Lle appwyntiedig; megis Rhuf. 16. 5. *Anbe*
wch yr Eglwys ſydd yn eu tŷ hwy. Ym mha le
yw'r Apoſtol yn annerch y Teulu yno yn
ond yr holl Gynnulleidfa ac oedd yn perthyn i'r
fartod a gynhalid mywn rhyw Stafell arbennig
y Tŷ, a neilltuid at Le i'r Chriſt'nogion uno
Ngwaſanaeth Duw a'r gyhoedd, trwy Wedd
Ympryd. 2. Efe a gymmerir am y Chriſt'nog
yn gyffredinol, megis yn *Act* 15. 3. *Ac wed*
bebrwng gan yr Eglwys; hynny ydyw, gan y Chr
nogion. 3. Efe a gymmerir am y *Lle ei hu*
byddai'r Chriſt'nogion yn cyfarfod yndo.
yn yr yſtyr hwn y mae yn 1 Cor. 11. 22. *Onid*
gennych Dai i fwytta ac i yfed? A'i dirmyg
ydych chwi Eglwys Ddaw? hynny ydyw, y
neu'r *Llan* yr oeddynt yn cyfarfod ynddi, f
mae'n Eglur, 1. Oddi wrth *Adnod.* 18 o'r bl
Pan ddeloch ynghyd yn yr Eglwys, ſef yw hy
(megis y mae'r Apoſtol ei hun yn ei Eſponi)
fyddoch yn dyfod ynghyd i'r un lle. Adn. 20. F
y mae'n Eglur, mae'r *Lle ei hun*, nid y G
ulleidfa, y mae *S. Paul* yn feddwl yma
Eglwys: Ac ni fyddai dim ſyniwyr yn y gei
ped eſponid hwy mywn modd amgen; Can
fyddai yn ffolineb, ac yn llwyr anghyſſon a S
wyr a Rheſwm i ddywedyd, *Pan ddeloch ynghy*
Chriſt'nogion. Ond y mae'n gyttûn a meddwl
Yſpryd Glân i ddywedyd, *Pan ddeloch ynghyd*

r Eglwys, neu, *i'r un lle.* 2. Y mae 'r Apostol yn gosod gwahaniaeth rhwng yr Eglwys, neu 'r lle yr oeddid yn gwasanaethu Duw ynddo, a'i Dai annedd. *Onid oes gennych chwi Dai i fwytta, a i yfed? A'i dirmygu yr ydych* Eglwys *Duw?* Od oeddynt yn bwriadu cynnal y Gwleddau anhymmedrol hynny, yr oedd ganddynt Dai eu hun, lle 'r oedd yn llawer cymmwysach iddynt fyned yn y *Lle* a gyssegrwyd i gynnal Gwasanaeth Duw ynddo; ac am hynny ni ddylasent ei halogi ef trwy loddesta a meddwi ynddo. Gwelwn ynteu ymmaint oedd gofal yr Apostol rhac i neb ddirmygu 'r Eglwys trwy air neu weithred, ac mo 'r wrthog oedd ei Zêl at Dŷ Dduw, fal na fynnai od dim anweddeidd-dra yn cael ei wneuthur ynddo. Felly y mae 'n gosod terfyn i'r Bennod trwy ddywedyd, *Eithr os bydd newyn a'r neb, bwytted gartref*, megis pe dywedasai, Na rytyged neb ddyfod i fwytta ac i yfed yn Nhŷ Dduw, ond gwneler hynny gartref yn eu Tai annedd. *A'r Iesu a aeth i mywn i'r Deml, ac ddechreuodd fwrw allan y rhai oedd yn gwerthu ynddi, ac yn prynu: Gan ddywedyd wrthynt, Y mae yn Scrifennedig, Fy nhŷ i, tŷ Gweddi yw.* Luc. 19. 45, 46. Yn yr un-rhyw ystyr a'r a grybwyllwyd ddiweddaf y ceir y Gair Eglwys yn fynych jawn yng ngwaith yr hen Athrawon a'r ôl dyddiau 'r Apostolion. *Y mae Clement o Alexandria* (yr hwn a sgrifennodd ynghylch *Bl. yr Argl.* 200) *yn cymhori gwragedd i fyned i mywn i'r Eglwys fyd a phob llednei sfrwydd, a gostyr geiddrwydd calon ac oedd bossibl* (o) Ac Offeiriaid Eglwys *Rhufain* yn yr Epistol a ddanfonasant at *S. Sygrian*, ynghylch

y

(o) *Padag.* Lib. 3. Cap 11. pag. 281.

y modd y dylid derbyn i Gymmundeb y rhai
Syrthiasant, sy'n cynghori, *y dylent ddyfod*
unig i borth yr Eglwys, ond nid dim ym mhellach
(p) Nid all fod dim yn amlycach onid y *Lle*, n
y Gymmulleidfa yn y *Lle*, ydys yn ei feddwl ym
ac am hynny ni chât i Eglurhau dim arnynt.

Yn yr ail Oes wedi dyddiau 'r Apostolion
adeiladwyd Eglwysydd neu Lannoedd hoywach
ran eu Maintioli a'i tacclusrwydd na 'r Goruch
stafelloedd-hynny, er nad oeddid yn eu galw hw
yn Demlau gan Grist'nogion yr oes honno.
hynny a wnaethant i'r diben, fal y bai iddynt am
wio (megis ym mhob peth arall agos) fellp h
yn od Enwau y Llannoedd y baent yn ymgyfarf
ynddynt oddi wrth y *Paganiaid*, y rhai c
ganddynt Demlau gwychion o ran hoywder
hadeilad, a gosodiad Delwau ac Eilynnod ynddy
Ac yn yr ystyr hwn yn unig y mae i ni ddeall h
Athrawon yr Eglwys, pan y maent yn dywedy
nad oedd ganddynt hwy ddim Temlau nac Allor
(q) A'i meddwl ydyw nad oedd ganddynt hw
ddim o'r fath Demlau ac Eilynnod ynddynt,
Allorau mawrion *paintiedig*, megis yr oedd gan
Paganiaid. Ac yn yr Ystyr hwnnw y mae 'r h
Grist'nogion yn dywedyd nad oedd ganddynt hw
ddim o'r fath, er bod ganddynt yn y cyfam
Lannoedd neu Eglwysydd i ymgynnull, fal y
ymddengys (ym mysg eraill) allan o *Justin*
Martyr, yr hwn a ddywed, *fod yr holl Grist'*
gion yn cyfarfod a'r ddydd Sul i'r un lle i wa
naeth

(p) *Adeant ad limen Ecclesiæ.* apud Cyp. Epi
31. § 7. *pag.* 7. (q) *Min. Fel.* pag. 8. *Arn*
adverſ. Gent. Lib. 6. pag. 83.

ibu Duw. (r) Yr hyn ni allaſent wneuthur, ſuaſai ſod y lle hwnnw wedi ei rag-appwyntio y diben hwnnw, a'i gyſſegru trwy Weddi mpryd at *Le* i waſanaethu Duw a'r gyhoedd. elly ni a welwn ſod gan y Chriſt'nogion *Eglwyſſydd*, neu *Le* wedi gyſſegru at Waſanaeth Duw r Amſer y galwyd hwy gyntaf a'r yr Enw nw: Ni a gawn yſtyried yn y lle neſaf, *Pa* rai oeddynt. Hwy a adeiladwyd gan mwyaf yn go uchel, neu le Amlwg o'r hyn lleiaf, i yddoccau (mae 'n dybygol wrth hynny) yr yddor neſol a ddylai ſod mywn Chriſt'nogion yſtyru pethau iſod y Byd, a phob peth arall y Cariad a ddylai ſod ganddynt at *Jeſu riſt*, megis y mae efe ei hun yn dywedyd, *Os neb attafi ac ni chaſao ei dad, a'i fam, a'i nt, a'i frodyr, a'i chwiorydd, ie a'i Einioes ei hun yd, ni all efe fod yn ddiſcybl i mi.* Luc. 14. 26. adeiladid pob Eglwys fel y bai 'r nalll Daleen cyfeirio 'n union-gyrch at y Dwyrain, yr hyn i wnaethpwyd er Amſer yr Apoſtolion, etto mae 'n ddi-ddadl mae yn y Modd hwnnw yr iladwyd yr Eglwyſydd oll yn yr ail Oes, fal yr ddengys wrth eiriau Hen *Dertulian*. Medd, *Y mae Tŷ ein Crefydd ddiniweidiol ni wedi iladu a'r le uchel, ac yno ngwydd pawb, ac a feitir at y Goleuni megis Dull yr Yſpryd Glan, at y Dwyrain megis lle ſy'n arwyddoccau riſt.* (s)

Yn yr Eglwyſydd gynt yr oedd tair doſparth, y i a appwyntiwyd at amryw fath o Wrandawyr; Y Doſparth cyntaf oedd y Rhan flaenaf o'r Eglwys

(r) *Juſt. Mart. Apol.* 2. pag. 98. (s) *Tert. verſ. Valentin.* pag. 251.

wys wrth fyned i mywn iddi, lle byddai y tu n
at y Drws y *Catecheiſwyr*, neu Blant Rhieni
ghrediniol a addyſgid ym mhrif byncgiau 'r C
fydd Griſt'nogol, modd y baent yn gymmwys
bedyddio. Neſſaf attynt hwy yn yr un Doſpa
y byddai 'r rhai a *berchennogid gan Tſpryd*
aſlan, ac yno hefyd y byddai 'r *Bedydd-faen*.
yn y tu blaenaf y byddai Math o Wrandawy
rhai a fernid yn anghymmwys i ddyfod i Fw
yr Arglwydd, oblegid rhyw Anghymmedro
neu gilydd yn eu hymarweddiad. 2. Yr ail d
parth oedd Canol yr Eglwys, ac yno yr oed
Ffyddloniaid yn eiſtedd, y Gwrywiaid o'r nail
a'r Benywiaid o'r tu arall, canys ni chaniatta
iddynt eiſtedd ynghyd blith draphlith. Ac y
rhan yma o'r Eglwys yr oedd y *Pulpud*. 3
Drydedd doſparth oedd y rhan uchaf, neu
Ganghell, lle nid oedd rydd i neb ddyfod on
Gŵyr Llên, neu 'r Gweinidogion, a'r *Ymberod*
Groeg yn Nbref Guſtenyn, neu *Gonſtantinopl*, a
niattaid hefyd i ddyfod at yr *Allor* i dalu 'r offrw
ac yno i ddychwelyd allan o law i'r Eiſted
'pwyntiedig iddynt. Y tu uchaf i'r *Bwrdd C*
mun, neu 'r *Allor* y byddai Trŵn neu Orſe
ſaingc yr *Eſgob*, ac o'i amgylch o bob tu y byd
Eiſtedd-leoedd yr Henuriaid, ond nid oedd r
ſr *Diaconiaid* eiſtedd yno. (*t*)

Yn yr Amſer dedwydd gynt (pan oedd g
dreſn Efangylaidd mywn Llŷs a Llan) ni c
niattawyd i neb ymneilltuo o'r Eglwys, a
gynnal cyfarfodydd gwahanedig, ac i breg
mywn Teios. Ac os rhyw *Ffanatic* a ry
wneut

(*t*) *Caves Primitive Chriſtianity*. part. 1. C
pag. 138, 139.

euthur hynny, eſe a gondemnid allan o law, y dalu Camlwrw neu *Ffin* i'r Ymherawdr, neu y ddioddefaryw goſperligaeth arall a tarnai Cyfla o Eſgobion uniown-gred yn gymmwys. lly mae 'r *Rheolau* a dadogir a'r yr *Apoſtolion*, ſelly y mae 'r pummed Rheol o'r *Gymanfa* a haliwyd *Bl. yr Argl.* 341 yn *Antioch* yn gor-mmyn yn y geiriau hyn, nid amgen, *Os Offei-d, o ddiyſtyr a'r yr Eſgob, a ymneilltua, ac a nal gyfarfodydd gwahanedig, gan oſod i fynu llor arall* (hynny ydyw, cadw Cyfarfodydd an-reithlawn mywn Teios) *Bydded iddo gael ei ſwyddo o'i Weinidogaeth, megis gwr ſbwannog ydd-ymgais a rhyfyg.* Ac *Eſcymmuner, ei ulymwyr, gan eu bod yn Derfyſgus, a Schiſma-aid; Ond na wneler hyn, hyd oni rybuddir bwy r gwaith (u)* Dyna farn y Brif Eglwys Ffan-laidd ynghylch Ymneilltuad a Schiſm.

Rhac i neb dybied nad oedd hyn ond bygwth o daro, mi a chwanegaf yma ſiampl ynghylch modd y triniwyd gŵr a droſſeddodd y Rheolau n. Fe ddigwyddodd i ŵr a elwid *Euſtathius*, gob. *Sebaſtia*, (ynghylch yr un amſer ac y cy-liwyd y Gymanfa uchod) droſſeddu Diſg yblaeth Eglwys trwy gynnal *Cyfarfodydd gwahanedig wn Teios*, ‡ trwy ddiyſtyru Offeiriaid a ſyddent priodi, trwy daeru na chai un gwr goſudog fyned Netoedd, mae Dydd Sul y dylid ympryd io, gyda llawer

(u) *Conſt. Apol. Can.* 31. *& Concil. Antioch. an.* 5. ‡ *Quod Presbyteros qui habent uxores ntemnant* [Sc. Euſtathius & ejus Diſcipuli] *od Diebus dominicis jejunent*, QUOD ÆDIBUS GANT CONVENTUS &c. Sozom. Hiſt. Eccl. b. 3. Cap. 13. pag. 65. b.

llawer o bethau eraill yn llwyr wrthwyneb
Eglwys Catholic.

Ond cyn gynted ac y daeth y Newydd ga
hwnnw i gluſtiau'r Eſgobion uniown-gred,
a gyfarfuaſant *Bl. yr Argl.* 341, ym mhrif
nas *Papblagonia*, a elwid *Gangra*, lle
Eſgymmunwyd *Euſtathius* a'i Ganlyn
a'r ddau Reol a ganlyn a wnaethpwyd yn
erbyn, er cadw'r Eglwys mywn tangneddyf ac
deb rhaglaw. 1, "Pwy bynnag a ddywedo
"dd ddirmygus am Dŷ Dduw, bydded yn An
"ma. 2. Pwy bynnag a ryſygo i bregeth
"ddirgel mywn Teios, allan o'r Eglwys, a chan
"yſtyrn'r Eglwys a wna y cyſryw bethau a ddy
"ei gwneuthur yn yr Eglwys yn unig, a hynny
"genhad yr Eſgob, bydded yn Anathema.
Gwelwn ynteu fod yr hen Grift'nogion yn glyn
ddiyſcog wrth Reol yr Apoſtol, *Na'ch arwei*
oddi amgylch ag athrawiaethau amryw a dieit
Heb. xiii. 9.

Y Gotchwyl hawſaf yn y Byd yw proſi
oedd yr hen Grift'nogion yn addoli dim *Delw*
Canys od oedd ganddynt y fath Gaſineb attynt,
na chaniattaid eu goſod yn yr *Eglwyſydd*, ſe
ddengys i bawb, (a'r nid ŷnt wedi llwyr yn
ddi i gyndynnnrwydd) nad oedd neb
eu haddoli. Nad oeddid yn eu goſod my
Eglwyſydd, a ymddengys wrth yr Ystori nod
y mae Gŵr eglwyſig a elwid *Epiphanius* yn adr
ſal hyn: *I'an ddaethum* (eb'r ef) *a'r fy*
i Bentref a elwir Anablatha *ym Mhaleſtina*
a drosais i mywn i'r Eglwys i weddio. Ac yn
a welwn Llain wedi ei grogi uwch-ben y Dr

L

(w) *Concil. Gangr. Can.* 4, 5.

in Chriſt, *neu ryw Saint wedi baintio arno. Yr* [illegible] *pan yſtyriais fod y cyfryw ffieidd-dra yn llwyr-* [illegible]*bwyneb i'r Yſgrythur lân, myſi a ymeſtais yndde* [illegible]*'i rhwygais, ac y gynghorais y Gwyr Eglwy-* [illegible]*yno i'm roddi ef yn byttraeh i wneuthur Amdo* [illegible]*yw ddyn Tlawd nag ei oſod ef a llunnau arno* [illegible]*yr Eglwyſſydd.* (*x*), Hyn a ſgrifennwyd yn- [illegible]ylch *Bl. yr Argl.* 390. *at Joan* Eſgob *Jeru-* [illegible]*lem*, yn Eſgobaeth yr hwn y gwnaethpwyd y [illegible]th. Ac nid Barn unigol rhyw ŵr neilltuol [illegible]oedd hyn, ond ê warafynnwyd i oſod Delwau yn [illegible]Eglwyſydd yn y pedair Oeſoedd cyntaf ym mhob [illegible]an o'r byd Chriſt nogol, megis y dengys Barn [illegible] Cymanfa honno a gynhaliwyd *Bl. yr Argl.* 305 [illegible]yr *Hiſpaen*, lle y gwarafynnwyd *Oſod Delwau* [illegible]*yr Eglwyſſydd, ac i baintio gwrthddrych eu ha-* [illegible]*liant a'r y Mâr.* (*y*), Geiriau mo'r eglur, [illegible]nad yw raid eſponi dim arnynt, ac mo'r ga- [illegible]m ddwys yn erbyn Amddiffynnwyr Eilun- [illegible]doliaeth, ſal nad all un *Papiſt* cyfrwyſ-ddrwg [illegible]dli dim atteb iddynt, neu eu dirdynnu trwy un [illegible]roell-ymadrodd pa un bynnag i yſtyr amgen nag [illegible] maent.

A oedd *Clŷch* yn yr Eglwyſydd yn yr Oeſoedd [illegible]ntaf, ni's gallaf i ddywedyd. Ond pa bryd [illegible]nnag y goſodwyd yno (ac yr wyf yn meddwl [illegible]d hynny mo'r gyntar a dechreuad y Bedwareddes) y maent yn dra perthynaſol i'r dibenn y [illegible]dwyd; ac nid yw ddim llai na Chyſſegr-ledrad [illegible] neb, ie ped fae Eſgob, i'w tynnu ymaith, ſal [illegible]tyſtia yr Yſtori wirioneddol hon. *Arthur* [illegible]*kley* a gyſſegrwyd yn Eſgob *Bangor*, Rhagfyr [illegible]10

(*x*) *Inter Opera Hieron. Tom.* 9. *pag.* 161.
(*y*) *Concil. Illib. Can.* 36.

20. *Bl. yr Arglwydd* 1541. Y gŵr hwn a ledratto
bum Cloch o'i Eglwys Gadeiriawl *Bangor*, a
aeth i Lan y Môr i weled eu gosod yn y Llon
fyned a hwy trosodd. Ond prin yr aeth
dri cham a'r ei ffordd adref, ond ei Lygai
ddallodd yn ddisymmwth, ac ni welodd efe o
mwyach tra fu efe byw (z).

PEN. VIII.

*Rhinweddau y Prif Grist'nogion yn gyffredi
fel yw hynny, eu Gostyngeiddrwydd, Diwyd
eu Hamynedd yn dioddef. Yr amrafaelion
ddau yr oeddid yn eu Poeni. Yffyr Erlidig
gyffredinol. Eu Hufudd-dod i'r Awdurdo
Goruchel. Amrafaelion ffamplau o hyn oll.*

WEdi gweled eusys ynghylch
modd y cwplhauid Dyledswyddau
Christ'nogion mywn perthynas
Addoliad &c, yn y Brif Eglwys;
wyf yn meddwl na fyddai anglw
mwys pe chwanegwn etto ynghy
eu *Buchedd* a'i *Hymarweddiad*. Canys yr
yn gobeithio nad yw hynny yn waith anfuddiol,
i wybod mo'r ddiargyhoedd yr oedd yr hên Gr
nogion gynt yn ymarweddio, modd y gall
ninnau ddeisyf nerth yr Yspryd Glân i'w can
yn yr unrhyw lwybrau nefol, cyn belled ac y
lynasant hwythau yr Arglwydd Jesu Grist. Fe
y *Rhinweddau* hyn a ganlynant oedd y tlysau g

(z) Bp. Goodwin's *Catalogue pag.* 540.

og a wnaethant fuchedd y Prif Grist 'nogion yn
ilsglair, ac i oleuo megis Lampau mywn Cann-
yll-brennau Aur. A'r Siamplau ynt y Prif
rist 'nogion eu hun, ym mha wlad bynnag yr
eddynt yn byw.

Dyscwch gennyf (eb 'r ein Hiachawdwr) *canys
dfwyn ydwyf, a gostyngedig o galon.* Math. xi.
Ac yn ficcr y Prif Grist 'nogion a ddyfgafant
Rheol, fal y canlynafant y Siampl yn egniol.
ostyngeiddrwydd a gyfrifid ganddynt yn un o'r
ylau gwerthfawroccaf ac oedd yn harddu Bu-
edd y Gwir Gristion, ie yn hanffodawl, megis
th di-wahan oddi wrtho. *Sicut Proprium in
arto modo.*

Dau nod arbennig oedd gan y Paganiaid i ad-
bod y Christ 'nogion, 1, Eu Hymarweddiad oedd
br ac arafaidd. 2, Eu dillad oedd fymi a
yftymgar. A phe chwilid eu llyfrau, y maent
fiarad yn erbyn balchder Dillad fal hyn. "I
ba beth y cyffelybaf, (eb 'r hen Athraw a elwir
Clement o *Alexfandria*) wr coeg-falch, neu
ddyn a fae 'n gwifgo dillad gwychion, Sidan a
Phorphor, ac ecto heb ràs yn ei Galon? Nid
allaf ei gyffelybu ef a dim cymhwyfach nag a
Demlau 'r *Aipbt*. Os edrychi (*eb 'r ef*) a'r
eu gwedd oddi allan, ti a'i gweli yn Adeilad
hoyw wych, godidog ddigon. Ond dos i mywn,
ac ymofyn i ba ddiben, yr adeiladwyd mo 'r hoyw-
ardderchog a thacclus? I ba ddiben, y mae 'r
holl Feini gwerthfawr fy 'n llewyrchu megis
cynnifer Seren? I ba ddiben y mae 'r holl Go-
lofnau uchel, y Pyft aur, a'r gwychder hyn oll?
Fe ddywedit i ti, I gynnwys Gwrthddrych eu
Haddoliad. A pha beth ydyw hynny, ond
Caeth, Sarph, neu *Lyffant*. Felly y Godidowg-

" rwydd hyn oll *(eb 'r ef)* a wnaethpwyd i gyn
" wys ryw Ymlyſgiad brwnt, neu ſwyſtfil c
" Canys y cyſtryw bethau y mae'nt hwy yn addo
" Yr un ſtunyd *(eb 'r ef)* os edrychi a'r Wr Balch
" Ei wedd oddiallan ſydd wedi harddu yn d
" godidog; Efe a wiſg Sidan a Phorphor am dan
" Ond edrych oddi fywn iddo, a chei weled yn
" galon ddrwg bechadurus, ſerchiadau cnawd
" a phob bryntt ac halogrwydd. *(a)*.

Yn Gyſtattebol i hyn y mae *Theodoret* yn adro
Yſtori berthynaſol jawn i'r perwyl, hwn ſal y c
lyn. Fy Mam *(eb 'r ef)* a ſtinwyd yn ei Gwyr
dod a ſtygaid toſton, a phan ni allaſai gael di
lleſhâd gan y Meddygon, hi a aeth at Wr duw
ol a elwid *Petr*, yr hwn trwy allu Duw a jach
hôi math a'r glefyd. Ond fel y byddai (mal
tygaſai hi) yn hoffach gan y gwr ſanctaidd
gweled, hi a itodd ei hwyneb ag olew, ac a y
drwſiodd yn bingc ac yn hoyw jawn. Cyn gynt
ac y daeth hi i wydd *Petr*, a gwneuthur ei De
fyfiad atto. efe a attebodd yn ddigllon gan dd
wedyd; Ha Ferch *(eb 'r ef)* tybia i ryw Greſft
cywrain wneuthur Delw yn gelfyddgar, ac
harddu deg dda odiaeth. Ac i Fwngler anghelfyd
gar ddyfod heibio, a rhyfygu ymendio gwa
y Creſftwr cywrain hwnnw; A fyddai efe yn lo
lon i'r Bwngler hwnnw? Yr wyf yn tybi
amgen. Yr un ſtunyd *(eb 'r ef)* oni tydd
Holl allûog Dduw, Creawdwr pob dim, i anſo
loni wrth y ſawl a ryfygo ymendio a'r ei wa
ef? Yr ydwyt ti, yr Eneth, (mi a ddywedaf
hŷ wrthyt) yn gwneuthur Duw megis yn anhe
ffaith; Canys pettit yn credu ſod Duw yn Be
ffail

(a) *Clem. Alexand. Pædag. Lib.* 3. *Cap.* 1.

ih-gwbl, ac yn Holl-alluog, ni anghwanegit ei waith ef, ſal yr ydwyt wrth blethu dy wallt, mh liwio dy Wyneb, ac wrth ofod Perlau o bbtu 'th wddf. Ond gwybydd yr Enetli, y geilwa w di i gyfrif am y pethau hyn oll. Ac yno Rendefiges a gydnabu ei ffolineb, ac a ddywedd mae ei hanwybodaeth ydoedd, ac na wnai fyth y cyfryw Gaſtiau drachefn. Ac yno trwy r ynibil efe a'i jachaodd hi. (b).

I dymmer nefol hon, ſef Yſpryd goſtyngeddfwyn, a wnaeth i'r Prif Griſt'nogion ddiyru golud a gwagedd y Byd, ac i dibriſio pe u afreidiol, megis Dillad yſtymgar, lleſtri aur, wydydd amheuthun. " A dyrr cyllell ddim (eb'r hen Athraw) oni fydd ei charn a manylwaith arno? Oni wafanaetha Lleſtr pridd yn gyſtal ag un o Aur? A gynnal y Bwrdd ddim n Hymborth, oni bydd y Cannwyll-breu wedi wychu ag Aur? Oni allwn gyſgu a'r groen Gafr, yn gyſtadl ac a'r Borphor? Ein Harglwydd a fwytaodd o ddiſgl gyffredin, ac a wnaeth i'r Dorf eiſtedd a'r y glaſ-wellt, ac a olchodd draed ei Ddiſgyblion heb alw am Gawg aur o'r Neſoedd. Efe a gymmerth y dwfr gan y Wraig o *Samaria*, mywn dwfr-leſtr pridd, heb ymofyn am un o Aur, (c).

Nyni (eb'r *Paganiaid* wrth y *Chriſt'nogion*) yn byw mywn ſtât anrhydeddus, ac yn cymryd hawddfyd a diſyrrwch, ſal y gweddai i nion; Ond yr ydych chwi (eb'r hwy) yn benmmion a myſyriol, ac yn ymgadw rhag diſyrr-

S 2 wch-

(b) *Theodor. Hiſt. Religios. in vit. Petri. Cap.* pag. 343. (c) *Clem. Alex. Pedag. Lib.* 2. 3.

wch cyfreithlon. Ni ddeuwch chwi ddim
Chwareuon cyhoedd, ac i'r Gwleddoedd anrh
deddus. Nid ydych chwi ddim yn coroni ei
harleifiau a Choron-bleth, nac yn per-arogli ei
dillad, fal y mae'n addas. *Math o ddynion*
gwrthnyſſig anhynaws! Ond y Chriſt nogion
attebafant, Gwir jawn, nid ym ni ddim yn d
fod, canys nyni a ddyſgafom well pethau.
beth ydyw eich Chwareuon ond Hudoliaeth
ddychymmygwyd yn Uffern, ac a ddyſgwyd
ddynion gan Ddiafol? Pe bernid yn uniawn rhy
gom y mae mwy o glod i ni fy'n ymwrthod
fwy, nag i chwi fy'n cymmeryd y fath hyfrydw
ynddynt. Yr ym ni yn meddwl am ein hadd
ned-fedydd pa bryd yr ymwrthodafom a Gwage
y Byd hwn, ac y gwnaethom addunedi fyw
Sanctaidd a ſobr. Pale y dywedwch ein bod
athriſt, dygn-gamſynniad ydyw; y mae genny
lawenydd dibaid yn ein calonnau, er nad ym
ymfroſtio ac yn crechwenu megis yr ydych chw
Nyni a ddyſgafom gan ein Harglwydd a'n Duw
fod o iſel ac utudd galon, ac o yſpryd addfw
goſtyngedig. Ac am hynny, nid oes gennym
ddim hoffder yn eich Gwleddoedd a'ch Chwareu
lle nid allwn edrych a'r ddim, ond Rhwyſc
Rhyfyg, Gloddeſt, a Meddwdod a phethau n
ynt weddaidd, (*d*).

Yn y lle neſſaf ni a gawn yſtyried eu *Diweir*
Mo'r ofalus oeddynt i fyw'n oneſt a dihalog,
nad edrychent a'r ddim a fyddai anwedda idd
anhardd, a ffiaidd oedd ganddynt i feddwl am Wr
ddrychon aniwair. " Ein Hymadroddion ni (*e*)
"

(*d*) *Vid. Minut. Fel. pag.* 10. *edit.* 1582.

un o honynt) ŷnt ddiwair, a'n Cyrph yn ddiweiriach. A llawer o honom, er nad ŷm yn ymffrostio a'r hynny, a gadwant wyryddod dibaid. A chyn belled ŷnt oddi wrth serch at y Fudrog fal y maent yn ymwrthod a'r cosleidiau diweiriaf. (*e*).

Yr oedd Christ'noges ddiwiol a elwid *Sophronia*, yr hon oedd cyn oddidocced mywn rhinweddau Ysprydol, ac mywn glendid, a phrydferthwch ei chorph; a rhwng y ddau, yr oedd hi'n ddigymmar ac yn wyrthiau'r Oes. Ond yn yr anfer hwnnw, dau beth niweidiol oeddynt, oblegid fod yr Eglwys tan Erlidigaeth o herwydd Gorchefdeyrn anllad a elwid *Macsen*. Felly *Macsen*, wedi clywed sôn mawr am dani, set ei bod yn harddwch y byd o ran ei thegwch, a anfonodd ei Swyddogion i'w chyrchu hi atto ef. A'r Swyddogion a wnaethont yn ôl Gorchymmyn ei Meistr, a gwedi eu myned hwy i'r Tŷ, Hwy a ddywedasant wrthi, *Os hi a ddeuai at yr Ymherawdr yn gyllysgar, a bod yn gariad-serch iddo, hi a ddyrchefid i'r anrhydedd ogoneddusaf a'r a allai hi ddymuno.* A hi a gymmerth arni, mal pe buasai'n fodlon, ac a archodd i'r Swyddogion i aros nes gwisgai hi'n wychach am dani. Ond yn lle ei hardd-drwsiad, hi a gymmerth gyllell, ac a frathodd ei hun. Ydyn sy'n dangos (eb'r Hiftoriawr) fod diweirdeb y Christ'nogion yn anorfod, (*f*).

Godineb a gofpid yn ddwys yn y Brif eglwys. I Teidau a gyttunasant mywn Cymanfa, *Blwydd. yr Argl.* 315, *Os syrthiai neb i odineb (wedi ei fedyddio) efe a gofpid a phenyd saith mhlynedd*

(*e*) *Id. pag.* 26. (*f*) *Euseb. Hist. Eccles. Lib. Cap.* 16.

oddiwrth y Cymmun. (*b*) Ac nis derbynnient ef pryd hwnnw chwaith, oni cheffid ynddo arwyddion hynod o'i fod wedi ymadael a'i bechod. Ni Godineb yn unig, ond ail-briodas hefyd a gerydd gan y Prif Grift'nogion. (*i*), Eithr yr ydys barnu eu bod yn gwyrdroi y Scrythurau yn hyn beth, i gadarnhau eu hopiniynau. Ond ni a dd lem gynnmeryd eu camfynniad yn hyn o beth gariadus, canys eu zêl i ymgadw rhag pob rhi dryg oni, a'i cymhellodd i ymwrthod a rh pethau cyfreithlawn, etto a tarnwyd ganddynt hw yn bechadurus. Y Cofp a oſodid a'r ail-briod ydoedd hyn; Os Periglor neu wr eglwyſig a bri dai ail wraig, efe a ddi-ſwyddid o'i Weinidog eth: (*k*), Eithr os gwr llûg a fyddai, efe a atte lid rhag y Cymmun dros un flwyddyn.

Sonniwn bellach am *Ufudd-dod* y Prif Grift'n gion i'r *Llywodraeth*. Nid oeddynt yn llai canmol wy yn hyn, na mywn rhinweddau eraill. Ac y ddiau hwy a roddaſant brawf helaethach o'i bu fudd-dod dlyſgoc i'r Llywodraeth na mywn di arall. Canys dros dri chant o flynyddoedd we geni Chriſt, Paganiaid creulon a fu (gan mwya holl Ymherodron *Rhufain*; Ac yn yr yſpa hynny, y cyfodwyd deg o Erlidigaethau maw rion yn erbyn y Criſt'nogion, ym mha amſe y goddefaſant y trallodau, y Cuſtydd, yr Ing, a poenau creulonaf a'r a allai holl lu Uffern dd chymmyg; Etto yn y trallodau mwyaf ni rwgn chaſant yn erbyn y Llywodraeth chwaethac gwrthryfela a chodi terfyſc. Nid o herwyd

ſo

(*b*) *Concil. Ancyr. Can.* 20. (*i*) *Athenag. Le pro Chriſtian. pag.* 38 (*k*) *Conſt. Apoſt. Ca* 17.

d arnynt ddiffyg gallu a nerth, yr oeddynt yn oddef cyn hynawsed ac addfwyn, ond yn unig o rwydd *Cydwybod.* Canys fe ddywed un o honynt, *gwelym yn dda* (eb'r ef) *buan y cynnullem y fath o filwyr Christ'nogol, ag a ddaroftyngai holl lu Ymherawdr i'r llwch. Ond o herwydd Cydwybod* (eb'r ef) *yr ym ni yn ufuddhau:* (l) Y ne ein Harglwydd wedi dywedyd wrthym, *llwch yr eiddo Cæsar i Cæsar, a'r eiddo Duw i Duw.* Mat. xxii. 21. Mywn un peth yn ddiau, naccaufant dalu *Teyrnged,* fef yw hynny, y reth a ofodid at gadw fynu Demlau eilun-addoeth yr Ymherodron. " Er ein bod (*eb'r hen Athraw dwys*) yn naccau teyrnged at y gwaith cythreulig hwnnw i ddyrchafu gwafanaeth i Ddiafol, etto yftyriwch ein Parodrwydd i dalu treth at bob gwafanaeth arall. Je yr ydym yn gwneud jawn am hyn, trwy ein bod yn talu mwy na' fydd ddyledus o drethi eraill, (m).

Pan oedd y Paganiaid yn edliw i'r Christ'nogion, bod yn ddynion afreidiol, heb wneuthur dim wafanaeth i'r Ymherodron; hwy a attebafant, ne cam-fynniad oedd hynny: *Canys yr ym ni* b'r hwy) *yn wir-gymmorthwyo y Llywodraeth, nid ag arfau dynol, etto a nefol. A pha enccaf a fo un o honom mywn dywioldeb, e wna mmw trwy ei weddiau fwy o wafanaeth i'r awdurd, na brwydrau lawer o filwyr arfog.* (n) " Yr ym ni (eb 'r hen Athraw dwys) yn gweddio Duw tros yr Ymherodron, a'r iddo ganiattau iddynt hir Oes, Llywodraeth dangneddyfus, Llŷs diogel, Milwyr culonnog, Dadleu-dy

(l) *Tertull Apol.* Cap. 37. (m) *Ibid.* Cap. 42
) *Origin.* Lib. 8. pag. 426.

" cywir, Deiliaid oneſt, ac Ymherodraeth
" nydd. (o) Mi allwn anghwanegu yma liaw
dyſtiolaethau hen Athrawon i broſi hyn o beth, o
gwybydded y Darllenydd a'r fyr eiriau, na w
ethant hwy gymmaint a grwgnach yn erbyn y L
wodraeth (er ei bod hi 'n Baganaidd) chwaeth
gwrthryfela a chodi Terfyſg. A diammeu m
dyled arbennig pob Chriſtion a'r ſy 'n Ewyllys
hedd a ffafor Luw ydyw ymddwyn ei hun
Ddeilad ufudd a goſtyngedig i'r Awdurdod
goruchel. *Ymddaroſtynged pob enaid i'r awd
ddau goruchel*, &c. Rhuf. 13. 1. &c.

Heblaw y rhinweddau uchod, yn mha rai
nerthwyd y Friſ Griſt'nogion gan lân yſpryd Du
ni a gawn yſtyried ymhellach eu *Bwriad* di-yſg
yn glynu wrth eu Proffes, a'i *Hamynedd* rallaw
yn dioddef y poenau creulonaf er mwyn eu Pyn
bendigedig. Ac wrth yſtyried hyn, y mae gen
ym un rheſwm cadarn i broſi ſicer-wirionedd
Grefydd Griſt'nogol; Canys oni buaſent wedi
nerthu gan yſpryd Duw, ni allaſent fod cyn baro
ed yn dioddef, cyn gyſlured yn y perygl
mwyaf, a chyn ddi-yſgocced yn eu proffes.
fwyaf y bygwthid hwy, cadarnaf a fyddent yn
ffydd; Pe fwyaf y poenid hwy, mwyaf a fydd
nifer y Diſgyblion, a phe fwyaf y gwenhieithi
iddynt i droi 'n Baganiaid; anwylaf oedd ganddy
y Grefydd Griſt'nogol, a lâlaſ oedd gwagedd
rhodres y byd yn eu golwg. Wrth yſtyried hy
(medd un o honynt) y mae gennym brawf dd
ſiommedig o dduwdod y grefydd Griſt'nogol. (p
" Edrychwch (*eb 'r ef*) wrth y Paganiaid, p'odd
" ma

(o) *Tertull. Apol.* Cap. 30. (p) *Vid Arno
adv. Gent.* Lib. 2. pag. 21.

" mae 'r holl fyd mywn cyn byrred amſer wedi
" gwbl-ymddaroſtwng i dderbyn ein crefydd.
" Gwelwch y Philoſophyddion yn ymadael a'i
" hopiniynau anwylaf; gwelwch y gwyr mawrion
" yn ymwrthod a'i ſwydd-ymgais a'i traha; y
" Beilch yn bwrw ymaith eu rhodres, rhwyſc
" a'i rhyfyg; Y Meddwon yn ymgadw oddiwrth
" Ormodedd ac Anhymhoreiddrwydd; y Dry-
" thyll yn ſieiddio ei Gyfeddach a'i Aniweirdeb;
" Y Cybydd yn bwrw heibio ſerch-ariangar, ei
" Occreth, a'i Drachwant, Ac wrth yſtyried y
" cyfnewidiadau hyn (*eb 'r ef*) y mae 'n rhaid i
" fod rhyw Ddylanwad goruwch-naturiol yn affei-
" thio arnom. Ac heſyd pwy rai o'ch Philoſo-
" phyddion a'ch gwyr dyſgedig chwi a ymddygent
" y cyſryw drallodau, blinderau, a chyſtuddiau
" er mwyn amddiffyn eu Hathrawiaeth, ag ydym
" ni yn ymddwyn er mwyn Chriſt? Hwy a ym-
" adawent a'r cwbl yn hyttrach na dioddef y Cyſt-
" udd lleiaf, chwaethach y poenau creulonaf, pe
" gelwid hwy i gyfrif. Ie pan gydnabu y gwr
" dyſgedicaf o honoch, ſef *Ariſtoti*, fod yr *Athe-*
" *niaid* yn amcanu ei alw ef i gyfrif am raſ
" opiniynau amrwd a haerodd, efe a ffoawdd
" ymaith fal llwrf di-galon gan ofn. A wnae-
" thai Chriſtion y cyſryw beth gwſadwyddus?
" *Efe a ymadawai a chan bywyd, pe bai yn ber-*
" *chennog arnynt, cyn yr ymadawai efe a'i bro-*
" *ffes.* Pan ymgynghorodd *Porphyri*, eich Philo-
" ſophydd enwog, a'r * *Oracl* ynghylch ei wraig,
" yr hon a droawdd yn Grift'noges, efe a gadd
" yr atteb hwn (*q*) *Y gallaſai efe cyn bawſed ſcti-*
" *fenma*

* *Gwel arwyddoccad gair hwn* tu dal. 126. (*q*). *Orig. Contr. Celſ.* Lib. 1. pag. 51.

" *fennu a'r y dwfr, neu ebedeg uwch uderyn yn*
" *yr awyr, nathroi ei wraig oddiwrth Grift nogaeth.*
" Ie chwi wyddoch ei bod hi'n ddihareb genuych,
" *Di-ysgoccach na Chriftion.*

Nid oeddynt yn ymwroli fal hyn ar eiriau yn unig, ond mywn gweithred hefyd. Pan anfonwyd Swyddogion i ddal *Policarp* dduwiol, efe a naccaodd fyned a'r encil, er iddo gael rhybudd cyfamferol i ddiangc; Eithr efe a ddywedodd wrth ei gyfeillion, *Ewyllys yr Arglwydd a wneler.* Ac yno efe a aeth i gyfarfod y Swyddogion, ac a gyfarchodd well iddynt yn llawen. Pan ddygafant ef at Lys y Barnwr, fe wnaethpwyd araith wenhieithgar i ddenu ef (fal y tygafant) i wadu Chrift, ac aberthu i Eilynnod. Ond hawfach a fiafai iddynt ddyhyfpyddu 'r mór, na fiommi un o etholedigion Duw. Ac yno *Policarp* Sanctaidd a'i hatteb odd, *Er ys chwech a phedwar ugain mlhynedd* (eb 'r ef) *y gwas naethais Grift, ac yn yr yfpaid bwnnw mi a'i cefais ef yn Feiftr tirion hailiawn, a pb'odd y gallaf wadu y cyfryw Feiftr a Jachawdwr da? Ni fyddaf i ddim euog o'r fath gabledd.* Ac yno y dywad y Barnwr wrtho, oni newidai ef ei farn, efe a'i tafiai ef i'w larpio gan fwyfiliod gwyllion. " Gwna hyany (*eb 'r Policarp*) os
" mynni, canys nid wyfi yn bwriadu i ddychwe-
" lyd o well i waeth. *Ynteu mi a fynnaf* (*eb*
" *'r Barnwr*) *dau i'th ddofi di.* Yr ydwyt ti (*eb*
" *Policarp*) yn fon am dân a gynn dros awr,
" ac yno a ddiffydd, Ond gwybydd i fod tân yn
" Uffern a boena 'r Anghyfiawnion a phoenau
" trag'wyddol. Ond pa ham yr wyt yn oedi?
" bryfia gwna 'r hyn a fynnych? Ac yno y Barnwr a ffrommodd yn aruthr, ac a barodd yn

ddiattreg

ddiattreg i'w losgi ef. (r) Ac er i'r tân ei arbed, etto ni laesodd bustledd y Rhaglaw ; Canys efe a harodd ei drywanu ef a'r cleddyf. Mae *Gildas* yn cyd-wladwr yn gosod siampl y Merthyr hwn ger bron Periglorion ei oes ef, (s) mal pe bustai yn gotyn iddynt, pa un o honoch chwi a fuasai tyn barotted i ddioddef.

Cyn wrthocced oedd eu Zêl at eu Hatgiwydd, a chyn fywiocced oedd eu hegni i ddioddef mywn achos cyfiawnder, fal y bydhai megis eddigedd ysprydol a'r un i weled arall yn mynedi ddioddef, a gorfod arno ynteu aros yn ôl. Pan welodd Diacon a elwid *Laurens* arwein yr Esgob i'w farthyre, efe a wylodd oblegid nad oedd ynteu i fyned gydag ef. Ac ynoefe a waeddodd ac a ddywedodd, " Pa le o fy Nhâd yr aethit heb dy fab ? Pa ham " yr aethit, O Esgob Sanctaidd, heb dy Ddiacon ? " Ni fuoft erioed yn ymdrin pethau Sanctaidd, " ond oeddwn innau yn gweini itti : A gelaist di " fi yn llwyr ac ofnus ? Profa fi fal y gwyppech a " ddewisaist Ddiacon cymhwys i weini itti ? Wedi rhoddi prawf fal hyn o bo yspryd egnipt yndodd, yr Esgob a'i hattebodd, Na thybia fy mab, fy mod i yn dy wrthod. Myn mugis hynafgwr egwan ag wyf, fy'n derbyn ymgyrch cyntaf y Frwydr, ond i tydi, gan dy fod yn gryf a chalonnog, y darparwyd gorfoledd ogoneddusach ; fyeh dy ddeigrau, a chymer gyffur, Canys ym mhen tri niwrnod i'm canlyni (t) Gwelwn pa fath ymdrech dduwiol oedd rhwng y ddau Perthyr, pa un o honynt a ddioddefhai gyntaf er mwyn ei Brynwr.

Cyn

(r) *Euseb. Hist. Eccles.* Lib. 4. Cap. 15. (s) *Gild. Epist.* pag. 67. (t) Dr. *Cave ex Ambros. Offic.* Lib. 1. Cap. 42.

Cyn belled oedd y Prif Griſt'nogion oddiwrt anwadalwch yn eu proffes; mo'r agos oeddyn i ganlyn hampl eu Prynwr; cyn lleied braw oed arnynt rhag goddef angau; a chymmaint awyd oedd ganddynt i ennill coron Ferthyrdod, fal n chiliaſant a'r encil yn yr Erlidigaethau creulona *Mae 'r yſgerbydiaid hyn* (fal mae Pagan cythreuli yn eu galw) *yn gwenhieithio i'w hunain y bydda mywn llawenydd di-drangc. Ac o'r achos hwnn* (eb 'r ef) *y maent yn dibriſio Angau, a llawer bonynt a ddeuant yn ewyllyſgar ac o'i gwir fodd a y Swyddogion i'w dihenyddu.*--Ac yn ddiau yr oedd ynt niegis yn ymryſſon a'i gilydd ag ymdrec yſprydol, pwy o honynt a anrhydeddid gyntaf Choron ferthyrdod. Ie nid bob yn un ac un, oon yn dorfeydd graſlawn, fal y blinodd y Swyddo gion o'r diwedd i'w poeni. Scrifennodd Rhagha *Paleſtina* at yr Ymherawdr *Trajan* (efe a ddechre uodd ei deyrnaſiad *Blwydd. yr Argl.* 100) lythy yn yr yſtyr hyn (*u*) " Yr wyf yn blino i goſpi a " dihenyddu y Galileaid hyn [*felly trwy wawd* " *galwaſant y Chriſt'nogion*] yn oſ eich gorchym " myn, ac etto ni pheidiant roddi eu hunain i'w " poeni. Ie er i mi gymmeryd llawer o drafferth " arnaf i'w perſwadio naill a'i trwy addewidion, " a'i trwy fygythion, a'r iddynt beidio gwneuthur " eu hunain yn amlwg, etto ni thycciai dim.

Blin jawn ydoedd gan *Satan* weled calondid y Chriſt'nogion yn diyſtyru fal hyn y poenau creulonaf ar a allai efe ddychymmyg i'w dihenyddu; felly efe a oſodes yng nghalonnau 'r Ymherodron ddych'mygu poenau newyddion, gan hydem y llaeſai

(*u*) *Vid* Dr. *Caves Prim. Chriſt.* Part. 2. Ch. 7. pag. 181.

llaesai eu gwrolfryd a'r hynny. Ond cyn hawsed i fuasai iddo ef fyned i'r Nef ei hun, a rhwystro in o Etholediglon Duw. Pan gondemnodd *Lisinus* (yr Ymherawdr nessaf o flaen *Custenyn fawr*) ddeugain o Dduwiolion i lynn o ddwfr yn noethion i'r noswaith rewlyd, y maent yn ymgyssuro a'r ymadroddion hyn, (*w*) "A ydyw 'r hin yn oer "ac awch-lem? Etto Paradwys (y lle 'r ym ni "'n pryssuro fyned) sydd hyfryd a diddanus. A "ydyw 'r rhew yn oer a chwerw? Y gorphwysdra "sydd i ddyfod sydd gyssurus a melus. Byddwn "amyneddgar dros ennyd fechan, a Monwes *Abraham* a'n hymgeledda. Yn lle 'r ychydig gyst-"udd ymma, ni a gawn fywyd trag'wyddol yn "y Nef. Marweiddied ein traed gan y wyn-rew, "fal y caffont orfoleddu 'n oestadol gydag Ang-"elion. A dirymmed ein dwylaw, fal y caffont "rydd-did i ddyrchafu tua 'r Nef. Pa gymmaint "o'n cyd-filwyr a gollasant eu hoedlau er cadw "'n ddi-ysgog gyda'i brenin daearol? Ac a sydd-"wn ni anfyddlon i *Frenin y Gogoniant*? Pa "gymmaint a uniawn-gospwyd am eu hysgelerdra "a'i drygioni? Ac a beidiwn ni ddioddef yn amy-"neddgar dros achos Cyfiawnder a Chrefydd? "Nid dim ond y cnawd sy 'n dioddef, pa ham yr "arbedwn ef? Yn gymmaint a bod rhaid i ni "farw, byddwn farw fal y byddom fyw byth. Gwelwn mo'r wrol-wych y dioddefasant, ac mo'r ficr-obeithiol oeddynt. Eu cariad at eu Creawdr a ddofodd anhymhoreiddrwydd yr Elfen. A'i serch at y nefoedd a wresogodd eu calonnau, fal na theimlasant chwerw-loes Angau.

Fal y galloch ddirnad etto 'n eglurach pa mo'r resynol

(*w*) *Ibid.* pag. 293.

befymol yr oeddid yn cyrchiwo y Christ'nogion mai a ddodai yma fiampl o Orchymmyn a roddwyd allan yn y flwyddyn 253. Y geiriau ynt y rhai hyn (x) "Yn gymmaint ac i ni dderbyn donniau "a bendithion haelionus oddiwrth y Duwiau, "trwy ba rai yr ydym yn cael buddugoliaeth a'r "ein gelynion, ac befyd hin dymherus, ac amldra "o ffrwythau 'r ddaear: Yn gymmaint ac i ni "broli eu bod yn haelionus a thrugarogion wrth-"yn, a'i bod yn oeftadol yn ein digoni a phob "peth angheuheidiol; Am hynny yr ydym o "un-fryd yn gorchymmyn a'r i bob gradd o ddyn-"ion, Plant yn gyftal a Gweifion, Milwyr yn "gyftal a rhai di-fwydd i aberthu i'r Duwiau, eu "hanrhydeddu, a'i haddoli. Ac os neb a ryfyga "i droffeddu ein gorchymmyn hwn a'r a gyttana-"fom o un-fryd arno, yr ydym yn erchi ei dafiu "'n ddiactreg i'r carchar, a'i arteithio a llawer o "boenydiau. Os yno y try oddi wrth ei gyn-"dyuwydd, fe all ddilgwyl mawr anrhydedd gen-"nym. Eithr os efe a barhâ 'n wrthnyfiig, wedi "ei ddygn-arteithio, tor-fynygler ef, neu daller ef "ben-duamwnwgl i'r môr, neu fwrer allan i'w "fwytta gan gwn ac adar yfglyfaeth. *Yn ennedig* "*o effin neb o Grefydd y Christ'nogion.* Eithr y "fawl a fyddant ufudd i'n Gorchymmyn; hwy "a dderbynniant fawr anrhydedd ac anrhegion "gennym. Byddwch wych.

Dyma yftyr Erlidigaeth gyffredinawl, fef yw hynny, pan ddelai *Gorchymmyn* tal hyn oddiwrth yr Ymherodron i ferthyru y Christ'nogion. A6 yn yfpaid tri chant o flynyddoedd y bu deg o Erlidigaethau mawrion. Gwaith anorphennol a

fyddai

(x) *Prim. Christ.* part. 2. Ch. 7. pag. 154.

yddai osod hanes neilltuol o ddioddefaint Pob Christion yn un o honynt, chwaethach yn y deg. Felly mi a anghwanegaf yma y *Modd* yr oeddid yn myvyaf yn eu poeni.

I. Y GROES a haeddai lew hyffyrfed gyntaf, nid yn unig o herwydd ei bod yr hunan o Offerynnau dihenyddawl, ond hefyd o herwydd mae'r y Groes y gosodwyd ein Hiachawdwr ei hun i farwolaeth. Ac nid yw ryfedd i boeni y Christ'nogion cyn fynyched y ffordd hon, Canys os fel hynny y gwnaethant *a pherchen y pen, pa faint mwy a'i dylwyth ef?* Dau beth a gyrhaid yn echryflawn trwy osod i farwolaeth y modd hwn. Y Poen, a'r Gw'radwydd. 1. *Poen*, oblegid y neb a ddioddefai, a hoelid trwy ei draed ai ddwylaw, pa rai ydyw 'r rhannau lle mae'r gwthi yn terfynu, felly yn fwy teimladwy o boen nag un rhan arall. Ac heblaw hynny, y Traed a'r Dwylaw ynt y rhannau pellaf oddiwrth y Galon, ffynhonnell y bywyd anianol; Felly y neb a osodid i farwolaeth a fyddai 'n hir cyn marw. 2. Yr ydoedd hi'n farwolaeth wradwyddus, yr hon a osodid yn unig cyn Amser Christ'nogaeth a'r Fradwyr, a Chaethweision. Onid wedi *Gustenyn Fawr* (y *Brittain* ardderchog hwnnw) fyned yn Ymherawdr, efe a wahardlodd ddihenyddu un Drwg-weithredwr y ffordd honno. (y) Nid oedd efe fodlon ei adael yn Offeryn i gospi drwg-weithredwyr, a'r ha un y dioddefodd Mab Duw ei hun.

II. Y MARCH-PREN a elwir yn lladin *Equuleus*, ydoedd offeryn tra niweidiol i gyrph y prif Christ'nogion. Mae 'n debygol wrth ei enw mae ast yllod wedi eu cyd-gyflyltu a'r lûn *Ceffyl* ydoedd y peirian

(y) *Sozom. Hist. Eccles. Lib.* 1. *Cap.* 8. *pag.* 11. *edit Lov.* 1569.

peirian hwn. E rwymid y Merthyr a rhaff de
a'r ei gefn ef; Un pen y rhaff a gwlwmmid wr
gymmalau 'r dyn, a'r pen arall wrth *Scriwr* a fydd
yn y peirian. Felly holl gorph y Chriftion a ddi
dynnid ac a ddadgymmalid ar un waith gy
phoen ddirfawr.

III. Y DROELL. Y tu uchaf o'r olwyn ydoed
lawn o bigau haiarn, ar ba un y cwlwmmid
Merthyr, fal y bai ei gorph yn gylch o amgylc
yr olwyn. Ac yno hi a droid yn chwern, fal
diheulyddid y Chriftion trwy loefon anrhaethadw
Weithiau e fyddai pigau haiarn llymion oddi ta
yr olwyn neu 'r droell, i larpio o fefur ychydi
ac ychydig gnawd y dyn. Llawer mil a ferthy
wyd gynt y ffordd hon.

IV. LLOSGI. Ambellwaith hwy a roftid wr
dân araf, i wneuthur eu poen yn hwy a thrym
mach. Weithiau hwy a grogid gerfydd un lla
neu droed, ac a gynneuid tân oddi tanynt i'w lloſg
Weithiau hwy a oſodid mewn cadair haiarn, ac
gynneuid tân oddi tani. Weithiau helyd hwy
ſwrid i leftr o olew berwedig.

V. TAFLU I'E BWYSTFILOD. Bol y bwyſti
lod a fu feld i filoedd o Criſt'nogion. Ni chor
demmwyd neb gan y *Rhufeiniaid* i'r tarwolaet
Ethryllawn hon, ond y dynion ſalaf, a'r drwg
weithredwyr tlottaf; dan ba enwau y cyfrifid
Chriſt'nogion ganddynt hwy, ac am hynny hw
a'i taflaſant yn dorfeydd yn ymborth i'r Bwyſt
filod gwylltion. Yr ydoedd hyn mo 'r gyffredinaw
yn eu myſc, fal yr aeth hi 'n ddihareb wl, *Ta
aith a'r Chriſt'nogion i'r Llewod.*

VI. CLODDIO AT Y MWYN. *Ad effodiend
metalla.* (z) Gwaith ydoedd hwn a wneid gan y
Caeth-

(z) *Sozom.* pag. 10.

aeth-weision, a'r dynion distadlaf, a'r Christ'no-
on a farnwyd yn fynych atto. Ond nid oeddynt
y yn cael yr uh barch ag eraill; canys fe a'i
rid a ffynnodiau lawer (*a*) ac a'i rhwymid a
ffytheiriau, ac a orfyddai arnynt orwedd tal
nny bob nos ynghanol amhuredd a brynti-
blaw hynny, e dynnid allan eu llygad deheu, ac
dorrid gwthi eu troed asiwy; E ddodid nôd
iarn a'r eu talcennau, ac a eillid hanner eu pen-
u i'w gwneuthur hwy a'r ddull caeth-weision.--
ymma rai o'r Cospedigaethau a osodwyd a'r y
wirioniaid gynt. Llaio Dasc a fyddai cyfrif Sêr
ncloedd, nag adrodd yn berffaith-gwbl eu holl
thrymderau gan y Paganiaid Cythreulig. Wei-
iau ê blygid canghen megis bŵa, a'r Christion a
ymid wrth ddau pen y gloien, ac yno hi a oll-
gid i unlawni 'n ddisymmwth, nes torri 'r Mer-
yr yn ddau hanner. Weithiau f'eneinid y
hristion a mêl, ac a'i dodid a'r ben Canghen o
en a'r ddiwrnod mwrn, fal y gallai 'r Gwybaid
Cilion ei ladd ef. Ond hwy a nerthwyd gan
duw, yr hwn oeddynt yn was'naethu mywn
pryd a gwirioniedd, fal y dioddefasant bob peth
mwyn Christ yn amyneddgar. Ac yn ddiau yr
ddynt y pryd hwnnw yn fwy astud yn eu de-
sisynau, yn fynychach yn eu gweddiau, yn gywi-
ch yn yr ordinhadau, nag yn Amser hawdd-
d a Diogelwch. Canys ym mhen talm o Am-
r wedi iddynt gael Diogelwch ddynol, dododd
Gwyr llên eu fynwyr a'r waith i ddych'mygu
ialtwch a phethau newyddion; A'r gwyr-llŷg
wythau a hoffasant bethau daearol yn fwy na
ogoniant Duw.

T PEN

(*a*) *Cypr. Epist.* 77. pag. 155.

PEN. IX.

Oneſtrwydd y Prif griſt'nogion yn eu maſnac Eu caſineb at Anghyſiawnder, a Chelwydd. Ba nediyaeth Duw a'r Gelwyddwyr. Eu gofal tr y Tlodion. Eu parodrwydd i ymweled a'r Cl ſion. Eu haelioni at y Brodyr. Eu hundeb, a brawdgarwch. Amryw ſiamplau a'r bob u o'r pennau hyn.

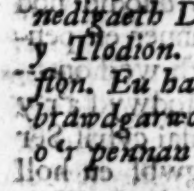

RTh yſtyried y rhinweddau a gryf wyllwyd uchod, y rhai oeddynt meg cynnifer tlws gwerthfawr yn hardd buchedd y Prif griſt'nogion, ni allw Sicr-wybod eu bod yn gyſnawn a oneſt yn eu maſnach, pe ni bu gennym un dyſtiolaeth i brofi hynny. Canys pw bynnag ſy 'n gwir-waſnaethu 'r Arglwydd Ddu yr hyn a ofynnir yn y llech gyntaf, y mae efe y ddi-ddadl yn gydwybodol i gadw'r ail, ſy gorchymmyn i ni ymdrin yn oneſt a chywir tu a at ein Cymmydog. Ac yn hyn y bu y Chriſt'no gion gynt cyn odidocced, fal nad allai y Paga iaid eu hun lai na chyfaddef eu bod hwy yn one heb dwyll yn eu geiriau, na hocced yn eu gweith redoedd. Canys y mae *Plini*, (Pendefig a anfon wyd gan yr Ymherawdr *Trajan* i ymoſyn yn ghylch moeſau 'r Chriſt'nogion) yn rhoddi'r hane hyn am danynt: " Nad allai efe gael dim beia " ynddynt mywn perthynas i'w hymarweddiad, " ond eu bod yn cadw Cyfarfodydd plygeiniol i " addoli Chriſt. Ac yno y maent (*eb'r ef*) y

" ymrwym

ymrwymo trwy lw, rhac gwneuthur o honynt ddim yſgelerdr a drygioni; Ac fal y byddont tan rwymedigaeth addunedol rhag lledratta, godinebu, a dywedyd celwydd, neu wadu dim a roddid iddynt, pan y gofynnid e'n ol, (*b*).

Er bod y Pendefig hwn yn *Bagan*, etto y gwi-ionedd a'i cymhellodd ef i gyffelu eu bod hwy o marweddiad da. Ac yn ddiau ni roddes ef ddim au dyſtiolaeth. Canys nid oeddynt yn unig yn *elio*'n oneſt a di-hoccedus yn eu maſnach, eithr wy a ymgadwent hefyd oddiwrth *Bobrhith drygi-ni*. Mae *S. Auſtin* eſgob *Hippo*, yn dywedyd fod yn adnabod gwr yr hwn (felly y damweini-dd) a welodd lyfr gan un a'r werth. A phan fynnodd ei bris, efe a adnabu na wyddai y gwerth-r pa beth a dalai, oblegid iddo ofyn ychydig jawn n dano, (*c*), Efe a gymmerth y llyfr, etto efe a oddes ei gyflawn werth am dano, yſgatfydd y dan ymmaint ac y geiſiodd y Gwerthwr anhyddyſc. Od oedd chwith ganddynt fanteiſio trwy anwyb-daeth dynion eraill, y rhai ni wyddent union-bris gwerth eu marſhandaeth, ynteu mae'n ſiccr na iomment hwy neb eu hunain trwy roddi ſothach ſal-bethau, yn lle pethau cywrain didwyll. Pwy ynnac a ſiommai arall trwy dwyll a hocced, neu bentyrrai olud trwy ffalſder ac anghyfawnder, gyfrifid yn aelod anaddas o gymdeithas y Ffydd-oniaid, ac a fyrid allan o'r Eglwys. Cymmaint edd zêl y Chriſt'nogion da gynt i gadw cymdei-as bur ddi-halog, fal na chai neb a droſſeddai'n yſ-eler, fod yn ddigerydd o'i blegid.

(*b*) *Plin. Nat. Hiſt. Lib.* 10. *Epiſt.* 97. (*c*) *Auguſt. de Trinit. Lib.* 13. *Cap.* 3.

Nid llai canmoladwy oeddynt yn eu *Hymadr-ddion*, y rhai oeddynt ddwys, ettto arafaidd a fyr-wyrol. Ac yn wastadol y Gwirionedd fyml, draethid neb druth neu wenjaith i neb, boed Bendefig neu gardottyn. Canys hwy a gyfrifei Gelwydd megis hedyn a hauwyd gan Ddiafol yn halonnau dynion, o ba un y tyf (onis diwreidd a'r frys) ganghennau gwenwynig a nyrddant hoi ferchiadau r Enaid. Pan oedd y *Paganiaid* yn e gwatwor, ac yn eu galw yn *Ddynion lloerig anea-gar*, o herwydd eu bod cyn barotted yn diodde pryd y gallasai ychydig o eiriau teg eu harbe Ac os oeddynt yn Gydwybodol, hwy allasent dd wedyd un peth, a meddwl peth arall. Y Chri nogion a attebasant, mae cyngor cythreulig ydoe hwnnw. *Oblegid* (eb'r hwy) *nid yw celwy mywn meddwl ddim llai o bechod, na chelwy a'r eiriau.* (*d*), A chymmerwch ei ym mhob o'r ddau, gwreichionen Uffern sy 'n ei enn Ac Uffern a berchennoga y cyfryw, oni cha ras o edifeirwch. *Y rhai celwyddog a gânt rhan yn y pwll, yr hwn sydd yn lloesgi a thân, a brwmstan, yr hwn yw'r ail farwolaeth* Dat. 21. 8. "Pan yr holir ni (*eb'r un arall*) yn y mo manylaf, nid ym yn gwadu ein hunain, obleg "yr ydym yn ei gyttif yn beth ysgeler i ffuan "neu ragrithlo mywn neb rhyw achos. Ac "y gallasem (*eb'r hwy*) lawer gwaith siomm "Ymherawdr a chelwydd i achub ein hoedl "etto chwith oedd gennym fyw a'r y cyfry "Ammodau ag sy 'n ymddibynnu a'r gelwyd (*e*).

Rh

(*d*) *Tert. Apol. Cap.* 27. *pag.* 26. (*e*) *Vi Just. Mart. Apolog. pag.* 43.

Rhai o'r Teidau 'n ddiau n yſcrifennant, fal pe bai gytreithlon i Griſtion gymmeryd llŵ mywn os yn y bŷd. Ond y rhan fwyaf ſy 'n ei ganiat-, etto y dylid ei gymeryd gyd ag yſtyriaeth a wyll mywn achoſion anghenrheidiol, ac o flaen *yddogion cyfreithlawn.* (*f*), Y milwyr Chriſt'- gol y rhai a ddygaſant artau tan yr Ymherodron hwy etto'n Baganiaid, a gymeraſant dŵ i fod ffyddlon a chywir. (*g*). Ac y mae 'n debygol ae'r achos a wnaeth rai o'r Teidau ſcrifenu yn byn Llŵ, ydoedd cam-ddeall rhyw ſanau o'r rythur; Neu ar antur, fal na ddelent tan ſſibilrwydd i dyngu Anudon. Canys yn ddiau wy a wrthwynebaſant Gelwydd megis Diafol ei n. Mi a oſodaf yma ſiampl o farnedigaeth y oruchaf a'r tri o Gelwyddwyr ffuantus. Yr dd Gŵr Duwiol a elwid *Narciſſus* Eſgob *ur-ſalem* yn ofni Duw gyda gwyſder a phar- nedig ofn. Mo'r ddiddueddol yn ceryddu eraill doedd, fal y bu llawer yn llidiog wrtho. Ond i Checcryn yn anad neb a ſorraſant yn dra chyn- deiriog wrtho; Ac yn y wyn honno o chwerw- aſtledd tuag atto, hwy a aethant at y Swydd- gion, ac a achwynaſant a'r yr Eſgob i fod ef yn uog o bethau tra yſgeler. Ac i gadarnhau 'r chwyniad, *Dioer* (eb 'r cyntaf) *os wyf yn dywe- yd celwydd, lloſci a wnelwyf.* Eb 'r ail, *Os nid w fy nhyſtiolaeth i yn wir, y plâ am nyrddo i.* A'r trydydd a ddywad, *Os ydwyf yn cam-achwyn rno, dallu a wnelo fy llygaid.* Ac yno'r Eſgob, r ei fod yn wirion a dieuog o'r weithred a chwynaſid arno, a aeth a'r encil i'r diffaethwch.

(*f*) *Athanaſ. Apol. ad Conſt. Tom.* I. (*g*) *Veget. de Re Militari. pag.* 33.

Ond buan y cyrhaeddodd llaw'r Arglwydd y Rhuddonwyr melldigedig. Canys y cyntaf un wreichionen o dân a Syrthiodd a'r nen y tŷ, loſgwyd ef a'i deulu i ulw; Yr ail a'nyrddwyd wadn ei draed hyd ei goryn a rhyw gleſyd ſmaidd ac a ſu ſarw: A phan aeloedd y trydydd y ſan nedigaeth gyſlawn a orddiweddodd di Gyfeillion eſe i gyſaddefodd y cwbl; ac a dyſtiolaethodd Ediſeirwch gyd-a chymmaint o driſtwch, nes liaws ei ddagrau beri iddo golli ei olygon, (*h*).

Yn y lle neſſaf ni a gawn yſtyried *Gariad* y hen Griſt'nogion at eu gilydd. Yr Egwyddor hon a ddyrchafodd eu calonnau cyn belled oddi wrth *Genſigen a Malais*, fal nad allai y dyn melldigedicaf ddywedyd fod cymmaint ac ymryſon raeth, chwaethach Caſineb rhyngddynt. Mor gariadus a ſerchog oeddynt fal prin y gallai un ymado oddi wrthynt, wedi gweled mor drugarogion oeddynt, ac mor barod i gynorthwyo eu gilydd. Os anrhydeddid un, a fyddai arall yn eiddigus wrtho? Yr wyf yn tybied amgen. Os caſſai un ryw aſtwydd neu berygl, a orfoleddai un arall o'i blegid? Na wnai dim. Os ſyrthiai un i lymder a thlodi, a fyddai'r lleill yn eſtroniaid wrtho? Yn ddiau hwy a drengaſent eu hunain cyn y peidiaſent weini iddo. Je mo'r haelionus a thrugarogion oeddynt, cyn barotted i gynnorthwyo eu gilydd, ac mor gariadus y naill wrth y llall, fa y bu hi'n ddiharet ym myſg y Cenhedloedd, *Gwelwch fal mae'r Chriſt'nogion yn caru eu gilydd.* (*i*), Hwy a fuont oll megis Brodyr. *Canys* (eb'r hwy) *Yr un Duw yw ein Tad ni oll, nyni a gawſom yr un Yſpryd Sanctei-*

ddrwydd

(*h*) *Euſeb. Hiſt. Eccles. Lib.* 6. *Cap.* 9. (*i*) *Tertull. Apol. C.* 39. *p.* 31.

ddrwydd, nyni a ddycpwyd allan o'r un brîn Tywyllwch ac Anwybodaeth i'r un Goleuni a Gwirionedd; yr ym yn gyfrannogion o'r un ffydd, a byd etifeddion o'r un Gobaith. (*k*); Je mae'r Paganiaid yn dywedyd am danynt, mae un o'r Sgwyddorion pennaf a ddyscodd eu Meistr iddynt oedd, a'r iddynt garu eu gilydd a bod yn heddychlon. Os gorthrymderid un, e fyddai'r lleill megis yn gyfrannogion o'i orthrymder; Ac os anhydeddid un, ê fyddai pawb yn cyd-ortoleddu. Wrth y dymher gyd-deimladwy hon, hwy a ddangosasant yn amlwg eu bod hwy yn wir Ddisgyblion Grist. *Wrth hyn y gwybydd pawb mai Disgyblion mi ydych, os bydd gennych gariad i'w gilydd,* Ioan. xiii, 35.

A hyn a ymddengys etto'n eglurach wrth ystyried eu gofal astud, a'r diwydrwydd mawr a ymddygasant ar ennill pechaduriaid at Grist, naill a'i trwy droi Paganiaid i gredu, neu trwy ddychwelyd y rhai aethant a'r gyfeiliorn at y wir Ffydd Apostolic. Pan wnaeth *Arrius* y terfysg mawr hwnnw yn yr Eglwys, trwy wadu *Duwdod Christ*, &c. O mo'r galon-ofidus a fu'r peth i'r Esgobion uniown-gred, ac i *Gustenyn fawr* yr Ymherawdr. (*l*), A phan ryfygodd y dygn-Heretic hwnnw a elwid *Eunomius* (am yr hwn y crybwyllwyd o'r blaen) i ail-fedyddio, ac i drosseddu Disgyblaeth yr Eglwys; (*m*) O gymmaint oedd gofal yr Esgobion jawn-ffyddlog a'r iddo fwrw ymaith ei gyfeiliornad, ac i ddychwelyd at y wir ffydd jachusol. A phan ryfygodd Heretic arall a elwid *Eustathius* sefyll yn erbyn

(*k*) *Vid. Min. Fel. pag.* 26. (*l*) *Gregor. M. Dialog. Lib.* 3. *Cap.* 1. (*m*) *Soz. Hist. Eccles. Lib.* 7. *Cap.* 26. *p.* 151.

Priodas yr Offeiriaid, i fwrw ymmaith Ddiſgy
blaeth yr Eglwys trwy bregethu allan o'r *Eglwy*
ſydd mewn Teios, yr ỳm yn darllen i'r pawn
rhyddiog gyfarfod yn ddiattreg, cyn gynted ac
clywſant o'i blegid, i'w eſcymmuno et. ‡

Megis y mae'r Enaid yn rhagori a'r y Corph
telly hwythau a ymddygaſant fwy o boen i dro
Pechaduriaid at yr Arglwydd, nag a gymmera
ſant etto i gyfrannu at anghenogctid y Tlodion, e
nad oeddynt ddiffygiol yn y gradd lleiaf yn hynn
chwaith. Medd *Juſtin y Merthyr* (Diſnydd en
wog ag oedd yn byw ynghylch canol yr ail ganſed
wrth yr Iddewon, "Yr ỳm yn gweddio troſoch
"a phawb eraill ag ſy'n gaſeion ini, a'r i Dduw
"weled bod yn dda roddi grâs i chwi i edifarha
"am eich cabledd yn erbyn Chriſt Jachawdw
"y bŷd, fal na ddifethir chwi tros fyth, os gwy
"Duw yn dda. Yr ydym yn gweddio troſoch ar
"Jeſu Grift ein Harglwydd drugarhau wrthych
"canys efe a orchymmynodd i ni weddio tros ei
"gelynion, ac i faddeu pa gamwedd bynnag
"wnaethant i'n herbyn. Er eich bod yn tywall
"eich llid ach chwerw-fuſtledd yn waſtadol arnom
"er eich bod yn ein difenwi, a'n gwatwor,
"eich bod yn ein fflangellu a'n poeni, etto
"ydym yn maddeu i chwi, ac yn gweddio Duw
"o ddifrif, ar fod gwiw ganddo roddi i chwi r
"o edifeirwch ac adnewydd-deb buchedd, fal
"deloch i adnabod y gwirionedd. (*n*), dyma dymme
nefol y Chriſt 'nogion gynt. Gwelwn pa fa
zel oedd ganddynt i ddyrchafu teyrnas Chriſt

‡ *Id. Lib.* 3. *Cap.* 13. *p. p.* 65. (*n*) *Dialo*
gium Tryph. pag. 254.

a gariad at Eneidiau, a pha mo'r ewyllysgar oeddynt i faddeu pob dirmyg ac amharch. Je llawer o honynt a aethant o'i gwir fodd yn gaeth-weision, er mwyn cael gwell cyfaddasrwydd i bregethu Jechydwriaeth i'w Meistraid. (o), Yr oeddynt yn meddwl na allasent fyth wneuthur digon o wasanaeth i'w Hargiwydd a'i Duw. Pe buasai iddynt gael eu Dewis, pa un a ewyllysient a'i Golud a gogoniant y byd, a'i achub Enaid y Cardottyn Sclaf, mae'n hawdd i farnu pa un a ddewisasent.

Y mae 'stori nodedig am *Joan* yr Apostol, yr hon fydd fal hyn. Pan oedd efe a'r el ymdaith u ag at *Epheſus*, efe a gyfarfu a llangc ieuangc glân, ac o ſynwyr naturiol dda. A'r Apostol a gymmerth hoffder yn y llangc, ac a'i dug et ganddo at Eſgob Eglwyſi *Epheſus*, ac a roddes orchymmyn o'i blegid i'r Eſgob gan ddywedyd wrtho, *Yr wyf yn gorchymmyn y llangc hwn i ti, ar i ti edrych attoyn ofalus a diwyd, a hynny ym mhreſenoldeb Christ a'i Eglwys.* A'r Eſgob a gymmerth y gofal arno; ac a'i haddyſgodd yn Egwyddorion y Ffydd, ac a'i bedyddiodd. Ac yno y tybiodd yr Eſgob iddo gyflawni ei ddyled-ſwydd yn berffaith-gwbl, ac am hynny efe a roddes rydd-did i'r llangc i fyned pa le y mynnai. Eithr y gwr ieuangc a wnaeth ddeunydd drwg o'i amſer; Canys efe a gyfrinachodd a dynion gwammal, gyda pha rai y treuliodd ei amſer mwyn cyfeddach a meddwdod a phob anfoeledrwydd. Ac o'r diwedd hwy a aethant i ledratta ac yſpeilio a'r gyhoedd. Ar gwr ieuangc oedd hefnafyn eu myſg, ac a wnaethpwyd yn Gad-pen ar y Lladron

(o) *Vid. Pallad in Vit. Serap. pag.* 781.

Lladron eraill. Ym mhen yſpaid gwedi'n y dych welodd yn Apoſtol *Joan* at yr Eſgob, ac a ymo ſynodd iddo am y gwyſtl a adawſai gyda'g ef. Pa wyſtl, eb'r Eſgob? Fy meddwl ydyw (eb'r Apoſtol) y gwŷr ieuangc a adawais gyda thi. Ac yno y trifiaodd yr Eſgob, ac a ddywedodd wrtho, *Efod ef wedi marw.* O ba farwolaeth *eb'r Apoſtol?* Fy meddwl ydyw (*eb'r Eſgob*) mae'n farw mywn pechod; Canys yſywaeth efe a aeth ymaith oddiwrthyſt i, ac y mae ef yn-awr, (ſelly y dywedir) yn lledratta ac yn yſpeilio a'r y Mynyddoedd. Calon-ofidus jawn a fu'r chwedl hwn i'r Apoſtol. Ac yn ddiattreg efe a gymmerth ei geffyl, ac a farchogodd tua'r mynydd y dywedaſid wrtho fod y lladron. Ond pan welodd y Llangc yn *Apoſtol* yn dyfod tu ag atto, efe a ddechreuodd wyneb-gochi a chywilyddio ac a ffoawdd ymaith. A'r Apoſtol a farchogodd a'r ei ol i'w oddiwes, a phan ni's gallaſai, efe a waeddodd ar ei ol gan ddywedyd wrtho, *Pa ham o fy mab yr wyt yn ffoi oddi wrth un di-arfog? Nac ofna, y mae etto drugaredd itti. Aros i mi gael ſiarad a thi, Chriſt a'm danfones attat.* Ac yno y gwr ieuangc a arhoſodd, ac a wylodd yn chwerw doſt. Ond yr Apoſtol a'i cyſſurodd gan ddywedyd, nad oedd Duw yn gwrthod neb a droai yn edifeiriol atto. A hwy a ddaethant ill dau i *Epheſus* drachefn. Y ſtori hon a 'chwanegais i ddangos mo'r ofalus a diwyd oedd y Prif griſt'nogion gynt ynghylch Eneidiau dynion, ac i ddangos hefyd pa gymmaint o ddylanwad ſydd gan ŵr duwiol ym myſg y dynion gwaethaf. (*p*).

Wedi

(*p*) *Euſeb. Hiſt. Eccles. Lib.* 3. *Cap.* 23.

Wedi gweled y gofal arbennig a gymmeraſant at yr Enaid (er y gellid oſod yma lawer 'chwaneg) ni a gawn yſtyried yn neſaf eu haelioni at y Corph, a hynny a amlygir, ped yſtyriwn, 1, Eu gofal tros y Tlodion. 2, Eu parodrwydd i ymweled a'r Cleifion. 3, Eu haelioni at y Brodyr mywn Caethiwed. Mi a ddywedaf ychydig am bob un, yn wahanredol.

1, Mawr oedd eu gofal i gyfrannu at anghenogctid y Brodyr tlodion. Ni fwyttaent y danteithion mwyaf gyd-a'r hyfrydwch lleiaf, os gwyppid fod un o'r brodyr mywn diffyg. A allwn ni fod yn llawen *(eb 'r bwy)* a'n brawd mywn galar? A allwn ni fod yn eſmwyth ein calonnau, a'n brawd mywn gofid a thrallod? A fwyttawn ac a yfwn ni, a'n Brawd mywn diffyg ac eiſiau? A fodlona'r Arglwydd i ni ddelio fal hyn a'n cyd-filwr, yr hwn ſydd o'r un ffydd a ninneu? A gaiff efe drengu gan newyn, a ninneu yn byw mywn pob digonolrwydd? Moliant i ti Arglwydd Jeſu, ti a'n dyſgaiſt well pethau.

Yn ddiau cymmaint oedd eu gofal i gyfrannu at anghenogctid y *Tlodion*, fal y gwerthodd llawer o honynt eu holl feddiannau i'w rhoddi i'r *Tlodion*. Ewyllys *Seſarius*, Pyſygwr duwiol, a'r ei welyangau ydoedd hyn yn unig, *Yr wyf yn ewyllyſio roddi fy holl feddiant i'r Tlodion.* (q), Ac er bod llawer yn gwerthu eu holl feddiannau i'w cyfrannu i'r anghenus a'r Tlodion, etto'r oedd Duw yn eu diwallu hwythau a phob digonolrwydd, ac yn tynych trwy fodd aniſgwyliadwy. Dywedir am wr a elwid *Epiphanius* (o'r bedwaredd ganfed) ei fod efe mo'r haelionus i gyfrannu i'r gweiniaid, a'r

(q) *Baſ. ad Sapbron. Epiſt.* 84. *pag.* 156.

a'r brodyr mywn eisieu, fal y rhoddodd iddynt nid yn unig ei holl feddiant a'i ddodrefn ei hun, ond tryfor yr Eglwys hefyd, yr hyn oedd trwy haelioni dynion defosionol yn aml, ac yn gymhedrol-ehang y pryd hwnnw. Ond pan welodd Distain y tryfor hynny, efe a geryddodd yr Esgob o herwydd ei fod (yn ei dŷb ef) yn rhy hael a llaw-egor i'r Gweiniaid, ac a'i cynghorodd fod yn bringach yn ei roddion a'i Elusennau rhag-llaw; etto ni pheidiodd yr Esgob gyfrannu elusennau megis ac o'r blaen. Ond wedi darfod y cwbl, y daeth dŷn dieithr i ftafell y Distain, ac a roddes yn ei law loneid screppan o Aur, ond pwy ydoedd y Dieithr hwnnw ni wyddid, eithr llawer a dygasant mae Angel ydoedd. (r).

Ac yn ddiau cymmaint oedd haelioni ac anrhegion yr Esgob da hwnnw i'r Tlodion, fal y gosodwyd castiau arno ambell-waith gan ryw ddynion gwammal neu Grwydriaid ofer, fal y mae'r Hiftoriawr yn adrodd yn yr un lle ac y grybwyllwyd eusys. Dau gardottyn drygionus (*ebr ef*) y rhai a wyddent y deuai'r Esgob y ffordd honno, a gyttunasant a'i gilydd i un gymeryd arno fod yn farw, ac i'r llall sefyll uwch ei ben nes delai'r Esgob heibio. Ac yn y man y daeth yr Esgob y ffordd honno, ac yno y gwr byw a wnaeth ei gwynfan alarus wrtho, gan ddywedyd fod ei anwyll gyfaill wedi marw yn ddifymnwth, ac nid oedd ynteu o allu i gosti at ei Gladdedigaeth. A'r Esgob a drugarhaawdd wrth y dyn, ac a archodd iddo fod yn amyneddgar, ac a roes iddo ddryll o Arian tu ag at ei gladdedigaeth. Ac yno, cyn gynted ac yr aeth yr Esgob o'i golwg, y rhoes y gwr

(r) *Sozom. lib. 7. C. 26. p. 188.*

gwr byw gernod fechan a'i droed i'w gyfaill oedd yn gorwedd, ac a ddywedodd wrtho, *Cyfod, mae gennym fodd i fod yn llawen heddyw.* Ond ysywaeth! y cyfaill ni ysgogodd fodfedd; Canys yr oedd efe mywn gwirionedd yn farw fyth. Yr hyn pan cydnabu ei Gydymmaith, efe a redoddiar frys ar ôl yr Esgob, ac a gyfaddefodd yr holl ffalsedd, ac a daer-ddymunodd arno i fywhau eilwaith ei gyfaill. *Dos, dos* (eb 'r Esgob) *yr byn a wnaethpwyd, ni allir ei ddad-wneuthur,* (s).

Y gwirionedd ydyw, yr oeddid yn edrych ar y Tlodion megis Trysor a harddwch yr Eglwys, trwy ba rai, megis trwy *Arwaesaf cyfnewid*, y gobeithiasant gael eu meddiannau drachefn mywn byd arall (t) Pan orchymmynodd yr Ymherawdr *Defius* (yr hwn a deyrnasodd *Blwydd. yn Argl.* 253) i Ddiacon Eglwys *Rhufain* a elwid *Lawrens* i ddyfod a holl dryfor yr Eglwys atto ef, y Diacon a addawodd wneuthur hynny ymmhen tri niwrnod. Ac yn yr yspaid hwnnw efe a gasgloddynghyd y *Deilliow*, a'r *Cleffion*, yr *Anafus* a'r *Clwyfus*, ac a'i dug hwy ganddo i Lys yr Ymherawdr. A phan otynnwyd iddo am y tryfor, efe a dangosodd y dynion llymion hynny, ac a ddywad wrth yr Ymherawdr, *Dyma dryfor ein Heglwys ni.* (u)

2. Prawf arall o'i cariad brawdol a ddangosasant trwy ymweled a rhai *Cleifion*, yn gystal i'w diwallu (o byddai diffyg arnynt) ac i'w nerthu yn y Ffydd. Ac y mae 'n dybygol tod llawer o'r Gweinidogion gynt yn *Feddygon*, fal y gallent jachau cleifydon y corph, a rhoddi cynghorion yfprydol i'r Enaid. A phwy bynnac a jawn yftyria 'r amgylchiadau, nid yw beth

(s) *Sozom. ibid.* (t) *Prim. Christian.* part. 2. Ch. 2. pag. 260. (u) *Ibid.*

beth anweddaidd nac amherthynaſawl. Canys ef a allai fwrw amcan (o byddai gelfyddgar) pa un a byw a'i marw a wnai 'r claf; ac o byddai dim argoel bywyd ynddo, efe a roddai ei feddyginiaeth yn gyſſurus, ac a ertyniai fendith gyd-ag hyfder oblegid llawer a all taer weddi y Cyfiawn. Ac o byddai nodau marwolaeth arno, pwy ſydd gymhwyſach i fod gyd-ag efi i'w barottoi erbyn ei ymddattodiad nag efe? Ac yr wyf yn meddwl i fod *Paul* yn chwareu rhan y Meddyg ei hun, pan yw yn dywedyd wrth *Timotheus*, *Nac yfa ddwfr yn hwy; eithr arfer ychydig win, er mwyn dy gylla, a'th fynych wendid.* 1 Tim. 5. 23. Ond i ddychwelyd at y Prif Grift'nogion yn ymweled a'r cleifion. Cyn addfwyned oedd yſpryd y Chriſt'nogion gynt, fal na ddi-yſtyrai 'r anrhydedduſaf i drol i mywn i fwth y Cardottyn, cyn gynted ac i Balas y Brenin: Ie 'r Pendefigion mwyaf a ymadawent yn ewyllyſgar a rhialltwch y Llŷs, os gwyppid i fod anghenogaid neu berygl a'r y Chriſtion tlottaf, yn enwedig o byddai gywir ac uniown-gred yn y ffydd. *Plaſilla* addfwyn, er ei bod yn wraig i'r ymherawdr *Theodoſius*, etto ni ddi-yſtyrodd y truenïaid tlodion, ond hi a ymwelodd a hwy beunydd. (w) Ie hi a wnai ennaint a'i dwylaw ei hun, ac a driniai glwyfau 'r dynion tlottaf ei hunan. Hi a ymwelai 'n waſtadol a'r Eluſendŷ, ac a ofynnai 'n neilltuol i bob un o honynt, a ydoedd dim yn ddiffygiol arno. A'r fyrr eiriau, hi a driniai fwyd iddynt, ac a wnai beth bynnac a fyddai anghenrheidiol iddynt, yn oſtyngeiddiach yſgatfydd na llawer o'i Morwynion.

3. Y drydydd nod o'i Cariad diragrithiol ydoedd eu

(w) *Theodoret. Hiſt. Eccleſ. Lib. 5. Cap 18.*

eu *Haelioni* at y brodyr mywn caethiwed. Ac yn ddiau ni fuont yn unig yn haelionus, fel danfon Eluſen ac Anrhegion iddynt, eithr llawer o honynt a roddasant eu gyddfau eu hun tan y jau, fal y rhyddhaent eraill. *Siamplau di-gyſtadl ac anghyfartal!* Medd *Clement* wrth y *Corinthiaid, Ni adnabuom ddynion yn ein plith ni ein hunain, y rhai a draddodasant eu hun i gaethiwed er mwyn rhyddhau eraill.* (x) A llawer a gyflogasant eu hun yn weiſion i'r diben hwn yn unig, fal y cynhalient y rhai mywn eiſiau. Mi a anghwanegaf yma y ſtori hynottaf a fu erioed yn y byd Christnogol. Yn yr Erlidigaeth *Fandalaidd* y caeth-gludwyd y Christnogion yn *Affrica*, lle y goddefasant gustudd a thrallodau mawrion. Pan wybu Eſgob a Elwid *Pawlin* hynny, efe a fawr-driſtaodd yn ei yſpryd, ond efe a lwriadodd na chai dim tod yn ddiffygiol o'i ran ef i'w cynnorthwyo. Felly efe a werthodd y cwbl ac oedd yn ei Berchennogaeth, ac a dalanfonodd y gwerth at y Christnogion caethiwol yn *Affrica*. Ac yno y daeth Gweddw dlawd atto, ac a fawr-ymbiliodd ag ef i roddi cymmaint iddi ag a ryddhai ei mab o'r caethiwed hwnnw. Yr Eſgob a ddywedodd wrthi, nad oedd geiniog ſechan wedi aros ganddo, eithr os ewyllyſiai hi gymeryd ei berſon ef ei hun, a'i werthu, hi a'i cai 'n ewyllyſgar.

Pan glybu y Weddw druan yr ymadrodd hwnnw, hi a dybiodd ei fod yn hyttrach yn ei gwatwor, nag yn trugarhau wrthi. Ond efe a ſicrhaodd wrthi ei fod efyn ſiarad o ddifrif, ac a gwnai megis ac y dywedodd. Ac o'r diwedd y wraig a'i coeliodd ef. Felly hwy ill dau a gymerasant Long,

ac

(x) *Clem. ad Corinth. pag. 70. Edit. Oxon. 163.*

ac a daethant i *Affrica*. Ac yn ddiattreg yr Eſgob a aeth at Lywodraethwr y Wlâd, ac a ddymunodd arno ollwng hwn a hwn ymaith, a'i gymeryd ynteu yn ei le. A'i ddymuniad a ganiattawyd iddo. Felly y Wraiga gâdd ei mab, A'r Eſgob a arhoſodd yn gaeth was yn *Affrica*, ym mha waſanaeth y bu dalm mawr o amſer yn ſodlongar ddigon i'w gyflwr. Ond yno, (felly y rhyngodd bodd i Dduw) Llywodraethwr y wlâd a gymmerth hoffder yn yr Eſgob, ac a barodd iddo oſyn pa beth bynnac a fynnai, ac ni fyddai pall iddo. Felly efe a ofynnodd rydd-did i'r Chriſt'nogion, y peth oedd fwy yn ei olwg nag anrhydedd y byd oll. A'r llywodraethwr a ganiattaodd ei ddymuniad, ac a'i gollyngodd hwy fyned adref yn dangneddyfus. (y)

Wrth yſtyried yr amgylchiadau hyn, nid yw'r ond gwaith afreidiol i mi 'chwanegu dim am eu *Hundeb*, oblegid yſpys ydyw, eu bod o *un galon ac o un genau*. Fy meddwl ydyw, y *Jawn ffyddiog*. Canys cytododd yn ddiau lawer o ddynion haerllug yſgeler, Schiſmaticiaid, ac Hereticiaid melldigedig, y rhai a wnaethant rwyg yn yr Eglwys trwy haeru rhyw opiniynau amrwd, gwrthwyneb i'r Yſcrythurau Sanctaidd. Ond y gwyr da hynny ŷnt allan o nhaſc preſennol i. Felly yr holl ymadroddion uchod ŷnt yn cyrchu 'n bendant at y Jawn-ffyddiog. Pan wnaeth *Arius* y terfyſc mawr hwnnw yn yr Eglwyſi trwy *wadu Duwdod Chriſt* &c. O mo 'r galon-ofidus ac yſpryd-blinderawl a fu 'r peth i *Guſtenyn* fawr yr Ymherawdr. (z) Pa nifer o ddiwrnodau a dreuliodd efe mywn ga-

lar

(y) *Gregor. M. Dialog. Lib.* 3. *Cap.* 1. (z) *Euſ. vit. Conſt. Lib.* 2. *Cap.* 64.

lar a gofidl a pha nifer o noſweithiau heb gwſg i'w amrantau! Y mae efe yn tyſtio i fod yr ymranniad hwnnw yn fwy o flinder ac Aflonyddwch i'w yſpryd, na phe tuaſai Rhyfel, ie Gwrthryfel gwyllt trwy 'r holl Ymerodraeth. O mo 'r eiriol y mae efe yn erfyn a'r y Gweinidogion i heddychu ac i ymendio 'r Rhwyg. Gwell a fuaſai ganddo golli 'r Ymerodraeth, a'r cwbl oedd anwyl iddo, na bod yr Ymmyrraeth a'r terfyſc hwnnw yn yr Eglwys.

Yr un dymmer yſprydol oedd yn *Gregori* Eſgob *Conſtantinopl.* Pan oedd Cymanfa geccrus yn methu a chyttuno a'r ryw byngciau, efe a gyfododd yn ei eiſtedd, ac a ddywedodd, *O mo 'r angbymmwys* ydyw i chwi, *y rhai ydych yn pregethu tangneddyf, ymgeccru fal hyn a'i gilydd. Mi a erfyniaf arnoch er mwyn y Drindod fendigedig a'r i chwi fod yn heddychlon a'i gilydd.* Ac yno efe a gloawdd ei Ymadrodd yn y Geiriau nodedig hyn, *Os myfi ydyw 'r* Jonas *fy 'n cyfodi 'r Dymmeſtl hon, bwriwch fi i'r Môr fal y byddo tawelwch. Yr wyf yn fodlon i ddioddef pa beth bynnag a fynnoch. Ac er fy mod yn wirion a dieuog, etto fal y caffoch chwi heddwch, yr wyf yn fodlon i'm danfon yn wr deol ymaith, Ond deued a ddêl o honof i, mi a daer-ymbiliaf arnoch chwi i gadw wrth y gwirionedd, ac i gynnal Heddwch yn eich plith.* ‡,

‡ *Vit. Gregor. Nazian.*

DIWEDD.

BRITISH MUSEUM
31 MY 78
REPEATED.